

T. C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ

SEKKÂKÎ'NİN SARF'TAKİ METODU

Yüksek Lisans Tezi

SHABAN CHARİF

DANIŞMAN:
Yrd. Doç. Dr. İZZET MARANGOZOĞLU

İZMİR – 2016

YEMİN METNİ

Doktora Tezi / Yüksek Lisans Tezi / Projesi olarak sunduğum “**Sekkâkî'nin Sarf'taki Metodu**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../2016

Shaban CHARİF

İmza

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ/PROJE SINAVI TUTANAK FORMU

GÖNDEREN : ...Temel...İslam...Bilimleri.....Ana Bilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans / Doktora Programı öğrencisi ...Shaban...CHARIF...
ile ilgili Tez/Proje Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih:
Sayı :

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Sabih Kılıç
Dekan

SINAV TUTANAĞI

Tez/Proje Sınav Jürimiz tarafından incelenen...Sekkâkî'nin Sarf'taki Metodu

.....başlıklı yüksek lisans / ~~doktora~~ tezi ile ilgili olarak jürimiz 30.09.2016 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez/Proje Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında ÖYÇOKLUĞU/OYBİRLİĞİ ile aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL

Kabul Edilen Yüksek Lisans / ~~Doktora~~ tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
ii) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
iii) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisans'ta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. İZZET MARANGOZOĞLU	
Üye	Doç. Dr. RAMAZAN EGE	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Necla YASIMAN DEMİRDÖVEN	
Üye		
Üye		

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET VE ANAHTAR KELİMELER

İnsanın iki özelliği vardır, birisi düşünce diğeri ise beyan'dır. Bu beyan'ın anahtarı kelime'dir; kelime yapısıyla ilgilenen ilim de sarftır.

Sarf, kelimenin değişik hey'etlerinin farklı ve çeşitli manaları için kullanılmasıyla ilgilenen Arapçanın bir dalıdır. Birinci amacı dili telaffuz ederken hatalardan korumak; ikincisi de dil hazinesini zenginleştirmektir.

Ünlü âlim ve dilci Sekkâkî dev eseri "*Miftâhu'l-'ulûm*"un ilk bölümünde sarf ilmini özel ve yeni bir metotla incelemiştir. Ayrıca Sekkâkî dili; sarf, iştikâk, nahiv, belâgat, mantık ve aruz dallarıyla bir bütün olarak sunmuştur.

Bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte sarf ilminin tarifi, konusu, kurucusu, ehemmiyeti, dilin diğer dallarıyla ilişkisi, kaynakları ve öne çıkan metotları gözden geçirilmiştir.

Birinci bölümde Sekkâkî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde Sekkâkî'nin sarftaki metodu izah edilmiştir. Sekkâkî sarfı üç fasılda (bölüm) inceler. Birinci fasılda kısaca sarf ilminin tarifini verir. İkinci fasılda sarf ilmine ulaşma yolunu belirtir. Bu yol iki bâbdan oluşur. Birinci bâbda harflere ait konuları incelemiştir, ikinci bâbda da kelime hey'etlerine ait konuları beyan etmiştir. Üçüncü fasılda sarf ilminin kalan konularını geniş bir şekilde açıklamıştır.

Üçüncü bölümde Sekkâkî'nin metodu, sarfın bütün konuları incelenerek farklı yöntemle sergilenmiştir.

Sonuçta da Sekkâkî'nin metodunun farklı ve yeni olduğu özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sekkâkî, Arapça, İştikâk, Sarf İlmi, Sekkâkî'nin Sarf Metodu.

SUMMARY AND KEY WORDS

Human has two characteristics, one is thinking and the other one is statement. Key of this statement is the word and it is Morphology concerned with the structure of words.

Morphology is a branch of Arabic language concerned with the use of different structures of words for their different and various meanings. The first purpose is to detect errors when pronouncing and the second is to enrich the language treasure.

Renowned scholar and linguist Sekkâkî examines Morphology with a specific and new method in the first part of his giant work “*Miftâhu ’l- ‘ulûm*”. Furthermore, Sekkâkî has presented the language as a whole with its branches of morphology, etymology, syntax, eloquenceas, logic and prosody.

This study consists of an introduction and three sections. Description, subject, founder and importance of Morphology and its relationship with other branches of the language and resources and prominent methods are reviewed in introduction section.

In the first section, Sekkâkî’s life and works are focused.

In the second section, Sekkâkî’s method in Morphology is explained. Sekkâkî analyzes Morphology in three chapters (sections). In the first chapter, he gives a brief description of Morphology. In the second chapter, he specifies the path to reach Morphology. This path consists of two collateral sections. In the first collateral section, he examines the issues of letters adn in the second collateral section, he declares the subjects on different structures of words. In the third chapter, he widely explains the remaining issues of Morphology.

In the third section, Sekkâkî’s method is exhibited in different ways by examining all issues of Morphology.

In the conclusion section, It is summarized that Sekkâkî's method is different and new.

Key Words: Sekkâkî, Arabic, Etymology, Morphology, Sekkâkî’s Method for Morphology.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
ÖZET VE ANAHTAR KELİMELEER.....	IV
ABSTRACT AND KEYWORDS - SUMMARY.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
TRANSKRİPSİYON.....	XII
KISALTMALAR.....	XIII
ÖNSÖZ.....	XIV
GİRİŞ.....	1
I. SARF İLMİ.....	1
A. Tarifi.....	1
1. Sözlük Anlamı	1
2. Terim Anlamı.....	3
a. Kadîm Dilcilere Göre.....	3
b. Müte'ahhir Sarf Âlimlerine Göre.....	4
c. Çağdaş Sarf Âlimlerine Göre	4
B. Konusu.....	4
1. Cumhurun Görüşü.....	5
2. Sekkâkî'nin Görüşü	5
C. Kurucusu	6
1. Birinci Görüş.....	6
2. İkinci Görüş	7
D. Ehemmiyeti	7
E. Arapçanın Diğer Dallarıyla Alakası	9
1. Nahiv (النُّحُو)	9
2. İştikâk (Etimoloji: الاِشْتِقَاق).....	9
3. Belâgat (البلاغة).....	10
II. SARFIN KAYNAKLARI	11
A. Müşterek Kaynaklar	11

1. el-Kitâb (Sîbeveyhi: الكتاب).....	11
2. el-Muktedab (el-Müberrid: الْمُقْتَضَب)	12
3. el-Usûl el-Kebîr (İbnü's-Serrâc: الْأُصُولُ الْكَبِير)	13
B. Müstakil Kaynaklar	13
1. el-Mebsûtât (Hacimli Kaynaklar)	13
a. el-Münsif (İbn Cinnî : المنصِف)	13
b. Şerhu'ş-Şâfiye (İbnü'l-Hâcib: شَرْحُ الشَّافِيَّة).....	14
c. el-Mümti' (İbn Usfûr: الْمُمْتَع)	15
2. el-Mutevessitât (Orta Hacimli Kaynaklar)	15
a. el-Miftâh (el-Cürcânî: الْمِفْتَاح).....	15
b. İcâzü't-Ta'rîf (İbn Mâlik: إِجْزَاءُ التَّعْرِيفِ)	16
c. el-Kifâye (Birgivi: الْكِفَايَةُ)	16
3. el- Muhtasarât (Özet Metinler)	17
a. el-Emsile (متنُ الأمثلة)	17
b. Binâ'ü'l-ef'âl (متنُ بناء الأفعال)	17
c. el-Maksûd (متنُ المقصود).....	17
d. el-'İzzî (تصريفُ عَزِي)	18
e. Merâhu'l-ervâh (مَرَاحُ الأرواح).....	18
III. SARF İLMİNDE ÖNE ÇIKAN METODLAR.....	19
A. Müşterek Kaynaklarda Sarf Metodu	19
1. Sîbeveyhi'nin Metodu (سِبْيَوِيَّة).....	19
2. el-Müberrid'in Metodu (الْمُبَرِّد)	20
3. İbnü's-Serrâc'ın Metodu (ابْنُ السَّرَّاج)	20
B. Müstakil Kaynaklarda Sarf Metodu	21
1. Kadîm Sarfçılar (el-Mâzinî: المازنِي).....	21
2. Müte'ahhir Sarfçılar (İbnü'l-Hâcib: ابْنُ الْحَاجِب)	21
3. Çağdaş Sarfçılar (el-Hamelâvî: الحَمَلَاوِي)	22
BİRİNCİ BÖLÜM.....	24
es-SEKKÂKÎ: HAYATI- ESERLERİ	24
I. HAYATI	24
A. Doğumu- Yetiştirilmesi.....	24
1. Doğumu	24

2. Yetişmesi	25
B. Dönemi- Bölgesi	26
1. Yaşadığı Dönem	26
2. Yaşadığı Bölge.....	26
C. İlmî Hayatı	27
1. İlme Yönelme Sebebi.....	27
2. Hocaları.....	28
3. Tahsil Ettiği İlimler.....	29
4. Öğrencileri	29
D. İlim ve Dildeki Yeri	30
1. Tarihçilere Göre	30
2. Çağdaş Yazarlara Göre	31
II. ESERLERİ	32
A. et-Tibyân (التَّبْيَان)	32
B. Şerhu'l-Cümel (شَرْحُ الْجُمَل)	32
C. et-Talsem (الطَّلَسَم).....	33
D. Risâle fi 'ilmi'l-münâzara (رِسَالَة فِي عِلْمِ الْمُنَازَرَة).....	33
E. Miftâhu'l-'ulûm (مِفْتَاحُ الْعُلُوم).....	33
1. Adı ve Aidiyeti.....	33
2. Anlamı	34
3. Telif Sebebi.....	34
4. Bölümleri	35
5. Kaynakları.....	36
6. Şerhleri.....	38
7. Muhtasarlari	39
a. Kitabı Baştan Sonuna Kadar Özetleyenler.....	39
b. Kitabın Üçüncü Kısmını Özetleyenler.....	40
8. Nüshaları.....	41
9. Baskıları	42
10. Önemi ve Özellikleri.....	44
İKİNCİ BÖLÜM	47
SARF'TAKİ METODU	47

I. İSTİDLÂL YÖNÜNDEN.....	47
A. Kur'an ile İstidlâli	47
B. Hadis ile İstidlâli.....	47
C. Şiir ile İstidlâli.....	48
D. Arap Lehçeleri ile İstidlâli	48
E. Arap Dili Ekolleri ile İstidlâli	49
II. ÜSLÛP YÖNÜNDEN.....	49
A. İlmî Üslûp.....	49
B. Mantıkî Üslûp	50
C. İcaz Üslûbu.....	51
III. KONULARI TASNİF YÖNÜNDEN	51
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	62
SARF'TAKİ METODUNUN TATBİKİ.....	62
I. SARF İLMİNİN TARİFİ (MORFOLOJİ: علم الصَّرْفِ)	63
II. SARF İLMİNE ULAŞMA YOLU	64
1. Harflerin Sayısı (عدد الحُرُوفِ).....	64
2. Harflerin Sıfatları (صِفَاتُ الحُرُوفِ)	64
3. Harflerin Mahreçleri (مَخَارِجُ الحُرُوفِ).....	67
A. BİRİNCİ BÂB: HARFLER (الاعتبارات الرَّاجِعَةُ إِلَى الحُرُوفِ).....	70
1. İştikâk (Etimoloji: الاشتقاق)	70
a. Tanımı	70
b. Türleri.....	71
1) İştikâk-ı Sagîr (الاشتقاقُ الصَّغِيرُ أَوْ العَامِ).....	71
2) İştikâk-ı Kebîr (الاشتقاقُ الكَبِيرُ أَوْ القَلْبُ اللُّغَوِيُّ).....	71
3) İştikâk-ı Ekber (الاشتقاقُ الأَكْبَرُ).....	72
2. Kelimenin Vezni (وزنُ الكَلِمَةِ- المِيزَانُ الصَّرْفِيُّ).....	72
a. Temel: (الأصل) (مِيزَانِ كُرَالَارِي).....	72
1) Birinci Kanun: Kelimenin Ana Kalıpları (أَبْنِيَةُ الكَلِمَةِ)	73
2) İkinci Kanun: Ziyâde ve Harfleri (الرِّيَادَةُ وَ حُرُوفُهَا).....	74
3) Üçüncü Kanun: Hazf ve Halleri (الحذفُ وَأَحْوَالُهُ).....	75
4) Dördüncü Kanun: Bedel ve Harfleri (الِبَدْلُ وَ حُرُوفُهُ = الإِبْدَالُ وَ الإِعْلَالُ) ..	76
(a) Birinci Fasıl: Vâcip Sonuçlar (النتائج الواجبة).....	77

(b) İkinci Fasıl: Câiz Sonuçlar (النتائج الجائزة).....	85
(c) Üçüncü Fasıl: Sürekli Olmayan Sonuçlar (النتائج غير المستمرة).....	89
5) Beşinci Kanun: Kalb ve Kuralları (القلب المكاني).....	95
b. Mülhak: (الملحق) Mücerredi Mezîdden Ayırmak.....	96
1) Yerleri.....	97
(a) Birinci Fasıl: Asâlet Yerleri (مواضع الأصالة).....	97
(b) İkinci Fasıl: Ziyâde Yerleri (مواضع الزيادة).....	103
(c) Üçüncü Fasıl: Bedel Yerleri (مواضع البدل).....	108
2) Kuralları (قواعد تمييز الكلمة).....	109
B. İKİNCİ BÂB: KELİME HEY'ETLERİ (الاعتبارات الراجعة إلى الهيئات) ...	115
1. İsimlerde (في الأسماء).....	116
a. Mücerred İsm-in Hey'etleri (هيئات المُجرّد).....	117
1) Sülâsîn-in Hey'etleri (الثلاثي المُجرّد).....	117
2) Rubâîn-in Hey'etleri (الرُّباعي المُجرّد).....	119
3) Humâsîn-in Hey'etleri (الخُماسي المُجرّد).....	119
b. Mezîd İsm-in Hey'etleri (هيئات المُزید).....	120
2. Fiiller ve Müştaklar (الأفعال والمشتقات).....	122
a. Fiillerde (في الأفعال).....	122
1) Mücerred Fiil-in Hey'etleri (هيئات الفعل المُجرّد).....	123
(a) Sülâsîn-in Hey'etleri (الثلاثي).....	123
(b) Rubâîn-in Hey'etleri (الرُّباعي).....	125
2) Mezîd Fiil-in Hey'etleri (هيئات الفعل المُزید).....	130
(a) Mülhak Fiiller (ملحقات الفعل).....	130
(b) Sülâsîn-in Hey'etleri (مزيد الثلاثي).....	131
(c) Rubâîn-in Hey'etleri (مزيد الرباعي).....	133
(d) Fiil Kalıplarının Manaları (معاني صيغ الأفعال).....	135
b. Müştaklar (المشتقات).....	141
1) Masdarların Hey'etleri (المصادر).....	141
2) İsm-i Fâil (اسم الفاعل).....	146
3) İsm-i Mef'ûl (اسم المفعول).....	148
4) Sıfat-ı Müşebbehe (الصفة المشبهة).....	149
5) İsm-i Tafdîl (أفعل التفضيل=اسم التفضيل).....	150

6) İsm-i Zaman (اسمُ الزّمان)	151
7) İsm-i Mekân (اسمُ المكان)	151
8) İsm-i Âlet (اسمُ الآلة)	152
III. SARF İLMİNİN YETERLİLİĞİ (في بيان كونه كافياً)	154
A. İmâle (الإمالة)	154
B. Tefhîm (التّفخيم)	157
C. Hemzenin Tahfifi (تخفيفُ الهمزة)	157
D. Terhîm (الترخيم)	159
E. Teksîr (جمعُ التّكسير)	162
F. Tahkîr (İsm-i Tasgîr: التّصغير)	173
G. Tesniye (التّثنية)	178
H. Tashîh Cemileri (جمعا التّصحیح)	180
İ. Nisbet (İsm-i Mensûb: النّسبة)	184
J. Bir Şeyi Birinci Şahsına İzâfe Etmek (إضافةُ الشّيءِ إلى نفسه)	194
K. Fiil Sîgalarının Yapılışı (اشتقاقُ الأفعال)	196
L. Fiillerin Zamirlerle ve Te'kîd Nûnlarıyla Çekimi (تصريف الأفعال مع الضّمائر (ونونى التّأكيد	198
M. Vakıf- Kelimeler (Cümle) Üzerine Durmak (الوقفُ على الكلم)	208
SONUÇ	217
KAYNAKLAR	219
EKLER	224
ÖZGEÇMİŞ	226

TRANSKRİPSİYON

Sessizler:

ث: s, ح: h, خ: h, ذ: z, ص: ş, ض: z-d, ط: t, ظ: z, ع: ʿ,
غ: ğ, ق: k,

Sesliler:

Kısa Sesliler:

َ: a- e, ُ: u- ü, ِ: ı- i .

Uzun Sesliler:

آ: â- ê, أُ: û-ü, إِي: î.

Ayrıca şu hususlara riayet edilmiştir:

Harf-i tarif ile gelen kelimelerin başında şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir.

Örnek:

es-Süyûtî, el-Bağdâdî.

Terkip halindeki isimler bitişik yazılmıştır.

Örnek:

Abdullah, Abdurrahman ve Kemâlüddîn.

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
b.	: bin, ibn (oğlu)
Bkz.	: bakınız
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DEÜ.	: Dokuz Eylül Üniversitesi.
h.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
İÜEFE.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü
Krş.	: karşılaştırınız
K.	: Kitap
m.	: milâdî
Çev.	: Çevirmek (kalb), çeviren
nşr.	: neşreden
s.	: sayfa
(s.a.v)	: sallallahü aleyhi ve sellem
Thk.	: tahkik eden
trs.	: tarihsiz
vbş.	: ve başkaları
vd.	: ve devamı
v.	: vefatı
Hz.	: hazreti
dn.	: dipnot

ÖNSÖZ

İnsanlara beyan melekesini lütfeden Cenab-ı Allah'a hamd ve senalar olsun. Beşeriyetin Resulü Efendimiz Muhammed Mustafa'ya ve tüm ashabına, âline ve onların izinden gidenlere salât ve selam olsun.

İslam medeniyetinin temel anahtarı Arapça; Arapçanın ana dalları ise sarf, nahiv ve belâgattir. Dinî ve ilmî sebeplerle bu dile hizmet veren birçok ilim adamı gelmiştir. Bunların başında da Sekkâkî (555- 626) bulunmaktadır. Aynı zamanda fakih, mütekellim, müfessir ve filozof olan Sekkâkî'nin özellikle dildeki etkisi, kendine ait metodu ve yeni görüşleriyle günümüze kadar devam etmektedir. Onun dildeki metodu ve kendine ait yeni görüşlerini önemli eseri “*Miftâhu'l-'ulûm*” dan öğreniyoruz. Sekkâkî üzerinde yapılan bütün çalışma ve araştırmalar söz konusu bu dev eserin yalnızca üçüncü kısmı üzerinde yoğunlaşmış, sarf ve nahiv bölümleri âdetâ ihmal edilmiş, yeteri derece ilgi görmemiştir.

Danışman hocamız Doç. Dr. Ramazan Ege ile de görüşerek Sekkâkî'nin bu eserinin birinci bölümünü oluşturan “sarf ilmi” üzerinde çalışarak onun, sarftaki metodunu incelemeye karar verdik.

Bu çalışma bir giriş ve üç bölümden meydana gelmiştir. Girişte sarf ilminin tarihi, gelişmesi, kaynakları ve metotlarına dikkat çekilmiştir. Birinci bölümde Sekkâkî'nin hayatı ve eserleri gözden geçirilmiştir. İkinci bölümde Sekkâkî'nin sarftaki metodu geniş biçimde tanıtılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise, sarf ilminin bütün konuları Sekkâkî'nin metodu uygulanarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada muvaffakiyete nail eylediği için Allah'a hamd ederim. Tarih boyunca kapılarını, sonuna kadar mazlumlara açık tutan ve ümmetin kalbi ve merkezi durumunda olan ana vatan Türkiye'ye teşekkür ederim. Son olarak çalışmalarım sırasında yardımını esirgemeyen başta danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İzzet Marangozoğlu olmak üzere Uşak Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde görevli Doç. Dr. Ramazan Ege ile Öğr. Gör. Eyüp Akşit'e ve diğer hoca ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

Shaban CHARİF

İzmir 2015-2016

GİRİŞ

I. SARF İLMİ

A. Tarifi

1. Sözlük Anlamı:

Sarf kelimesi (صَرَفَ يَصْرِفُ) mücerred fiilin ikinci bâbındandır. Sarf kelimesi lügatte “çevirmek, değiştirmek ve döndürmek” anlamlarına gelir. el-Halil’in¹ sözlüğünde sarf, “kelimeyi bir halden başka bir hale sokmak, birisini diğerinden türetmektir.”² şeklinde tarif edilir.

Sarf aynı zamanda tövbe, hile, ayrılma, savma, net, nâfile ve yönlendirme manalarına da gelir. شرابٌ صِرْفٌ kaderin cilvesi, sâd (ص) ’in kesresiyle صِرْفٌ katkısız şarap, صَرِيفٌ kelimesi yoğurt ve gümüş anlamına gelir. Para bozdurana ve değiştirene صَرِيفٌ صَرِيفٌ denir. Râ (ر) ’in fethasıyla صَرَفَانٌ kelimesi de gece, gündüz demektir. Tasrîf (التَّصْرِيفُ) kelimesi ise tef’îl veznindedir. Kelimeye çoğaltma ve mübalağa manası kazandırır.³ Kur’an’da ise sarf kelimesi çevirme ve yönlendirme manalarında kullanılır. Cenab-ı Allah şöyle buyurmaktadır:

(وَأِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنَّةِ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ...)

“Ey Allah’ın Resûlü hatırla! Kur’an dinlemek üzere sana cin topluluğundan bir grup yönlendirmiştik.”⁴

انصرفت kelimesi de ayrılmak ve savulmak manasına gelir. Cenab-ı Allah münafıkların Kur’an inerken tavırlarını şöyle beyan eder:

¹ el-Ferâhîdî, el-Halil b. Ahmed el-Ezdî, (Ebû Abdirrahmân) filolog, şair, zâhid, aruz ilminin kurucusudur. İlk sözlüğü yazan *el-‘Ayn* adıyla meşhurdur. Bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-‘Askalânî, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, Hindistan 1326, I- XII, III, 163-64; İbnü’l-Kıftî, Ebü’l-Hasen Ali b. Yûsuf, *İnbâhü’r-ruvât ‘ala enbâhi’n-nühât* (Thk. M. Ebü’l-Fazl İbrâhim), Beyrut 1982, I- IV, I, 376-382; Taşköprü, Ahmed b. Mustafa Ebü’l-Hayr, *Miftâhu’s-sa‘âde ve mişbâhu’s-siyâde* (Thk. Kâmil Kâmil Bekrî- Abdülvehhâb Ebü’n-Nûr), Kahire 1968, I-III, I, 107-108; ez-Ziriklî, Hayrüddîn Muhammed b. Mahmûd ed-Dımaşkî *el-A‘lâm*, Beyrut 2002, I-X, II, 314; DAİ, XV, 309-312.

² Bkz. *Kitâbü’l-‘Ayn* (Thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhim es-Sâmurrâî), Bağdat 2010, I- VIII, VII, 109-110.

³ el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd (ö:397), *eş-Şihâh: Tâcü’l-luğa ve şihâhu’l-‘Arabiyye* (Thk. Ahmed Attâr), Beyrut 1407/ 1987, I- VI, IV, 1385- 86.

⁴ el-Ahkâf, 46/29; Karaman, Hayrettin vbş., Kur’an Yolu Meâlî, Ankara 2013, I, s. 505.

(وإِذَا مَا أَنْزَلْتُ سُورَةً نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَاهُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهِ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ) ⁵

“Şüphe yok ki, ne zaman bir sûre indirilse, “Sizi biri görüyor mu?” diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir. Şüphesiz ki onlar anlamaz bir kavimdir.” ⁶

Cenab-ı Allah Kur’an’da insanlara gerçekleri anlatmak için hep tekrar eder. Daha doğrusu âyetleri çeşitlendirir:

(وَ لَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا)

. “Yemin olsun ki, biz bu Kur’an’da insanların hatırlaması için ayetleri tekrar ettik ve çeşitlendirdik. Ancak onlar nefretten başka bir şey kazanmadılar.” ⁷

Nitekim Râgıb el-İsfahânî *el-Müfredât* adlı Kur’an sözlüğünde صرف maddesinde yukarıda geçen ayetlerle istişhâd eder. ⁸ İbnü’l-Esîr ⁹ de, hadisle ilgili *en-Nihâye* adlı sözlüğünde sarf kelimesini şu hadislerle izah eder:

" لا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُ صَرْفًا وَلَا عَدْلًا. "

Bu hadiste Allah’ın Resûlü şöyle buyurur: “Yüce Allah ondan ne nâfile, ne de farzı kabul eder veya ne tövbe, ne de fidyeyi kabul eder.” ¹⁰ İbn-i Mes’ûd’un rivayet ettiği başka bir hadis-i şerifte şöyle geçer:

" أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ نائمٌ فِي ظِلِّ الْكَعْبَةِ فَاسْتَيْقَظَ مُحْمَرًا وَجْهُهُ كَأَنَّهُ الصَّرْفُ. "

“Peygamberin yanına geldim, o da Kâbe’nin gölgesinde uyuyordu, hemen uyandı. Yüzü kıpkırmızı boya gibidir.” Hadisteki صَرْفٌ kelimesi sâd (ص)’ın

⁵ et-Tevbe, 9,127.

⁶ Bkz. en-Nesefî, Abdullâh b. Ahmed, (Ebü’l-Berekât), *Medârikü’t-tenzîl ve haqâ’ikü’t-t’evîl* (Thk. Yûsuf Ali Büdeyvi), nşr. Dârü’l-kelimi’t-tayyib, Beyrut 1419/1998, I-III, I, 719; Karaman, Hayrettin ve başkaları, age., s. 206.

⁷ İsrâ, 17/41. Bkz. en-Nesefî, age. II, 258; Karaman ve başkaları, age. s. 285.

⁸ Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, (ö: 425). Dilci, edip, şair, hakim. Bkz. es-Süyûtî, *Buğyetü’l-vu’ât*, II, 297; Taşköprî, age. I,183; ez-Ziriklî, age. II, 255; Hacı Halife, *Keşf*, I, 36; DÎA, XXXIV, 401- 403 Kitabının adı *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân* (Thk. Safvân Adnân dâvûdî), Şam-Beyrut 1412/1992, I, s. 482.

⁹ İbnü’l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed, el- Cezerî (Ebü’s-Seâdât) Hadis ve tefsir âlimi, edebiyatçı ve biyografî yazarı Ortaçağ’ın büyük âlimlerinden, eseri *en-Nihâye fî garîbi’l-hadis ve’l-eser* meşhurdur. Bkz. İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, V, 22- 23; Taşköprî, age. I, 128-29; ez-Ziriklî, age. V, 272; es-Süyûtî, age. II, 274-275; DÎA, XXI, 28-29.

¹⁰ Bkz. İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîsi ve’l-eser* (Thk. Tâhir ez-Zâvî –Mahmûd et-Tanâcî), Beyrut 1399/1979, I- V, III, 24.

kesresiyle “kırmızı boya” demektir.¹¹ Yine Allah’ın Resûlü sarf kelimesini tef’îl bâbının ism-i fâil şeklinde de kullanmıştır:

" اللهم مُصَرِّفَ القلوبِ صَرَّفَ قلوبنا على طاعتِكَ . "

“Allah’ım! Kalpleri çeviren sensin, kalplerimizi itaatine çevir.”¹² Özet olarak sarf kelimesi, mücerred (yalın) ve mezîd (ekli) vezniyle “çevirmek, değiştirmek, yönlendirmek ve bir halden başka bir hale sokmak.” anlamlarına gelmektedir.¹³

2. Terim Anlamı

Terim olarak sarf kelimesinin tarifinde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar sarf ilminin nahiv ile bağlantısından kaynaklanmaktadır. Dil âlimlerinin sarf ilminin, nahiv ilminin bir parçası olup olmadığı noktasındaki görüşleri etkili olmuştur. Kadîm dilciler sarf ilminin nahiv ilminin bir cüz’ü olduğunu söylerler. Müte’ahhir âlimler ise, sarf ilminin müstakil bir ilim dalı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre sarf ilminin terim anlamıyla ilgili üç farklı görüş ortaya çıkmıştır.

a. Kadîm Dilcilere Göre

Nahiv ilmi, kelimenin ifrâd ve terkip (müfret ve cümle) hallerindeki durumunu bilmektir. Bu da sarf ilmin nahiv ilminin bir parçası olduğunu gösterir. Zaten Arapçada “dilbilgisi” veya “gramer” deyince akla nahiv ile sarf gelir. Çünkü sarf ihtilafsız nahiv ilminin bir cüzüdür.¹⁴ Bu da Sîbeveyhi’nin metodudur.¹⁵ Hatta kadîm tarihçi İbnü’n-Nedîm (438/1047) “*el-Fihrist*” adlı kitabında, sarf ilmine nahiv başlığı altında kısa bir şekilde yer vermiştir.¹⁶

¹¹ Bkz. İbnü’l-Esîr, age. III, 25.

¹² Müslim, 2465.

¹³ Geniş bilgi için bkz. el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV,1385- 86; İbn Menzûr, Ebû Ali Muhammed b. Mekrem, (Mükerrem) el-Ensârî el-Mısırî, *Lisânü’l-‘Arap* (nşr. Dârusâdır), Beyrut 1414, I-XV, IX, 189-193; Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2011, I, s. 670- 672.

¹⁴ Bkz. İbn Cinnî, *el-Haşâiş* (Thk. eş-Şirbînî Şeride), Kahire 1428/2007, I- III, I, 78; et-Tehânevî, Muhammed b. Ali (ö:1158) *Keşşâf istulâhâti’l-fünûn* (nşr. Ahmed Hasen Besiç), Beyrut 1418/1998, I- III, I, 24-25. el-Galâyînî, Mustafâ b. Muhammed Selîm (1885-1944), *Câmiu’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, (Baskı,28) Beyrut, 1424/1993, s. 9.

¹⁵ Bkz. Sibeveyhi, ‘Amr b. Osmân Ebû Bişr, *el-Kitâb* (Thk Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1408/1988 I- IV, IV, 3-328.

¹⁶ Ebü’l-Ferac Muhammed b. İshâk (el-Verrâk) el-Bağdâdî, yazar, kitapçı ve mu‘tezile kelamcısı, fazla eseri yoktur. *el-Fihrist* kitabıyla tanınır. Bkz. Yâkût, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, VI, 2427; ez-Ziriklî, *el-‘A‘lâm*, VI, 29, *el-Fihrist* (Thk. İbrâhim Ramazân), Beyrut 1997/1417, s. 61 vd.

b. Mûte'ahhir Sarf Âlimlerine Göre

Mûte'ahhir sarf âlimleri, sarf ilmini müstakil bir ilim haline geldikten sonra tarifini yapmışlardır. İbnü'l-Hâcib (646/1249) meşhur *eş-Şâfiye* adlı kitabında şöyle tarif eder: “Sarf ilmi, i‘rab ve binâ dışında kelime durumlarının kurallarını inceleyen bir ilimdir.”¹⁷

c. Çağdaş Sarf Âlimlerine Göre

Önünde gelen sarf âlimlerinden el-Hamelâvî'ye (1351/1932) göre sarf ilminin biri ilmî diğer de amelî olmak üzere iki terim manası bulunmaktadır. Sarf kelimesi ilmî (nazarî) olarak “Sarf ilmi, i‘rab ve binâ dışındaki kelime durumlarının kurallarını inceleyen bir ilimdir.” Amelî olarak ise: “Kelimenin kökünü, farklı manalar elde etmek maksadıyla değişik vezinlere dönüştürmektir.” Bir kelimenin ism-i fâil veya ism-i mef'ûle çevrilmesi bu kabildendir.¹⁸

Sonuç olarak, sarf ilmi, Arap gramerinin kelime yapısıyla ilgilenen bir ilim dalıdır. Kaldı ki, sarf ile tasrîf kelimeleri terim olarak birbirinden farklıdır. “Tasrîf” kelimesi, kadîm dilcilerin ıstılahıdır. Sarf kelimesi ise müteahhir âlimler tarafından kullanılmaya başlanmış ve günümüze kadar kullanılmaya devam eden bir ıstılahtır. Ancak günümüzde bu iki terim eş anlamda kullanılsa da sarf terimi daha yaygındır.¹⁹ Fakat sarf ilminin bu şekildeki tarifleri gerçek sahibi Seyyid Şerif el-Cürçânî'ye (816/1413) aittir.²⁰

B. Konusu

Sarf ilmi, kelimenin yapısıyla ilgilenen Arap gramerinin bir dalıdır. Yukarıda zikrettiğimiz tarifler de bunu göstermektedir. Böylece sarf ilminin konusu sadece

¹⁷ İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr, dil âlimi ve Mâlikî fakihî, Arap gramerinde *el-Kâfiye* eseriyle tanınır. Bkz. DİA, XXI, 55-8, *eş-Şâfiye* (Thk. Sâlih Abdülazîm eş-Şâir), Mısır 2010, s. 59.

¹⁸ Bkz. el-Hamelâvî, Ahmed b. Muhammed, *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf* (Thk. Alâüddîn Atıyye), Şam 1427/2007. s. 20; DİA, XXXVI, 136-37.

¹⁹ Bkz. et-Tehânevî, age. I, 24.

²⁰ Bkz. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Hanefî, Arap dili, kelâm ve fikh âlimi. Eserlerinden: *Şerhu'l-Mevâkıf*, *Şerhu'l-İzzî*. Bkz. Taşköprî, age. I, 208- 9; Hacı Halife, *Keşf*, II, 1762; ez-Ziriklî, age. V, 7; DİA, VIII,132-133. *et-Ta'rifât*, Beyrut 1403/1983, I, s. 59.

müfret kelimedir. Bu da birçok kaynakta böyle yazılmıştır.²¹ Bu meselede icmâ olmasına rağmen konuyla ilgili farklı iki görüş söz konusudur:

1. Cumhuriyetin Görüşü

Sarf ilminin konusu müfret kelimedir. Ayrıca bilindiği gibi, kelime: İsim, fiil ve harf olmak üzere üç kısımdır. Sarf ilmi, câmid (camit) kelimelerden bahsetmez. Sarf ilminin konusu, mu‘rab isimler ile mutasarrif fiillerdir. Buna göre sarf ilmi, mebnî isimlerden, camit fiillerden, harflerden, ses isimlerinden ve yabancı menşeli isimlerden kesinlikle bahsetmez.²²

2. Sekkâkî'nin Görüşü

Sekkâkî'ye göre sarf ilmi müfret kelimededen ve müfret kelimenin hükmünde olan kelimededen bahseder.²³ Fiille veya isimle birleşen zamirleri kasteder. Bunu da şu örneklerle açıklar:

Yazdım: كَتَبْتُ

Kalemim: قَلَمِي

Çünkü bu kelimeler müfret değildir. Zira fiille birleşen zamir tam anlam ifade ettiğinden ötürü cümledir. Yani kelamdır. İsimle birleşen zamir ise cümle sayılır. Ancak şekil açısından müfret gibi gözükür. Sekkâkî'nin bu izâfesi özellikle Arap olmayanlar için çok önemlidir. Dolayısıyla Sekkâkî sarf kısmının sonuna bazı dersler eklemiştir.²⁴ Gaye, öğrencinin bu çekimlere nahiv ilmine geçmeden önce alışmasıdır. Sekkâkî'nin yöntemine de birçok âlim uymaktadır.²⁵

²¹ Bkz. İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Münşif şerhu't-Taşrif* (Thk. İbrâhim Mustafâ- Abdullâh Emîn), Mısır 1954, I-III, I, 5; Taşköprî, age. I,131; et-Tehânevî, a.g.e, I,23; Hacı Halife, *keşf*, I,412.

²² Bkz. İbn Uşfûr, Ali b. Mü'min, el-İşbilî, *el-Mümti' fi 't-taşrif*, Beyrut 1996. s. 35; el-Hamelâvî, *Şeze'l-'arf*, s. 21; Gündüzöz, Soner, NAHİV VE SARF İLİMLERİNİ DOĞUŞU ÜZERİNE, 19, Mayıs ÜN, İ, FAK, Dergisi, sayı 9, Samsun 1997.

²³ Bkz.es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Thk. Abdülhamîd Hindevî), Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 2011, s. 40, bu tezde de bu nüshaya itimat ettik ancak diğer nüshalardan da yararlandık.

²⁴ Bkz. es- Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s.115 vd.

²⁵ Bkz. Adıgüzel, Mikâil, *Emsile Meffumu*, İstanbul 1988, 31 vd. ; Meral Çörtü, Mustafa, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, İstanbul, 2014, s. 127 vd.

C. Kurucusu

Kaynaklara göre Arap dil bilgisinin (nahiv ile sarf) kurucusu, Ebü'l-Esved ed-Düelî'dir (69/688).²⁶ Bu gerçeği İbn Haldûn (808/1406)²⁷ *Muqaddime* adlı eserinde şöyle açıklar: “Nahiv ilminde ilk yazan Hz. Ali'nin işaretleriyle Ebü'l-Esved ed-Düelî'dir. Ayrıca bu ilmi düzelten ve bâblarını tamamlayan el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'dir.”²⁸ Dolayısıyla sarf ilminin kurucusunun kim olduğu konusunda farklı iki görüş bulunmaktadır:

1. Birinci Görüş

Bu görüşe göre sarf ilminin kurucusu Kûfeli Muâz b. Müslim el-Herrâ'dır (187/803).²⁹ Mute'ahhirler ve çağdaş dil âlimlerinin eserleri bunu göstermektedir.³⁰ Bunun nedeniyse es-Süyûtî'nin (911/1505) *el-İktirâh* adlı eserindeki şu açıklamasıdır: “Sarf ilminin ilk kurucusu ittifakla Muâz el-Herrâ'dır.”³¹

Muâz'ın bir dilci olduğundan kuşku yoktur. Bunu da kaynaklar açıkça göstermiştir. Ancak bize göre bu kaynaklar Muâz'ın sarf ilminin kurucusu olduğuna dair kesin bir delil sunmamıştır. Kaynaklar bunun tam aksini ifade etmektedir. Örneğin İbnü'n-Nedîm (438/989) *el-Fihrist* adlı kitabında şöyle açıklar: “O'nun, (Muâz'ın) herhangi bir kitap yazdığı bilinmez.”³²

²⁶ Ebü'l-Esved ed-Düelî, Zâlim b. Amr, fakih, şair ve emîr. Bkz. İbn Hacer, *Tehzib*, V,37; es-Süyûtî, age. II, 22-23; ez-Ziriklî, age, III, 236; el-Enbârî, *Nuzetü'l-elibbâ'* (Thk. İbrâhim es-Sâmurrâî) el-Ürdün, 1405/1985, s. 19; Taşkoprî, age, I, 149; DİA, X, 311-3.

²⁷ Ebü Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî, meşhur tarihçi, sosyolog, filozof, siyasî. Eserlerinden: *Lübâbü'l-mufaşşal fi uşûli'd-dîn*, bkz. Ziriklî, age. III, 330; DİA, XIX, 543- 555.

²⁸ Bkz. İbn Haldûn, *Muqaddimetü İbn Haldûn*, Dârü'l-fikr, Beyrut 1427/2007, s. 599.

²⁹ Bkz. İbnü'l-kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 288; ez-Ziriklî, age, VII, 258; ez-Zübeydî, Muhammed b. Hüseyin, el-İşbilî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn* (Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim), Dârü'l-maârif, Mısır, trz., s. 125; DİA, XXX, 340.

³⁰ Bkz. el-Hamelâvî, *Şeze'l-'arf*, s. 6-21.

³¹ Bkz. es-Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fi 'ilmi uşûl en-nahv* (Thk. Ahmet Subhî Fırat), İstanbul Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi (doktora tezi), İstanbul 1975, s. 112.

³² İbnü'n-Nadîm, *el-Fihrist*, s. 89- 91.

2. İkinci Görüş

Sarf ilminin fiilî kurucusu muhakkiklere göre el-Mâzinî'dir (249/863).³³ Basra ekolünün büyük dilcilerinden biridir. Sarf ilmini bağımsız hale getiren ilk âlimdir. “*Tasrîf*” adlı yazdığı eser de bunun bir göstergesidir. Bu gerçeği net bir şekilde Taşköprizâde (968/1561) *Miftâhu's-sa'âde* adlı eserinde şöyle beyan eder: “Şüphe yok ki sarf ilmini ilk tedvin eden Ebû Osmân Bekr b. Habîb el-Mâzinî'dir. Sarf ilmi ondan önce nahiv ilminin bir parçasıydı.”³⁴

Bu hakikatin aynısını Kâtip Çelebi (1067/1657) “*Keşfü'z-zunûn*” kitabında açıkça ifade etmiştir.³⁵ Bu görüşü aynı zamanda DİA “Tasrîf” maddesi altında tercih etmiştir.³⁶

D. Ehemmiyeti

Arapçada dilbilgisi denilince akla ilk gelen nahiv ile sarf ilmidir. Ayrıca dilcilerin dediği gibi “nahiv ilmi, ilimlerin anası ise sarf ilmi de ilimlerin babasıdır.” İbn Cinnî (392/1001)³⁷ *el-Münşif* adlı eserinde: Bu ilme Arapça öğrenen herkesin ihtiyaç duyduğunu ve bu ilmin Arapçanın mizanı olduğunu ifade ederek sarf ilminin önemine işaret etmiştir.³⁸

Bu ilmin faydalarını ise maddeler halinde şöyle ifade edebiliriz:

Birinci Faydası

Müfret kelimeleri kullanırken, konuşurken veya yazarken, başta Cenab-ı Allah'ın kitabını tilâvet ederken ve Allah Resûlü'nün hadis-i şeriflerini okurken dili

³³ Ebû Osmân Bekr b. Muhammed, Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Sarf ilmini ilk bağımsız hale getiren, bkz. Yâkût, age. II, 757; ez-Ziriklî, age. II, 69; DİA, X, 209- 210.

³⁴ Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, Ebû'l-Hayr, büyü Osmanlı âlim, dilci, tarihçi, Bursa'da doğdu (901/1495) bazı eserlerinden *eş-Şekâ'iku-nu'mâniyye* ve adı geçen eser İstanbul'da vefat etti. Bkz. ez-Ziriklî, age. I, 257; İbnü'l-İmâd, Ebi'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (Thk. Mahmûd el-Arnâ'ût), Beyrut 1406/1986, I-XI, X, 514, DİA, XXXX,151-152. *Miftâhu's-sa'âde*, I, 132.

³⁵ Bkz. Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, Türk ilim dünyasının müsbet düşüncüyü temsil eden, çeşitli konulara dair çok eserin müellifi, Hacı Halife adıyla tanınır. Bkz. ez-Ziriklî, age. VII, 236-7; DİA, XXV, 36-40. *Keşfü'z-zunûn fi esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, Bağdat 1941, I- VI, I, 412.

³⁶ Bkz. DİA, XXXVI, 136-137.

³⁷ Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, Arap dili ve edebiyatı âlimi. Eserlerinden: *el-Haşâ'is* Arapça'nın ana kaynaklarıdır. Bkz. el-Enbârî, age. s. 244- 5; ez-Ziriklî, age. IV, 204.

³⁸ Bkz. İbn Cinnî, *el-Münşif*, I,4-5; Taşköprî, age. I, 131; DİA, XIX, 397- 400.

hatalardan korumaktır. Çünkü doğru kelime, doğru cümle demektir. Bu da hatasız konuşmak demektir.³⁹

İkinci Faydası

Arapça sözlüğü kullanmaktır. Bu da sadece sarf ilmiyle gerçekleştirilir. Çünkü sözlük, kelimenin manasını bulmak için, kök harflerine dönmek demektir. Bu da sarf ilmini öğrenmeden bunun tahakkuku mümkün değildir. Zira zâit (zait- zâid)⁴⁰ harfleri mücerredlerden ayırmak, sarf ilminin ana konulardan birisidir.⁴¹

Üçüncü Faydası

Sarf ilminin tercümede büyük rolü vardır. Bir dilden başka bir dile çevirirken sarf ilminin kurallarını bilmeden, tercümenin sağlam ve doğru olması mümkün değildir. Bunun tecellisini en basit tercümelere bile görüyoruz. Örneğin:

الله أكبر cümlesini birçok kişi Allah büyüktür, diye tercüme eder. Halbuki doğru tercümesi Allah en büyüktür. Bu hatanın baş sebebi ise sarf ilminin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.

Yine:

(وَبِذَلِكَ الْأَسْمَاءِ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا...)⁴²

“En güzel isimler Cenab-ı Allah’a mahsustur. O’na, bu en güzel (sadece güzel değil) isimlerle dua ediniz.”⁴³ ayetindeki (الحُسْنَى) kelimesinde de aynı durum söz konusudur.

Dördüncü Faydası

Sarf ilmine günümüzde, daha fazla ihtiyaç vardır. Çünkü yeni cihazlara, aletlere ve icatlara isim verme sorununu sadece sarf ilmi çözebilir. Başka bir ifadeyle yeni kelime üretmek ve türetmek sarf ilmi ile mümkündür.

Örnekler:

Buzdolabı: ثَلَاجَةٌ.

³⁹ Bkz. el-Hamelâvî, age. s. 22; el-Hâfız, Yâsin, *İthâfî 't-ıtarfî 'ilmi 'ş-şarf*, Şam 1425/ 2004, s. 9-10.

⁴⁰ Müfret kelimelerin yazımında Türk Dil Kurumu’nun (TDK) sözlüğüne uymak zorunludur ancak bu ilmin terimlerinde Arap dilinin Türkçe yazılan kaynaklarına uyduk bunun başında Diyanet İslâm Ansiklopedisi’ne (DİA- İSAM) uymak daha uygundur.

⁴¹ Bkz. Çörtlü, Mustafa, age. s. 78-79; el-Hamelâvî, age. s. 41 vd.

⁴² el-Arâf, 7/180.

⁴³ Bkz. en-Neseffî, age. I, 111; Karaman, age. s. 173.

Çamaşır makinası : غَسَّالَةٌ .

Burada temel amaç dili yabancı kelimelerden kurtarmaktır. Bu bağlamda dil kurumlarına büyük görev düşmektedir. Böylece toplumu zevelden kurtarırız çünkü dili olmayan bir toplum yok olmaya mahkumdur.

E. Arapçanın Diğer Dallarıyla Alakası

Arapça bir dil olarak usul ve furû olmak üzere ikiye ayrılır: Birincisi usûl bölümü (temel) müfretten: Lügat, iştikāk, sarf gibi; mürekkepten (cümle): Nahiv, belâgat ve aruz ile kafiye'den bahseder. İkincisi ise furû bölümü: Hat, hitabet, tabir, imlâ ve muhâzara gibi hususlarla ilgilidir.⁴⁴ Sarf ilminin, Arapçanın diğer dallarıyla alakası şöyle özetleyebiliriz:

1. Nahiv (النُّحُو)

Arapçanın iki ana dalı, nahiv ile sarftır. Kadîm dilcilere göre sarf, nahiv ilminin bölünmez bir parçasıdır. Mute'ahhir dilcilere göre sarf ilmi başlı başına bir ilim dalıdır. Ancak bu iki ilmin arasında bir bağ ve bir de fark vardır.

Sarf ile nahiv ilmi, kelimeyle ilgilenir. Bu da aralarındaki müşterek noktadır. Ayrıca başka bir açıdan önemli bir fark vardır. Sarf ilmi kelimenin müfret halindeki yapısıyla ilgilenirken nahiv ilmi, (cümle bilimi-sentaks) kelimenin terkip halindeki durumuyla, yani kelimenin dizim ve cümle içindeki son harekesiyle ilgilenir.⁴⁵

2. İştikāk (Etimoloji: الاشتقاق)

İştikāk ilmi, Arapçanın unutulmuş bir dalıdır. Bu dalda ilk yazarlar kadîm dilciler başta el-'Asmaî (216/831)⁴⁶ ve İbnü's-Serrâc'dır (316/929).⁴⁷ Osmanlı'nın

⁴⁴ Bkz. et-Tehânevî, age. I, 20.

⁴⁵ Bkz. et-Tehânevî, age. 23- 25; Taşköprî, age. I, 131-144. İbn Cinnî, *el-Münşif*, I,4; DİA, XXXII, 300-306.

⁴⁶ Ebû Said Abdülmelik b.Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî, Basra dil mektebinin önde gelen simalarından, şiir ve ahbâr ravisidir.İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.82-83; es-Süyûtî, age. II,112-113; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 170-177; DİA, III, 499-500.

⁴⁷ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî el-Bağdâdî, Arap dili ve edebiyatı âlimi şairdir. Eserlerinden *el-Uşûl el-Kebîr* meşhurdur. Bkz. ez-Zübeydî, age. I, 112- 114; ez-Ziriklî, age. VI, 136; el-Enbârî, *Nühzetü'l –elibbâ'*, s. 186; DİA, XXI, 205- 6. tercümesi ilerde gelecek.s. 19- 20.

son döneminde ise Muhammed Sıddık Han (1307/1890) yetişmiştir.⁴⁸ Eserinin adıyla “*el-‘Alemü’l-ḥaffāk fi ilmi’l-iştikāk*”dır. Bu eser 1896 İstanbul’da basılmıştır. Çağdaş asırda ise Abdülkâdir el-Mağribî (1375/1956)⁴⁹ yetişmiştir. “*el-İştikāk ve’t-ta’rīb*”, adlı eseri Mısır’da 1909’da basılmıştır.

Sarf ile iştikāk arasındaki ilişki nedir?

Sarf ilmi, iştikāk gibi kelimenin şekilleri, sîgaları ve çoğalması ile ilgilenir. Bu da iki ilmin arasındaki müşterek noktadır. Ancak sarf ilmi manaya bakmadan kelimenin yapısına, hey’etlerine, çoğalmasına önem verir. İştikāk ilmi ise manaya önem vererek kelimenin türemesiyle ilgilenir. Yani şekiller arasında ortak bir mana gerekmektedir.⁵⁰

3. Belâgat (البلاغة)

Sarf, müfret kelimeyle, nahiv ise kelimenin dizimdeki durumuyla ilgilenir. Lakin belâgat ilmi, üç ana bölümüyle (meânî, beyân ve bedî) kelimenin manasıyla ilgilenen Arapçanın bir dalıdır. Peki, sarf ilmiyle arasındaki bağ nedir?

Belâgat ilmi, manaya bağlıdır, mana ise cümledeki kelimeye bağlıdır. Kelime ise cümleyi oluşturan ögedir. Böylece sarf ilmi bu açıdan belâgat ilmine bağlıdır. Başka bir açıdan belâgat, bir nevi fesâhata (kelime veya kelama) dayanır. Bu da şu demektir sarf , belâgat ilmine ve belâgat ilmi de sarf ilmine bağlıdır. Yani belâgat müfret kelimenin doğruluğuna bağlıdır. Doğruluğu da sarf ilmine aittir.

Dil bir ağaç gibidir. Bütün dalları birbirine bağlıdır. Ancak farklı açılardan her ilmin özelliği vardır. Bu manayı en güzel ve açık şekilde bize sunan Sekkâkî’nin yazdığı eserin önsözünde şöyle geçer: “Kitabımda sarf ilmini tamamıyla içerdim. Kuşkusuz ki sarf ilminin tamamı iştikāk ilmiyle gerçekleşir. Nahiv ilmini tamamıyla irâd ettim. Nahiv ilminin tamamıysa meânî ve beyân ilmine bağlıdır.”⁵¹

⁴⁸ M. Sıddık Han b. Hasen el-Kannevcî, Hindistanlı büyük âlim, eserlerinden, *Ebcedü’l-‘ulûm*. Bkz. ez-Ziriklî, VI, 167; DİA, X, 70-71.

⁴⁹ Abdülkâdir b. Mustafâ, filolog, edip, gazeteci, Bkz. ez-Ziriklî, age. IV, 47-48.

⁵⁰ Bkz. Taşköprî, age. I, 132; et-Tehânevî, age. I,23. İbn Cinnî, age. I,4-5; DİA, XXIII, 439-440.

⁵¹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 37-40; et-Tehânevî. I, 23 vd. ; Ege, Ramazan, *Kelâmın Muktezay-ı Hâle Mutâbakatı* (Belâgat), İzmir 2010, s. 15 vd.; el-Ferh, Muhammed Zurkân, *el-Vâzih fi’l-belâgati’l-‘Arabiyye*, Halep 1416/1996, s. 5-8.

Sonuç olarak, sarf ilmi yapı açısından müfret kelime ile ilgilenir. Nahiv ilmi ise kelimenin dizimdeki durumuyla ilgilenir. Ancak belâgat ilmi, kelimenin ifrâd ve terkip halindeki manasıyla ilgilenir.

II. SARFIN KAYNAKLARI

A. Müşterek Kaynaklar:

Nahiv ile sarf ilminin bir eserde yer almasına müşterek kaynak denir. Bu da kadîm dilcilerin metodudur. Bu kaynakların en önemlileri şunlardır:

1. el-Kitâb (Sîbeveyhi: الكتاب)

Arap gramerine (nahiv ile sarf) dair günümüze ulaşan ilk hacimli ve ölümsüz eserdir. Yazarı Basra mektebinin en önemli temsilcisi Sîbeveyhi'dir.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber “Şeyhu'n-nuhât” lakabıyla anılır. Şiraz'ın Beydâ köyünde 148'de (765) doğdu. Daha sonra Basra'ya ailesiyle birlikte göç etti. Sarf ilmini, el-Halil ve Yûnus b. Habîb gibi âlimlerden aldı. Ancak el-Halil'in derslerinden ayrılmadı. Basra'da genç yaşında 180'de (796) vefat etti.⁵²

Kitaba gelince, “el-Kitâb” Sîbeveyhi'nin ilk ve yegâne eseridir. Bu kitabın müellifine ait olduğundan şüphe yoktur. Eser “*Kitâbü Sîbeveyhi*” adıyla bilinir. Bu kitap, Arapça dilbilgisinin vazgeçilmez ana kaynağıdır.

Bu ilmin konularını düzelten ve bâblarını tamamlayan âlim ise Halil'dir. Onu da şâhidleriyle ve delilleriyle kitaba aktaran Sîbeveyhi'dir. İbn Haldûn'un dediği gibi “Bu kitap Sîbeveyhi'den sonra her yazarın ana kaynağıdır.”⁵³ Bu eserin birçok şerhi vardır. En önemlisi el-Müberrid'e ve s-Sîrâfî'ye (ö. 368/979)⁵⁴ aittir.⁵⁵ Mısır'da dört cilt halinde Abdüsselâm M. Hârûn'un tahkikiyle 1406/1988'de basılmıştır.

⁵² Geniş bilgi için bkz. ez-Zübeydî, age, I, 66-75; İbn Nadîm, age, s. 51-52; el-Enbârî, age, s.54-56; İbnü'l-Kıftî, Ebû'l-Hasen Ali b. Yûsuf eş-Şeybânî, *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuhât* (Thk. M. Abû'l-Fazl İbrâmîm) Beyrut 1982, II,346-360; es-Süyûtî, age, II, 229-230; Taşköprî, age, I, 153-155; ez-Zirikî, V,81. DİA, XXXVI, 130-134.

⁵³ Bkz. İbn Haldûn, *Muqaddimetü'b. Haldûn*, s. 599.

⁵⁴ Ebû Said el-Hasen b. Abdullâh, fakih, dilci, kadı, eserlerinden, Sîbeveyhi kitabın şerhi, bkz. Taşköprî, I, 173-74; DİA, XXXVII, 264- 265.

⁵⁵ Bkz. Hacı Halife, *Keşf*, I, 1428.

Sîbeveyhi, eserinin ilk ve en geniş bölümünü (ilk üç cüz'ünü) nahiv gramerine tahsis etmiş, son cüz'ü ise (s. 3-328) sarf ilmine ayırmıştır. Bu ana eser nahiv ile sarf ilminin bütün konularını kapsamaktadır.

2. el-Muktedab (el-Müberrid: المقتضب)

Arapça dilbilgisinin eskiye uzanan, en önemli kaynaklarından biri “*el-Muktedab*” adlı eserdir. Müellifi el-Müberrid (el-Müberred) Basra mektebinin önemli âlimlerinden birisidir. Asıl adı Ebü'l-Abbâs Muhammed b.Yezîd es-Sümâlî el-Ezdî'dir. Basra'da 210 (826) yılında doğdu. İlim tahsilini el-Cermî (225/840)⁵⁶ ve el-Mâzinî gibi âlimlerden telakki etti.

Ona el-Müberrid lakabını veren âlim “kalk, sen müberridsin” diyen hocası el-Mâzinî'dir. Sen gönüllere serinlik verensin demektir. Ancak Kûfeliler bu lakabın yayılmasıyla alayca bir şekilde ona el-Müberred demişlerdir. Bağdat'ta 286'da (899) vefat etti.⁵⁷ Elliye aşkın eser bıraktı. Şüphesiz ki en önemlisi *el-Kâmil ve'l-Muktedab* adlı eserleridir.

Müberrid'in *el-Muktedab* eseri Arapça gramer dalında (nahiv ile sarf) ana kaynaklardan biri sayılır. Dört cilt olarak M. Abdülhâlik Udayme'nin tahkikiyle basılmıştır. Ayrıca sarf konuları eserin içinde dağınık bir şekilde sergilenmiştir. Bazı konuları birinci ciltte (s. 53-195) yer alırken, diğer konuları ikinci ciltte (s.188-293) yer almaktadır. Buna rağmen sözü edilen eser, ana kaynak olarak özelliğini korumaktadır. Çünkü ana kaynağı Sîbeveyhi'nin kitabıdır.⁵⁸ Son olarak el-Müberrid Basra dil mektebinin büyük temsilcilerinden birisi sayılır. Özgün görüşler ortaya koymuştur. Kûfeli değildir.⁵⁹

⁵⁶ Ebû Ömer Sâlih b. İshâk, Basra dil mektebinin önde gelen âlimlerinden fakih, dilci, eserlerinden, Ğaribü Sîbeveyhi, bkz. ez-Zübeydî, age. s.74; ez-Ziriklî, age. III, 189; DİA, VII, 413- 414.

⁵⁷ Fazla bilgi için bkz. ez-Zübeydî, age. I,101-110; el-Enbârî, age. I, 164-170; İbnü'l-Kıftî, age. III, 241-253; Taşköprî, I, 157-158; ez-Ziriklî, age. VII,144. DİA, XXXI, 432-34.

⁵⁸ Bkz. Taşköprî, age. I, 158; Hacı Halife, *Keşf*, II,1793; DİA, XXXI, 433.

⁵⁹ Bkz. ez-Zübeydî, age. I, 101.

3. el-Uşûl el-Kebîr (İbnü's-Serrâc: الأُصُولُ الكَبِيرُ)

Arapçanın en önemli kaynaklarından biri, İbnü's-Serrâc'ın *el-Uşûl el-Kebîr* adlı eseridir. Bu muhteşem eserin müellifi Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî el-Bağdâdî'dir. İbnü's-Serrâc künyesiyle meşhurdur. 265 (878) yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Arap dili ve edebiyatı âlimi, şair, döneminin en güçlü siması olarak kabul edilmiştir. Bu ilmini, el-Müberrağ gibi zamanın ünlü âlimlerinden aldı. Genç yaşında Bağdat'ta 316'da (929)⁶⁰ vefat etti. Önemli eserlerinden *Risâletü'l-iştikâk* Arap dilinin etimolojisi konusunda yapılan ilk çalışmalardan biridir. Muhammed Ali ed-Dervîş ve Mustafâ el-Hadrî tarafından 1972 Şam'da basılmıştır. *el-Uşûl el-Kebîr* ise gramere dair en önemli eserlerinden biri sayılır.

Bu dev eserde, İbnü'l-Enbârî'nin dediği gibi İbnü's-Serrâc Arapçanın bütün kurallarını ve temellerini toplamış ve düzenli bir hale getirmiştir.⁶¹ Bu eser üç cilt halinde Abdülhuseyn el-Fetlî tarafından Bağdat ve Beyrut'ta (1973- 1985- 1988) neşredilmiştir. Bu eserde nahiv ile sarf konuları ele alınmış, lakin sarf konuları bütün bâblarıyla kitabın son bölümüne üçüncü cilde (s. 5- 400) yerleştirilmiştir.⁶²

Netice olarak şöyle diyebiliriz: Sarf ilmi müşterek kaynaklarda genellikle son kısımlarda yer almaktadır. Zira kadîm dilcilere göre sarf ilmi, nahiv ilminin ayrılmaz bir parçasıdır.

B. Müstakil Kaynaklar

1. el-Mebsûtât (Hacimli Kaynaklar)

a. el-Münşif (İbn Cinnî : المُنْصِفُ)

Bu eserin ismi “*el-Münşif fi şerhi't-taşrîf*”dir. Metnin adı *et-Taşrîf*dir. Sarf konusunda yazılan ilk müstakil eserdir. Yazarı ise el-Mâzinî'dir. Bekr b. Muhammed

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. ez-Zübeydî, age. I,112-114; el-Enbârî, age. I,186-187; İbnü'l-Kıftî, age. III, 145; İbn Hallikân, *vefeyât*, IV,339-340; Taşköprî, age. I,165-166; ez-Ziriklî, age. VI, 136; DİA, XXI, 205-206.

⁶¹ Bkz. el-Enbârî, age. I,186; Taşköprî, age. I, 165.

⁶² Bkz. Hacı Halife, *Keşf*, I, 81; DİA, XXI, 205-206.

Ebû Osmân, önde gelen Arap dili ve edebiyatı âlimlerinden birisidir. İlmini el-Ahfeş el-Evsat (215/830)⁶³ ve el-Asmaî gibi âlimlerden almıştır.

Sarf ilmini, *et-Taşrif* eserinde bağımsız hale getiren ilk dilcidir. Günümüze ulaşan ilk eserdir. 249'da (863) Basra'da vefat etmiştir.⁶⁴ Bu metni "*el-Münşif*" adı altında şerh eden İbn Cinnî'dir. Ebû'l-Feth Osmân b.Cinnî el-Mevsîlî, Rum asıllıdır. Musul'da h. 330 tarihinden önce doğmuştur. IV. (X.) yüzyılın en büyük Arap dili ve edebiyatı âlimlerindedir. İlmini, Ebû Ali el-Fârisî başta olmak üzere birçok âlimden tahsil etti. Kaynaklara göre hocasının derslerine tam kırk sene devam etmiştir. 392'de (1002) Bağdat'ta vefat etti.⁶⁵ *el-Haşâ'îş ve el-Münşif* başta olmak üzere birçok eser yazmıştır.

Bu eserde el-Mâzinî'nin kitabındaki bütün sarf konularını açıklamıştır. Üç ciltten oluşur; ilk iki ciltte metni parça parça şerh etmiş, üçüncü ciltte ise garîb kelimeleri izah etmiştir. Mısır'da 1954 yılında İbrâhim Mustafâ ve Abdullâh Emîn tarafından tahkik edilerek basılmıştır.

b. Şerhu's-Şâfiye (İbnü'l-Hâcib: شرح الشافية)

Sarf ilminin belki en meşhur metinlerinden birisidir. Müellifi ise İbnü'l-Hâcib Ebû Amr Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr'dir. Mısır'ın güneyinde İsnâ kasabasında 570'te (1175) doğdu. Dilci, usûlcü ve Mâlikî fakihidir. Ayrıca Arap dili ve edebiyatının Ortaçağ'ın en büyük âlimlerinden birisidir. Hatta dünyanın en zeki insanlarından. Sarf ilminde *eş-Şâfiye* ve nahivde ise *el-Kâfiye* gibi birçok eser bırakmıştır. Mısır'ın İskenderiye şehrinde 646'da (1249) vefat etti.⁶⁶ *eş-Şâfiye* metni sarf konularını kapsayan ilk muhtasar kitabıdır.

Bu metnin üzerine birçok şerh ve hâşiye yazılmıştır. Bunların en önemlisi ise el-Esterâbâdî'ye aittir. Adı Hasen b. Muhammed b. Şerefşâh eş-Şâfî, Rükneddin (645/1247) fakih, filozof, büyük bir dil âlimidir. Özellikle sarf alanında, bazı eserler

⁶³ Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Belhî, Sîbeveyhi'nin öğrencisi, eserlerinden *Meâni'l-Kur'an*, ez-Zübeydî, age. s. 72; Taşköprî, age. I, 158; DİA, I, 526.

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. ez-Zübeydî, age. s. 87-93; İbnü'Nedîm, age. s.57; el-Enbârî, age. s. 140; Yâkut, age. II,757-862; es-Süyûtî, age. I,463-466; Taşköprî, age. I,132-133; ez-Ziriklî, age. II,69; Hacı Halife, *Keşf*, I, 412; DİA, X, 209-210.

⁶⁵ Bkz. el-Enbârî, age. s.244-245; Yâkût, age. IV,1585-1600; es-Süyûtî, age. II, 132; Taşköprî, age. I,134-136; İbnü'l-Kıftî, age. II, 335-340; ez-Ziriklî, age. IV, 204; DİA, XIX, 396-400.

⁶⁶ Bkz.İbnü'l-İmâd, age., V,234; İbn Hallikân, age. I, 395; Taşköprî, age. I,138; DİA, XXI, 55-58.

yazmış, yetmiş seneden fazla yaşamıştır. 715 (1315) tarihinde vefat etmiştir.⁶⁷ Bu serh sarf'ın ana kaynaklarından sayılır.⁶⁸ Mısır'da (1425/2004) Abdülmaksûd M. Abdülmaksûd'un tahkikiyle (doktora tezi, Kahire Üniv.1992) basılmıştır.

c. el-Mümti' (İbn Usfûr: الممتع)

Bu kaynağın yazarı Endülüslü İbn Usfûrdur. Adı Ali b. Mü'min, Ebü'l-Hasen el-Hadramî el-İşbîlî'dir. 597'de (1200) Endülüs'te doğmuştur. Arap dili ve belâgatının önde gelen simalardandır. Nahiv âlimi, edip ve şairdir. İlmini eş-Şelebîn ve'd-Debbâc gibi âlimlerden aldı. Mütalaadan hiç bıkmazdı. Tunus'ta 669'da (1270) vefat etti. ⁶⁹ *el-Muḳarrib fi'n-nahv* ve *el-Mümti' fi't-taṣrîf* önemli eserlerindedir. el-Mümti' eseri sarf ilminin ana kaynaklarından biridir. Bütün sarf konularını detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu muhteşem eser Fahreddin Kabâve'nin tahkikiyle iki cilt halinde (1390/1970) Halep'te basılmıştır.⁷⁰

2. el-Mutevessitât (Orta Hacimli Kaynaklar)

a. el-Miftâh (el-Cürcânî: المِفْتَاح)

Bu eserin müellifi Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân el-Cürcânî'dir. Arap dil bilgini ve edebiyat nazariyatçısıdır. 5. (V) asrın en büyük âlimlerindedir. Şüphe yok ki Cürcânî belâgatın kurucusudur. Doğduğu şehir Cürçan'dan başka bir yere ayrılmadı, aynı topraklarda 471'de (1078) vefat etti.⁷¹ Eserlerinin çoğu Arapça alanındadır. En önemlisi, *Esrârü'l-belâğa*, *el-Miftâh fi't-taṣrîf* eserleridir. Bu eserinde, hemen hemen sarf ilminin bütün konularını özlü fakat kapsamlı ve sistemli biçimde açıklamıştır. Bu kitap Ali Tevfik el-Hamd'in tahkikiyle 1407 /1987 Beyrut'ta basılmıştır.

⁶⁷ Bkz. es-Sübki, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali (770/1370), *Ṭabaḳâtü'ş-Şâfi'iyye*, VI,86; İbnü'l-İmâd, age. VI,48; İbn Hacer, *ed-Dürarü'l-Kâmine*, II, 118; Taşköprî, age. I, 184-185; ez-Ziriklî, age. II, 215.

⁶⁸ Bkz. Taşköprî, age. I, 142.

⁶⁹ Bkz. İbnü'l-İmâd, age. V,330-331; es-Süyûtî, age. II,210; el-Bağdâdî, İsmâil Paşa b. Muhammed Emîn (1838- 1920), *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 712; Taşköprî, age. I, 141; Hacı Halife, *Keşf*, II,1822; ez-Ziriklî, age. V,27; DİA, XX, 431- 432.

⁷⁰ Bkz. Taşköprî, age. I, 141.

⁷¹ Fazla bilgi için bkz. el-Enbârî, age. s.264-65; İbnü'l-Kıftî, age. II,188-190; İbnü'l-İmâd, age. III, 340; es-Sübki, age. V,149-150; Taşköprî, age. I,177-178; es-Süyûtî, age. II,106;ez-Ziriklî, age. IV,48-49; DİA, I, 247-248.

b. İcâzü't-Ta'rîf (İbn Mâlik: إيجاز التعريف)

Bu eserin müellifi, Muhammed b. Abdillâh, et-Tâî, Cemâlüddîn, İbn Mâlik adıyla bilinir. 600'de (1204) Kurtuba civarındaki Ceyyân şehrinde doğdu. İlk tahsilini Endülüs'te gördü. Daha sonra Endülüs'teki siyasî istikrarsızlık ve sosyal çalkantılar sebebiyle Kuzey Afrika'ya göç edip, haccını tamamladıktan sonra Şam diyarına göç etti. Orada tahsilini, Halep'te İbn Yaîş ve İbn Amrûn gibi âlimlerin yanında tamamladı. Arapça ve kıraat alanında Ortaçağ'ın en büyük âlimlerinden oldu. Bu yüzden ona "İmâmü'n-nühât" lakabı verilmiştir. 12 Şâban 672'de (1274) Dimaşk'ta vefat etti.⁷² Nesir ve nazım olarak birçok eser yazdı. En meşhuru *el-Elfiyye ve 't-Teshîl*'dir. Sarf'ta ise bu metnin aslı bir muhtasar adı *Darûri't-taşrîf*'tir. Daha sonra bu metni *et-Ta'rîf* adını vererek şerh etti. Ve sonra bu şerhi "*İcâzü't-ta'rîf*" ismi altında özetledi. Bu muhtasar eser, Muhammed Abdülhay Ammâr Sâlim tarafından tahkik edilerek 1422/2002 yılında Medine-i Münevvere'de basıldı.⁷³

c. el-Kifâye (Birgivî: الكفاية)

Bu eser çeşitli sahalarda eser veren büyük Türk âlimi Birgivî'ye aittir. Asıl adı Takıyyüddin Muhammed, babası Pîr Alidir. O, 926 (1523) tarihinde Balıkesir'de doğdu. İlk tahsilini babasından ve daha sonra İstanbul'da Küçük Şemseddin Efendi, Ahîzâde Mehmed Efendi ve Kızıl Molla Abdurrahman Efendi'den aldı. Birgivî, özellikle Arapça dallarında zamanın büyük âlimlerinden sayılır. Elliden fazla eser yazdı. Başta gelen eserlerinden *İzhârü'l-esrâr* nahivle ilgili bir eserdir. *Kifâyetü'l-mübtedî* (الكفاية في علم الصّرف) sarf ilmine dair bir eserdir. Bu eserinde özet bir şekilde sarf konularını kaleme aldı. Ancak üslûbu biraz zor gibi gözükür. 981'de (1573) İstanbul'da vefat etti.⁷⁴

⁷² Geniş bilgi için bkz. es-Süpkî, age. VIII,67-68; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vafeyât*, III,285-288; es-Süyûtî, age.I, 130-136; Taşköprü, age. I, 136-138; İbnü'l-İmâd, age. V, 339; ez-Ziriklî, age. VI, 233; DİA, XX, 169-171.

⁷³ Bkz. Taşköprü, age. I,136; Hacı Halife, age. I,412.

⁷⁴ Bkz. Hacı Halife, *Keşf*, I,81, II,1112; el-Bağdâdî, *İzâhü'l-meknûn*, III, 2; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, II,252; ez-Ziriklî, age. VI, 61; DİA, VI, 191-194.

3. el- Muhtasarât: (Özet Metinler)

a. el-Emsile (متن الأمثلة)

Bu eserin müellifi bilinmemektedir. Osmanlı medreselerinde ve günümüzdeki bazı medreselerde okutulan ilk sarf kitabıdır. Bu metin iki kısımdan oluşur: el-Emsiletü'l- muhtelif (farklı kalıplar) ve el-emsiletü'l-muttaride (ölçülü kalıplar). Bu metnin ilk kısmında kelimenin farklı örneklerini نَصْر‘yı bir misal olarak sergiler. İkinci kısımda ise fiilin çekimleri, mâzî, muzârî, emir ve ismin çekimleri, müfret, tesniye ve cemi çekimlerdir. Bu kitabın üzerine Arapça ve Türkçe pek çok şerh yazılmıştır. Brockelmann, bu metin ve şerhin Vatikân’daki el yazmasına dayanarak Birgivi’ye ait olduğunu belirtmektedir.⁷⁵

b. Binâ’ü'l-ef ‘âl (متن بناء الأفعال)

Bu metnin müellifi meçhuldür. Osmanlı medreselerinde öğretim sırasında ikinci kitap olarak okutulmuştur. Bu metin, otuz beş bâbdan oluşur. Mücerredin sülâsî ve rubâî vezinleri; mezîdin sülâsî ve rubâî vezinleri, mülhaklarından yine sahîh ile mu’tel ve kısımlarından, idgâm ve türleri vâcip, câiz ve mumteni’ den söz eder. Bu eseri birçok Osmanlı âlimi şerh etmiştir.⁷⁶ Son olarak Hacı Halife’ye mensup olan (مجموع مهمات المتون) kitabında, bu metnin adı *Binâü'l-ef‘âl* olarak geçer. Müellifi, ise Molla Abdullâh ed-Defzeî’dir. 9. (XV.) asrın âlimlerindedir.⁷⁷

c. el-Maksûd (متن المقصود)

Bu metnin müellifi bilinmemektedir. Birgivi’ye göre *Mağşûd*’un müellifi İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’dir (150/767).⁷⁸ Bu kitap medreselerde üçüncü kitap olarak okutulurdu. İçindeki konular şunlardır: Mücerred ve bâbları, mezîd ve bâbları, bazı müştaklar, masdar, sahîh ile mu’tel ve kısımları ve idgâm. Bu metin üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bunlardan biri Birgivi’nin *İm‘ânü'l-enzâr ‘ale'l-Mağşûd*

⁷⁵ Bkz. DİA, XI, 166-167, VI, 193; Adıgüzel, Mikâil, *Emsile Mefhumu*, İstanbul 2004, s. 15, 31;

⁷⁶ Bkz. Hacı Halife, *Keşf*, I, 255; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-‘ârifîn*, I, 157; Kahrâle, *Mu‘cemü'l-muellifîn*, XI, 119; DİA, VI, 179; Çörtü, *Sarf*, s. 31.

⁷⁷ Bkz. *Mecmû‘u muhimmâti’l-mütûn*, (Thk. Ahmed sa‘d Ali) Dârü'l-fikr, s. 557.

⁷⁸ Ebû Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit el-Kûfî, doğma (80/ 699), Hanefî mezhebinin imamı, büyük müçtehid Ebû Hanîfe şöhretiyle bilinir, fakihlerin imamı diye şöret bulmuştur. Eserlerinden: *el-Fıkhü'l-ekber*, *Müsned Ebî Hanîfe (el-Müsned)*. Fazla bilgi için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 405- 414; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 449- 452; DİA, X, 131-138.

şerhidir. Ayrıca Osmanlı döneminde de bazı âlimler tarafından şerh edilmiştir. Taşköprî kitabında şöyle yazar: “Diyarımızda bir muhtasar meşhur oldu, adı *el-Mağşûd*. Müellifi belli değil ancak mübarek bir kitaptır. Üzerine birçok şerh yapılmıştır.”⁷⁹

d. el-‘İzzî (تصريف عَزِي)

Bu muhtasarın müellifi, Ebü'l-Meâlî İzzüddîn Abdülvehhâb b. İbrâhîm el-Hazrecî ez-Zencânî'dir. Edip ve dil âlimidir. Bağdat'ta yaşamıştır. Tedris ve tasnifle meşgul olmuştur. Önemli eserlerinden *el-Kâfi şerhu'l-Hâdî*'dir. Bu metin “*Muhtasaru't-Taşrif*” ve “*İzzî'nin tasrifi*” olarak şöhret bulmuştur. Genelde sarf konuları özet bir şekilde içerisinde yer alır. Bu metin Osmanlı medreselerinde dördüncü kitap olarak okutulmuştur. Günümüzde de okutulmaya devam etmektedir. Bu metin üzerine birçok şerh yapılmıştır. En iyisi Sa'deddin et-Teftâzânî (792/1390)⁸⁰ ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin (816/1413)⁸¹ şerhleridir. İzzî 655'te (1257) Bağdat'ta vefat etmiştir.⁸²

e. Merâhu'l-ervâh (مراح الأرواح)

Müellifi Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'dur. (VIII. / XIV.) yüzyılın başlarında vefat etmiştir. Ancak hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Bu eser *el-Merâh* adıyla da bilinir. Sarf öğretiminde beşinci kitap olarak okutulur. Ayrıca İbn Kemâl'in *Merâh*'a yazdığı şerh meşhurdur.⁸³

⁷⁹ Bkz. Taşköprî, age. I,142; Hacı Halife, *Keşf*, II, 1806- 1807; DİA, XXVII, 453; Çörtü, age. s. 31.

⁸⁰ Mes'ûd b. Ömer, el-Herevî, çok yönlü âlim, dilci, filozof, eserlerinden *Şerhu'l-Akâ'id*. Bkz. İbn Hacer, age. IV, 350; Taşköprî, age. I, 205; DİA, XXXX, 299- 308.

⁸¹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Hanefî, Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi, eserlerinden, *Hâşiyetü'l-Muṭavvel*, bkz. Taşköprî, age. I,208; DİA, VIII, 134-136; ez-Zirikli, age. V, 7.

⁸² Bkz. Taşköprî, age. I, 143; es-Süyûtî, age. II, 122; Hacı Halife, *Keşf*, II, 1139, I, 412; ez-Zirikli, age. IV, 179; DAİ, XXXXIV, 253-254; Çörtü, age. s. 31.

⁸³ Bkz. Taşköprî, age. I, 163; Çörtü, age. s. 32, bu metin mukayyed sarf cümlesi içinde İstanbul'da 1990'da basılmıştır; DİA, XXIX, 165-166.

III. SARF İLMİNDE ÖNE ÇIKAN METODLAR

A. Müşterek Kaynaklarda Sarf Metodu:

1. Sîbeveyhi'nin Metodu (سيبويه)

Sîbeveyhi'nin eseri Arapça gramer dalında en iyi, en mükemmel bir kaynaktır. Taşköprî'nin dediği gibi ⁸⁴ Sîbeveyhi'nin kitabında izlediği metot açık olup dağınık değildir. Sîbeveyhi'ye göre sarf ilmi nahiv ilminin ayrılmaz bir parçasıdır. Lakin ehemmiyeti açısından ikinci sırada olduğundan ötürü, kitabın son kısmı dördüncü cüz'e (s. 3- 328) konulmuştur. Sîbeveyhi, dağınık gibi gözükken sarf konularını şöyle sıralamıştır:

Kelimeye bağlı konular:

Fiillerin yapısı (mücerred ile mezîd ve bapları),⁸⁵ mastarlar (masdarlar) bâbı, imâle bâbı, hâ-i-Sekit bâbı, iki sâkinin yan yana gelmesi ve vakıf bâbıdır.

Harflere Bağlı Konular:

Kelimeyi oluşturan harflere ait, zâit (zâid- zait) harfler, ibdâl harfler bâbı, zâit yerler bâbı, mükesser cemi bâbı, taz'îf bâbı ve son olarak idgâm (idgam) bâbıdır. Harflerin sıfatları ve mahreçleri buna dahildir.

Sîbeveyhi önce kelimenin şeklini etkileyen konulara, daha sonra kelimenin yapısını etkileyen konulara eserinde yer vermiştir.

Bu metot Arapça tasnif ve tadrîsatta ilk metottur. Ortaçağ'da onun en büyük temsilcileri İbn Mâlik ve İbn Hişâm'dır (708/761).⁸⁶

Günümüzde ise, onu yansıtan eserlerden: Birincisi Ali el-Cârim (1881-1949) ve Mustafa Emîn'e (1914- 1997) ait olan *en-Nahvü'l-vâzih*'tir.⁸⁷ Diğer eser ise *Câmiu'd-dürûsi'l-'Arabiyye* Mustafa el-Galâyinî'ye aittir.⁸⁸

⁸⁴ Bkz. Taşköprî, age. I, 153, 199.

⁸⁵ Bap kelimesi TDK'de bu şekilde geçer, ayrıca dil kaynaklarında şu şekilde (bâb ve bab) de geçer.

⁸⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf, el-Ensârî el-Mısırî, büyük dilci, kıraat âlimi, fakih, eserlerinden, *Kaṭrî'n-nedâ ve Şüzürü'z-zeheb*, *Muğni'l-lebib*. Bkz. Taşköprî, age. I, 198-199; İbnü'l-İmâd, age. VI, 192; ez-Zirikli, age. IV, 147; DİA, XX, 74- 77.

⁸⁷ Ali b. Sâlih el-Cârim, Mısırlı,(1881/1949) filolog, edip, şair. Bkz. ez-Zirikli, age. IV, 294-295.

2. el-Müberrid'in Metodu (المُبَرِّد)

el-Müberrid, Basra mektebinin en önemli temsilcilerinden birisi sayılır. Kûfe medresesinden değildir.⁸⁹ el-Müberrid yazdığı eserleri ve farklı görüşleriyle zamanın en büyük âlimlerinden biridir.

el-Mukteḍab adlı eserindeki, sarf metodu farklıdır. Belli bir sistemi yoktur. Doğrusu sarf konularını dağınık bir şekilde sergilemiştir. Kitabı dört cüzden oluşur. Sarf konularına birinci ciltte (s. 53 – 195) yer vermiştir. Bazı konuları “bâb” (باب) adı altında ele almıştır. Kelime yapıları bâbı, zâit harfler bâbı, ibdâl harfleri bâbı, rubâi mücerret (mücerred) kelime bâbı, humâsî mücerret kelimenin bâbı, mücerred ve mezîd fiiller bâbı, ism-i fâil bâbı, sarfta meseleler bâbı, idgâm bâbları ve harflerin mahreçleri bâbıdır.⁹⁰ İkinci ciltte (s.188 – 236) Cemi bâbı ve tahkîr bâbına yer vermiştir.⁹¹ el-Müberrid'in, sarfta izlediği metot Sarf'ın, nahiv ilminin bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu da Sîbeveyhi'nin metodudur. Ayrıca sarf konularını nahiv ilminin önüne dağınık bir şekilde yerleştirmiştir. Belirli bir düzen yoktur.⁹²

3. İbnü's-Serrâc'ın Metodu (ابن السَّرَّاج)

İbnü's-Serrâc'ın, “*el-Uşûl el-Kebîr*” adlı eserinde izlediği metod kadîm dilcilerin metodunun aynısıdır. Üç ciltten oluşan eserinin son cüz'ünde (s. 5 – 400) sarf konularını: Cemi bâbı, tasgîr bâbı, nisbet bâbı, masdarlar bâbı, imâle bâbı, kelime yapıları bâbı, tasrîf bâbı, idgâm bâbı ve harflerin mahreçleri ile sıfatları şeklinde sıralamıştır.⁹³

Son olarak kadîm dilcilerin metodu şöyle özetlenebilir: Sarf ilmi kadîm dilcilere göre nahiv ilminin ayrılmaz bir parçasıdır. Sarf ilmi, genelde yazılan eserlerin son bölümünde yer almaktadır. Sarf ilminin konularının belli bir metodu

⁸⁸ Mustafâ b. Muhammed Selîm,(1303/1886)'da Beyrut'ta doğdu, âlim, filolog ve şair. (1364/1944)'te Beyrut'ta vefat etti. Bkz. ez-Ziriklî, VII, 244- 245; DİA, XXXI, 301-2.

⁸⁹ Bkz. Taşköprî, age. I, 157.

⁹⁰ Bkz. el-Müberrid, *el-Mukteḍab* (Thk. Muhammed Abdülhâlik Udayme), Beyrut, trz. I, 53- 195.

⁹¹ Bkz. el-Müberrid, age. II, 188- 236.

⁹² Bkz. DAİ, XXXI, 432- 4234.

⁹³ Bkz. Hacı Halife, *Keşf*, I, 81; DAİ, XXI, 205-206; İbnü's-Serrâc, age. III, 5- 400.

yoktur, dağınık bir şekilde sunulmuştur. Sîbeveyhi ise sistemli bir metot izlemiştir. sistemlidir.

B. Müstakil Kaynaklarda Sarf Metodu

1. Kadîm Sarfçılar (el-Mâzinî: المازني)

el-Mâzinî, kaynakların gösterdiğine göre sarf ilmini “*et-Taşrif*” adlı eserinde bağımsız hale getiren ilk dil âlimidir. Lakin izlediği metot nedir? el-Mâzinî konuları bâb (باب) başlığı altında sergileyerek mücerred kalıpları, ilhâk ve sebepleri geniş bir şekilde ele almıştır. Fiilde zâit sîğaları, zâit harfler, mu’tel ve kısımları, kalb-i mekâni, idgâm meseleleri ve ibdâl ile i’lâl konusunu incelemiştir. Eserin içindeki sarf meseleleri çoktur. Dağınık bir şekilde sergilenmiştir.

Bu eser bazılarında göre “sarf ilmindeki en toplu kitaptır.” Bazılarına göre “ bu kitabın sarf”taki yeri Sîbeveyhi’nin nahiv’deki kitabı gibidir.”⁹⁴ Kitabın şârihi İbn Cinnî de şöyle bir tanım yapar: “Bu kitap, kitapların en mükemmelidir, vecizdir. Ama mana açısından çok geniştir.”⁹⁵

Bu kitap, bize İbn Cinnî’nin şerhiyle birlikte üç cilt halinde ulaşmıştır.

Eserin birinci cildinde sarf konularına, İkinci cildinde garip kelimelere yer verilmiştir. Üçüncü cildi ise alıştırma tahsis edilmiştir. Bu kitap, şerhiyle birlikte ilim talebesi için vazgeçilmez bir ana kaynaktır.⁹⁶ Mâzinî’nin bu metoduna “bağımsız ve toplama metodu” (منهج الجمع والاستقلال) denilebilir.

2. Müte’ahhir Sarfçılar (İbnü’l-Hâcib: ابن الحاجب)

eş-Şâfiye, yazılan sarf eserlerinde en meşhur metinlerinden birisidir. Eser, başta müellifi İbnü’l-Hâcib olmak üzere birçok dil âlimi tarafından şerhi yapılmıştır.⁹⁷ Birçok medresede okutulmaktadır. Bu da metodunun güzel ve açık olmasından kaynaklanmaktadır.

⁹⁴ Bkz. Udayme, Muhammed Abdülhâlik, *el-Muğni fi taşrihi’l-ef’âl*, Dârü’l-hadîs, Mısır (Kahire) 1420/1999, s. 12.

⁹⁵ Bkz. İbn Cinnî, *el-Münşif*, I, 13-14.

⁹⁶ Bkz. Udayme, age. s. 15-16. DİA, XXXX, 131- 132.

⁹⁷ Bkz. Taşköprü, age. I, 142; Hacı Halife, *Keşf*, I,539; DİA, XXI, 57.

İbnü'l-Hâcib'in eş-Şâfiye eserinde izlediği metot şöyledir:

Kelime yapıları, kelimenin vezni (الميزان الصَّرْفِي), sahih ve mu'tel, mücerred ismin kalıpları, fiil çekimleri, masdar, müştaklar, cemi, iki sâkinin buluşması, ibtidâ ile vakıf, zâit harfler ve yerleri, imâle, i'lâl, ibdâl, idgâm ve alıştırma meseleleridir. İbnü'l-Hâcib eserinde sarf konularının hepsini ele almıştır. İbnü'l-Hâcib eserinin ilk kısmında (s. 6- 43) kelimenin şeklini ilgilendiren konuları yer vermiş, kitabın ikinci kısmında (s. 43- 137) ise harflere ait konuları sunmuştur.⁹⁸

Bu metot genelde Sîbeveyhi'nin metoduna çok benzemektedir. Ancak konuları daha tertipli, örnekleri de daha azdır. Dolayısıyla İbnü'l-Hâcib'den sonra gelen âlimlerin birçoğu bu metodu takip etmektedir.⁹⁹ Bu metoda tertip metodu (منهج الترتيب) denilebilir.

3. Çağdaş Sarfçılar (el-Hamelâvî: الحَمَلَاوي)

el-Hamelâvî'nin adı, Ahmed b. Muhammed'dir. Mısır'ın Şarkıyye bölgesine bağlı "Bülbeys" ilçesinin "Münyetü hamel" köyünde 1273'te (1856) doğdu. Âlim, filolog ve şairdir. el-Ezher Camisi ve Dârü'l-'ulûm medresesinde hocalık yaptı. Bazı eserler yazdı. Sarf'taki eseri olan "Şeze'l-'arf fi fenni's-şarf" meşhurdur. 1351 (1932) yılında Mısır'da vefat etti.¹⁰⁰ el-Hamelâvî'nin metoduna gelince, bir mukaddime ve üç bâbdan oluşur. Mukaddimedede (s. 20- 31) Sarf ilminin tarifi, kelimenin vezni ve kelimenin kısımlarına yer vermiştir.

Birinci bâbda (s. 31- 108) fiille ilgili konular; Sahihs ve mu'tel, mücerred ve mezîd, câmid ve mütesarrif, lâzım ve müteaddî, mebnî meçhûl, te'kîd-i fiil ve fiil kiplerinin manalarını ele almıştır.

İkinci bâbında (s. 109- 258) isimle ilgili konuları; İsmın kalıpları (mücerred ve mezîd), müştaklar ve türleri, masdarlar ve çeşitleri, cemi ve türleri, ism-i tasgîr ve ism-i mensubu ele almıştır.

⁹⁸ Bkz. Hacı Halife, *Keşf*, I, 1021, İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye* (Thk. Hasen Ahmed el-'Usmân), Mekke 1415/1995 .s. 6 -137; Taşköprî, age. I, 142; DİA, XXI, 57.

⁹⁹ Bkz. el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *Hidâyetu't-îlâlib: Kismu's-şarf*, Mısır 1370/1951; el-Hâfiz, Yâsin, *et-Tahtil eş-şarfi*, Şam 1429/2009.

¹⁰⁰ Bkz. el-Hamelâvî, *Şeze'l-'arf*'in girişi, s. 9-10 (Thk. Alâüddîn Atıyye), Şam 1427/2007.

Üçüncü bâbda (s. 259- 352) ise müşterek konuları; Zâit harfler, ibdâl, i'lâl, idgâm, harflerin mahreçleri, imâle, iki sâkinin yan yana gelmesi, vakıf gibi fiil ve isimle ilgili hükümleri ele almıştır.

el-Hamelâvî, eserini örneklerle, Kur'an ayetleriyle ve şiir şâhitleriyle donatmıştır. Ayrıca bu eserde sarf ilminin bütün konuları, detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Yeni tahkikiyle ve baskısıyla çok yararlı olacağına inanıyoruz.

Bu metodu birçok çağdaş dil âlimi izlemektedir. Yâsîn el-Hâfız'ın "*İthâfu't-tarf*" adlı eseri, bu metodun izlenildiğinin bir göstergesidir.¹⁰¹

¹⁰¹ Karş için bkz. *İthâfu't-tarf fi ilmi's-sarf*, Şam 1425/2004.

BİRİNCİ BÖLÜM

es-SEKKÂKÎ: HAYATI- ESERLERİ

I. HAYATI

A. Doğumu- Yetişmesi

1. Doğumu:

Adı Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî el-Hârizmî'dir. Künyesi Ebû Ya'kûb olup Orta Asya'nın bu günkü Özbekistan devletine bağlı olan Hârizm kentinde Cemâziye'l-Evvel ayı 554 veya 555 (1159 veya 1160) yılında doğdu.¹⁰² Genelde kaynaklar bilgileri bu şekilde gösterir. Ayrıca Leknevî eserinde Sekkâkî'nin babasının adının Muhammed olduğunu kaydetmiştir.¹⁰³ Lakabı ise "Sirâcüddîn"dir. Sekkâkî, ilim ve edebiyat kitaplarında soyadıyla anılmıştır. Ayrıca soyadı hakkında farklı yorumlar vardır. Bazılarına göre atalarının ve ailesinin metal oyma ve işleme sanatından dolayı ona bu soyadı verilmiştir. Bazılarına göre de bu soyadı, mesleklerinin saban demiri imalatı, demirden para kalıpları ve kilit yapımı olması nedeniyle verilmiştir. Bir ihtimale göre Sikâke (سِكَكَة) kasabasına mensup olabilir ancak bu açıklama uzak bir ihtimaldir. Çünkü Sikâke, Nişâbur, Irak veya Yemen'de bir yer ismidir.¹⁰⁴

Ona el-Hârizmî (el-Havârizmî: الخَوَارِزْمِي) nisbesi, Hârizm şehrine mensup olduğundan dolayı verilmiştir. Çünkü Sekkâkî bu şehirde yaşamış, başka bir yere ayrılmamıştır. Sekkâkî'nin mezhebine gelince, kaynaklar fûrû ilminde Hanefî ve mezhebinde büyük bir fakih olduğunu gösterir.¹⁰⁵ Ayrıca usulde (akâid ve kelâm) ise Mu'tezile (مدرسة المعتزلة) kelâmına mensup olduğu gözükür. Bunu da "

¹⁰² Bkz. Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa (v.879/1474) *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdat 1962, s. 81-82; DİA, XXXVI, 332- 4.

¹⁰³ Bkz. Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî el-Hindî, (1848- 1886) *el-Fevâi'dü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Thk. M. Bedrüddîn en-Na'sânî), Mısır 1324, s. 231- 232.

¹⁰⁴ Bkz. el-Kureşî, Abdüllkâdir b. Nasrullah, Ebû Muhammed (v.775) *el-Cevâhirü'l-muğıyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Haydarâbâd 1332, II, 225-226; Yâkût, *Mu'cemü'l-'üdebâ*, VI, 2846.

¹⁰⁵ Bkz. Kutluboğa, age. s.82; İbnü'l-İmâd, age. V, 122

Miftâhu'l-'ulûm" adlı eserinde kaydetmiştir.¹⁰⁶ Dil konusunda ise Basra mektebine mensup olduğunu bizzat kendisi şöyle açıklar: "Medresemizin mensupları dedi: قال " أصحاً بُنا خِلافاً للكوفيين."¹⁰⁷

Sekkâkî, hayatını yaşadığı Hârizm şehrinde noktalandı. Recep ayının başında 626'da (1229) vefat etti.¹⁰⁸ Ayrıca bazı kaynaklarda Sekkâkî'nin ölümüne dair şöyle bir hikâyeye rivayet edilir: Sekkâkî'nin sihir, tılsım, astroloji, cin teshiri gibi konularda bilgi sahibi olduğu için, şan ve şöhreti o bölgede yayıldığından dolayı, Cengiz Han'ın oğlu Çağatay Han bölgenin hâkimi olarak Sekkâkî'yi sarayına nedim ve danışman olarak aldı. Bu ilişki başta Vezir Habeş Amîd olmak üzere saray ve devlet erkânını kıskandırdı. Ortaya çıkan mücadeleler neticesinde Sekkâkî hapse atıldı. Burada üç yıl kaldıktan sonra Receb ayında vefat etti.¹⁰⁹

2. Yetiştirilmesi:

Sekkâkî'nin ilk hayatı hakkında elimizdeki kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Atalarının mesleğinde yetişti. Ama sıradan bir işçi gibi değil, aksine tam bir usta ve mahir bir sanatkârdı. Soyadını da bu meslekten ötürü almıştır.¹¹⁰ Bu yüzden toplumun üst tabakası olan vâliler, prensler, hanlarla iletişim kurma fırsatı buldu. Böylece şöhreti kat kat arttı. Şunu diyebiliriz ki Sekkâkî otuz yaşına kadar hayatının baharını bu meslek içinde geçirdi.¹¹¹

¹⁰⁶ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Thk. Ekrem Osmân Yûsuf), doktora tezi, Bağdat Üniversitesi, Bağdat 1402/1982, s. 20.

¹⁰⁷ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 50-51.

¹⁰⁸ Bkz. es-Süyutî, age.II, 364; Taşköprü, age. I, 203; Hacı Halife, *Keşf*, II, 1762; Ğirbâl, Muhammed Şefik, *el-Mevsû'atü'l-Arabîyyetü'l-Müeyyessera*, Mısır, I, 986; ez-Ziriklî, age. IX, 294; Kahrâle, *Mu'cemü'l-muellifîn*, XIII, 282; DİA, XXXVI, 332-334.

¹⁰⁹ Bkz. Leknevî, age. s. 231-323.

¹¹⁰ Bkz. Leknevî, age. s. 232.

¹¹¹ Bkz. Leknevî, age. s. 232.

B. Dönemi- Bölgesi

1. Yaşadığı Dönem

VI. asır, İslam âleminin zor dönemlerinden birisi sayılır. Bağdat'ta hilafet devleti, Mısırda ise Fâtimî devleti vardı. Anadolu, Şam ve Mısır sahilleri ise Haçlılar tarafından işgal edilmişti. Ancak Selçukluların atabeyleri İmâdeddin Zengî (Katlen ölen: 541/1146) ve oğlu Nûreddin (ö: 569/1174) VI. Asrın başında ümmetin kurtuluş hareketini başlatmıştı.¹¹² İlk önce Şanlıurfa'yı (Raha) kurtardılar. Sonra sahilleri batı işgalinden temizlediler. Daha sonra da ümmet birleşti. Mısır'ın ve Şam'ın birleşmesiyle daha sonra bayrağı taşıyan kişi Selâhaddin Eyyübî (ö: 588/1192) oldu. Kurtuluş hareketini Kudüs'ün fethi ile Recep ayının 27'sinde (583/1187) noktalamıştır.¹¹³

Bu büyük ve muhteşem askerî zaferin ve siyasî birliğin yanında medreseler, mescitler, kütüphaneler, hastaneler ve çarşılar ilmî ve kültürel bir kalkınma hareketi yürümekteydi. Ümmetin tarihinde büyük yeni bir dönem başlamıştır. Bunun şâhitleri ilim semasında Zemahşerî (538/1-1144),¹¹⁴ Abdülkâdir el-Geylânî (561/1165),¹¹⁵ Fahreddin er-Râzî (606/ 1210)¹¹⁶ gibi... önemli isimlerdir.¹¹⁷

2. Yaşadığı Bölge

Sekkâkî, Türk İslam dünyasının ve Orta Asya'nın kalbinde Buhara, Semerkant gibi ilim ve irfan merkezlerinden birisi olan Hârizm şehrinde yaşamıştır. Hârizm, (Arapça: خوارزم , Farsça: khwârazm, Özbekçe: Xorazm), Ceyhun nehrinin (Amu Derya) suladığı ve deltalarının Aral gölü'ne aktığı topraklar üzerine kuruludur.

¹¹² Bkz. Hasen, İbrâhim Hasen, *Târîhu'l- İslâm*, Mısır 1967, I- IV, IV, 68 vd.

¹¹³ Bkz. Hasen, İbrâhim Hasen, age. IV, 104 vd.

¹¹⁴ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, Cârü'llah, dilci, müfessir, filolog, eserlerinden, *el-Keşşâf ve el-Mufaşşal*. Bkz. Kutltuboğa. age. s.71; Enbârî, age. s. 288; Taşköprî, age. I,128; ez-Ziriklî, age. VII, 178; DİA, XXXIV, 235- 238.

¹¹⁵ Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Musa, Kadiriyye tarikatının kurucusu, fakih, âlim, müfessir, eserlerinden *el-Ğunye ve Fütûhu'l-ğayb*. Bkz. ez-Ziriklî, age. IV,47; İbnü'l-İmâd, age. III, 333-336; İbn Hallikân, age. IV, 248- 252; DİA, I, 234-239.

¹¹⁶ Muhammed b. Ömer, müfessir, fakih, dilci, eserlerinden meşhur tefsiri *Mefâtihu'l- ğayb, Ta'cizü'l-felâsife* bkz. ez-Ziriklî, age. VI, 313; İbnü'l-İmâd, age. V, 21-22; DİA, XII, 89-95.

¹¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Hasen İbrâhim Hasen, age. IV, 424-432.

Doğusunda Kızıl kum çölleri, güneyinde ve batısında ise Üstyurt düzlüğü ile Karakum çölleri bulunmaktadır. Günümüzde ise Özbekistan Cumhuriyetinin güneybatı kesiminde bir ildir.¹¹⁸ Güzel bir mevki ve ticaret merkezi olmasından dolayı insan topluluklarını hep kendine çekmiştir.¹¹⁹

Hârizm şehri, 1. (VII.) asrın sonunda İslam nuruyla şereflendi. Emevîler döneminde 93'te (712) fethedildi. Daha sonra Abbâsî egemenliğine geçti. Bu dönemde de Persler tarafından idare edildi. 5. (V.) Asrın sonuna doğru da Selçukluların egemenliğine girdi.

490 yılında Hârizm devleti, Selçuklulardan ayrılarak Harzemşahların hakimiyetine girdi. Bu yeni devlet Moğol saldırılarına kadar (617-628) devam etti. Böylece devlet çöktü ve zevale mahkum kaldı.¹²⁰

Tarihçi Yâkût el-Hamevî (626/1229) sene 616'da Hârizmi ziyaret edip şöyle vafsetti: "Zannediyorum ki dünyanın en doğal güzelliği Hârizm bölgesinde vardır."¹²¹ Seyyah İbn Battûta Hârizm'i (735/1333)'de ziyaret ederken şöyle anlattı: "O ki Türk şehirlerinin en büyüğü, en güzeli ve en lüksüdür."¹²² Bu bölge, İslam âlemini ve insanlığı, Cürçânî, Zemahşerî, Sekkâkî gibi ender âlimlerle şereflendirdi.

C. İlmî Hayatı

1. İlme Yönelme Sebebi

Sekkâkî, otuz yaşlarında iken ağırlığı çok az olan (1 kırat) kilidi gizli bir hokka yaptı. Onu da hediye etmek üzere, zamanın hükümdarına (Hârizm şahlarından birisi muhtemelen Alâeddin Tekiş) gitti. Şah'ın sarayına vardıktan sonra ve hediyeyi sunmak üzere iken o esnada saraya bazı misafir âlimler girdi. Şah bu zatlara görünce Sekkâkî'yi bıraktı ve âlimlere yöneldi. Sekkâkî bu fazla saygı ve itibarı görünce âlim olma kararını verdi.¹²³ Bu da bize şunu gösterir: Büyük gönüller yılmadan bıkmadan

¹¹⁸ Bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Harezmi> (güncel. 28.2.2015); Unat, Faik Reşit, *Tarih Atlası*, İstanbul 1990, s.22-23; Ebû Halil, Şevkî, *Aflesü't-târihi'l-İslâmî*, Şam 2007, s. 55.

¹¹⁹ Bkz. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, 1995, II, 395-398; DİA, XVI, 217-220.

¹²⁰ Geniş bilgi için bkz. Hasen, İbrâhim Hasen, age. IV, 94-104; DİA, XVI, 228-231.

¹²¹ Bkz. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 396; Ekler, 1, s. 224.

¹²² Bkz. İbn Battûta, Muhammed b. Abdillâh et-tancî (v.779), *Rihletü b. Battûta*, Fas 1997, III, 14-16.

¹²³ Bkz. Leknevî, age. s. 231; DİA, XXXVI, 332.

yüksek makamlara ulaşır. Bu da İslam medeniyetinin yüce olduğunu kanıtlar. Çünkü İslam'da ilmin yaş sınırı yoktur. Böylece Sekkâkî, Hârizmin medreselerinin ve mescitlerinin kapılarını çaldı. İşte gerçek hayatı bu andan itibaren başlamıştır.

2. Hocaları

Sekkâkî'nin hocaları hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Kaynaklarda -az olsa bile- bazı hocalarının isimleri kaydedilmiştir. Bunlardan **Alâüddîn**, Sedîd b. Muhammed el-Hayyâtî (الخيّاطي) bazı kaynaklarda “el-Hannâti”¹²⁴ Şeyhü'l-İslâm, fakih ve mütekellimdir. İlmini zamanının en büyük âlimlerinden sayılan “Necmü'l-meşâyih” Ali b. Muhammed el-‘Arrânî'den telakki etti.¹²⁵ Bir diğer **Şeyhü'l-İslâm**, Mahmûd b. Sâ'id el-Hârisî'dir (الحارثي). Hanefî mezhebinde büyük bir âlimdir. Hilaf ilminde de büyük bir uzmandır. (606/1111)'de vefat etti.¹²⁶ bir diğer hocası da **Burhânü'l-Eimme**, Muhammed b. Abdülkerîm et- Türkistânî'dir (التركستاني).¹²⁷ Son hocası ise **el-Hâtimî'dir** (الخاتمي). Sekkâkî bu hocasını “*Miftâhu'l-‘ulûm*” eserinde saygıyla, edeple ve rahmetle sık sık anmaktadır.¹²⁸ Ahmed Matlûb “*el-Belâğa inde's-Sekkâkî*” adlı doktora tezinde, Sekkâkî'nin bu hocasının “el-Hayyâtî” olabileceğini belirtmektedir.¹²⁹ Ancak bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü el-Hayyâtî bazı kaynaklarda geçtiği gibi fıkıh ve kelâm âlimidir. el-Hâtimî ise bir dil âlimidir.¹³⁰ Bu hocasının kimliğine dair bilgi yoktur. Sadece büyük bir âlim, eşi benzeri olmayan bir dilci olduğu muhakkaktır. Sekkâkî hep ondan faydalandığından söz etmektedir.¹³¹

Hocalarının hepsi, Hanefî mezhebinin mensuplarındandır.

¹²⁴ Bkz. Leknevî, age. s. 79; İbnü'l-İmâd, age. V, 122.

¹²⁵ Bkz. Kureşî, age. II, 305; Leknevî, age. s.78.

¹²⁶ Bkz. Kureşî, II, 159-160; Leknevî, age. s. 209; İbnü'l-İmâd, age. V, 122; DİA, XXXVI, 332.

¹²⁷ Bkz. Kureşî, age. II, 85; Leknevî, age. s. 178.

¹²⁸ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, s. 49.

¹²⁹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm'un* girişi (Thk. Ekrem Osmân Yûsuf), s. 18- 19.

¹³⁰ Karşılaştırın, Leknevî, age. s.79; *Miftâhu'l-‘ulûm*, s. 49.

¹³¹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, s. 49-50; DİA, XXXVI, 332.

3. Tahsil Ettiği İlimler:

Sekkâkî'nin tahsil ve telakki ettiği ilimler, yazdığı eserlerden ve bazı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Örneğin fıkıh ve kelâm ilmini hocası el-Hayyâtî'den almıştır.¹³² Arapça dallarını (nahiv, sarf, beyân, meânî, bedî', aruz, kâfiye, şiir, edebiyat sanatları ve Arapçanın diğer dalları) hocası el-Hâtimî'den telakki etmiştir. Çünkü yazdığı Arapça eserlerde bu hocasından başkasını anmamıştır.¹³³

Mantık ile felsefeyi, muhtemelen hocası el-Hayyâtî'den telakki etti. Çünkü o sırada mantık sıkı bir şekilde kelâm ilmine bağlıydı. Bu yüzden “*Miftâhu'l-'ulûm*” adlı eserinde, kitabının bir bölümünü mantık ilmine ayırmıştır.¹³⁴

Tefsir ilmi ile uğraşmasının şahidi ve kanıtı “*Miftâhu'l-'ulûm*” eserinin son kısmında yer verdiği “İ'câzü'l-Kur'ân” konusudur.¹³⁵ Sekkâkî'nin telakki ve uzman olduğu ilimleri Arap dili, belâgat, edebiyat ve şiir, fıkıh ve usulü, kelâm (Mu'tezile kelâmı), felsefe, mantık ve dil felsefesi şeklinde özetleyebiliriz.

Sekkâkî birçok ilim dalında allâme ve söz sahibidir.¹³⁶ Bazı kaynaklarda Türkçe şiir yazdığı da kaydedilmiştir.¹³⁷ Bazı kaynaklarda da sihir, tılsım, cin teshiri ve buna benzer konularda bilgi sahibi olduğuna yer verilmiştir.¹³⁸ Bize göre bu tespit doğru değildir. Çünkü ilk kaynaklarda böyle bir konuya yer verilmemiştir. Türkçe ve Farsça bildiği de bazı kaynaklarda geçmiştir.¹³⁹

4. Öğrencileri:

Sekkâkî, hayatının ikinci yarısını ilmin tasnifi ve yayılması ile geçirdi. Bu da o dönemde öğrenci sayısının hayli fazla olduğuna işaret eder. Ancak kaynaklarda bu hususta yeterli bilgi yoktur. Bütün kaynaklar Sekkâkî'nin tek bir öğrencisi olduğunu

¹³² Bkz. Leknevî, age. s. 79; Yâkût, age. VI, 2846.

¹³³ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 50; es-Süyûtî, age. II, 364; el-Kureşî, age. II, 226.

¹³⁴ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 544 -616.

¹³⁵ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 700 vd.

¹³⁶ Bkz. Yâkût, age. VI, 2846.

¹³⁷ Bkz. Ğirbâl, age. I, 986.

¹³⁸ Bkz. el-Hânsârî, Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn el-Mûsevî, *Revzâtü'l-cennât fî ahvâli'l-'ulemâ ve's-sâdât*, Beyrut 1991, I-VIII, VIII, 220-222; Leknevî, age. s. 231.

¹³⁹ Bkz. Yâkût, age. VI, 2864; Taşköprî, age. I, 203; *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye* (Şam), I-XXII, II, 4.

gösterir. O da Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî'dir. Hanefî mezhebinde Kudûrî metnine nefis bir şerhi vardır.¹⁴⁰

Ayrıca Carl Brockelmann tarihinde, Sekkâkî'nin eserlerini sayarken öğrencisi Muhammed sâcalızâde için münazara ilmine dair telif ettiği “er-Risâletü'l-Velediyye” adlı eserinde söz etmektedir.¹⁴¹

D. İlim ve Dildeki Yeri

1. Tarihçilere Göre

İlim sahiplerinin faziletini sadece âlimler bilir. Sekkâkî'nin de ilim ve dildeki yerini âlimler şöyle beyan ederler:

Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî (626/1229), şöyle der: “Sekkâkî , bir âlimdir. Arapça ilimlerinde meânî, beyân, edebiyat, aruz, şiir, kelâm, fıkıh ve çeşitli ilim dallarında mahir ve söz sahibidir. O, zamanın en faziletli âlimlerinden, şöhreti her dilde destandır.” Sekkâkî'nin çağdaşı Yâkût el-Hamevi, bölgeyi 616'da ziyaret etmiştir.¹⁴²

el-Kureşî, Abdülkâdir b. Muhammed el-Hanefî (775/1373), Sekkâkî'yi bir Hanefî âlimi olarak şöyle tanıtır: “Nahiv, sarf, meânî , beyân ilimlerinde ve aruz şiirinde derya gibi bir âlimdir.”¹⁴³ **İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Zeyd**, (808/1406), *Muqaddime* adlı eserinde, belâgat ilminin gelişmesinden söz ederken Sekkâkî'nin rolünü şöyle izah eder: “Bu ilmin özünü süzen, meselelerini düzelter ve bâblarını tertipleyen Sekkâkî'dir. Ondan sonra günümüze kadar gelen âlimler, hep Sekkâkî'nin yazdığını telhis ettiler.”¹⁴⁴

Taşköprizâde Ahmed b. Mustafa Ebül-Hayr (968/1561), ilim tarihi eserinde şöyle der: “Ebû Ya'kûb, çeşitli ilim dallarında mahir bir âlimdir. Özellikle meânî ve beyân dallarında allâmedir.”¹⁴⁵

¹⁴⁰ Bkz. İbnü'l-İmâd, age. V, 122; el-Kureşî, age.. II, 226.

¹⁴¹ Bkz. Br. CAL, (Çev. Abdülhalim en-Neccâr- Ramazân Abdu'ttevvâb), Mısır 1977, V, 267. Şüphesiz ki Sekkâkî'nin birçok öğrenci olması lazımdır. Ancak kaynaklar yardımcı olmuyor, sadece bu iki öğrencinin ismi geçer. Saçaklızâdenin tarih bakımından Sekkâkî'nin öğrencisi olması mümkün değildir. Çünkü O, sene (ö. 1145/ 1732) vefat etmiştir. Bkz. DİA, XXXVI, 333.

¹⁴² Bkz. Yâkût, age. VI, 2846; *Mu'cemü'l-büldân*, II, 396.

¹⁴³ Bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mu'dıyye* . II, 226.

¹⁴⁴ Bkz. İbn Haldûn, age. s. 604.

¹⁴⁵ Bkz. Taşköprî, age. I, 203.

es-Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr (911/1505) dilcilerle ilgili “*Buğyetü’l-vu‘ât*” eserinde Sekkâkî hakkında şöyle der: “O, çeşitli ilim dallarında büyük bir allamedir. Arapçanın dallarında özellikle meânî ve beyân ilimlerinde de büyük mahirdir.”¹⁴⁶ **İbnü’l-İmâd, Abdülhay el-Hanbelî** (1089/1679), “*Şezerâtü’z-zehab*” tarihinde Sekkâkî hakkında şöyle der: “O, Hanefî mezhebinde büyük bir imamdır ve mahir bir âlimdir. Nahiv, sarf, meânî, beyân, aruz, şiir ve kelâm ilminde bir deryadır.”¹⁴⁷

2. Çağdaş Yazarlara Göre

Farklı görüşler çeşitli düşünceler, hayatta ve yaratılışta ilahî bir sünnettir. Zira mutlak kemâl Cenab-ı Allah’a mahsustur. Ancak ilim sahasında eleştirinin delile dayanması gerekir. Tarihî açıdan ilk eleştiriler el-Kazvînî’den(739/1339)¹⁴⁸ geldi. Sekkâkî’nin eserindeki belâgat bölümünü özetlerken Kazvînî’nin eleştirilerine Teftâzânî el-*Muṭavvel* adlı eserinde reddiye yazdı.¹⁴⁹ Çağdaş yazarların bazı görüşleri şöyle özetlenebilir:

Şevkî Dayf’in (1910/2005) Görüşü:

Şekî Dayf “*el-Belâga teṭavvür ve târiḥ*” adlı eserinde Sekkâkî ile ilgili şöyle der: “O, belâgat (meânî, beyân ve bedî‘) ilmini özetledi. Lakin özetinde birçok zorluk ve sıkıntı vardır. Bu da mantikî terimler ve taksimatlardan kaynaklanmaktadır.”¹⁵⁰

Ahmed el-Merâğî’nin (1371/1961) Görüşü:

el-Merâğî belâgat ilminin tarihinden söz ederken Sekkâkî’nin dildeki ve belâgattaki yerini ve rolünü açıkladıktan sonra mantiki terimler kullandığından dolayı Sekkâkî’nin belâgattaki üslûbunu eleştirmiştir. Diğer bir açıdan da Sekkâkî’nin belâgat ilmini üçe bölmelerini de eleştirdi. Sekkâkî’nin bu taksiminde (belâgatı üçe bölmeleri) ne bir delili ne de bir senedi olduğunu iddia etmiştir.¹⁵¹

Mâzin el-Mübârek’in (1930/?...) Görüşü: Belâgat tarihinden bahsederken, Sekkâkî’nin belâgattaki rolünden de söz eder. Üslûbunu mantikî terimleri

¹⁴⁶ Bkz. es-Süyütî, age. II, 364.

¹⁴⁷ Bkz. İbnü’l-İmâd, age. V, 122.

¹⁴⁸ Ebü’l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahmân, Celâlüddîn el-Hatîb, fakih, dilci, muhaddis, eserlerinden *Telhîsü’l-Miftâḥ ve el-İzâḥ*, bkz. Taşköpri, age. I, 209-2110; İbnü’l-İmâd, age. VI, 123-124;

¹⁴⁹ Bkz. Hindâvî, Halil, *İstidrakâtü’s-Sa’d ale’l-Ḥatîb fi’l-Muṭavvel*, (1. Baskı), Mısır 1422.

¹⁵⁰ Bkz.Şevkî Dayf, *el-Belâga teṭavvür ve târiḥ*,(Dâru’l-maârif), Mısır 1983, s. 313.

¹⁵¹ Bkz. el-Merâğî, *Târiḥu’ ulûmi’l-belâga*, Kahire 1369/1950, s. 111-112.

kullandığından ve sanki belâgatı donmuş kalıplar haline getirdiğinden dolayı eleştirir.¹⁵² Bu tenkitler ve eleştiriler iki noktada özetlenir: Birincisi Sekkâkî'nin üslûbuna bağlıdır. O da mantikî terimleri kullanmasıdır. Mantikî terim ve istilahları kullanma Ortaçağ'da geniş biçimde birçok âlim tarafından ve birçok ilim dalında yaygındır. Sekkâkî bu konuda istisna değildir. Diğer nokta ise Sekkâkî'nin belâgatı üçe bölmesidir (meânî, beyân ve bedî). Sekkâkî'nin birçok medresede ve birçok üniversitede belagattaki metodunun izlenmiş olması bu eleştirilerde bulunanların belâgat alanında herhangi bir altetnatif sunmadıklarını göstermektedir.

II. ESERLERİ

Sekkâkî'nin, kaynaklarda belirtildiğine göre fazla eseri yoktur. Lakin geride bıraktığı eser, ilim dünyasında büyük kabul görmüştür. Bu eserleri şöyle tanımlayabiliriz:

A. et-Tibyân (التَّبْيَان)

Sekkâkî bu eserde, belâgat ilminin bütün konularını özetlemiştir. Bu eseri İbn Haldûn “*Muḫaddime*” adlı kitabında zikretmiştir. Sekkâkî'den sonra gelen âlimler de te'liflerinde Sekkâkî'nin kitabındaki bu metodu izlemişlerdir.¹⁵³

B. Şerhu'l-Cümel (شَرْحُ الْجُمَلِ)

“*el-Cümel*” kitabı, nahiv ilminden bahseder. Abdülkâhir el-Cürçânî'ye aittir.¹⁵⁴ Bu eseri şerh edenlerden biri de Sekkâkî'dir. Bu şerhin adı, *Miftâhu'l-'ulûm* kitabında geçmektedir. Ekrem Osmân Yûsuf, *Miftâhu'l-'ulûm*'un girişinde buna işaret etmiştir.¹⁵⁵

¹⁵² Bkz. el-Mübârek, Mâzin, *el-Mücezz fi târîhi'l-belâga*, Şam 1980., s. 111.

¹⁵³ Bkz. İbn Haldûn, age. s. 604.

¹⁵⁴ Bkz. Taşköprü, age. I, 177; el- Enbârî, age. s. 434.

¹⁵⁵ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*'un girişi, s. 21-22, bu eserin adı nahiv kısmında fâil babında geçer. Bkz. *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 141.

C. et-Talsem (الطَّسَم)

Bu eserin konusu adından bellidir. Sihir, tılsım, cin teshiri ve buna benzer konulardan söz eder. Ancak bu eserini Farsça yazmıştır.¹⁵⁶ Çünkü Sekkâkî ana dili Türkçenin yanında Arapçaya ilâveten Farsça'yı da mükemmel bir şekilde bilirdi. Bazı kaynaklara göre Sekkâkî kendini ilme adamadan önce bu gibi sanatlarla meşgul olmuştur.¹⁵⁷ Bu eserin adı Brockelmann'nın tarihinde “*Muṣḥafü’z-zühre*” üçüncü eseri olarak geçer.¹⁵⁸ Ayrıca Yâkût, Süyûtî, Taşköprî gibi güvenilir kaynaklar ne bu eserden ne de Sekkâkî'nin bu tür sanatlarla uğraştığından söz eder.¹⁵⁹ Bu eser Sekkâkî'ye mensup olabilir.

D. Risâle fi ‘ilmi’l-münâzara (رسالة في علم المناظرة)

Bu kitap küçük bir eser olabilir. Çünkü risâle kelimesi bunu ifade eder. Konusu ise tartışmanın âdâbı ve şartlarıdır. Öğrencisi Muhammed Saçaklızâde için yazmıştır. Bazı kaynaklarda “*er-Risâletü’l-Velediyye*” adıyla geçmektedir.¹⁶⁰

E. Miftâhu’l-‘ulûm (مفتاح العلوم)

Bu eser Sekkâkî'nin kaleme aldığı en önemli eserdir. Bu eser Sekkâkî'nin ilmini, uzmanlığını, maharetini ve içtihadını yansıtır. Kitabı daha iyi tanımak için, şu başlıkları ele almak gerekir.

1. Adı ve Aidiyeti:

Bu kitabın adı, bütün kaynaklarda *Miftâhu’l-‘ulûm* adıyla geçmektedir. Sekkâkî'ye ait olduğunda şüphe yoktur. Sekkâkî'nin hayatını kaleme alan Yâkût, Taşköprî,

¹⁵⁶ Bkz. Hacı Halife, age. II, 1114; el- Bağdâdî, *Hediyyetü’l-‘arifin*, II, 553; DİA, XXXVI, 332, ancak (طَّسَم) kelimesinin vezni (جعفر) gibi manası ise gizli ve kapalıdır. Cemisi (طلاسَم) ve (طَلِسَم) şeklinde de geçer. Bkz. et-Tehânevî, age. II, 1138.

¹⁵⁷ Bkz. *el-Mevsû‘atü’l-‘Arabiyye* (eş-Şâmile), Şam 1981, I- XXII, XI, 4.

¹⁵⁸ Bkz. Br. CAL, V, 267.

¹⁵⁹ Bkz. Yâkût, age. VI, 2846; es-Süyütî, age. II, 364; Taşköprî, age. I, 203.

¹⁶⁰ Bkz. Br. CAL, V, 267.

Kâtip Çelebi (1067/1657)¹⁶¹ Hacı Halife lakabıyla da meşhur olan, Ziriklî (1396/1976)¹⁶² gibi âlimler bu eserin Sekkâkî'ye ait olduğunu kaydetmişlerdir.

2. Anlamı:

Bu eserin adı, iki kelimeden oluşur: birincisi “Miftâh” (مفتاح) kelimesi Arapçada üçüncü bâbdan: فَتَحَ فَتْحَ iki fethayla¹⁶³ ism-i âlettir. Manası ise anahtar demektir. İkincisi ise “el-‘ulûm” (العلوم) cemi olup müfredi ilimdir.¹⁶⁴ Mücerred filin dördüncü bâbdandır. Bu başlığın manası şöyle olur: Bu eser içindeki ilimlerle (12 ilim) ilimlerin anahtarıdır. Çünkü İslam medeniyeti ilmiyle irfanıyla Arapçayla yazıldı. Onu güzel şekilde anlamak ve kavramak için de Arapçayı dallarıyla bilmek gerekir. Sekkâkî de bizlere bunu anlatmak istemiştir.

3. Telif Sebebi:

Bu kitabın telif sebebi Sekkâkî'nin önsözünde belirttiğine göre iki sebepten kaynaklanır:

Dinî sebep:

Cenab-ı Allah'ın Yüce Kur'an'daki kelimini ve muradını anlamak ve O'nun emirlerini yerine getirmek demektir. Bu da Arapçayı grameriyle, edebiyatıyla ve tüm dallarıyla öğrenmek demektir. Arapça sırf hatadan kaçınmak için değil Cenab-ı Allah'ın kelimini anlamak ve o güzel kelamın i'câzını da savunmaktır.

Öğretici Sebep: İkinci sebebini ise, Sekkâkî'nin kendisi açıklar: “Zamanın birçok saygıdeğer ve kâmil insanların ısrarı üzerine, onlara bu muhtasarı yazdım. Üslûbu da her akıl sahibine yakındır. Böylece Arapçayı öğrenmeleri de zor olmaz.”¹⁶⁵

¹⁶¹ Adı Mustafa b. Abdillâh el-Kustantinî, allame, tarihçi ve araştırmacı, Arapça kaynaklarda Hacı Halife lakabıyla tanınır, meşhur eseri *Keşfü 'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve 'l-fünûn*. Bkz. ez-Ziriklî, age. VII, 236-237; DİA, XXV, 36-40.

¹⁶² Adı Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd, ed-Dimeşkî, tarihçi, yazar, şair, gazeteci ve biyografi âlimidir. *el-A'lâm*, eseriyle tanınır. Bkz. DİA, XXXIV, 459- 460; <https://ar.wikipedia/wiki/>.

¹⁶³ Bkz. er-Râgıb, age. s. 621-622; er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtârü 'ş-şihâh* (Thk. Mahmûd Hâtır), Mısır 1976, s. 489; Güneş, age. s. 872.

¹⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. er-Râzî, age. s. 451-452; Güneş, age. s. 808.

¹⁶⁵ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 38-39.

4. Bölümleri :

Sekkâkî, kitabını üç ana bölüme ayırmıştır de tasnif metodunda izlediği yöntem, kitabı ana bölüm olarak üçe ayırır:

Birinci Kısım: Sarf İlmi (s. 41- 123).

İkinci Kısım: Nahiv İlmi (s. 124-245).

Üçüncü Kısım: Meânî ve Beyân İlmi (s. 247-543).

Sekkâkî bu tasnif metodunu önsözünde açık bir şekilde beyan eder: “Bu kitabı üç kısma (böldüm) ayırdım.”¹⁶⁶ Ancak Sekkâkî bu ilimlere başka ilimler de eklemiştir.

Bunların bilinmesi gerekir. Bunları şöyle sırlayabiliriz:

Dördüncü Kısım: İstidlâl- Hadd (Mantık) İlmi (s. 544- 616).

Beşinci Kısım: Şiir İlmi (Aruz ve Kafiye), (s. 617- 699).

Altıncı Kısım: İ‘câzü’l-Kur’ân (s. 700- 726).

Bu ilave edilen kısımları da Sekkâkî önsözünde şöyle izah eder: “Şüphe yok ki bu kaydettiğimiz dört bölüme (sarf, nahiv, meânî ve beyân), bilinmesi gereken başka ilim dalları ilave ettik.”¹⁶⁷ Kaldı ki bazı âlimler Yâkût, Süyûtî, Taşköprî gibi âlimler

Sekkâkî’nin kitabında on iki ilimden bahsettiğini söylerler.¹⁶³ Bu iki görüş arasında çelişki yok mu? Cevap olarak hayır diyebiliriz. Çünkü Sekkâkî, hakkında fazla yazılmayan ilimleri (iştikâk ilmi gibi) sarf ilmine bağladı. Bu ilimleri şöyle sıralayabiliriz: 1- Sarf ilmi, 2- İştikâk ilmi (s. 48 vd.). Bu ilimler de sarf ilmine bağlıdır. Bu bağlantıyı da önsözünde şöyle ifade eder:

“Bu kitapta sarf ilmini irâd ettim. Ancak o, üçe bölünen iştikâk ilmiyle tamamlanır.”¹⁶⁸ 3- Vaz‘ ilmi, çok kısa biçimde sarf kısmında geçer (s. 42). 4- Nahiv

ilmi 5- Meânî ilmi 6- Beyân ilmi 7- Bedî‘ ilmi belâgat ilminin beyân kısmının sonunda geçer (s.532-543). 8-9 Mantık ilmi (İstidlâl ilmi), Sekkâkî kitabının mukaddimesinde mantık ilmini iki ilim dalı olarak gösterir (Had ve istidlâl ilmi).¹⁶⁹

10- 11- Şiir ilmi, Sekkâkî’nin mukaddimesinde iki ilim şeklinde (Aruz ve kafiye) geçmektedir.¹⁷⁰ 12- İ‘câzü’l-Kur’ân, bu ilim de Kur’an’ın belâgatından ve

¹⁶⁶ Bkz. es- Sekkâkî, *Miftâhu’l- ‘ulûm*, s. 39.

¹⁶⁷ Bkz. es- Sekkâkî, *Miftâhu’l- ‘ulûm*, s. 40.

¹⁶⁸ Bkz. es- Sekkâkî, *Miftâhu’l- ‘ulûm*, s. 37.

¹⁶⁹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu’l- ‘ulûm*, s. 37.

¹⁷⁰ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu’l- ‘ulûm*, s.37.

üslûbundan bahseden bir ilim dalıdır. Sekkâkî bu ilmi kitabın son kısmına yerleştirmiştir.¹⁷¹ Böylece âlimlerin tespitiyle Sekkâkî'nin açıklaması arasında herhangi bir çelişki kalmamaktadır.

5. Kaynakları:

Şüphe yok ki her âlim etkiler ve etkilenir. Sekkâkî de ondan önceki âlimlerden etkilendi ve eserlerinden de yararlandı. Lakin özelliğini her zaman olduğu gibi kaybetmedi, başkalarının görüşlerine de mahkûm kalmadı.

Genel olarak Sekkâkî'nin yararlandığı kaynaklar şöyle özetlenebilir:

Nahiv ve sarf ilminde Sîbeveyhi ve Zemahşerî'den, belâgat ilminde el-Cürçânî ve Fahreddin er-Râzî'den, aruz ve کافیye ilminde Tebrîzî'den (502/1109)¹⁷², mantık ilminde İbn Sînâ (428/1037)¹⁷³ ve Gazâlî'den (Gazzâlî) (505/1111),¹⁷⁴ İ'câzü'l-Kur'ân dalında er-Râzî'den faydalandı.¹⁷⁵ Fakat tezin konusu sarfla ilgili olduğundan dolayı sarfla ilgili kaynakları zikretmekle yetindik. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Sîbeveyhi'nin Kitabı el-Kitâb: (الكتاب)

Şüphesiz ki yararlandığı ilk kaynak, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eseridir. Sekkâkî ikinci faslın ön bilgisinde (Tenbîh) harflerin sıfatlarını ele alırken, sekiz zıtlı sıfattan söz etmiştir. Halbuki tecvîd âlimleri harflerin on sıfatından bahsetmişlerdir. Sekkâkî bu konuda Sîbeveyhi'den yararlanmıştır.¹⁷⁶

el-Mâzinî'nin Kitabı et-Tasrîf: (التصريف)

Faydalandığı ikinci kaynak, Mâzinî'nin *et-Tasrîf* adlı eseridir. Ayrıca bu eser İbn Cinnî'nin şerhiyle birlikte basılmıştır. Örneğin Arapçada bazı kelimeler belli kurallar

¹⁷¹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 700 vd.

¹⁷² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ali el-Hatîb, Arap dili ve edebiyat âlimi, hocalarından Cürçânî, eserlerinden, *el-Kâfi fi'l-'arûz ve'l-ķavâfi*. Bkz. el-Enbârî, age. s. 443-448; Taşköprî, age. I, 217- 218; İbnü'l-I'mâd, age. IV, 5-6; DİA, XXXX, 223-224.

¹⁷³ Ebû Ali, Hüseyin b. Abdillâh (eş-Şeyhü'r-reîs), büyük filozof, Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisidir. Eserlerinden, *eş-Şifâ'* ve *el-Ķânûn fi'l-tıbb*, meşhurdur. Bkz. İbn Hallikân, age. II, 157; Taşköprî, age. I,295; ez-Ziriklî, age. II,241; DİA, XX, 319- 322.

¹⁷⁴ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid, Muhammed b. Muhammed, fakih, kelâmcı, filozof, eserlerinden, İhyâ ulûmu'ddîn yaygın ve meşhurdur. Bkz. es-Sübki, *Tabekât's-Şâfiyye*, VI, 191; ez-Zehebî, age. XIV, 267-279; ez-Ziriklî, age. VII, 22; DİA, XIII,489-505-511.

¹⁷⁵ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm'un* girişi (Thk. Ekrem Osmân Yûsuf), s.59-60.

¹⁷⁶ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 43-44; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 431- 434.

sonucu iki şekilde و شاح = ! شاح Vâv (و) ile hemze (ء)'yle okunur. Bu meseleyi de Mâzinî'ye nisbet ederek eserinden yararlandığını gösterir.¹⁷⁷

İbnü's-Serrâc'ın Kitabı Risâletü'l-İştikâk: (رسالة الاشتقاق)

Bu konuda günümüze ulaşan ilk eserlerden sayılır. Sekkâkî'nin de bu hususta en çok faydalandığı eser, İbnü's-Serrâc'ın bu eseridir. Hatta konuları bile İbnü's-Serrâc'ın yaptığı gibi soru cevap şeklinde sunmuştur.¹⁷⁸

el-Müberrid'in Kitabı el- Muktedab: (المقتضب)

Yine yararlandığı kaynaklardan biri, Müberrid'in *el-Muktedab* adlı eseridir. Bir açıdan Müberrid gibi yaparak sarf konularını nahiv ilminin önüne almıştır. Fakat Müberrid'in konuları dağınıktır. Başka bir açıdan Müberrid'in bazı görüşlerini de benimsedi. Örneğin: zâit harflerin *hâ* (الهاء)'sı, cumhura göre zâittir. Müberride göre ise zâit değildir.¹⁷⁹

İbn Cinnî'nin Kitabı el-Hasâ'ıs: (الخصائص)

Yararlandığı kaynaklardan biri de, İbn Cinnî'nin *el-Hasâ'ıs* kitabıdır. Sekkâkî, İbn Cinnî'nin çeşitli görüşlerinden yararlanmıştır. Örneğin: (أل) kelimesi, ikinci elifin aslı hemze, hemzenin aslı da hâ'dır. Yani bu kelimenin aslı: (أهل)'dir.¹⁸⁰

Kemâlüddîn el-Enbârî'nin Kitabı el-İnsâf: (الإنصاف)

Sekkâkî'nin bu kaynaktan faydalanması, genelde şu açıdandır: Basra ve Kûfe Mektebinin arasındaki ihtilaflı görüşler vardır. Zaten müellifi el-Enbârî (577/1181) nin¹⁸¹ eserine verdiği adı “*el-İnsâf fî mesâ'ili'l-ḥilâf beyne'n-naḥviyyin: el-Basriyyin ve'l-Kûfiyyin*” bu manaya delâlet eder. Buna örnek: Sekkâkî, kelimenin ana yapısı sülâsî mi? Yoksa daha fazla mı ? Bu meselede iki görüş olduğunu zikretmiştir.¹⁸²

¹⁷⁷ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 60; İbn Cinnî, *el-Münşif*, I, 212, 228- 9..

¹⁷⁸ Karşılaştırın. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 48 vd.; İbnü's-Serrâc, *Risâletü'l-İştikâk* (Thk. M. Ali ed-Dervîş- Mustafa el-Hadrî), Şam 1972, s. 17 vd.

¹⁷⁹ Karş. es-Sekkâkî *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 68; el-Müberrid, *el-Muktedab* (Thk. M. Abdülhâlik Udayme), Beyrut, trz. I, 60.

¹⁸⁰ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 62; İbn Cinnî, *el-Hasâ'ıs* (Thk. eş-Şirbînî Şerideh), Dârü'l-hadîs, Kahire 1428/ 2007, I-III, III, 148.

¹⁸¹ Abdurrahmân b. Muhammed, Ebü'l-Berakât, dilci, tarihçi, âlim, diğer eserlerinden, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ*. Bkz. el-Kütübî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtü'l-vefeyât*, (Tkh. İhsân Abbâs), Beyrut 1973, II, 292-5; el-Bağdâdî, age. I, 519; ez-Ziriklî, age. III, 327; DİA, XI, 172- 173.

¹⁸² Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 50-51; el-Enbârî, *el-İnsâf*, Beyrut 1424/ 2003, I-II, II, 654.

Zemahşerî'nin kitabı el-Mufaşşal: (المفاصل)

el-Mufaşşal, nahiv sarf ilminin ana kaynaklarından birisidir.¹⁸³ Müellifi ise ez-Zemahşerî'dir (538/1144).¹⁸⁴ Bu eserinde izlediği metot genelde Sîbeveyhi'nin çizdiği metoda benzemektedir. Sekkâkî, konularda, kurallaştırmada ve örneklerde en fazla bu kitaptan yararlanmıştı. Hatta iki eserde verilen örnek kelimelerin birçoğu birbirine benzemektedir. “ziyâde yerleri” ve “asâlet yerleri” gibi konulardaki benzerlikler göstermektedir.¹⁸⁵ Son olarak Sekkâkî sadece ez-Zemahşerî'nin *el-Mufaşşal* kitabıyla sınırlı kalmamış, el-Halil, el-Ahfeş¹⁸⁶ gibi âlimlerin görüşlerinden de istifade etmiştir. Ancak metodundaki ve görüşlerindeki farklılığını ve özelliğini korumuştur.

6. Şerhleri:

Eseri şerheden Kâtip Çelebî'nin ifade ettiği gibi bu esere yazılan şerhler bir hayli çoktur. Bu da kitabın önemini ve ehemmiyetini göstermektedir. Bu şerhler ikiye ayrılmaktadır:

Kitabın Tamamını Şerh Edenler:

Bu kitabı başından sonuna kadar şerh eden, Hüsâmeddin el-Müezzînî el-Hârizmî (el-Havârizmî)'dir. Bu şerhi 742'de bitirmiştir. Hârizm bölgesinde vefat etmiştir. Hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁸⁷

Kitabın Üçüncü Kısmını Şerh Edenler:

Taşköprü'nin ifade ettiği gibi kitabın üçüncü kısmını birçok âlim şerh etmiştir.¹⁸⁸ Lakin bu şerhlerin en güzeli Kâtip Çelebi'nin kaydettiği gibi¹⁸⁹ üç tanedir:

Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin Şerhi:

¹⁸³ Bkz. Taşköprü, age. I, 196.

¹⁸⁴ Ebü'l-Kâsim Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî, filolog, müfessir, edip, birçok eser bıraktı, bunlardan *el-Keşşâf*, *Esâsü'l-belâğa*, *el-Fâ'ik fi ğaribi'l-hadis*, bkz. el-Enbârî, age. s.288; İbn Kutluboğa, age. s. 71; Taşköprü, age. I, 128; Hacı Halife, *Keşf*, I, 1475; ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî (748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*; Mısır 1427/2006, XV, 17-18; ez-Ziriklî, age. VII, 178; DİA, XXXIV, 235-238.

¹⁸⁵ Karş. *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 66 vd. 70- 73; Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi şan'ati'l-i'râb*,

¹⁸⁶ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm'un* girişi (Thk. Ekrem Osmân Yûsuf), s. 59.

¹⁸⁷ Bkz. Hacı Halife, *Keşf*, II, 1762; Taşköprü, age. I, 203.

¹⁸⁸ Bkz. Taşköprü, age. I, 203.

¹⁸⁹ Bkz. Hacı Halife, *Keşf*, II, 1762.

Miftâhu'l-'ulûm'un, üçüncü kısmını şerh edenlerden biri Kutbüddin-i Şîrâzî'dir. Adı Mahmûd b. Mes'ûd eş-Şâfî'dir. 634 (1236) yılında Şiraz'da doğmuştur. Âlim, müfessir, dilci ve filozoftur. Sivas ile Malatya'da kadılık görevini üstlenmiştir. Bazı eserler yazmıştır. İbn Sînâ'nın tıpdaki *el- Kânûn* kitabının şerhetmiştir. Felsefe dalında *Dürretü't-tâc* adlı eseri yazmıştır. 710'da (1311) Tebriz'de vefat etmiştir.¹⁹⁰

et-Teftâzânî'nin Şerhi:

Kitabın üçüncü kısmını şerh edenlerden, et-Teftâzânî, Mes'ûd b. Ömer Sa'düddîn 712'de (1312) doğdu. Çok yönlü âlim, dilci ve mütekellimdir. Doğunun âlimi diye anılır. Birçok eser yazmış insanlar da eserlerinden yararlanmışlardır. *Şerhu'l-'Aķâ'id, el-Makâşid ve Tehzîbü'l-mantık ve'l-ķelâm* bu eserlerindedir. 792'de vefat etti.¹⁹¹

Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin Şerhi: Üçüncü kısmı şerh edenlerden, Ali b. Muhammed el-Hanefî eş-Şerif el-Cürcânî'dir. 740'da (1340) Cürcan şehri yakınlarında doğdu. Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimidir. Elliden fazla kitap yazmıştır. Bunlardan: *Şerhu'l-Mevâķif, Hâşiyetü'l-Muķavvel ve et-Ta'rifât* adlı eseri de meşhurdur. 816'da (1413) vefat etmiştir.¹⁹²

7. Muhtasarlari:

Sekkâkî'nin bu eserini ihtisar edenler de çoktur. Bazıları hepsini baştan sona özetlerken bazıları ise kitabın bir kısmını özetlemiştir. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

a. Kitabı Baştan Sonuna Kadar Özetleyenler:

Bedreddin b. Mâlik

Bu kitabın hepsini ilk ihtisar eden, Muhammed b. Muhammed b. Mâlik ed-Dımaşkî'dir. Babası meşhur Elfiyye'nin sahibi İbn Mâliktir. Şam'da doğmuş ve büyümüştür. Dil kitaplarında "İbnü'n-Nâzım" adıyla tanınır. Fakih, filolog ve edip olarak anılırsa belâgat alanında daha fazla tanınmıştır. Bu da yazdığı eserlerden anlaşılmaktadır. Bunlardan bazıları *Şerhu'l-Elfiyye, Ravzü'l-ezhân fi'l-meânî*'dir. İhtisar ettiği kitabın adı da "*el-Mışbâh fi ihtisari'l-Miftâh*"dır. Kırk sene

¹⁹⁰ Bkz. Taşköprî, age. I, 204- 205; ez-Ziriklî, age. VII, 187; DİA, XXVI, 487-489.

¹⁹¹ Bkz. İbn Hacer, age. IV, 350, ancak adı, bu kitapta Mahmûd diye geçer; Taşköprî, age. I, 205-206; İbnü'l-İmâd, age. VI, 319-322; ez-Ziriklî, age. VII, 219; DİA, XXXX, 299-303.

¹⁹² Bkz. Taşköprî, age. I, 208-209; İbnü'l-İmâd, age. VII, XXXXX; Hacı Halife, *Keşf*, II, 1762; el-Leknevî, age. s. 125-127; ez-Ziriklî, age. V, 7; DİA, VIII, 132-133.

yaşamıştır.¹⁹³ 686'de (1287) genç yaşında Şam'da vefat etmiştir. Ayrıca bu ihtisarı, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahmân ed-Darîr el-Murrâkişî tarafından “*Tercîzü'l-Muşbâh*” adıyla nazm edilmiştir. Daha sonra nazmını şerh etmiştir.¹⁹⁴

b. Kitabın Üçüncü Kısmını Özetleyenler:

Bu kitabın üçüncü bölümünü, yani belâgat kısmını ihtisar edenler daha fazladır. Bunların bazıları şöyle sıralanabilir:

Celâlüddîn Kazvî'nin İhtisarı:

Muhammed b. Abdirrahmân, Ebü'l-Meâlî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî “Hatîbü Dımaşk” unvanıyla tanınır. 660'ta (1268) Musul'da doğdu. Fakih, muhaddis ve Arap belâgatı teorisyenidir. Anadolu'nun bazı illerinde genç yaşında kadılık yapmıştır. Daha sonra Şam'a göç etmiş ve oraya yerleşmiştir. Yazdığı eserlerden en önemlisi: *Telhîşu'l-Miftâh*'tir. Bunun ilk şerhi *el-İzâh* da kendisine aittir. 739'da (1338) Şam'da vefat etti.¹⁹⁵ Bu muhtasarın üzerine birçok şerh ve haşiye yapılmıştır. Tefâzânî'nin *el-Muṭavvel* ve *el-Muḥtasar* adıyla iki şerhi vardır. Bu şerhin üzerine de Seyyid Şerif el-Cürcânî tarafından iki hâşiye yapılmıştır.¹⁹⁶

Adudüddîn İcî'nin İhtisarı:

Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ahmed eş-Şâfiî, kaynaklarda “el-A'dud” adıyla anılır. 680'de (1281) Şiraz yakınlarındaki İc'de doğdu. Fıkıh, kelâm, dil âlimi ve büyük bir filozoftur. Hayatının bir bölümünde kadılık yaptığından dolayı el-Kâdî (القاضي) adıyla da bilinir. Önemli eserler yazmıştır. Bunlardan ikisi *el-Mevâkıf* ve *Risâletü'l-vaz'*dir. Bu muhtasarın adı ise “*el-Fevâidü'l-giyâsiyye*”dir. 756'da (1355) vefat etti.¹⁹⁷ Bu muhtasarın üzerinde birçok şerh de yapılmıştır.¹⁹⁸

¹⁹³ Bkz. es-Süyûtî, age. I, 225; İbnü'l-İmâd, age. V, 398-399; ez-Ziriklî, age. VII, 31; Hacı Halife, *Keşf*, II, 1762 DİA, XXI, 168- 169.

¹⁹⁴ Bkz. Hacı Halife, *Keşf*, II, 1762.

¹⁹⁵ Bkz. İbn Hacer, age. IV, 3-6; İbnü'l-İmâd, age. VI,123-124; Taşköprî, age. I,209- 210; es-Süyûtî, age. I,156 DİA, XXV, 156- 157.

¹⁹⁶ Bkz. Taşköprî, age. I, 205, 208; Hacı Halife, *Keşf*, II, 1762.

¹⁹⁷ Bkz. İbn Hacer, age. II, 323; Taşköprî, age. I, 211-212; İbnü'l-İmâd, age. VI, 174- 175; ez-Ziriklî, III, 295; DİA, XXI, 410- 414.

¹⁹⁸ Bkz. Taşköprî, I, 212 vd. Hacı Halife, *Keşf*, II, 1762.

8. Nüshaları:

Bu başlık altında kitabın bazı el yazma nüshalarından söz etmek gerekir. Eserin değerinden dolayı birçok nüsha yazılmıştır. Bunlar Türk ve İslam dünyasının özellikle Bağdat, Şam, İstanbul ve Kahire müze ve kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu eserin ilk nüshalar h.VII. asrın başına aittir. Ahmed Matlûb'un bildirdiğine göre Kahire'deki Arap birliği kütüphanesindeki nüsha 705'te yazılmıştır. Irak müzesindeki nüshası ise daha önce 703'te yazılmıştır.¹⁹⁹

Bu nüshalardan bazıları şunlardır:

Birinci nüsha, Irak müzesindeki nüsha, güzel nesih hattıyla yazılmıştır. Yazarı Muhammed b. Ali el-Buhârî'dir. 703'te yazmıştır. Bu nüshanın üzerine Sekkâkî'nin bazı yorumları tespit edilmiştir. Diğer yandan bu nüsha doğrudan Sekkâkî'nin nüshasından alınmıştır. Çağımızda Ekrem Osmân Yûsuf doktora tezinde bu eseri tahkik ederken en fazla bu nüshaya itimat etmiştir. Buna da ana nüsha (النسخة الأم) adını vermiştir. Bu nüsha en eski nüshalardandır. 293 yapraktan oluşmaktadır.²⁰⁰

İkinci nüshası ise yine Irak müzesindedir. Yazarı Mahmûd b. Muhammed Kadı Zahîrüdîn ed-Debbûsî'dir. Bu nüsha da eşi benzeri olmayan bir nüshadır. 723'te sülûs ve bazı divânî hatlarla yazılmıştır. Üzerine tazarı tarafından birçok şerhler ve yorumlar kaydedilmiştir. Bu nüshanın diğer bir özelliği de Sekkâkî'nin zamanına yakın olmasıdır. Irak müzesindeki numarası 8861'dir.²⁰¹

Üçüncü nüsha ise nesih hattıyla yazılmıştır. Yazarı Muhammed b. Nasrullah'tır. İstanbul'da h. 959'da yazmıştır. Bu nüshanın sahibi Abdurrahman b. Mustafa, Sâmezâde lakabıyla meşhurdur. Yine bu nüshanın üzerinde şerhler ve hâşiyeler kaydedilmiştir. Bu nüsha sadece kitabın üçüncü kısmı olan belâgat bölümünü içermektedir. Irak müzesindeki numarası 768'dir.²⁰² Türkiye'deki nüshalar İstanbul, Trabzon ve Kastamonu olmak üzere birçok kütüphanede (Süleymaniye, Köprülü Fazıl Paşa ve Köprülü Ahmet Paşa gibi kütüphanelerde) bulunmaktadır. Kitabın hepsini şerh eden, Hüsâmeddin Muhammed el-Müezzînî el-Hârizmî'nin (745/1341

¹⁹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm'un* girişi, (Thk. Ekrem Osmân Yûsuf), s.91.

²⁰⁰ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm'un* girişi, (Thk. Ekrem Osmân Yûsuf), s. 92.

²⁰¹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm'un* girişi, (Thk. Ekrem Osmân Yûsuf), s. 92-93.

²⁰² Geniş bilgi için bkz. *Miftâhu'l-'ulûm'un* girişi (Thk. Ekrem Osmân Yûsuf), s.92 vd.

yazılan) nüshası, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa kütüphanesinde, (001435) numarasıyla bulunmaktadır.²⁰³

9. Baskıları:

Bu kitap iki asır önceden günümüze kadar basılmış ve hâlâ basılmaktadır. Bu baskıları şöyle izah edebiliriz:

Tahkiksiz Baskılar:

İlk baskı Hindistan'ın Kalküta'da şehrinde 1231'de (1815) gerçekleşmiştir. İkinci baskı ise İstanbul'da Osmanlı Devletinin matbaasında 1317'de (1899) basılmıştır. Üçüncü baskısı Mısır'ın başkenti Kahire'de 1317'de (1899) el-Matbe'atü'l-edebiyeye adıyla Muhammed ez-Zührî el-Ğamrâvî tarafından tashih edilmiştir. Bu nüsha 317 sayfadan oluşmaktadır. Önsözü ise iki sayfadır. Bu eser Süyûtî'(911/1505)'nin²⁰⁴ “*İtmâmü'd-dirâye*” kitabıyla birlikte basılmıştır .

Dördüncü baskı da yine Mısır'da yoğun istek üzerine Kahire'de “el-Matbeatü'l-Meymeniye” tarafından 1318'de (1900) basılmıştır.

Beşinci baskısı yine Mısır'ın başkenti Kahire'de 1348'de (1929) Muhammed Kâmil el-Esyûtî'nin tashihiyle, et-Tekaddüm matbaası tarafından basılmıştır. Bu nüsha 252 sayfadan oluşmaktadır. Süyûtî'nin “*İtmâmü'd-dirâye*” kitabıyla birlikte basılmıştır.²⁰⁵

Tahkikli Baskılar

İlmin gelişmesi ve teknolojinin ilerlemesi ile tahkik de gelişmiştir. Esere yapılan tahkikli baskıları şöyle sıralayabiliriz:

Ekrem Osmân Yûsuf'un Tahkiki: (أكرم عثمان يوسف)

İlk tahkikli nüsha, Ekrem Osmân Yûsuf tarafından hazırlanmış bir doktora tezi olarak 1400'de (1980) Bağdat Üniversitesi'ne sunulmuştur. Danışman hocası ise Ahmed Matlûb'tur. Birinci baskısı 1402'de (1982) Bağdat'ta “Dârü'r-risâle”

²⁰³ Bkz. Süleymaniye Ktp., Yahyâ Tevfik, nr. 1109/1278, Esad Efendi, nr. 2996.

²⁰⁴ Celâlüddîn Abdurrhâmân b. Ebî Bekr, fakih, müfessir ve dilci, doğma büyüme Kahire, beş yüzden fazla eser yazdı, bunlardan *Tefsirü'l-Celâleyn*, *Buğyetü'l-vu'ât ve el-Müzhir* kitabı da meşhurdur, yazdığı eserlerin çoğu basılmıştır. Bkz. İbnü'l-İmâd, age. III, 301-302; ez-Ziriklî, age. III, 301-302; DİA, XXXVIII, 188- 202.

²⁰⁵ Bkz. Yûsuf Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabîyye ve'l-mu'arrabe*, Mısır, 1346/1928, II, 1033-1034; WWW. Alfaseeh.com/vb/shoathread.php?t=84732.; *Miftâhu'l-ulûm'un* girişi (Thk. Ekrem Osmân Yûsuf), s. 21.

matbaası tarafından yapılmıştır. Bu nüsha metin ve tahkikle birlikte 940 sayfadan oluşur. İlk yüz sayfası bir giriştir. Muhakkik giriş bölümünde Sekkâkî'nin kısaca hayatına, kaynaklarına, görüşlerine ve tahkikinde itimat ettiği el yazma nüshalarına yer ayırmış ve geniş bir şekilde istifade ettiği on bir (11) nüshadan söz etmiştir. Ana nüshası Bağdad'ın Irak müzesindeki nüshadır. Çünkü bu nüsha 703'te (1303) belirttiğine göre Sekkâkî'nin nüshasından alınmıştır. Ayrıca bu tahkikli nüshada muhakkikten kaynaklanmayan basım hataları çoktur. Örneğin: نُ لْ kelimesi نُ لْ yazılmış, أَظْهَرَ kelimesi ظَهَرَ şeklinde yazılmıştır. Buna benzer imlâ hataları özellikle hemze-i kat' gibi çok yaygındır. Bu baskı fazla yaygın değildir. Zira basılan nüshaları da çok azdır.²⁰¹

Naîm Zerzûr'un Tahkiki: (ت: نعيم زرزور)

Bu nüshanın tahkikli ilk baskısı Beyrut'ta 1983 yılında, ikincisi baskısı ise yine Beyrut'ta 1987 yılında yapılmıştır. Bu baskı 625 sayfadan oluşur. Bu nüshanın girişinde muhakkik, Sekkâkî'nin hayatını ve kitabını bir buçuk sayfada anlatır.²⁰⁶ Bu çalışmaya tahkik demek biraz zordur. Çalışmanın bazı yerlerinde muhakkik bazı dipnotlara yer vermiştir. Fakat bunlar çok azdır. Ayrıca çalışmada bazı hatalar da vardır. Örneğin muhakkik, (الواضع) yerine (الواقع) kelimesini kullanmıştır. Halbuki Sekkâkî İlmî'l-Vaz'den bahsetmektedir.²⁰⁷ Böyle bir çalışmaya tahkik demek güçtür. Lakin tashih demek daha doğrudur.

Abdülhamîd Hindâvî'nin Tahkiki: (ت: عبد الحميد هندأوي)

Bu nüshanın muhakkiki, Kahire Üniversitesinde belâgat ve edebiyat hocası Abdülhamîd Hindâvî'dir. Beyrut'ta 2011 yılında basılmıştır. Bu nüshayı neşreden de "Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye" yayım evidir. Bu nüsha 848 sayfadan oluşmaktadır.

Giriş kısmı 25 sayfadan oluşmaktadır (s. 8-32). Bu girişte, metodunu, itimat ettiği nüshaları, Sekkâkî'nin hayatını ve kitabını da kısaca ele almıştır. Ayrıca önceki tahkikli nüshalardan da yararlanmış. Bu tahkikin güzel tarafı, Kur'an ayetlerini ve şiir şâhitlerine yer vermesidir. Yine kitapta ismi geçen âlimlerin hayatını da kısaca bir şekilde zikretmiştir. Muhakkik kitabın son 100 sayfasında Kur'an, hadis, şiir, kaynaklar ve konuların fihristini yapmıştır. Ancak bazı hatalardan kurtulamamıştır. Örneğin: (حُبْلَى) kelimesi bazı lehçelere göre (حُبْلُو) okunur. Yani vâv (و) elif (ا)'e

²⁰⁶ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm'un* girişi (Thk. Naîm Zerzûr), Beyrut 1407/1987, s. V,z.

²⁰⁷ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, (Thk. Naîm Zerzûr), s. 10.

çevrilmiş lakin muhakkik, kelimeyi Cebelev جَبَلَو olarak okumuş ve dipnotta kelimeyi cebeli (جَبَلِي: dağ) diye açıklamıştır. Halbuki Sekkâkî bu konuda, illet harflerinden (واي) bahsetmiştir.²⁰⁸ Çalışmamızda bu nüshayı esas aldık.

10. Önemi ve Özellikleri:

Sekkâkî'nin bu eseri, Arap dili ve belâgatında vazgeçilmez ana kaynaklardan birisidir. Özellikle belâgat kısmı, Sîbeveyhi'nin ve Müberrid'in dildeki eserleri gibidir. Ayrıca Sekkâkî hakkındaki çalışmalar ve araştırmalar başkasına göre azdır. Bu eserin ehemmiyeti içindeki özelliklerden kaynaklanmaktadır. Bu özellikler de şöyle izah edilebilir:

Sekkâkî, Arap dilini: Sarf, nahiv, belâgat ve diğer dallarını bir bütün olarak görmektedir. Eserinde bütün bu ilimlere yer vermektedir. Bunu Arap dili tarihinde ilk defa yapan Sekkâkî'dir. Sanki bizlere şu mesajı veriyor: Dil bir ağaç gibi çeşitli dalları vardır. Bu dalları da bir köke bağlıdır. Bunu iyi şekilde öğrenince en güzel meyvelerine nail olursunuz yoksa Arapçanın bir dalını bitiren, bir dilci olarak kabul edilmez. Sekkâkî bu gerçeği kitabının önsözünde net bir biçimde açıklamıştır.²⁰⁹ *Miftâhu'l-'ulûm* kitabı, Arapçanın dallarını bir arada toplayan ilk eserdir. Kadîm dilciler Sîbeveyhi, Müberrid gibi büyük âlimler bile bunu yapmamıştır.²¹⁰

Bu eserin ikinci meziyeti, belâgat ilmini dallarıyla önce bir bütün olarak (meânî, beyân ve bedî) şeklinde sunmuştur. Daha sonra bu ilmin önceki dağınık şekillerini tariflerini belirterek, kısımlara ayırarak ve konuları birbirine bağlayarak kurallaştırmıştır. Ayrıca bu eser özet olmasına rağmen belâgat ilminin bedî' dalını müstakil bir ilim haline getirmiştir.²¹¹

Çağımızda el-Merâğî gibi bazı yazarlar, Sekkâkî'yi belâgat ilmini kurala dayanan bir ilim haline getirdiği için tenkit etmiştir. Fakat bilinmesi gerekir ki her ilmin iki yönü vardır: Biri kural yönü, diğeri ise beyan ve edebiyat yönüdür. Belâgat ilmi, bir kural olarak Cürcânî, Sekkâkî ve Kazvînî'nin yazdığı eserlerde açıkça görülür.

²⁰⁸ Bkz.es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Thk. Abdülhamid Hindâvî), s. 63.

²⁰⁹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 37; DîA, XXX, 20-21.

²¹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm'un* girişi (Thk. Ekrem Osmân Yûsuf), s. 23.

²¹¹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 532-543.

Ayrıca belâgat ilmi, edebî bir eser olarak Müberrid'in "*el-Kâmil fi'l-luğa*" gibi eserlerde gözüktür.²¹²

İkinci eleştiri ise, Sekkâkî'nin bedî' dalını müstakil ilim haline getirmesidir. Sekiz asırdan beri âlimlerimiz ve dilcilerimizin Sekkâkî'nin çizdiği metodu izleyip uygulamaları ve çağdaş asırda İslamî ilimler tasıl edildiği merkezlerde Sekkâkî'nin yazdığı eserlerin okutulması bu eleştiriye verilecek en güzel cevaptır. Bu metodun açık tecellisi Ali el-Cârim ve Mustafâ Emîn'in yazdığı "*el-Belâgatü'l-vâziha*" eseri meşhurdur. Ancak Sekkâkî'nin eserinin bazı yerlerinde sıkıntı olabilir. Bu da kullandığı mantikî terimlerden kaynaklanmaktadır.²¹³

Sonuç olarak diyebiliriz ki: Belâgat ilminin temellerini yerleştiren Abdülkahir Cürçânî'dir. Bunun binasını da oturtan Sekkâkî'dir. İbn Haldûn'un dediği gibi "Bu ilmi süzen, meselelerini düzelten ve bâblarını tertipleyen Sekkâkî'dir."²⁰⁹ Sekkâkî Arap dili ve belâgatında büyük bir âlim, müceddid ve müçtehitir. rolü de inkâr edilmez. Sekkâkî yaşadığı Türk bölgesinden hiçbir yere ayrılmamış olmasına rağmen Arap dili ve belâgatında üstün bir mertebeye yükselmiştir. Bu da Cenab-ı Allah'ın kendisine lütfettiği bir yetenektir.²¹⁴

Bu eserin özelliklerden birisi de Sekkâkî'nin, dili mantıka bağlamasıdır. Çünkü insan düşünen ve konuşan bir varlıktır. Bu da onu hayvandan ayıran en önemli özelliktir. Sekkâkî, sarf ilmini iştikâk ilmiyle; nahiv ilmini ise meânî ve beyân ilmiyle tamamlamıştır. Meânî ilmini de hadd ve istidlâl ilmine bağlandığından dolayı bu iki ilmi öğrenme fırsatı kaçınılmazdır.²¹⁵

Hadd ve istidlâlden oluşan mantık ilmini öğrenmek gerekir. Özellikle Gazâlî'nin fetvasından sonra:²¹⁶ "Mantığı bilmeyen kişinin ilmine güvenilmez." Düşmanın silahıyla silahlanmak gerekir. Çünkü fikrî akımlar ve felsefî medreselerin silahı felsefe ile mantıktır. Kur'an ve hadisi kabul etmezler. Ortaçağ'da, mantikî terimler, ilmin birçok dalına yansımıştır. Bunun örneği de Tefâtânî'nin *Şerhu'l-'Akâ'id* adlı

²¹² Bkz. el-Müberrid, *el-Kâmil fi'l-luğati ve'l-edeb* (Thk. M. Ebü'l-Fadl İbrâhim), Kahire 1977, IV, 4.

²¹³ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 42.

²¹⁴ Bkz. Özdoğan, Akif "Belagatin Sistemize edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvîni'nin Rolü" *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, II (2002), Sayı: 4, s. 97 vd.

²¹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 37.

²¹⁶ Bkz. Gazâlî, *Mi'yârü'l-'ilm* (Thk. Süleymân Dünya), Mısır 1961.

eseridir.²¹⁷ İbn Hişâm en-nahvî'nin (761/1360)²¹⁸ mantikî terimleri *Şerhu Kıtrü'n-nedâ* eserinde de mevcuttur.²¹⁴ Bu konuda tartışmalar bitmez. Ancak Ortaçağ'da mantığa dayanılarak yazılmış bir eseri bu asrın şartlarıyla yargılamak pek mantıklı değildir.²¹⁹

Yine bu eserin en önemli özelliklerinden birisi de dili Kur'an'a bağlamaktır. Zira Arapçayı koruyan, yükselten ve yayan Kur'an'dır yoksa Arapça da çok eski dillerde olduğu gibi eriyip bitmişti. Arapçayı öğrenmekten gaye, Cenab-ı Allah'ın kitabını en mükemmel şekilde okumak ve anlamaktır.

Bu manayı Sekkâkî eserinde şöyle izah eder:

“Arapçayı öğrenmekten gaye sırf hatadan kaçınmak değil, maksat Cenab-ı Allah'ın kelamındaki muradını anlamaktır. Çünkü O'na, batıl ne yakından ne de uzaktan dokunabilir.”²²⁰ Daha sonra bu yüce beyan ve i'câz kitabını savunmaktır. Bu nedenle Sekkâkî kitabın son bölümünü, Kur'an belâgatını ve yüce beyanını savunmak için ayırmıştır (s. 700- 726). Sekkâkî sanki şöyle der: Arap dili Kur'an'dan ayrılmaz, Kur'an da dilden ayrılmaz. Dilimizi korumak için, Kur'an'a sınıksız sarılmamız ve onu da anlamak için dili öğrenmemiz gerekmektedir.

Kur'an-ı Kerim'e saldırılar geçmişte olduğu gibi günümüzde devam etmektedir. Sekkâkî'nin rolünü bu asırda üslenen büyük yazarların başında *Vahyü'l-ıalem'in* sahibi Mustafa Sâdık er-Râfî (1881/1937)²²¹ gelir. er-Râfî “*Tahte râyeti'l-Kur'an*” adlı eserinde Kur'an'a dair tüm saldırıları ve şüpheleri de tenkit etmiş ve sahiplerinin de gerçek yüzlerini ortaya çıkarmıştır. Kur'an'ı ve Kur'an dilini korumak ve savunmak her Müslümanın görevidir. Sekkâkî bize bunu öğretmektedir.

²¹⁷ Bkz. *Şerhu'l-Akâ'id* (Thk. Muhammed Adnân Dervîş), Şam 2005, s. 11-15.

²¹⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî el-Mısırî, büyük dilci, kurrâ hafız, birçok eser yazdı, bunlardan: *Evđahu'l-mesâlik ve Şüzürü'z-zehab*, basılmışlar. İbn Hacer, age. III, 93-95; Taşkoprî, age. I,198-199; İbnü'l-İmâd, age. VI,191-192;es-Süyûtî, age. II, 68; ez-Ziriklî, age. IV,147; DİA, XX, 74-77.

²¹⁹ Bkz. Abdülkâdir Hamdî, (el-Belağa ve'l-İstidlâl inde's-Sekkâkî) makale, (Fas), www. Alfaseeh. Com/ vb/ Showtherd. Php?

²²⁰ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 38.

²²¹ B. Abdürrezzâk b. Saîd er-Râfî, doğma büyüme Mısır, edip, şair ve büyük yazar, eserlerinden *İ'câzü'l-Kur'an* ve *Târîhu âdâbi'l-Arab* ve eserlerinin hepsi basılmıştır. Bkz. ez-Ziriklî, age. VII, 235; DİA, XXXI, 353- 354.

İKİNCİ BÖLÜM

SARF'TAKİ METODU

I. İSTİDLÂL YÖNÜNDEN

A. Kur'an ile İstidlâli

Arapçada dilin ilk kaynağı kuşkusuz ki Kur'an-ı Kerim'dir. Bu hususta ittifak vardır.²²² Sekkâkî, eserinin bütün kısımlarında Kur'an ayetlerini şâhid olarak göstermiştir (s. 60, 61, 62). Ancak Sekkâkî ayeti kerimeden sadece konuyla ilgili kelimeyi alır. Örneğin: التَّصَدِيَّة kelimesi Kur'an-ı Kerim'in şu ayetinden almıştır:

(وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ الْأَمْكَاءِ وَتَصَدِيَّةً فِدْوَةً أَلْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ).²²³

Sekkâkî'nin böyle bir yöntem izlemesinin neden sarfın kelime ile ilgilenen bir ilim dalı olmasıdır. Buna göre Sekkâkî şâhidi, ayetten alınmış bir kelime şeklinde göstermiştir. Ayrıca Sekkâkî daha yoğun bir biçimde nahiv kısmında ve kitabın diğer bölümlerinde ayetleri genelde tam olarak göstermiştir. Nahiv kısmında (s. 190-191), belâgat kısmında (s. 259-260) ve hatta mantık kısmında da Kur'an ayetlerini eksiltmemiştir. Kitabın son kısmında ise, konuları Kur'an ayetleriyle (s. 716- 717) süslemiştir.

Kısacası Sekkâkî Kur'an ayetini şâhid olarak kitabın bütün kısımlarında sergilemiştir. Ayrıca sarf bölümündeki şâhidleri de Kur'an ayetinden alınan müfret kelime şeklinde irâd etmiştir.

B. Hadis ile İstidlâli

Bu meselede dilciler arasında farklı görüşler vardır. Hadis ile istidlâli destekleyenlerin başında İbn Mâlik gelir. Kabul etmeyenlerin başında ise Süyûtî

²²² Bkz. es-Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 20-22.

²²³ el-Anfâl, 8/35.

gelir.²²⁴ Buna rağmen Sekkâkî hadisten alınmış bir kelimeyi (إِمْعَة) gibi şâhid olarak göstermiştir.²²⁵

C. Şiir ile İstidlâli

Sekkâkî şiiri şâhid olarak kitabın tüm kısımlarında irâd etmektedir. En fazla da nahiv belâgat ve aruz kısmında şiirle istidlal de bulunmaktadır. Sarf kısmında ise, şiir beytinden sadece bir kelimeyi örnek olarak vermektedir. Buna da örnek olarak bir şiir beytinde geçen: أُصِيلَالُ²²⁶ kelimesidir. Bu kelime şu beyitte geçmektedir:

وقفتُ فيها أُصِيلَالاً أُسَائِلُهَا - أَعَيْتُ جَوَاباً وَمَا بِالرَّبْعِ مِنْ أَحَدٍ²²⁷

Nahiv kısmında daha yoğun ve bariz bir biçimde sergilemektedir. Örnek: (s. 156-157-188) ve belâgat kısmında (s. 322- 324-355) da fazla görülmektedir. Mantık kısmında ise, şiirle istidlâli çok azdır. Çünkü şiir duygulara ve hayallere dayanmaktadır. Mantık ise akla dayanmaktadır. Yine bu bölümde bazı örneklere (s. 611- 612) yer vermiştir. Aruz ve kafiye kısmında şiirle istidlâli bariz şekilde görülmektedir. Zira aruz ilminin konusu şiirdir. Buna dair örnekler de gayet çoktur (s. 638- 644- 686). Hulâsa: Sekkâkî şiiri şâhid olarak kitabın bütün kısımlarında irad etmektedir. Ancak sarf bölümünde şiir beytinden alınan bir kelimeyi şâhid olarak göstermektedir.

D. Arap Lehçeleri ile İstidlâli

Arapçanın özelliklerinden birisi de bütün kabilelerin, aşiretlerin ve bölgelerin lehçelerinin kullanılmasına imkan tanınmasıdır. Bu da dilin zengin olmasının bir göstergesidir. İbn Cinnî şöyle der: “Arap kabilelerinin lehçeleri farklı olmasına rağmen hepsi hüccettir.”²²⁸ Sekkâkî de kitabında bu kuralı genelde uygulamıştır. Örneğin: عَصَايَ kelimesi (sopam anlamında) Hicaz²²⁹ lehçesine göre böyle okunur.

²²⁴ Bkz. es-Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 23 vd.

²²⁵ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 74.

²²⁶ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 63.

²²⁷ Bu beyit en-Nâbiğa ez-Zübyânî'ye aittir, bkz. Divanıma, s. 14.

²²⁸ Geniş bilgi için bkz. İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş*, II, 10-12; es-Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 104 vd.

²²⁹ Bkz. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 218- 220, Mekke ile Medine ve etrafındaki kabilelerdir.

Hüzeyl²³⁰ kabilesine göre okunuşu: عَصَى şeklindedir. İkisi de geçerlidir. Sekkâkî bu örneği câiz kurallar bâbında zikretmiştir.²³¹ Dolayısıyla her iki lehçe de makbuldür.

E. Arap Dili Ekolleri ile İstidlâli

Sekkâkî'nin kitabı muhtasar olmasına rağmen, dilcilerin farklı görüşleri ve değişik içtihatlarını sunmaktadır. Bu da konuya başka bir boyut kazandırmaktadır. Örneğin: rubâî ismin vezinleri beş tanedir. el-Ahfeş bunlara bir vezin daha eklemiştir. O' da "Fu'lel" (فُعَلَل) kalıbıdır. Böyle görüşleri sunmaktan gaye, farklı düşünceleri öğretmektir.²³²

Farklı görüşleri sergilemesi ve bazılarını ikna edici üslupla tercih etmesi Sekkâkî'nin bu alandaki maharetini kanıtlamaktadır.

II. ÜSLÛP YÖNÜNDEN

Sekkâkî, yedinci asrın bariz ulemalarından birisidir. Fıkıh dalında büyük bir imamdır. Kelam ve mantıkta uzman bir filozoftur. Türkçe ve Farsçayı bilmesine rağmen²³³ Arap dili ve edebiyatında kurucu, müçtehit ve müceddittir. Bu da Sekkâkî'nin kendine has bir üslûba sahip olduğunu göstermektedir. Sekkâkî'nin eserindeki üslûbunun bazı özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

A. İlmî Üslûp:

Bu dev eser, hikâye ve roman kitabı değildir. Tam aksine ilmî bir eserdir. İlme ve bilgiye dayanır. Konuları ele alırken önce tarifleri açıklar, kısımlarını belirtir ve konuları birbirine bağlar. Örneğin: İştikâk ilminin; tarifini yapmış, çeşitlerini saymış ve onu kelime vezni (أصلُ الكلمة = الميزانُ الصرفي) konusuna bağlamıştır.²³⁴ Sekkâkî'nin ilmî üslûbunun başka bir kanıtı da görüşleri ve düşünceleri sahiplerine isnat

²³⁰ Bkz. Hüzeyl b. Müdrike kabilesidir. Fazla bilgi için es-Süyûtî, *Lübbü'l-lübâb*, I, 278.

²³¹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 60

²³² Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 79.

²³³ Bkz. *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye* (eş-Şâmîle), XI, 4.

²³⁴ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 48-50.

etmesidir. Buna sarf kısmının birçok yerinde rastlamak mümkündür. Örneğin: el-Halil, el-Ahfeş, el-Mâzinî gibi isimler kitabın farklı yerlerinde geçmektedir.²³⁵

B. Mantıkî Üslûp:

Sekkâkî'nin izlediği üslûp mantık ilmine ve kurallarına dayanan bir yöntemdir. Bu da sarf ilminden aruz ilmine kadar, kitabın tüm kısımlarına yansımaktadır. Özellikle tarifler ve ilim dallarını birbirine bağlamakta Cins, nevi, küllî ve buna benzer mantıksal terimleri sık sık kullanmıştır.²³⁶ Sekkâkî mukaddimesinde bile dili mantıka bağlaması açık biçimde görülmektedir.²³⁷ Yine mantıksal üslûbunda, tümevarım (cüzden küle) metodunu izlemektedir. Bunu kitabın genelinde görmek mümkündür. Buna örnek olarak sarf ilmini nahiv ilminden önce takdim etmesidir. Çünkü sarf ilmi kelimeyle ilgilenir, nahiv ilmi ise cümleyle ilgilenir. Bunu da Sekkâkî mukaddimesinde şöyle açıklar:

"ولما كَانَ عِلْمُ الصَّرْفِ هُوَ الْمَرْجُوعُ إِلَيْهِ فِي الْمَفْرَدِ أَوْ فِيمَا هُوَ فِي حَكْمِ الْمَفْرَدِ وَالنَّحْوُ بِالْعَكْسِ مِنْ ذَلِكَ كَمَا سَتَقِفُ عَلَيْهِ وَأَنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ الْمَفْرَدَ مَتَقَدِّمٌ عَلَى أَنْ يُوَلَّفَ وَطَبَاقُ الْمُؤَلَّفِ لِلْمَعْنَى مَتَأَخَّرٌ عَنِ نَفْسِ التَّأْلِيفِ لَا جَرَمَ أَنَّا قَدَّمْنَا الْبَعْضَ عَلَى هَذَا الْوَجْهِ."²³⁸

Sarf ilmi, kelime ile alakalıdır. Nahiv ilmi ise, cümle ile ilgilidir. Kelime ise cümlelerin bir cüzüdür. Bu yüzden sarf ilmini nahiv ilminden önce sunduk. Bazı çağdaş yazarların Sekkâkî'ye karşı itirazları ise bu alanda mantıksal terimleri kullanmasından kaynaklanmaktadır.²³⁹

Ancak bu Sekkâkî'nin üslûbunda, bir kusur sayılamaz. Çünkü birçok İslam âlimi Sekkâkî'den önce ve sonra Gazalî, Râzî, Tefâtânî gibi âlimler mantıkî terimleri, yazdıkları eserlerde geniş bir biçimde kullanmışlardır. Sekkâkî de bu âlimlerden birisidir.

Pek mantığa uymayan şey de, o asırda yazılan bir eseri, bu asrın şartlarına göre muhakeme etmektir.

²³⁵ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 60, 68,79.

²³⁶ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 42, 47,50.

²³⁷ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 37.

²³⁸ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 40.

²³⁹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm'un* girişi (Thk. Abdülhamid Hindâvî), s. 27-28.

C. İcaz Üslûbu:

Sekkâkî'nin eserindeki üslûbun en bariz vasıflarından biri icazdır. Bu da eserin tüm bölümlerinde gözükmektedir.

Bunu da kitabın mukaddimesinde şöyle ifade eder:

"و رأيتُ أذكىءَ أهلِ زَماني الفاضلينَ الكاملينَ الفضلِ قد طالَ إلحاحُهُم عليَّ في أنْ أُصنِّفَ لَهُم مُختصراً يحظيهِم بأوفرِ حظٍّ منه." ²⁴⁰

Bu eser muhtasar olmasına rağmen; âlimlerin ve dilcilerin bazı farklı görüşlerini kapsamaktadır. ²⁴¹

Bu eserin muhtasar olması, bazı okurlara sıkıntı yapabilir. Bu sıkıntıyı gidermek için işin ehline başvurmak veya bu eserin şerhlerinden birisine dönmek gerekir.

Bu eserin baştan sona kadar şerhi, Hüsâmeddin Muhammed el-Müezzini el-Hârizmî (742/1341) ²⁴² tarafından yazılmıştır. Bu nüshası Köprülü Fazıl Ahmed Paşa kütüphanesinde (nr. 001435) bulunmaktadır. ²⁴³ Sonuç olarak Sekkâkî'nin üslûbunun en önemli özelliği; ilme dayanması, mantikî terimleri kullanması ve son olarak da veciz olmasıdır. Bu da gözden kaçırılmamalıdır.

III. KONULARI TASNİF YÖNÜNDEN

Bu bölümde Sekkâkî'nin sarf ilmiyle ilgili metodunu açıklamaya çalışacağız. Metodu farklı tasnif açısından üç bölümden (fasıl) oluşur. Konuya başlamadan önce “fasıl” (فصل) kelimesinin sarf kısmındaki kullanma delâletlerinin izahında yarar vardır.

Sekkâkî, “fasıl” kelimesini çeşitli manalarda kullanmıştır. Birinci bölümde “fasıl” kelimesini kısa bir ders anlamında kullanırken ²⁴⁴ ikinci bölümde “fasıl” kelimesini bir bölüm anlamında kullanmıştır. ²⁴⁵ Yine bu kelimesini ünite manasında geniş bir ders anlamında kullanmıştır. ²⁴⁶ Fasıl kelimesini farklı manalarda kullanmak

²⁴⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 39.

²⁴¹ Bkz.es-Sekkâkî, age. s. 60, 61.

²⁴² Bu âlim hakkında elimizdeki kaynaklara göre fazla bilgi yoktur.

²⁴³ Bkz. Süleymaniye Ktp., Yahyâ Tevfik, nr. 1109/1278, Esad Efendi, nr.2996, DİA, XXX, 20-1.

²⁴⁴ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 42.

²⁴⁵ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 43- 99.

²⁴⁶ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 70- 75.

Sekkâkî'ye ait bir ıstılahtır. Bir terimi farklı manalarda kullanmasında âlimler bir sıkıntı görmemişlerdir.²⁴⁷ Sekkâkî'nin sarftaki metodu, "birinci kısım" adı altında geçer (s. 41-123).

Birinci kısım, Bir önsöz ve üç bölümden oluşmaktadır. Bu izahı da Sekkâkî kitabın genel mukaddimesinde şöyle beyan eder:

²⁴⁸ أما القسم الأول من الكتاب فمشمتم على ثلاثة فصول.

Sekkâkî sarf ilminin kısa önsözünde, kelime ve kısımlardan (s. 41) söz eder. Birinci bölümde, sarf ilminin hakikatini (s. 42) beyan eder. İkinci bölümde, sarf ilmine ulaşma yollarını beyan eder ve bu bölüm de bir ön bilgi ve iki bâbdan (s. 43-99) oluşmaktadır. Ön bilgide harflerin sıfatlarını ve mahreçlerini özetle (s. 43- 47) izah eder. Birinci bâbda harflere ait konuları bildirir (s. 47- 75). Yani harfleri ilgilendiren konuları: Kelime vezni (mîzân-ı sarfî), zâit harfler ve harfin hazf olması gibi açıklar. İkinci bâbda ise kelimenin şekline (hey'etine) ait olan konuları bildirir (s. 75-99). Bu bâbda, kelimenin yapısını ve şeklini etkileyen mücerred, mezîd ve müştaklar gibi konulardan bahseder.

Üçüncü bölümde ise sarf ilminin yeterliliği ve hatalardan kaçınmaktan bahseder. Bu bölüm ise on üç fasıldan (neviden) oluşur (s. 100- 123).

Böylece sarf kısmı biter. Kısacası:

Birinci Bölümde (Fasılda): Sarf ilminin tarifi.

İkinci Bölümde (Fasılda): Harflere ve kelimenin şekline ait konuları.

Üçüncü Bölümde (Fasılda): Sarf ilminin kâfi olması ve hatadan sakınma konuları..

Sekkâkî sarf ilminde özelden genele, mantıkî metoda dayanarak önce harflerden ve ona ait konuları açıklayıp daha sonra kelimenin şeklinden ve onu etkileyen konulardan söz etmiştir. Son bölümde de sarf ilminin kalan ve yeterli olan konularını ele almıştır. Bu kısa tanımdan sonra Sekkâkî'nin metodunu detaylı bir şekilde beyan etmeye çalışacağız.

(Önsöz):

Sekkâkî sarf ilminin önsözünde kelime ve kısımlarından kısaca bahseder (s. 41). Başta kelimenin manasın sonra da kelimenin çeşitlerini: İsim, fiil ve harf olarak üç kısma ayrıldığını beyan eder.²⁴⁹

²⁴⁷ Bkz. er-Râzî, *Muhtârü 'ş-şihâh*, s. 505.

²⁴⁸ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 40.

BİRİNCİ FASIL (BÖLÜM): SARF İLMİNİN TARİFİ (علم الصّرف)

Bu kısa bölümde, sarf ilminin tarifini genel olarak yapar. Yani sarf ilminin konusu kelimedir. Kelimeyi ve şekillerini etkileyen kuralları çoğaltma, çevirme ve ekleme gibi izah eder. Kısaca sarf ilmini konularıyla tanıtır.²⁵⁰

İKİNCİ FASIL (BÖLÜM): SARF İLMİNE ULAŞMA YOLU.

Bu bölüm, bir ön bilgi (tenbih) ve iki bâbdan oluşur (s. 43- 99).

Ön Bilgi (Tenbîh: توطئة)

Sekkâkî bu tenbihi ikinci bölüme kısa bir giriş olarak sunar. Bu tenbihde (s. 43-47) üç konudan bahseder:

Harflerin Sayısı: (عدد الحروف)

Arapçada alfabenin (29) harften olduğunu tespit eder.²⁵¹

Harflerin Sıfatları: (صفات الحروف)

Harflerin birçok sıfatları vardır. Sekkâkî uzman bir dilci olarak harflerin ana sıfatlarını; cehir- hems, şiddet- rihvet, isti‘lâ- istifâl, itbâk- infitâh ve kalkaledir gibi açıklar.²⁵²

Harflerin Mahreçleri (مخارج الحروف)

Sekkâkî harflerin mahreçlerini (nutuk yerleri: أعضاء النطق) özel olarak ele almıştır. Harflerin mahreçlerini tek tek izah etmiş ve ekseriyetin görüşü gibi bu mahreçlerin on altı olduğunu tercih etmiştir.²⁵³

Birinci Bâb: Harflere Ait Konular (الاعتبارات الراجعة الى الحروف)

İkinci faslın birinci bâbında harflere ait konuları detaylı şekilde ele alır (s. 47- 75).

Malum olduğu üzere kelimenin yapısını oluşturan harflerdir. Harfi etkileyen ve ona ait konular da şunlardır:

İştikâk: (Etimoloji: الاشتقاق)

İştikâk, kelimedden birçok kelime türetmektir. Ancak bu çeşitler arasında müşterek mana vardır. Sekkâkî iştikâk ilmini tarif ettikten sonra üçe ayırmıştır:

İştikâk-ı Sagîr

İştikâk-ı Kebîr

²⁴⁹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l- 'ulûm*, s. 41.

²⁵⁰ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l- 'ulûm*, s. 42.

²⁵¹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l- 'ulûm*, s. 43.

²⁵² Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l- 'ulûm*, s. 43-44.

²⁵³ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l- 'ulûm*, s. 44-45.

İştikâk-ı Ekber

Çünkü iştikâk çeşitli şekilleri türetirken, sadece harfin eklenmesiyle ortaya farklı sîgalar çıkar.²⁵⁴

Temel: (الأصل) Kelimenin Vezni: (الميزانُ الصَّرْفِي = وزنُ الكلمة)

Arapçada kelimelerin çoğu üçlü olduğundan dolayı, dilciler kelimenin ana kalıbını üç harf üzere kılmışlardır. Sekkâkî bu konuda kelimenin vezni (فعل) ve onu etkileyen kuralları izah etmiştir.²⁵⁵ Mîzanla ilgili kuralları ise beş kanun (القوانين) adı altında toplamıştır:

Birinci Kanun: Kelimenin Ana Kalıpları (أبنية الكلمة)

Bu kanunda, kelimenin ana kalıplarını tespit ederek. Basra ve Kûfe mektebinin farklı görüşlerine de değinmiştir.²⁵⁶

İkinci Kanun: Ziyâde ve Harfleri (الزِّيَادَةُ وَحُرُوفُهَا)

Bu kanunda, kelimeye eklenen zâit (zait-zâid)²⁵⁷ harfleri ve ziyâdenin şartları ile sebeplerini açıklamıştır.²⁵⁸

Üçüncü Kanun: Hazf ve Halleri (الحذفُ وأحوالُهُ)

Bu kanunda, kelimededen düşen harfleri, sebepleri ve hallerini izah etmiştir.²⁵⁹

Dördüncü Kanun: Bedel ve Harfleri (البدلُ وحروفُهُ)

Bu kanunda, kelimeyi oluşturan harflerin değişmesi ve çevrilmesini açıklamıştır. İbdâl ile i'lâl (الإبدالُ والإِعْلَالُ) ve ahkâmını da gelen şu üç fasılda ele almıştır:

Birinci Fası: Vâcip Sonuçlar (النتائجُ الواجبة)

Bu fasılda ibdâl ile i'lâlin zorunlu sonuçlarını ve kurala uyması gerektiğini şerh etmiştir.²⁶⁰

İkinci Fası: Câiz Sonuçlar (النتائجُ الجائِزة)

Bu fasılda ibdâl ile i'lâlin câiz sonuçlarını ve iki görüşü câiz olan meseleleri beyan etmiştir.²⁶¹

²⁵⁴ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 48- 50.

²⁵⁵ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 50.

²⁵⁶ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 50- 51.

²⁵⁷ Bu kelime Arapçada bir terim, üç şekilde (zait, zâid, zâit) yazılır. Birincisi TDK'nın tercihidir. Ancak terimlerde DİA ve Türkçe yazılan kaynaklara uymak daha doğrudur.

²⁵⁸ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 52- 53.

²⁵⁹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 53- 54.

²⁶⁰ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 57- 59.

²⁶¹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 60- 61.

Üçüncü Fasıl: Sürekli Olmayan Sonuçlar (النتائج غير المستمرة)

Bu fasılda kelimedeki kurala uymayan harf değişimini açıklamıştır. Bu kelimeler şâz ve az kullanılmış da olabilir.²⁶²

Beşinci Kanun: Kalb ve Kuralları (القلب و قواعده)

Bu beşinci ve son kanunda, harfin aynı kelimedeki yer değişmesini izah etmiştir. Buna sarf kitaplarında “Kalb-i mekânî” denir.²⁶³

Son olarak bu beş kanun, kelimenin veznine bağlıdır. Buna da “Kavâ'idü'l-mîzân” denir. Bu noktaya Sekkâkî şöyle işaret etmektedir:

"و الكلام في تقرير هذا الأصل- وزن الكلمة- يستدعي تحرير خمسة قوانين." ²⁶⁴

Mülhak: (الملحق) Mücerredi Mezîdden Ayırmak

Bu fasılda, mücerredi mezîdden ayırmanın yollarını (soyut kelimeyi ilâve alan kelimedeki ayırma) şu üç fasılda (s. 65- 75) zikretmektedir:

Birinci Fasıl: Asâlet Yerleri (مواضع الأصالة)

Bu fasılda Sekkâkî mücerred kelimenin bulunduğu yerleri tespit etmiştir. Buna örnek olarak da şu kuralı sunmuştur: Her rubâî muzâaf kelime zâit olmaz. Misal: سئل . Dörtlü bir kelime, iki harfi mükerrer ise onda kesinlikle zâit harf olmaz.²⁶⁵

İkinci Fasıl: Ziyâde Yerleri: (مواضع الزيادة)

Bu fasılda, zâit kelimenin yerlerini tespit etmiş. Zâit harfleri “kelime vezni” konusuna bağlı olan ikinci kanunda açıklamıştır. Örneğin: her kelime başında hemze varsa ve ondan sonra üç temel harf gelirse o hemze zâittir.²⁶⁶

Örnek: İyilik yaptı: أحسن Parmak: أصبع

Üçüncü Fasıl: Bedel Yerleri: (مواضع البدل)

Sekkâkî bu fasılda, bedel (البدل) yerlerini yani kelimedeki harf değişme yerlerini çok kısa ve özet biçimde açıklamıştır.²⁶⁷

İkinci Bâb: Kelime Hey'etlerine Ait Konular (الاعتبارات الراجعة إلى الهيئات)

Sekkâkî, bu bâbda kelimenin hey'etlerini geniş bir şekilde nevilere, sınıflara fasıllara bölerek, özel bir yöntemle ele almıştır (s. 75- 99). Bu bölüme kısa bir ön bilgiyle

²⁶² Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 62- 64.

²⁶³ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 64.

²⁶⁴ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 50.

²⁶⁵ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 66- 69.

²⁶⁶ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 70- 72.

²⁶⁷ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 75.

başlamış. Sahîh ile mu'tel ve kısımlarından bahsetmiş ve sonra kelimenin mücerred ve mezîd hey'etlerini isimde ve fiilde şöyle sıralamıştır:

Birinci Nevi: İsimlerde (في الأسماء)

Bu nevi de iki fasla ayrılır:

Birinci Fasil: Mücerred İsmi Hey'etleri (هيناتُ المُجرّد)

Sekkâkî bu fasılda, ismin mücerred şekilleri ve hey'etlerini üçe bölerek sülâsî, rubâî ve humâsî mücerred başlık altında açıklamıştır. Bu fasılda mücerred ismin ana kalıplarını (sîgalarını) örneklerle beyan etmiştir.²⁶⁸

İkinci Fasil: Mezîd İsmi Hey'etleri (هيناتُ المزيّد)

Bu fasılda mezîd ismin hey'etlerinin çok olduğundan da söz etmiş ve mezîd ismin şartını ilhâk (الإلحاق) için olmamasını da izah etmiştir. Zira ek ve zâit harf kelimeye ek mana kazandırır. İlhâkın ek harfinin vazifesi ise sadece kelimeyi başka bir kelimeye benzetmektir.²⁶⁹

İkinci Nevi: Fiiller ve Fiillere Muttasıl İsimler (Müştaklar: المشتقات)

Sekkâkî bu fasılda (nevide) fiilin şekilleri (baplar-bâblar) ve fiile benzeyen isimleri de (müştaklar) iki fasılda (sınıf) izah etmiştir.

Birinci Sınıf: Fiillerde (في الأفعال)

Bu fasılda (sınıf) mücerred ve mezîd fiilin şekillerini iki fasılda açıklar:

Birinci Fasil: Mücerredin Hey'etleri (هيناتُ المُجرّد)

Bu fasılda fiilin sülâsî ve rubâî mücerred kalıplarını geniş biçimde izah etmiştir.²⁷⁰

İkinci Fasil: Mezîdin Hey'etleri (هيناتُ المزيّد)

Sekkâkî bu fasılda mezîd fiilin şekillerini şöyle kaleme almıştır:

Mülhak fiilin hey'etleri, sülâsî ve rubâî mezîd fiilin hey'etleridir.²⁷¹

Böylece Sekkâkî mücerred ve mezîd fiilin şekilleri sülâsî ve rubâînin hey'etlerini detaylı biçimde açıklamıştır.

İkinci Sınıf: Fiillere Muttasıl İsimler (Müştaklar: المشتقات)

Sekkâkî bu bölümde fiile muttasıl olan isimleri, fiilin işini yapan isimleri ele almıştır.

Buna da sarf kaynaklarında “müştaklar” (المشتقات) denir (s. 95- 100).

²⁶⁸ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 77- 79.

²⁶⁹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 80- 81.

²⁷⁰ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 82- 87.

²⁷¹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 88- 94.

Şu sekiz fasıllar:

Birinci Fasil: Masdarlar (المصادر)

Bu fasılda, mücerred ve mezîd fiilin sülâsî ve rubâî masdarlarını açıklamıştır.

Örnekler:

Secde etmek: السُّجُود²⁷²

İkinci Fasil: İsm-i Fâil (اسمُ الفاعل)

Bu fasılda, ism-i fâilin sülâsî ve rubâî ve daha fazlasının oluşma yöntemini özet bir şekilde şerh etmiştir. Örnek: Vuran: ضَارِبٌ.²⁷³

Üçüncü Fasil: İsm-i Mef'ûl (اسمُ المفعول)

Bu fasılda Sekkâkî, ism-i mef'ûlün sülâsî ve diğerlerinden (rubâî, humâsî ve sūdâsî) oluşma yolunu kısa biçimde izah etmiştir. Örnek: Vurulan: مَضْرُوبٌ.²⁷⁴

Dördüncü Fasil: Sıfat-ı Müşebbehe (الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ)

Sekkâkî bu fasılda, sıfat-ı müşebbehe kavramına çok kısa bir şekilde değinmiştir. Örnek: Cömert: كَرِيمٌ.²⁷⁵

Beşinci Fasil: Ef'alü't- Tafdîl (اسمُ التفضيل)

Bu fasılda, Sekkâkî ism-i tafdüli çok kısa bir açıklamayla, bir şeyi başkasında üstün tutmak şeklinde, konuyu örneksiz bitirmiştir.²⁷⁶

Altıncı Fasil: İsm-i Zaman (اسمُ الزَّمان)

Bu fasılda, ism-i zamanın sülâsî ve üçlüden fazla oluşunu çok kısa bir şekilde bu konuyu da örneksiz izah etmiştir.²⁷⁷

Yedinci Fasil: İsm-i Mekân (اسمُ المكان)

Bu fasılda, Sekkâkî ism-i mekân oluşunu ism-i zaman oluşması gibi olduğunu kısa bir şekilde anlatmıştır.²⁷⁸

Sekizinci Fasil: İsm-i Âlet (اسمُ الآلة)

Bu son fasılda Sekkâkî ism-i âleti müştak olarak ele almıştır. Kısaca onun sülâsî fiilden oluştuğunu ve kalıplarını beyan etmiştir. Örnek: Anahtar: مِفْتَاحٌ.²⁷⁹

²⁷² Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 95- 96.

²⁷³ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 97.

²⁷⁴ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 97.

²⁷⁵ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 98.

²⁷⁶ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 98.

²⁷⁷ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 98.

²⁷⁸ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 99.

Bu bâb da şöyle özetlenebilir: Sekkâkî bu bölümde ismin ve fiilin mücerred ile mezid şekillerini (hey’etler, sîgalar) sülâsî, rubâî ve humâsî kiplerini örneklerle sergilemiştir. Örnekler:

Kalem: قَلَمٌ

Cafer : جَعْفَرٌ

Ayva : سَفْرُجٌ

Yine fiilin işini gören (yerini alan) müştak isimleri kurallarıyla ve örnekleriyle sekiz fasılda beyan etmiştir.

Örnek: Âlim: عالِمٌ Malum: مَعْلُومٌ Allame: عَلَامَةٌ

Böylece kelimenin hey’etlerine ait olan konuları da tamamlamış olmaktadır.

ÜÇÜNCÜ FASIL (BÖLÜM): SARF İLMİNİN AMACI VE YETERLİLİĞİ

Sekkâkî kitabının üçüncü ve son bölümünde, sarf ilminin kalan konularını on üç türde ele almıştır (s.100- 123). Bunların ilk dokuz faslı müfret kelimeye; diğerleri ise müfret kelimenin hükmünde olan, yani zamirle birleşen kelimeye aittir. Bunlar da Sekkâkî’nin sarf ilminde izafe ettiği konulardır. Bu konular şöyle sıralayabiliriz:

Müfret Kelimeye Ait Konular:

Birinci Nevi: İmâle (الإمالة)

Bu fasılda (nevide),²⁸⁰ İmâle ve sebeplerini kısa bir şekilde şöyle açıklamıştır. İmâle, fethayı kesreye yakın ve *elifi* (الألف) de *yâ* (الياء)’ya yakın olarak okumaktır.

Örnekler: Erkek ismi İmâd: عِمَادٌ

Kuşluk vakti: الضُّحَى.²⁸¹

İkinci Nevi: Tefhîm (التَّفْهِيم) Bu fasılda, Sekkâkî tefhîmi kısa bir tarif yaparak “Fethadan sonra *vâv* (الواو) asıllı *elif* gelirse zammeye yakın okumak.” Şekilinde açıklamıştır. Örnek: Namaz: الصَّلَاةُ Aslı: الصَّلَاةُ.²⁸²

Üçüncü Nevi: Hemzenin Tahffifi (تخفيفُ الهمزة)

Bu fasılda, hemzenin tahffifini ve hallerini özet biçimde izah etmiştir. Hemzenin tahffifi, onu *elif* (الألف)’e yakın okumak demektir.

²⁷⁹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 99.

²⁸⁰ Sekkâkî bu konuları “ nevi” başlığı altında kaleme almış ancak “fasıl” kelimesi okur için daha uygundur.

²⁸¹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 100- 101.

²⁸² Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 101.

Örnekler: Mü'min : مؤمن hemzesiz: مُؤْمِن. okunur.²⁸³

Dördüncü Nevi: Terhîm (التَّرْخِيم)

Sekkâkî bu fasılda terhîmi ve şartlarını açıklayarak “İsmin sonundan uygun bir durumda harfin hazf olması” şeklinde tarif etmiştir.

Örnekler: Ey dostum: يا صاح aslı: يا صاحبي

Terhimin isimlere mahsus olduğunu da söylemiştir.²⁸⁴

Beşinci Nevi: Teksîr (التَّكْسِير)

Arapçada kelime çoğaltmanın yollarından birisi de mükesser cemidir. Sekkâkî'nin açıklamasına göre, kelime içindeki harf veya harekesinin değişimiyle müfretten cemiye çevirmektir.

Örnekler: Öğrenci: طالب çoğulu: طلاب.

Yine bu cemin kısımlarını detaylı biçimde iki sınıfa bölerek ele almıştır.²⁸⁵

Altıncı Nevi: Tahkîr (İsm-i Tasgîr: التَّخْفِير)

Sekkâkî bu fasılda, tahkîr (التَّخْفِير) konusunu ve kalıplarını geniş şekilde izah etmiştir. Tahkîr, hor, az görme ve küçültme anlamlarını ifade eder. Ana kalıbı ise “fu'ayl”dir (فُعَيْل). Örnek: Ömer: عمر tasgîri Ömercik: عُمَيْر.

Sekkâkî, tahkîrin harflerde, fiillerde ve harflere benzeyen isimlerde olmayacağını da belirtmiştir.²⁸⁶

Yedinci Nevi: Tesniye (التَّنْثِيَة)

Sekkâkî bu fasılda, kelimenin tesniyesinin (ikil) tarifini ve oluş şeklini beyan etmiş; ismin sonuna *elif* (الألف) veya *yâ* (الياء) ile esreli *nûn* (النون) eklemesiyle oluştuğunu ifade etmiştir.

Örnekler: İki kitap: كتابان veya: كتابين.²⁸⁷

Sekizinci Nevi: Tashîh Cemileri (جَمْعًا النَّصْحِيح)

Bu fasılda, Sekkâkî cem-i sâlimin iki türünden bahsetmektedir:

1.Cem-i müzekker sâlim (kurallı eril çoğul) 2. Cem-i müennes sâlim (kurallı dişil çoğul). Bu iki cemin oluşma yollarını da izah eder. Buna göre birincisi ismin sonuna *vâv* (و) veya *yâ* (ي) ile fethalı *nûn* (النون) eklemesiyle oluşur.

²⁸³ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 101- 102.

²⁸⁴ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 102.

²⁸⁵ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 103- 107.

²⁸⁶ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 107- 109.

²⁸⁷ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'ulûm*, s. 110.

Örnekler: Müslümanlar: مسلمون veya مسلمين

Diğeri ise, ismin sonuna *elif* (الألف) ile açık *tê* (ات) eklenmesiyle oluşur.

Örnekler: Kadın Müslümanlar: مسلمات.²⁸⁸

Dokuzuncu Nevi: Nisbet- İsm-i Mensûb (النسبة)

Sekkâkî bu fasılda nisbetin tarifini, oluşma yollarını ve değişik durumlarını geniş biçimde ele almıştır. Nisbet, irtibat ve aidiyet anlamlarını ifade etmiş ve ismin sonuna şeddeli *yâ* (ي) eklenmesiyle oluştuğunu ifade etmiştir.

Örnekler: Şamlı: شاميّ aslı: شام.²⁸⁹

Müfret Kelime Hükmünde Olana Ait Konular

Bu kısım üçüncü bölümün ikinci ve son kısmıdır. Bu bölümdeki konular Sekkâkî'nin sarf ilmine eklediği önemli konulardır (s.115- 123). Sekkâkî kelimenin zamirle birleşme durumları ve hallerini bu bölümde ele almıştır.

Bu konular da şöyledir:

Onuncu Nevi: Bir Şeyi Kendine İzâfe Etmek (إضافة الشيء إلى نفسه)

Bu fasılda, ismin birinci şahıs zamiri *yâ*'u'l-mütekellim (ياء المتكلم) ile bitişmesi ve yollarını kısaca izah etmiştir. Örnek: Sopam: (عصاي).²⁹⁰

On Birinci Nevi: Fiil Siğalarının Yapılışı (اشتقاق الأفعال)

Sekkâkî bu fasılda, fiilin çekim yolunu, yine özet bir şekilde açıklamış ve başına (أ ، ت ، ي ، ن ، ي ، ت) harflerinden birisinin eklenmesiyle fiili muzârî olacağını ifade etmiştir.

Örnek: Yazıyorum: أكتب.²⁹¹

On İkinci Nevi: Fiillerin Zamirlerle ve Te'kîd Nûnlarıyla Çekimi. Bu fasılda, önce zamirlerin çeşitlerini beyan ettikten sonra muttasıl zamirlerin fiille birleşmesini detaylı olarak ortaya koymuştur. Daha sonra ise, fiilin te'kîd nûnlarıyla (نوناً التأكيد) birleşmesini izah etmiştir.²⁹²

Örnekler: Tanıdım: عرفتُ Kesinlikle çalış: عملنُ

On Üçüncü Nevi: Vakıf- Kelimeler Üzerine Durmak (الوقف)

Bu son fasılda Sekkâkî, kelimeler üzerine durmayı (إجراء الوقف على الكلم) ve türlerini geniş bir şekilde izah etmiştir. Bunlardan biri de, kelime veya cümledeki kelime

²⁸⁸ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 111-112.

²⁸⁹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 112-115.

²⁹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 115.

²⁹¹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 115- 116.

²⁹² Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 116-121.

üzerine sükûnla durmaktır.²⁹³ Örnek: Ayşe: عائشة vakıf halinde şöyle: عائشَه okunur. Sekkâkî sarf ilminin son dersini Cenab-ı Allah'a şükür ederek ve Resûlü Muhammed (s. a. s)'e tevessül ederek bitirmiştir.²⁹⁴

²⁹³ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 121- 123.

²⁹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 123.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SARF'TAKİ METODUNUN TATBİKİ

Önsöz: Kelime ve Türleri: الكَلِمَةُ وَأَنْوَاعُهَا

Sekkâkî önsözünde, sarf ilmini kitabın birinci kısmında ve üç fasıldan (bölüm) oluştuğunu beyan eder. Birincisi: Sarf ilminin hakikati, ikincisi: Sarf ilmine ulaşma yolu ve üçüncüsü ise sarf ilminin yeterliliğidir. Ayrıca bu fasıllara başlamadan önce “Kelime ve Türleri”ni şu iki açıdan kaleme alır:

Tarifi:

Sekkâkî kelimeyi mana ifade eden müfret bir lafız şeklinde tarif etmektedir. İfrât ise ağızdan bir defa çıkandır.²⁹⁵

Türleri:

Kelime türleri ise üçtür: İsim, fiil ve harf. Sekkâkî bunların izahını şöyle yapar: Kelime müstakil bir mana olarak üç zamandan birisine bağlı değilse isimdir.

Örnekler: Bilmek: علم Cahillik: جهل

Şayet zamana bağlanırsa, ona fiil denir. Örnekler: Bildi: علم Cahil oldu: جهل

Ayrıca müstakil manası yoksa ona harf denir.²⁹⁶

Böylece Sekkâkî sarf ilminin konusu olan müfret kelime ve kısımlarını veciz bir şekilde izah etmiştir. Lakin sarf kitapları genelde kelimedenden söz etmez.²⁹⁷ Çünkü Arap medreseleri Arapçaya nahiv ilmiyle başlar. Nahiv ilminin ilk dersi de kelimedir. Böylece bu konunun tekrarına gerek kalmaz. Ayrıca acemler özellikle Türk medreseleri sarfla başladığından ötürü kelime dersini bilmek gerekir. Zira sarf ilminin konusu da kelimedir.

Sekkâkî bu konunun başlığında, “kısımlar” yerine “türler” kelimesini kullanmıştır. Zira kısım, bir şeyin parçası demektir. Tür ise bir şeyin dalıdır.

²⁹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 41.

²⁹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 41.

²⁹⁷ Bkz. İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye* (Thk. Sâlih Abdülazîm eş-Şâ'ir), Kahire 2010, s. 59.

I. SARF İLMİNİN TARİFİ (MORFOLOJİ: عِلْمُ الصَّرْفِ)

Sekkâkî bu eserinde “fasıl” (الفصل) kelimesini birincisi bir ders, ikincisi ünite ve üçüncüsü de bölüm olmak üzere üç manada kullanmıştır. “fasıl” kelimesi de sözlükte bu manalara gelir.²⁹⁸ Bu fasılda Sekkâkî sarf ilmini tarifini ele almıştır. Sekkâkî mantıkî terimleri kullanmasına rağmen, cinse ve fasla dayanan mantıkî bir tarif yapmamıştır.

Ayrıca sarf ilmini konularıyla şöyle açıklar: “Bil ki sarf ilmi, konuşanın kullandığı kelimeyi, belli kurallar ve ölçüler çerçevesinde takip etmektir.”²⁹⁹ Amaç, kelime şekillerini çoğaltmaktır. Bu dilin kurucusu Araplar olup belli manalar için sayılı harfler kullanmışlardır. Daha sonra manayı çoğaltmak amacıyla zâit harfleri (الزيادة) hazfi ve ibdâli kullanmışlardır.³⁰⁰ Çünkü sarf ilmi kelimenin yapısıyla ilgilenir. Bu da sadece belli kurallar sayesinde gerçekleşir. Sarf ilminin gayesi ise örnek kelimeyi çoğaltmak ve çeşitlendirmektir. Bu da dile zenginlik katmaktadır. Sekkâkî bu gayeyi³⁰¹ " للتَّنْوِيعِ وَتَكْثِيرِ الْأَمْثَلِ " **sözüyle açıklamaktadır.**

Birçok sarf âlimi tarifte “değiştirmek” (تغيير) kelimesini kullanırken Sekkâkî (تنويع) kelimesini kullanmıştır. Bu da daha uygundur. Zira sarf ilminin amacı sırf kelime şeklini değiştirmek değil, çoğaltmak ve çeşitlendirmektir.

Sonuç olarak Sekkâkî'nin tarifi şöyle özetleyebilir: Kurucunun kurup kullandığı kelimeyi, belli kuralları uygulayarak çeşitlendirmektir. Başka bir açıdan Sekkâkî sarf ilmini vaz‘ ilmine (علم الوضع) bağlamıştır. Vaz‘ ilmi, lafızların belirli bir anlam karşılığında ortaya konulmasını ve lafız- anlam ilişkisini konu edinen bilim dalıdır. Bilindiği gibi vaz‘ ilmi Arapçanın unutulmuş bir dalıdır. Bu konuda yazan da İbn Cinnî,³⁰² es-Süyûfî,³⁰³ Taşköprî³⁰⁴ gibi âlimler çok azdır.

²⁹⁸ Bkz. İbn Menzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, XI, 521-524; Güneş, *Arapça- Türkçe Sözlük*, s. 897.

²⁹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, s. 42.

³⁰⁰ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, s. 42.

³⁰¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 42.

³⁰² Geniş bilgi için bkz. İbn Cinnî, *el-Haşâ’iş*, I, 88-94.

³⁰³ Bkz. es-Süyûfî, *el-Müzhir fi ‘ulûmi'l-Luğati ve envâ’ihâ*, (Thk. Fuad Ali Mensûr), Beyrut 1998, I-II, I, 14, 34 vd.

³⁰⁴ Bkz. Taşköprî, age. I, 130. Ve bu ilim hakkında şöyle açıklar: “ bu ilim (علم الوضع) gayet faydalıdır, ancak şu ana kadar tedvin edilmemiş, şayet Cenab-ı Allah yardımcımız olursa ecelde de bakiye kalırsa, bu ilmin hakkını inşallah vereceğim.” Bkz. age. I, 130; DİA, XXXII, 576- 8.

II. SARF İLMİNE ULAŞMA YOLU

Bu bölüm sarf kısmının ana bölümüdür. Bir ön bilgi (tenbîh) ve iki bâbdan şu (s. 43- 99) oluşmaktadır.

Ön Bilgi (Tenbîh: تَوْبِيْهُ):

Sekkâkî bu ön bilgide, sarf ilminin konusundan kelimeye, bir ön bilgi olarak kısaca Arap harflerini ele almıştır. Çünkü kelimeyi oluşturan harflerdir. Sekkâkî'ye göre ilk başta harfleri öğrenmek gerekir. Harfleri doğru okumak, kelimeyi doğru telaffuz etmek demektir. Ancak dilcilerin hepsi değilse de geneli başta Sîbeveyhi ve Müberrid olmak üzere harfleri, sarf ilminin son kısmında ele almıştır.³⁰⁵

Bu konular şunlardır:

1. Harflerin Sayısı: (عَدْدُ الْحُرُوفِ)

Sekkâkî Arap harflerinin alfabesinin sayısı yirmi dokuz (29) harften oluştuğunu tespit etmektedir.³⁰⁶ Bu da Müberrid hariç bütün dilcilerin görüşüdür. Müberride göre (28) harftir. Çünkü elif ile hemzeyi bir harf sayar.³⁰⁷ Bunlara Arapçanın ana harfleri (الحُرُوفُ الْأَصْلِيَّةُ) denir.³⁰⁸

2. Harflerin Sıfatları: (صِفَاتُ الْحُرُوفِ)

Harfi doğru okumak için, o harfin niteliğini ve sıfatını bilmek gerekir. Her harfin de birden fazla sıfatı vardır. Bu sıfatların en önemlisi ise, kalın ile ince sıfatıdır. Basit bir örnek: (ص) harfi ince okunursa (س) olur. Harflerin dil ve tecvîd âlimlerine göre birçok sıfatları vardır. Bunlar zıttı olan ve olmayan sıfatlardır. En önemlileri on tanedir.³⁰⁹ Sekkâkî bunları şöyle sıralar:

Zıttı Olan Sıfatlar: (الصِّفَاتُ الْمُتَضَادَّةُ)

³⁰⁵ Bkz. Sîbeveyhi, *el-Kitâb* (Thk. Abdüsselâm Hârûn), Kahire 1408/1988, I- IV, IV,431; el-Müberrid, *el-Mukteḍab* (Thk. Muhammed Abdülhâlik Udayme), Beyrut, trz. I, 192.

³⁰⁶ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 43.

³⁰⁷ Bkz. el-Müberrid, age. I, 32, 192 vd.

³⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. Sîbeveyhi, age. IV, 431.

³⁰⁹ Geniş bilgi için bkz. Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (v. 437), *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâ'e* (Thk. Ahmed Hasen Ferhât), Ürdün 1417/1996, s. 115 vd.; İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed (833/1358), *et-Temhid fi'ilmî't-tecvîd* (Thk. Gânim Kaddûrî Hamed), Beyrut 1421/2001, s. 97; Tuğral, Rahim, *Ta'lim* (تصحيح الحروف), İzmir 2012, s. 4 vd.

Cehr- Hems: (الجهر و الهمس)

Cehr: Harf telaffuz edildiğinde, nefesin yavaşça çıkması ve az harcanmasıdır.

Sekkâkî'ye göre cehr harfleri (14)'tanedir.

Bu harfler (ء ا ق ك ج ي ر ن ط د ت ب م و) (فدك أترجم وتطايب) cümlesinde toplanmıştır.³¹⁰

Bu Sekkâkî'nin görüşüdür. Fakat dil ve tecvîd âlimlerine göre başta Sîbeveyhi olmak üzere cehr harflerin sayısı (19) harftir.³¹¹

Hems:

Harf telaffuz edildiğinde, nefesin çok harcanılmasıdır. Bu harfleri, Sekkâkî'ye göre geriye kala (15)'tan oluşmaktadır. Ancak bunlar dil ve tecvîd âlimlerine göre (10)'tanedir. Bu harfler şunlardır:

(ت ث ح خ س ش ص ف ك ه). Bunlar da:³¹² (فحثة شخص سكت) cümlesinde toplanmıştır.

Şiddet- Rihvet: (الشدة و الرخوة)

Şiddet:

Harf telaffuz edildiğinde, sesin akıcı olmayıp donuk olmasıdır. Kısaca sesin kesilmesidir. Bu harfler (8)'tanedir.

(ا ، ب ، ت ، ج ، د ، ط ، ق ، ك). Bu harfler şu cümlede (أجدك قطبت) toplanmıştır. Bu aynı zamanda dil ve tecvîd âlimlerinin görüşüdür.³¹³

Rihvet:

Harf telaffuz edildiğinde, sesin akıcı olmasıdır. Rihvet harfleri Sekkâkî ve dilcilere göre (13)'tanedir. Bunlar:

(ث ، ح ، خ ، ذ ، ز ، س ، ش ، ص ، ض ، ظ ، غ ، ف ، ه).

Ancak bu harfler tecvîd âlimlerine göre (15)'dir.³¹⁴ Şiddet ile rihvet arasındaki harflere Sekkâkî'ye göre “mu‘tedile” (المعتدلة) denir. Mu‘tedile harfleri ise (8)'dir.

³¹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 43-44.

³¹¹ Karşılaştırın Sîbeveyhi, age. IV, 434; Mekkî, age. s. 116; İbnü'l-Cezerî, age. s. 97.

³¹² Karş. es-Sekkâkî, age. s. 44; Sîbeveyhi, age. IV, 434; İbnü'l-Cezerî, age. s. 97.

³¹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 44; Sîbeveyhi, age. IV, 434; Mekkî, age. s. 117; İbnü'l-Cezerî, age. s. 98.

³¹⁴ Karş. es-Sekkâkî, age. s. 44; Mekkî, age. s. 118; İbnü'l-Cezerî, age. s. 98; Tuğral, age. s. 6.

Bunlar (لم يُرَوْ عَنَّا) cümlesinde toplanmıştır.³¹⁵ Lakin bu harfler tecvîd âlimlerine göre (5)'tanedir. Bu harfler (نِلْ عُمَر) cümlesinde toplanmıştır.³¹⁶

İsti'lâ- İstifâl: (الاستِعْلَاءُ وَ الاستِفَال)

İsti'lâ:

Harf telaffuz edildiğinde, dilin ortasının ya da gerisinin üst damağa yükselmesidir. Harfleri ise (7)'dir: (خ ، ص ، ض ، ط ، ظ ، غ ، ق). Tümü kalın sesli olan bu harfler (خُصَّ ضَغِطَ قَط) cümlesinde toplanmıştır.³¹⁷

İstifâl:

Bu sıfatın harfleri, ince sesle okunur. Harfleri ise, geriye kalan 21 harftir. Bu harflere Sekkâkî “munhafida” (المنخفِضِية) harfleri demektedir.³¹⁸

İtbâk- İnfîât: (الإِطْبَاقُ وَ الإِنْفِاتِح)

İtbâk:

Sekkâkî İtbâk sıfatını “Dil yanlarının üst damağa yapıştırılması” şeklinde tarif etmiştir. En kalın olan bu harfler (ص ، ض ، ط ، ظ) olmak üzere dörttanedir.³¹⁹

İnfîât:

İnfîât, tbâk'ın zıddı olup dil yanlarının üst damak ile arasının açık olmasıdır. İnfîât harfleri ise geriye kalan diğer harflerdir.³²⁰

Böylece Sekkâkî harflerin zıddı olan sıfatların sekizini özet bir şekilde izah etmiştir. Ayrıca cehr sıfatında görüşünü ortaya koymuştur. Bazı terimler de kendisine aittir. Örneğin: beyniyye harflerine “ mu'tedile” (مُعْتَدِلَةٌ) ve istifâl harflerine de “munhafida” (مُنخَفِضِية) demiştir.

Zıttı olmayan Sıfatlar: (الصِّفَاتُ غَيْرُ الْمُتَضَادَّةِ)

Genelde bu sıfatlar dil ve tecvîd kaynaklarında yedi sıfat olarak görülmektedir.³²¹ Sekkâkî bu sıfatların en önemli iki sıfatından bahsetmektedir.

Kalkale: (الْقَلْقَالَةُ)

³¹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 44; Tuğral, age. s. 6.

³¹⁶ Bkz. Mekkî, age. s. 118- 119; Tuğral, age. s. 6, birçok kitapta (لِنْ عُمَر) diye geçer ancak bu daha uygundur.

³¹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 44; Mekkî, age.s. 123; İbnü'l-Cezerî, age. s. 100.

³¹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 44; Mekkî, age. s. 123; İbnü'l-Cezerî, age. s. 100.

³¹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 44; Mekkî, age. s. 122; İbnü'l-Cezerî, age. s. 100; Tuğral, age. s. 7.

³²⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 44; Mekkî, age. s. 123, bu harflere “el-Hurûfû'l-münfetiha” de (المنفَتِحَة) denir.

³²¹ Bkz. Mekkî, age. s. 124 vd. ; İbnü'l-Cezerî, age. s. 101 vd.

Kalkale, harfin mahrecinin oynatılmasıdır. Sebebi ise Sekkâkî şöyle açıklar: “Nefes ve sesin kesilmesiyle, nutukta bir baskı oluşur. Ve bunun çözümüne de kalkale denir.”³²² Yani bir harfte cehr ile şiddet sıfatı bulunursa, nutukta baskı ve sıkıntı yaratır. Bunun çözümü ise kalkaledir.

Harfleri beş tanedir: (ق ، ط ، د ، ج ، ب) Sekkâkî bunları (قَدْ طَبِحَ) (قَطْبُ جَدِّ) Cümlesinde toplamaktadır. Kalkale dil ve tecvîd ilminde bilinen bir sıfattır. Fakat sebebini gösteren âlimler çok azdır.³²³

Mu'tel: (المعتلة)

Sekkâkî bu sıfatı şöyle izah eder: “Harf harekeye karşı zayıf kalırsa ya da kabul etmezse, işte ona ‘mu’tel sıfatı’ denir.”³²⁴ Harfleri üç tanedir (و ، ا ، ي). Sekkâkî’nin bu sıfatı irad etmesi çok önemlidir. Çünkü kelime yapısında illet harflerinin (حروفُ العلة) büyük etkisi vardır. Böylece Sekkâkî bir dilci olarak, sıfatların en önemlisini kısa bir şekilde beyan etmiş ve özel görüşlerini de ilim talebelerine ve okurlara sunmuştur.

3. Harflerin Mahreçleri: (مخارجُ الحروفِ)

Mahreç (mahrec), sözlükte harfin çıkış yerine denir. İsm-i mekân³²⁵ Çoğulu mahreçlerdir. Sayısı ise dilcilere göre başta Sîbeveyhi olmak üzere (16) mahreçtir.³²⁶ Tecvîd âlimlerine göre başta İbnü’l-Cezerî olmak üzere (17) mahreçtir.³²⁷ Sekkâkî de Sîbeveyhi’nin görüşünü tercih etmiştir. Zira ekseriyetin görüşü de budur. Bunu da şöyle bir cümleyle ifade eder:

” و مخارجُهَا عِنْدَ الْأَكْثَرِ سِتَّةٌ عَشَرَ عَلَى هَذَا النَّهْجِ ”.³²⁸

Her harfin iki mahreci vardır; birisi küllî mahreçtir. Diğeri ise, cüz’î mahreçtir. Sekkâkî birbirine bağladığı küllî ve cüz’î mahreçleri şöyle sıralamaktadır:

Boğaz Bölgesi: (مخرجُ الحلقِ) (3/6)

Bu bölgeden üç çıkış noktası bulunur, bu mahreçlerden tam altı harf çıkar.

³²² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 44; Mekkî, age. s. 124, bu harflere “laklaka harfleri” de (اللقافة) denir.

³²³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 44; Mekkî, age. s. 124; İbnü’l-Cezerî, age. s. 101; Tuğral, age. s. 10.

³²⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 44; Mekkî, age. s. 125- 126; İbnü’l-Cezerî, age. s. 103- 104.

³²⁵ Bkz. er-Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, s. 171-172; Güneş, age. s. 318.

³²⁶ Bkz. Sîbeveyhi, age. IV, 434; el-Müberra, age. I, 192.

³²⁷ Bkz. Mekkî, age. s. 243 vd. ; İbnü’l-Cezerî, age. s. 113- 115.

³²⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 44.

Boğazın En Alt Kısmı: (أقصى الخلق)

Bu mahreçten iki harf **Hemze** ile **Hê** (ه ، ء) çıkar.

Boğazın Ortası: (وسط الخلق)

Bu mahreçten de iki harf **Ayn** ile **Hâ** (ح ، ع) çıkar.

Boğazın Dile En Yakın Yeri: (أدنى الخلق)

Bu mahreçten de iki harf **Ğayn** ile **Hâ** (غ ، خ) çıkar.

Bu harflere boğaz harfleri (الحروف الخلقية) denir.³²⁹

Dil Bölgesi: (مخرج اللسان) (10/18)

Dil bölgesinde, on cüz'î mahreçten on sekiz harf çıkar. Bu mahreçleri Sekkâki şöyle telhis etmektedir:

Kâf: (ق)

Dilin en gerisinden, kalın ve tok bir sesle çıkar.³³⁰

Kêf: (ك) Kâf harfinin yakınından ince sesli olarak çıkar.³³¹

Dilin Ortası: (وسط اللسان) (1/3)

Dilin damak ortasından şu üç harf: **Cîm, Şîn ve Yê** (ج ، ش ، ي) çıkar. Bu harfler ince seslidirler.³³²

Dâd: (ض)

Dilin ilk yan tarafı, sol ya da sağ dişlere temas ettirerek çıkar, kalın seslidir.³³³

Lâm: (ل)

Bu harf dil ucunun, hafif yanlarıyla beraber, üst damağın ön tarafına değerek çıkar.³³⁴

Nûn: (ن)

Bu harf, dil ucu üst damağın ön tarafına değerek çıkar, ince seslidir.³³⁵

Râ: (ر)

Bu harf, dil ucunun yanlarıyla birlikte çıkar. Ancak dilin altına azca girer. Üstün ve ötreli durumlarında kalın sesli; esreli durumunda ince seslidir.³³⁶

³²⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 44; Sîbeveyhi, age. IV, 433; Mekkî, age. s. 139; Tuğral, age. s. 1.

³³⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 44.; Tuğral, age. s. 2.

³³¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s.44; Mekkî, age. s. 243 vd.; İbnü'l-Cezerî, age. s. 113- 114

³³² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 44-45; İbnü'l-Cezerî, age. s. 114, bu harflere (الحروف الشجرية) denir.

³³³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 45; İbnü'l-Cezerî, age. s. 114, bu harfe (حرف الاستطالة) denir.

³³⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 45; İbnü'l-Cezerî, age. s. 114.

³³⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 45; İbnü'l-Cezerî, age. s. 114.

³³⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 45; İbnü'l-Cezerî, age. s. 114.

Tê, Dâl ve Tâ: (ت ، د ، ط)

Bu harfler, dil ucunun üst ön dişlerin dibine değdirilmesi ile çıkar. *Tê ve Dâl* harfleri ince sesli; *Tâ* ise kalın seslidir.³³⁷

Sâd, Zê ve Sîn: (ص ، ز ، س)

Bu harfler, dil ucunun ve ön dişlerin arasından, keskin olarak çıkar. *Zê ve Sîn* harfleri ince sesli; *Sâd* ise kalın seslidir.³³⁸

Zâ, Zêl ve Sê: (ظ ، ذ ، ث)

Bu harfler, dil ucunun ön dişlerin arasına temas ile çıkar. Bu harfler peltektir. *Sê ve Zêl* harfleri ince sesli; *Zâ* ise kalın seslidir.³³⁹

Dudak Bölgesi: (مَخْرَجُ الشَّفَتَيْنِ) (2/4)

Bu bölgede iki çıkış noktasından dört harf çıkar.

Fê: (ف)

Bu harf üst dişlerin ucu alt dudağın iç kısmına değmesi ile çıkar. Bu harf incedir.³⁴⁰

Bê, Mîm ve Vâv: (ب ، م ، و)

Bu harfler iki dudak arasından çıkar. *Bê ve Mîm* iki dudağın birleşmesiyle, *Vâv* ise iki dudağın uzantısı ile çıkar. Bu harfler ince seslidir.³⁴¹

Geniz Bölgesi: (مَخْرَجُ الْخَيْشُومِ)

Bu bölgeden Sekkâkî'nin dediği gibi hafif *Nûn*, yani gunne çıkar. Ayrıca gunne (الغنة) bölgenin her tarafına yayılarak çıkar.³⁴² Böylece Sekkâkî harflerin mahreçlerini kısa bir şekilde izah etmiştir. Ancak Sekkâkî bu konularda büyük kadîm dilcilere, özellikle bu sanatın imamlarından sayılan Sîbeveyhi'ye³⁴³ tabi olmuştur. Ayrıca özgürlüğünü de korumuştur. Bazı görüşlerini (cehr harfleri gibi) ortaya koyarken kendine ait bazı terimler kullanmıştır. **Son olarak Sekkâkî, Arap harflerin mahreçlerini şema şeklinde çizen, ilk dil âlimidir.**³⁴⁴

³³⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 45; İbnü'l-Cezerî, age. s. 114, bunlara da (الحروفُ النطعية) denir.

³³⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 45; İbnü'l-Cezerî, age. s. 114, bu harflere (الحروفُ الأسلية) denir.

³³⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 45; Mekkî, age. s. 139- 141; İbnü'l-Cezerî, age. s. 114; Tuğral, age. s. 2.

³⁴⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 45; Mekkî, age. s. 141; Tuğral, age. s. 3.

³⁴¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 45; Mekkî, age. s. 141; İbnü'l-Cezerî, age. s. 114.

³⁴² Geniş bilgi için bkz. Mekkî, age. s. 115- 135; İbnü'l-Cezerî, s. 113- 114; Tuğral, age. s. 1-3.

³⁴³ Bkz. Sîbeveyhi, age. IV, 434; el-Müberraîd, age. I, 192-195; ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal fî şan'ati'l-i'râb* (Thk. Ali Bû Mulhum), Beyrut 1993, s. 546.

³⁴⁴ Bkz. Ekler, 2, s.225; es-Sekkâkî, age. s. 45- 46. Bu konuda harflerin sıfatı ve mahreçlerinde tecvîd ve dil âlimleri arasında bazı farklı görüşler var. Ayrıca harflerin lafzı ve yazısında tecvâd âlimlerine

A. BİRİNCİ BÂB: HARFLER (الاعتبارات الرَّاجِعَةُ إِلَى الحُرُوفِ)

İkinci bölümün bu kısmında, Sekkâkî harflere ait konuları ele almıştır. Bu konuları da birbirine bağlayarak şöyle bir sıralamıştır:

1. İştikâk: (Etimoloji: الاِشْتِقَاقُ)

a. Tanımı:

İştikâk kelimesi sözlükte yarmak, yırtmak, bölmek ve zor manalarına gelir.³⁴⁵ Mecazen ise toplumun birliğini bozmak ve hâkime karşı gelmektir.³⁴⁶ Terim olarak “aralarında mana ilişkisi bulunan iki kelimedenden birinin diğerinden alınması ve türetilmesi” demektir.³⁴⁷ Bir kelimedenden çeşitli kipler türetmektir. Sekkâkî'nin ise özel bir tanımı ve açıklaması vardır. Onu da: “Birbirine benzeyen çeşitli kelimeleri ve kipleri (الأوضاعُ الجزئية) ana kelimeye (الوضعُ الكلي) dönüştürmek” şeklinde ifade etmiştir. Örneğin: Farklılığa delalet eden: المُتَبَايِن، التَّبَايِن، المُبَايِنَة، البَائِن kavramları (الأوضاعُ الجزئية) ana kelimedeki (masdar) farklılığa: (البَيْن) dönüştürmektir.³⁴⁸ İştikâk kavramı, Sekkâkî'ye göre ikiye ayrılır: Birincisi ana kelimedenden (masdar) kelimeler türetmektir. İkincisi ise harfleri birbirine benzeyen çeşitli kelimeleri ana kelimeye (masdar) dönüştürmektir. Bu mana dil derslerinde çok kullanılır. Kelimenin nereden alındığı: (مِنْ أَيْنَ اشْتَقَّتْ هَذِهِ الكَلِمَةُ؟) yani kelimenin kökünü ne olduğunu inceleyen iştikâk ilmini sarf ilmine bağlayan açık bir şekilde Sekkâkî'dir. kitabın mukaddimesinde bunu “Sarf ilmini bu eserde tamamıyla irad ettim. Ancak tamamı iştikâk ilmiyle gerçekleşir.” Sözüyle ifade etmektedir.³⁴⁹ Çünkü Arapçanın bu iki dalı kelimenin çoğaltılması ve çeşitlendirmesiyle ilgilenmektedir. Sonuç kendisinden türetilen kelimeye (مُشْتَقٌّ مِنْهُ); ondan türeyen kelimeye de (مُشْتَقٌّ) denmektedir.³⁵⁰

uyduk. Çünkü onlar bu işin uzmanıdır. Örneğin: yâ (ي) harfi dilcilere göre şöyle (yâ) yazılır. Tecvîd âlimlerine göre (yê) yazılır. Halbuki harfin lafzı (ye – ي) ismi yâ- yê (الياء) 'dır.

³⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. el-Halil, *el-'Ayn*, V, 7; el- Cevherî, age. IV, 1502; Güneş, age. s. 639.

³⁴⁶ Bkz. ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa* (Thk. Muhammed Basel Uyûnü's-Sûd), Beyrut 1998/1419, I-II, I, 515.

³⁴⁷ Bkz. eş-Şerif el-Cürcanî, *et-Tarîfât*, s. 27- 28; DÎA, XXIII, 439- 440.

³⁴⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 48.

³⁴⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. 37.

³⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. İbnü's-Serrâc, *Risâletü'l-İştikâk* (Thk. Muhammed Ali ed-Dervîş- Mustafa el-Hadrî), Şam 1972, s. 17; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'îş* (Thk. eş-Şirbînî Şerideh), Kahire 1428/ 2007, I- III, II, 132 vd.; es-Süyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğati ve envâ'ihâ*, I, 274- 281.

b. Türleri:

İştikāk, dilcilerin kaydettiği gibi üç türe ayrılır:

1) İştikāk-ı Sagîr (الاشتقاقُ الصَّغِيرُ أو العام)

Kelime kipleri ayrı olmakla birlikte, asıl harfleriyle sıralanışları aynı olan ve aralarında anlam ilişkisi bulunan kelimeler arasındaki türemedir.

Örnek:

Yazmak: (الكتابة) kelimesi mastardır. Asıl harfleri ك ت ب bu kelimedenden türemiş isimler: Yazan: كَاتِبٌ yazılan: مَكْتُوبٌ kütüphane: مكتبة.

Bu müştak isimlerde ana harfleri aynı, sıralanışları aynı ve arasındaki mana da olduğundan dolayı işte bu tür iştikāka “küçük iştikāk (el-İştikāku’s-sagîr) ya da genel iştikāk (el-İştikāku’l-âm)” denir. İştikāk denince akla bu tür gelir. Bu tür sarf ve nahiv âlimlerini ilgilendirir.³⁵¹

2) İştikāk-ı Kebîr (الاشتقاقُ الكبيرُ أو القلبُ اللُّغَوِي)

Sekkâkî'nin açıklamasına göre aynı harflerden oluşan, lakin harf sıralanışları farklı olan türe denir. Müştak isimlerde harfler aynı fakat yerleri değişiktir.

Örnek:

Hamd etti: حَمِدَ övdü: مَدَحَ. Bu tür de dil âlimlerini ilgilendirir. Bu türüne “Tekâlîb teorisi” denir. Şüphesiz ki bu teorinin gerçek sahibi el-Halîl'dir (r. a.). Bu teoriye göre Sekkâkî'nin açıkladığı gibi sülâsî kelimedenden altı kelime türer.

Örnek:

Gitti: ذَهَبَ türeyen kelimeler: بهَذَ ، هَذَبَ ، بَذَهَ ، بهَذَ

Rubâî kelimedenden ise yirmi dört kip türer, humâsî kelimedenden de yüz yirmi beş kip ortaya çıkar.³⁵² Bu türe de “el-İştikāku’l-kebîr” denir. Ancak bu tür iştikāka İbn Cinnî “İştikāk-ı Ekber” adını vermiştir. Çünkü kitabındaki verdiği örnekler de bunun bir göstergesidir.³⁵³

³⁵¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 48.

³⁵² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 48- 49; İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş*, II, 132-133. Ancak İbn Cinnî şöyle bir açıklamada bulunur ki: bu tür iştikakla hocası Ebû Ali el-Fârisî uğraşmıştı, lakin bu türün ismini biz verdik. Bu türede iştikāk-i ekber der.

³⁵³ Daha fazla bilgi için bkz. İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş*, II, 133; ed-Dâmin, Hâtim Sâlih, *Fikhu'l-luğa*, Bağdâd 1411/1990, 81- 83.

3) İştikâk-ı Ekber: (الاشتقاقُ الأكبرُ)

Bu tür harfleri arasında mahreç birliği ya da yakınlığı bulunan iki kelime arasındaki türemeye “el-İştikâku'l-ekber” denir.

Örnekler: Kırdı: كَسَرَ Kaybetti: خَسِرَ.

Sekkâkî, hocası el-Hâtimî'nin bu türde büyük bir uzman ve mahir olduğunu edeple ve saygıyla anmıştır.

Bu konu şöyle özetlenebilir: İştikâk kavramı iki mana ifade eder; birisi kelimedenden kelime türetmek. İkincisi ise harfleri aynı olan kelimeleri ana ve kök kelime (masdar)'a dönüştürmektir.³⁵⁴

2. Kelimenin Vezni: (وزنُ الكلمةِ - الميزانُ الصَّرْفِيُّ)

Harflere ait konuların başında iştikâk gelir. iştikak kelimeyi oluşturan temel öğeleri bilmektir. Bunun için kelime veznini bilmek gerekir. Sekkâkî'nin izah ettiğine göre: kelimeyi oluşturan temel ve ana harflere “usul harfler” (الحُرُوفُ الْأَصُولُ) denir. Kelimeye ise “mücerret” (الْمُجَرَّدُ) denir. Kelimeye bir veya fazla harf eklenirse, bu harflere “zâit harfler” (الحُرُوفُ الزَّوَائِدُ) denir. Kelimeye de “mezîd” (المَزِيدُ) denir.³⁵⁵

Arapçanın birçok kelimesi üç harften oluştuğundan dolayı kelimenin ana kalıbı sülâsî “feale” (فَعَلَ) bir ölçüt olarak kabul edilmiştir. Birinci harfine “kelimenin Fâ'sı” ikincisine “kelimenin Aynı” ve üçüncüsüne de “kelimenin Lâmi” denir. Ana kalıp: (فَعَلَ)'dir. Sekkâkî bu kalıba “kelimenin vezni” (مِزَانُ الْكَلِمَةِ - السَّرْفِيُّ) adını vermiştir. Bu kalıba “mîzan” (المِيزَانُ) ve örneğe de “mevzun” (المَوْزُونُ) denir.³⁵⁶ Örnek: Girdi: دخل kelimesinin mîzanı (فَعَلَ)'dir.

a. Temel: (الأصل) (مِيزَانُ الْكَلِمَةِ - قَوَاعِدُ الْمِيزَانِ)

Sekkâkî'nin özetlediğine göre herhangi bir kelimenin mizanını bilmek için belli kuralları takip etmek gerekir. Mücerred kelime sülâsî ise kalıbı (فَعَلَ)'dir. Rubâî ise sonuna bir lâm (فَعَّلَ) eklenir, humâsî ise sonuna iki lâm (فَعَّلَّلَ) eklenir.

³⁵⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 49- 50; ed-Dâmin, age. s. 83- 84; DİA, XXXIII, 439- 440.

³⁵⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 50.

³⁵⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 50; İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye* (Thk. Hasen Ahmed el-Usmân), Mekke 1415/ 1995 s. 6; el-Hâfız, Yâsin, *et-Tehlîlu 'ş-şarfî*, Şam 1429/2009, s. 13 vd.

Örnekler: Mîzan	Mevzun	Kelimenin manası
فَعَلَ	كَتَبَ	Yazdı.
فَعْلَلْ	بَعَثَ	Dağıttı.
فَعْلَلْ = فَعْلَلْ	سَفَرَجَلْ	Ayva.

Kelime mezîd ise, karşılıklı örnek kelimeye (mevzun) ne eklenirse kalıba da (mîzan) aynısı (bir, iki, üç veya dört harf) eklenir.³⁵⁷

Örnekler:

Mizan	Mevzûn	Kelimenin manası
أَفْعَلْ	أَحْسَنَ	İyilik yaptı.
انْفَعَلَ	انْكَسَرَ	Kırıldı.
اسْتَفْعَلَ	اسْتَخْرَجَ	Çıkardı.

Bu konuyu güzel biçimde kavramak için, şu gelen beş kanunu bilmek gerekir:

1) Birinci Kanun: Kelimenin Ana Kalıpları: (أَبْنِيَّةُ الْكَلِمَةِ)

Sekkâkî bu konuya, “Kelimenin yapısını oluşturan temel harfler kaç tanedir?” sorusuyla başlayarak iki görüş ileri sürmektedir:

Basra Mektebinin Görüşü:

Kelimenin genel yapısı (الوضعُ الكليُّ) Basra dilcilerine göre, üç ya da dört ya da beş harften oluşur. Bu yorumunu Sekkâkî şöyle izah eder: “Kelimenin en âdil yapısı üçtür. Dile ne hafif, ne de ağır gelir. Zira her yapının başlangıcı, sonucu ve ortası vardır.”³⁵⁸ Bu da üçlü kelimeye gerçekleşir. Ayrıca dördü ve beşli yapıda yararı kelime çeşitlendirmede daha fazla gerçekleşebilir. Bu da şöyle özetlenebilir: Basra dilcilerine göre kelimenin ana kalıpları, sülâsî, rubâî ve humâsî olabilir.³⁵⁹ Dolayısıyla kelimenin mücerred kalıpları şunlardır: (فَعْلَلْ) = فَعْلَلْ ، فَعْلَلْ ، فَعْلَلْ . Sülâsî ve rubâî isim ile fiil arasında müşterektir. Humâsî ise isimlere mahsustur.

Kûfe Mektebinin Görüşü:

³⁵⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 50; el-Hamelâvî, age. s. 26- 27.

³⁵⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 50- 51;

³⁵⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 51; el- Müberrid, age., I, 53; İbn Cinnî, age. I, 101.

Kûfe dilcilerine göre, kelimenin temel yapısı üç harften ibarettir. Üçü geçerse zâit sayılır. Sekkâkî bu konuyu şöyle özetler:

" فَأَلْذِي عَلَيْهِ أَصْحَابُنَا هُوَ الثَّلَاثَةُ فَصَاعِدًا إِلَى خَمْسَةٍ خِلَافًا لِلْكَوْفِيِّينَ. " ³⁶⁰

Son olarak kelimenin ana kalıpları üç tanedir. Şu tablo bunu göstermektedir:

(أبنية الكلمة) Kelimenin Ana Kalıpları

Fiilin Kalıpları	فَعْلٌ	فَعَلٌ	
İsmin Kalıpları	فَعْلٌ	فَعَلٌ	فَعَلٌ-(فَعَلَلٌ)

2) İkinci Kanun: Ziyâde ve Harfleri (الزِّيَادَةُ وَ حُرُوفُهَا)

Ziyâde kelimesi, sözlükte artma, çoğaltma ve ekleme manasına gelir. Fiili: يَزِيدُ ، زَادَ ، زيادٌ ، يزيدٌ. ³⁶¹ İstılahta ise: kelimeye bir veya birden fazla harf ilave etmektir. Ayrıca Sekkâkî'nin zikrettiğine göre ziyâde, zâit harflerden birisinin olması şartıyla gerçekleşir. ³⁶²

Zâit Harfler:

Bu harfler Sekkâkî'ye göre on tane olup (اليَوْمَ تَنْسَاهُ) cümlesinde toplanmıştır. Basra dilcileri bu harflere “zâit harfler” (حُرُوفُ الزِّيَادَةِ) adını vermişlerdir. ³⁶³

Türleri:

Ziyâde, iki şekilde; ilki zâit harflerle, diğeri ise asıl harfin tekrarıyla gerçekleşir. Bu da ziyâdenin şartıdır. Bu kuralı Sekkâkî şöyle açıklamaktadır:

و لَذَلِكَ جُعِلَ شَرْطًا فِي زِيَادَةِ الْحَرْفِ كَوْنُهُ مَكْرَرًا أَوْ مِنْ هَذِهِ الْأَحْرَفِ. " ³⁶⁴

Örnekler:

³⁶⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 50-51; geniş bilgi için bkz. el-Enbârî, Abdurrahmân b. Muhammed, (Ebû'l-Berakât), *el-İnşâf fi mesâ'ili'l-hilâf*, Beyrut 1424/2003, II, 654.

³⁶¹ Bkz. er-Râzî, *Muhtârü's-şihâh*, s. ; Güneş, age. s.541- 542.

³⁶² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 52.

³⁶³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s.52. el-Mâzinî, bu harfleri şu cümlede topladı: (هَوَيْثُ السَّمَانِ) bkz. İbn Cinnî, *el-Münşif*, I, 98; İbn Mâlik, zâit harfleri bir beyitte dört kere topladı:

هِنَاءٌ وَ تَسْلِيمٌ تَلَا يَوْمَ أَنْسَهَ = نَهَايَةُ مَسْؤُولِ أَمَانٍ وَ تَسْهِيلٌ

Bkz. İbn Hişâm, *Evdaḥu'l-mesâlik şerh Elfiyyeti İbn Mâlik*, (Thk. Muhammed Abdülaziz en- Neccâr) Kahire, trz. II, 379. ez-Zemahşerî, *el-Muḥşşsal* eserinde, zâit harfleri şu cümlede topladı: (سَأَلْتُمُونِيهَا), s. 501.

³⁶⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 52.

Kelime	Manası	Aslı	Zâitler	Türü
أَخْرَجَ	Çıkarttı	خَرَجَ	ا	Ziyâde
جَلَبَبَ	Giydirdi	جَلَبَ	ب	Mükerrer

Sebepleri:

Sekkâkî bu sebepleri şöyle sıralayarak özetlemektedir: Bu sebeplerin birincisi, kelimenin yapısını çoğaltmaktır. Örneğin: Koca deve قَبَعَثْرَى kelimesindeki elif harfi gibidir. İkincisi zaruret halinde ilâve edilen harf, vasıl hemzesi gibidir. Örneğin: kırıldı انْكَسَرَ . Çünkü Araplar sâkin harfle başlamazlar. Üçüncüsü ise hazf edilmesi olması mümkün olmayan muzâri harfleri (أ ، ن ، ي ، ت) gibidir. Çünkü zâit harf kelimeye ek mana kazandırır. Son sebep ise ana sebeptir (أَمْ الْوَجْهَ), o da en az şekilde ilave edilmesi gereken ve hazf olmasına dair hiçbir gerekçe olmayan harflerdir. (Tesniye, cemiler, ism-i fâil vb.).

Örnekler:

İki Müslüman: مُسْلِمَان

Müslümanlar: مُسْلِمُونَ

Merhamet eden: رَاجِمٌ.³⁶⁵

Sekkâkî mana harflerinin (حروف المعاني) zâit harf olmasını kabul etmemiştir. Çünkü şekli ve manası sabit ve bellidir.³⁶⁶

Birçok âlim İbn Hişâm ve el-Hamelâvî gibi Sekkâkî'nin bu görüşünü ve tercihini benimsemişlerdir.³⁶⁷

3) Üçüncü Kanun: Hazf ve Halleri (الحذف وأحواله)

Hazf, kelimededen bir harfin sebepsiz (اعتباطي) veya sebepli (قياسي) olarak düşmesi demektir.³⁶⁸ Sekkâkî bu konunun durumlarını kısaca şöyle ele almaktadır:

³⁶⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. 52- 53.

³⁶⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 53; geniş bilgi için Sîbeveyhi, age. IV, 235; el-Müberriid, age. I, 53- 54; ez-Zemahşerî *el-Mufaşşal*, s. 501- 502.

³⁶⁷ Bkz. İbn Hişâm, age. II, 383 ve şöyle açıkladı: “Çünkü mana harfi başlı başına bir kelimedir”; el-Hamelâvî, age. s. 268.

³⁶⁸ Bkz. Râcî el-Esmar, age. s. 215; Güneş, age. s. 213.

Kelime yapısı isim veya fiil dilcilere göre en az üç harften oluşur. Sekkâkî bu hali şöyle açıklar: “Hazfî inkâr edince, biz dilcilerin koyduğu kuralı çiğnemiş oluruz. Çünkü bazı kelimeler iki harfli gözüktür. Buna da aslı قول olan de ki: قل .kelimesini örnek olarak verebiliriz.

Örnek:³⁶⁹

Kalktım: قَأْمْتُ aslı قَأْمْتُ iki sâkinden ötürü birincisi düşer. Hazfînin ikinci kuralı, zâit harflerin kanunu kullanılarak fark edilir. Eğer mu'tel fiile zâit harf eklenirse temel harflerinden birisi düşer. Örnek: Vaat etti: وَعَدَ muzâri olunca: يَعِدُ aslı: يَعِدُ bu fiile zâit harfin eklenmesiyle temel harflerden birisi hazf olmuştur.³⁷⁰ Çeşitlendirmeye daha elverişli olan humâsî isimler teksîr (cem-i mükesser) ve tahkîre (tasgîr) çevrilince, aynı kelimedeki son temel harf düşer. Böylece dildeki ağırlık giderilmiş olur.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Türü	Hazf olan
فَرَزِد	Şair ismi	فَرَزْدَق	Tasgîr	ق
سَفَارِج	Ayvalar	سَفْرَجَل	Teksir	ل

Bu işlemin amacı kelimedeki dengeyi sağlamaktır. Sekkâkî bu konuyu şöyle bitirir: “Bil ki hazf hiçbir harfe mahsus değildir. Ancak mu'tel harflerde oldukça çoktur.”³⁷¹

4) Dördüncü Kanun: Bedel ve Harfleri (البدل وحروفه = الإبدال والإغلال)

Harflere ait konulardan birisi, bedeldir. (ibdâl ile i'lâl) Sekkâkî bu kanuna “Bedel nedir?” sorusuyla başlar. Bedel: “Bir harfi başka bir harfin yerine koymaktır.” şeklinde tarif eder.

Örnek: Yüzler: أُوْجُوهُ aslı أُوْجُوهُ dur.³⁷²

Bu kelimedeki vâv (و) harfi hemzeye çevrilmiştir. Bu değişime kadîm dilciler “bedel” (البدل), müte'ahhir dilciler ise “ibdâl” (الإبدال) adını vermişlerdir.³⁷³ Şayet değişim

³⁶⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 53- 54.

³⁷⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 54; geniş bilgi için bkz. İbn Cinnî, age., II, 281- 4.

³⁷¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 54; el-Hamelâvî, age. s. 312-315.

³⁷² Bkz. es-Sekkâkî, age. s.54.

³⁷³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s.54; el-Hamelâvî, age. s. 275.

mu'tel harfler ve hemzede de olursa, buna "i'lâl" (الإغلال) denir.³⁷⁴ Bedelin harfleri ise, Sekkâkî'ye göre on dört harftir: (ا، ن، ج، د، ت، ه، ي، و، م، ص، ا، ل، ز، ط) Şu cümlede toplanır: (أُنجِدْتُهُ يَوْمَ صَالٍ زَط). **Bunlar** Sîbeveyhi'ye göre on üç, Zemahşerî'ye göre on beş ve Süyûtî'ye göre de sekiz harftir.³⁷⁵ Sekkâkî'nin ibdâlin bu harflerden biriyle olmasını şart koşturmuştur.³⁷⁶

Bedelin türleri Sekkâkî'nin izahına göre, usul harflerde (mücerred kelime) olduğu gibi zâit harflerde (mezîd kelime) de olur.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Bedel
اتَّصَلَ	Aradı	اوتُتصل	Vâv Tâ oldu

Bu türleri Sekkâkî şöyle açıklamıştır:

"معرفة البدل في الحروف الأصول إلى معرفته في الزوائد."³⁷⁷

Sekkâkî bazı lehçeleri bedel olarak kabul etmemiştir. Örneğin el takısı (ال التعريف) bazı Yemen kabilelerine göre ismin başında em: ام okunur.³⁷⁸

Ayrıca ibdâli (ibdâl ile i'lâl) iyi anlamak için üzerinde çok çalışmak ve ahkâmını da iyi şekilde bilmek gerekir. Bu konunun ahkâmını iyi kavramak için de Sekkâkî üç fasıl tedvin etmektedir.³⁷⁹

(a) Birinci Fasıl: Vâcip Sonuçlar (النتائج الواجبة)

Sekkâkî bu fasılda, ibdâl ile i'lâlin zorunlu kurallarını detaylı biçimde "vâcip sonuçlar" adı altında ele aldı "vâcip" kelimesi sürekli, zorunlu, muttarid ve zıddı olmayan ya da çok ender olan demektir. Bu başlığı da şöyle bir ifadeyle açıklar:

"وأعني بالواجب مالا يُوجد نقيضه أو يقل جداً."³⁸⁰

Bu kurallar şöyle bir sırada gelir:

³⁷⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 61; el-Esmar, age., s. 9, 144.

³⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. Râcî'l-Esmer, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal*, s. 19. İbn Mâlik ibdâl harflerini dokuz olarak şu beyitte topladı: أحرف الإبدال هـ د ت م و ي = فابدل الهمزة من واو ويا Bkz. İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, Mısır, 1932, s. 75.

³⁷⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 55; Sîbeveyhi, age. IV, 237; el-Müberra, age. I, 61; ez- Zemahşerî, age. s. 505.

³⁷⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 55; Güneş, age. s.1299-1300.

³⁷⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 55.

³⁷⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 55.

³⁸⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 57.

(a-1) **Vâv ile Yâ** (الواو والياء), bir kelimedede bulunursa, birincisi sâkin ise *vâv* (و) *yâ* (ي)'ya çevrilir, daha sonra da idgâm yapılır.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
سَيِّدٌ	Sayın	سَيِّدٌ	يسود	İdgâm. ³⁸¹

Yine Sekkâkî'ye göre müfret kelimenin hükmünde olan kelime de bu kurala uymak zorundadır.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	İşlem
مُسْلِمِي	Müslümanlar	مُسْلِمُوِي	İdgâm. ³⁸²

Ayrıca ism-i alemler (özel isimler: أسماء الأعلام) bu kuralın dışındadır.

Örnekler:

Kelime	Manası	Kelime	Manası
ضَيَّوْنٌ	Kuş türü. ³⁸³	ابْنُ حَيَّوَةٍ	Âlim ismi.

(a-2) **Vâv** (الواو), isimlerde mükesser cemi (فُعُولُ: fu'ûl) vezninde lâm olarak gelirse *yâ* (الياء)'ya çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	İşlem
عَصِي	Sopalar	عَصُوِي-عَصُوُو	İdgâm. ³⁸⁴

(a-3) **Vâv** (الواو), Kelimedede sıfat olarak (فُعْلَى: fu'lê) vezninde gelirse içindeki *vâv* (الياء)'ya çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
--------	--------	------	-------	-------

³⁸¹ Bkz. er-Râzî, *Muhtârü 'ş-şihâh*, s. 320; Güneş, age. s. 599.

³⁸² Bkz. er-Râzî, age. s. 311; Güneş, age. s. 583.

³⁸³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 57; İbn Menzûr, age. XIII, 262.

³⁸⁴ Bkz. Güneş, age. s. 787; es- Sekkâkî, age. s. 57.

دنیا	Dünya	دنوا	دنا يدنو ³⁸⁵	Çev.
------	-------	------	-------------------------	------

Ayrıca Sekkâkî'nin tespitine göre azami ve uzak anlamındaki *فُصَوَى* gibi istisnalar kaideyi bozmaz.³⁸⁶

(a-4) **Vâv ile Yâ** (و ، ي), kelimenin sonunda üstünden sonra gelirse *elife* (ة) çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Tesniyesi	İşlem
عَصَى	Asa	عصو	عَصَوَان	Çev.
رَحَى	Değirmen	رحي	رَحَيَان ³⁸⁷	Çev.

Elifin aslını bilmek için de fiillerde muzâri'ye ve isimlerde tesniye'ye bakılır.

(a-5) **Vâv** (الواو), kelime sonunda esreden sonra gelirse *yâ* (الياء)'ya çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
الدَاعِي	Çağırın	الدَاعُو ³⁸⁸	دعا- يدعو	İ'lâl.

(a-6) **Vâv** (الواو), bir kelimedede sâkin olarak esreden sonra gelirse *yâ* (الياء)'ya çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
مِيعَاد	Randevu	مِوَعَاد	وعد ³⁸⁹	İ'lâl.

(a-7) **Vâv ile Yâ** (الواو والياء), kelime sonunda zâit eliften sonra gelirse *hemze* (الهمزة)'ye çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
--------	--------	------	-------	-------

³⁸⁵ Bkz. el-Cevherî, age. VI, 2341; Güneş, age. 409.

³⁸⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 57; er-Râzî, age. s. 539; Güneş, age. s. 958.

³⁸⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 57; el-Cevherî, age. VI, 2363; Güneş, age. s. 458.

³⁸⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 57; el-Cevherî, age. VI, 2336; Güneş, age. s. 395.

³⁸⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 58; İbn Fâris, Ahmed b. Fâris er-Râzî, Ebü'l-Huseyn, *Mu'cemü mağâyisi'l-luğa* (Thk. Abdüsselâm M. Hârûn), Beyrut 1979, I- VI, VI, 125; Güneş, age. s. 1309.

الدَّعَاء	Dua ³⁹⁰	الدَّعَاؤُ	دعا- يدعو	Kalp.
الْبِنَاء	Yapma ³⁹¹	الْبِنَائِي	بنى - يبني	Kalp.

(a-8) **Elif** (الألف), bir kelimedede ikinci temel harf olarak fi‘âl (فَعَال) vezninde gelirse *yâ* (الياء)’ya çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
دِيَار	Evler	دِيَار ³⁹²	دار	Çev.
حِيَاض	Havuzlar	حِوَاض ³⁹³	حَوْض	Çev.

(a-9) **Yâ** (الياء), bir kelimedede cezimli olarak ötredden sonra gelirse *vâv* (الواو)’a çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
مُوقِن	Kesin bilen	مُوقِن	يقن ³⁹⁴	Çev.

(a-10) **Yâ** (الياء), bir kelimedede lâm olarak (üçüncü temel harf) fa‘lâ:فَعْلَى vezninde gelirse *vâv* (الواو)’a çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
تَقْوَى	Takva	تَقِيَا	وقى- يقى	Çev. ³⁹⁵

(a-11) **Yâ** (الياء), fiilin sonunda, ötredden sonra taaccüb üslûbu olarak fa‘ule:فَعْلُ vezninde gelirse *vâv* (الواو)’a çevrilir.

Örnekler:

³⁹⁰ Bkz. el-Fîyrûzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Muhammed b. Ya‘kûb (ö:817), *el-Kâmûsü’l-muhtâ* (Thk. Muhammed Naîm el-A‘raksûsî), Beyrut 1426/2005, I, 1282; Güneş, age. s. 395.

³⁹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 58; el-Fîyrûzâbâdî, age. I, 1264; Güneş, age. s. 97.

³⁹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 58; ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâga*, I, 301- 302; Güneş, age. s. 414.

³⁹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 58; el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed, Ebü’l-Abbâs (ö: 770), *el-Mışbâhu’l-münîr fî ğaribi’s-şerhi’l-kebîr*, Beyrut 2001, I, 156; Güneş, age. s. 288.

³⁹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 58; ez-Zemahşerî, age. II, 391; Güneş, age. s. 1341.

³⁹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 58; el-Cevherî, age. VI, 2526; Güneş, age. s. 1323.

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
رُمُو	Ne güzel bi atış	رَمِي	رَمَى- يَرْمِي	Çev. ³⁹⁶

(a-12) **Elif** (الالف), bir kelimedeki ikinci zâit harf olarak tasgîr veya cem-i mükesser halinde gelirse *vâv* (الواو)'a çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
ضُؤِيرِب	Küçük vuran	ضَارِب	ضَرَبَ	Çev. ³⁹⁷
ضَوَارِب	Vuranlar	ضَارِب	ضَرَبَ	Çev.

(a-13) **Elif** (الالف), bir kelimedeki ötrede sonra gelirse *vâv* (الواو)'a çevrilir. Öncesi esre ise *yâ* (الياء)'ya çevrilir. Bu da teksîr ve tasgîrde olur.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
ضُؤِرِب	Vuruştu	ضَارِب	ضَرَبَ	Çev.
مَفَاتِيح	Anahtarlar	مَفَاتِح	فَتَحَ	Çev. ³⁹⁸
كُتَيْب	Küçük kitap	كِتَاب	كَتَبَ	Çev. ³⁹⁹

(a-14) **Elif** (الالف), mücerred fiilde ikinci harf olarak ism-i fâil (اسم فاعل) sîgasında gelirse *hemze* (الهمزة)'ye çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
قَائِل	Diyen	قَائِل	قَالَ- يَقُولُ	Çev. ⁴⁰⁰
بَائِع	Satan	بَائِع	بَاعَ- يَبِيعُ	Çev. ⁴⁰¹

³⁹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. 58; er-Râzî, age. s. 258; Güneş, age. s. 500.

³⁹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 58; er-Râzî, age., s. 378; Güneş, age. s. 696- 699.

³⁹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 58; İbn Fâris, age. IV, 469; Güneş, age. s. 872- 873.

³⁹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 58; İbn Fâris, age. V, 158; Güneş, age. s. 1001- 1002.

⁴⁰⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 58; İbn Menzûr, age. XI, 572; Güneş, age. 956.

⁴⁰¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 58; İbrâhim Mustafâ ve başkaları, *el-Mu'cemü'l-vasît* (nşr. Arapça dil kurumu (مجمع اللغة العربية), Kahire, trz. I, 76.

(a-15) **Elif** (الالف اللينة), kelimenin orta veya sonunda gelirse *vâv* (الواو) ya da *yâ* (الياء)' dan çevrilmiş olur.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
دعا	Dua etti	دَعَوَ	دعا- يدعو	Çev. ⁴⁰²
رمى	Attı	رَمَى	رمى- يرمى	Çev. ⁴⁰³

Bu elif (الألفُ اللينةُ) bilindiği gibi kelimenin başında gelmez. Çünkü Araplar sâkin harfle başlamaz.

(a-16) **Elif** (الالف), sülâsî mücerred kelimedede gelirse tesniye, sâlim cemiler ve muttasıl zamirler halinde aslına, *vâv* (الواو) veya *yâ* (الياء)'ya dönüştürülür.

Örnekler:

Kelime	Manası	Tesniye	Cemiler	İşlem
عصا	Sopa	عَصَوَان	عَصَوَات	Çev.
رَحَى	Değirmen	رَحِيَان	رَحِيَات	Çev.

Elifin aslını bilmek için, isimlerde daima tesniyeye bakılır. Aslı *vâv* ise dik *elif* (ا) şeklinde yazılır. Aslı *yâ* ise kısa *elif* (ي) şeklinde yazılır.⁴⁰⁴

(a-17) **Elif** (الالف), rubâî ve fazlası bir kelimedede mücerred veya mezîd; isim veya fiil tesniye, sâlim cemiler ve muttasıl zamirler hallerinde *yâ* (الياء)'ya çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Türü	İşlem
حُبْلِيَان	İki hamile	حُبْلَى	İsim	Çev. ⁴⁰⁵
يَرْضِيَان	O ikisi razı oluyor	يَرْضَى	Fiil	Çev. ⁴⁰⁶

⁴⁰² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 58; el-Cevherî, age. VI, 2336.

⁴⁰³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 58; el-Cevherî, age. VI, 2362.

⁴⁰⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 59; örneklerin manası önceki tabloda (a-4) geçti.

⁴⁰⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 59; el-Feyyûmî, age. I, 119; Toptaş, Mahmut, *Lügat: Arapça- Türköe* (القاموس), İstanbul 2006 s. 127.

⁴⁰⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 59; İbn Fâris, age. II, 402; Toptaş, age. s. 208.

(a-18) **Hemze** (الهمزة), kelimenin sonunda öncesi meksûr gelirse *yâ* (الياء)'ya çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
جَائِي	Gelen	جَائِي	جاء- يجيء	Çev. ⁴⁰⁷

19) **Hemze** (الهمزة), bir kelime başında veya ortasında ve diğer harekeli hemzeden sonra gelirse med (حرف مد= آ) harfine çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
أَدَم	Âdem (a. s.)	أَدَم	أَدَم	Çev. ⁴⁰⁸

Kaldı ki kelime sonundaki hemze *tâu't-tê'nîs* (تاء التانيث) ile muttasıl olursa değişmez. Ancak *tê* (ت = ة) kelimeye bağlı olursa değişir.

Örnekler:

Son: نهاية.

İlave: علاوة.

Bu da Sekkâkî'nin izahına göre çok azdır.⁴⁰⁹

20) **Nûn** (النون), bir kelimedeki sâkin olarak *bâ* (الباء)'dan önce gelirse sadece lafızda yazıda değil *mîm* (الميم)'e çevrilir. Örneğin: عَمِير kelimesi عمير okunur. Manası ise parfüm türüdür.⁴¹⁰

(a-21) **Kelime**, ifti'âl (افتعال) kalıbında gelirse birinci harfi de itbâk harflerinden (ص ، ط ، ظ ، ض) birisi olursa *tê* (ت) *tâ* (ط)'ya çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
اصْطَبِر	Sabır göstermek	اصْتَبِر	صَبِر	İbdâl. ⁴¹¹

⁴⁰⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s.59; er-Râzî, age. s. 118; Güneş, age. s. 194.

⁴⁰⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 59; er-Râzî, age. s.10, ancak sözlük manası esmerdir; Güneş, age. s. 19.

⁴⁰⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 59; örneklerin manası için bkz. Güneş, age. s. 811, 1219- 20.

⁴¹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 59; er-Râzî, age. s. 456; Güneş, age. s. 818.

⁴¹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 59; İbn Fâris, age. III,329; Güneş, age. 659.

(a-22) Kelime, ifti‘âl (اِفْتِعَال) vezninde gelirse birinci harfi de *dâl*, *zâl* (zêl) veya *zây* (zêy) (د ، ذ ، ز) olursa, *tê-tâ* (ت) *dâl* (د)’e çevrilir. Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
ادّكّر	Hatırladı	اذّكّر	ذكر	İbdâl. ⁴¹²

(a-23) **Hemze** (الهمزة), kelime sonunda bulunursa tesniye, sâlim mü’ennes cemisi ve nisbet halinde gelirse *vâv* (الواو)’a çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Türü	İşlem
صَحْرَاوَان	İki çöl	صَحْرَاء	Tesniye	Çev.
صحراوات	Çöller	صحراء	Çoğul	Çev.
صحراويّ	Çölcü	صحراء	Nispet	Çev. ⁴¹³

(a-24) **İsm-i Mensûb** (النّسبة), nisbet halinde kelime sonundaki her elifi daima *vâv* (الواو)’a çevirir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	İşlem
رحوي	Değirmenci	رحى	Çev. ⁴¹⁴

(a-25) **Te’kîd Nûnları** (نوناً التّأكيّد), fiil sonundaki her elifi daima *yâ* (الياء)’ya çevirir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Fiili	İşlem
امشيينّ	Kesin yürü	مشى	Çev. ⁴¹⁵

Böylece Sekkâkî bu konu kurallarını zor ve ince olmasına rağmen özet bir biçimde okurlara sunmuştur.⁴¹⁶

⁴¹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 59; ez-Zemahşerî, age. I, 314; Güneş, age. s. 427.

⁴¹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 59; el-Cevherî, age. II, 708; Toptaş, age. 66.

⁴¹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age.59.

⁴¹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. 59.

⁴¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Sekkâkî’nin kaynaklarına, Sîbeveyhi, age. IV, 334- 60; ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, I, 505 vd.; el-Esmar, age. s. 9 vd.; DIA, XIX, 263- 5.

(b) İkinci Fasıl: Câiz Sonuçlar (النتائج الجائزة)

Sekkâkî “câiz sonuçlar” başlığıyla: Meselede farklı iki görüş olmasına rağmen ikisi de sürekli câiz olan sonuçları kastetmektedir. Bunu kısaca: " في النتائج الجائزة على " ⁴¹⁷ استمرار. sözleriyle ifade etmektedir.

Bu da değişik lehçelerden ve dilcilerin farklı içtihatlarından kaynaklanmaktadır. Ve câiz sonuçları şöyle sıralamaktadır:

(b-1) **Vâv** (الواو), kelime ortasında yâ-i tahkîrden (tasgîr) sonra gelirse yâ (ي) 'ya çevrilebilir. Daha sonra da idgâm edilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Müfredi	İşlem
جُدَيْل	Irmakcık	جُدَيْوِل	جدول	Çev. ⁴¹⁸

Bu kelime ve aslı da (جُدَيْوِل- جُدَيْل) kullanım açısından doğru ve câizdir.⁴¹⁹

(b-2) **Vâv** (الواو), kelime başında ötreli gelirse *hemze* (ء) 'ye çevrilebilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Müfredi	İşlem
أجوه	Yüzler	وُجوه	وجه	Çev. ⁴²⁰
أَقْتت	Zaman belirlendi	وَقْتت	وقت	Çev. ⁴²¹

Bu örnekler iki şekliyle (وُجوه- أجوه ، أقتت- وقْتت) câizdir. İkisi de Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir.⁴²²

(b-3) Mâzinî'ye göre kesreli *vâv* (الواو) kelime başında gelirse kurallı bir şekilde (الهمزة) *hemze* (قياسي) 'ye çevrilir.⁴²³

⁴¹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 60.

⁴¹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 60; er-Râzî, age. s. 96; Güneş, age. s. 147.

⁴¹⁹ Bkz. İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, III, 194.

⁴²⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 60; İbn Menzûr, age. XIII, 555; Güneş, age. s. 1316-17.

⁴²¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 60; el-Cevherî, age. I, 269- 270; Güneş, age. 1275.

⁴²² Bkz. el-Mürselât suresinde, 11/77, Cenab-ı Allah şöyle buyurur: (وَإِذَا الرِّسَالُ أُقْتتت) Ebû Amr ise *vâv* 'la (وقْتت) okur. Bkz. eş-Şâtübî, el-Kâsim b. Feyyura el-Endelüsî, (ö:590), *el-Menzûme eş-Şâtübîyye* (Thk. Ali M. es-Sabbâğ), Mısır 1355/1937, s. 90; el- Kıyâme suresinde de 22/75 (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ); İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, III, 148.

Örnekler:

Kardeşinin kabrı: وعاء أخيه إعاء أخيه aslı وعاء أخيه

Cenab-ı Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: ⁴²⁴(فبدأ بأوعيتهم قبل وعاء أخيه).

(b-4) **Vâv** (الواو) veya **Yâ** (الياء), bir kelime başında ifti'âl (افتعال) kalıbı vezninde gelirse *tâ-te* (التاء)'ye çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
اتصل	Aradı	او اتصل	وصل	Çev. ⁴²⁵

Bu ibdâl, Hicaz⁴²⁶ lehçesine göre vâcip, bazı kabilelere göre ise câizdir. Yani bu örnek iki şekilde (او اتصل - اتصل) kullanılabilir.

(b-5) **Yâ** (الياء), zâit olmayan eliften sonra, nisbet *yâ* (الياء)'ından önce gelirse *hemze* (الهمزة)'ye çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
ثائي	Deve ahır	ثاية	ثوى	Çev. ⁴²⁷

Ancak Tayyi' (طيئى)⁴²⁸ lehçesine göre *yâ* (الياء) *elif* (الالف)'e çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
باداة	Bozkır	بادية	بدا- يبدو	Çev. ⁴²⁹

(b-6) **Elif** (الالف), ism-i maksûr sonundaki *yâ* (ي)'u'l- mütekellim (ياء المتكلم) ile birleşirse Hüzeyl⁴³⁰ kabilesinin lehçesine göre *yâ* (الياء)'ya çevrilir.

Örnekler:

⁴²³ Bkz. İbn Cinnî, *el-Münşif*, I, 212- 213, 229.

⁴²⁴ Yûsuf, 12/76.

⁴²⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 60; er-Râzî, age. s. 725; Güneş, age. s. 1299- 1300.

⁴²⁶ Bkz. Mekke ile Medine ve atrafı bkz. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 218.

⁴²⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 60; İbn Faris, age. I, 393;

⁴²⁸ Bkz. es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 21-22, Arapların meşhur kabilelerinden sayılır.

⁴²⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 60; İbn Menzûr, age. XIV, 66;

⁴³⁰ Bkz. Hüzeyl b. Müdrike kabilesi, es-Süyûtî, *Lübbü'l-lübâb*, Beyrut, trz. I, 278.

Kelime	Manası	Aslı	Müfredi	İşlem
عصي	Sopam	عصاي	عصا	Çev. ⁴³¹

(b-7) **Hemze** (الهمزة), bir kelimedede sâkin gelirse uygun med harfine çevrilir. Mâ kabli fetha ise *elif* (ا)'e, mâ kabli mazmum ise *vâv* (الواو)'a, mâ kabli esre ise *yâ* (الياء)'ya çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Müfredi	İşlem
رأس	Bir baş	رأس	=	Çev. ⁴³²
ذئب	Kurt	ذئب	=	Çev. ⁴³³

(b-8) **Hemze** (الهمزة) bir kelimedede fethalı olup mâ kabli sâkin gelirse Kûfe mektebine göre *elif* (الألف)'e çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Müfredi	İşlem
المرأة	Kadın	المرأة	=	Çev. ⁴³⁴

(b-9) **Hemze** (الهمزة) kesreli olup, *yâ* (الياء)'ı tahkîrden (tasgîr) sonra gelirse *yâ* (الياء)'ya çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Müfredi	İşlem
أفيس	K. baltalar	أفيوس	فأس	Çev. ⁴³⁵

(b-10) **Hemze** (الهمزة), kelimedede ötreli olup esreli bir harften sonra gelirse el-Ahfeş'e göre *yâ* (الياء)'ya çevrilir.

Örnekler:

⁴³¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 60; örneğin manası için bkz. dn. 384.

⁴³² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 61; el-Cevherî, III, 932;

⁴³³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 61; el-Cevherî, I, 125;

⁴³⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 61, er-Râzî, age. s. 620; Güneş, age. s. 1101; İbn Cinnî, *el-Hasâ'îs*, III, 94.

⁴³⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 61; er-Râzî, age. s. 488; Güneş, age. s. 871.

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
يَسْتَهْزِئُونَ	Alay ediyorlar	يَسْتَهْزِئُونَ	استهزأ	Çev. ⁴³⁶

(b-11) **Hemze** (الهمزة)'nin harekesi -ne olursa olsun- zâit med harfinden (واي) sonra gelirse (elif hariç) uygun bir med harfine (vâv veya yâ) çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Müfredi	İşlem
خَطِيئَةٌ	Suç	خَطِيئَةٌ	=	Çev. ⁴³⁷
مَقْرُوءَةٌ	Okunan	مَقْرُوءَةٌ	=	Çev. ⁴³⁸

(b-12) Sekkâkî'ye göre bazı kelimelerin bazı harflerinde ibdâl işlemi bulunur. Ayrıca bu da idgâm bâbına aittir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
أَزَيْنَ	Süslendi	تَزَيْنَ	زَانَ ⁴³⁹	İdgâm.
أَثَاقَلَ	Ağır davrandı	تَثَاقَلَ	ثَقَلَ ⁴⁴⁰	İdgâm.

Bu örneklerde *tâ-te* (التاء) *zây* (الزاي) ile *şâ* (الشاء)'ye idgâm edildi. Sonra başına hemze-i vasl getirildi. Çünkü Arapçada sâkin harfle başlanmaz. Burada hem kelimeyi ve hem kelime aslını, kullanmak câizdir. Özellikle bazı örnekler Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. Sekkâkî, mu'tel harfler ile hemze arasındaki bu değişimine “ i'lâl” (إغلال) denildiğini ifade etmektedir.⁴⁴¹

⁴³⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 61; İbn Fâris, age. VI, 52; Güneş, age. s. 1244; İbn Cinnî, age. III, 140.

⁴³⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 61; ez-Zemahşerî, age. I, 254; Güneş, age. s. 337.

⁴³⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 61; ez-Zemahşerî, age. II,63; Güneş, age. s. 938.

⁴³⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 61; el-Cevherî, age. V, 2135; Güneş, age. s. 543.

⁴⁴⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 61; İbn Menzûr, age. XI, 85-88; Güneş, age. s. 130-131.

⁴⁴¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 61; bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, s. 505 vd.; el-Hamelâvî, age. s. 275; el-Esmar, age. s. 144.

(c) **Üçüncü Fasıl: Sürekli Olmayan Sonuçlar (النتائج غير المستمرة)**

Bu başlığın kapsamı geniştir. Sekkâkî bunlara şiir zarureti gerği, kural dışı (غير قياسي), az kullanılan kelimelerle bazı Arap lehçelerini örnek vermektedir. Bu konunun meselelerini şöyle sıralamaktadır:

(c-1) **Elif (الألف)**, bir bedel harfi olarak, *yâ* (ي), *vâv* (و) ve *hemze* (ء) 'nin yerine gelir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Doğrusu	Fiili	Hüküm
طائي	Kabile	طيئي		Şâz.
ياجل	Korkar	يوجل	وجل	Şâz. ⁴⁴²
لا هناك	Afiyet olmasın	لا هناك	هنا ⁴⁴³	Şiir zarureti.

(c-2) **Yâ (الياء)**, bir kelimedede *elif*, *vâv*, *hemze*, *ayn*, *nûn*, *sîn*, *sê*, ve *bâ'nun* (ا، و، ع، ا، ن، س، ث، ب،) yerine gelebilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Doğrusu	Hüküm
حُبلي	Hamile	حُبلى	Lehçe
صيم	Oruçlular	صوم	=
الصفادي	Kurbağalar	الصفادع	Şiir
أناسي	İnsanlar	الناس	Kur'an
السادى	Altıncı -6.	السادس	Şiir
الثالي	Üçüncü	الثالث	Şiir
الثعالي	Tilkiler	الثعالب	Şiir

Bu örnekler genelde şiir kafiyesinde geçmiştir. Buna da şiir zarureti (ضرورة شعريّة) denir. Yani kural dışıdır. Dilcilere göre şâzdır (شاذ). Lakin *حُبلى* kelimesi Fezera⁴⁴⁴

⁴⁴² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 62; bu fiil (وجل- يوجل) mücerredin dördüncü babından, doğru sığası da budur, kalan diğer üç lehçe (بيجل- ياجل- بيجل) İbnü'l-Hâcib'in dediği gibi kural dışıdır. (غير قياسي) Bkz. Sibeveyhi, age. IV, 111- 113; İbnü'l-Hâcib, *el-İzâh şerhu'l-mufaşşal* (Thk. İbrâhim Muhammed Abdâllah, doktora tezi), Şam 2005, I-II, II, 433; er-Râzî, age. s. 711; Güneş, age. s. 1273.

⁴⁴³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 62; bu kelime (لا هناك) Ferezdak'ın şiirinde geçer:

راحت بمسلمة البغال عشية = فارعى فزارة لاهناك المرتع (ضرورة شعريّة) denir. Bkz. Râcî'l-Esmar, *el-Mü'cemel-mufaşşal fi 'ilmi'ş-şarf*, Beyrut 1413/1993, s. 10.

kabilesinin lehçesidir. Bu lehçe Şam’ın güneyinde hala kullanılmaktadır. Diğer örnek ise (أناسي) kelimesi Kur’an-ı Kerim’de geçmektedir. Cenab-ı Allah şöyle buyurur: 445 (لنحيي به بلدة ميتا ونسقيه مما خلقنا أنعاما و أناسي كثيرا)

Ayetin tefsiri ise: “Biz gökten tertemiz su indirdik, kurak beldeyi canlandırmak ve yarattığımız birçok hayvanları ve insanları sulamak için.” 446 Artık bu kelimeye şâz denilmez. Çünkü Kur’an-ı Kerim’de kullanılmıştır. Ancak azdır. Dilde daha fazla kullanılan (ناس) kelimesidir. 447 Şiirden de bir örnek (الثَّالِثُ) kelimesi (الثَّالِثِي) şeklinde kullanılmıştır: يَفْدِيكَ يَا زَرْعُ أَبِي وَ خَالِي = قَدْ مَرَّ يَوْمَانِ وَ هَذَا الثَّالِثِي

“Ey Zer‘ (erkek adı) babam ve dayım sana feda olsun, sabret şüphesiz ki iki gün geçti bu da üçüncüsüdür.” İşte kural dışı olan bu örnekler şiiir zarureti denir. 448

(c-3) **Yâ** (الياء), kelimedeki taz’îf (şeddeli-mükerrer) harflerden birisinin yerine geçebilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Müfredi	İşlem
دَهْدَيْتُ	Yuvarladım	دهدعت	دَهْدَةٌ	Çev. 449
تَلَعَيْتُ	Almak	تلعت	لَعَعٌ	Çev. 450
مَكَائِي	Ölçü türü	مكايك	مَكْوَكٌ	Çev. 451
دِيَاجِي	Karanlık	دياجيج	دِيَجُوجٌ	Çev. 452
أَمَلَيْتُ	Yazdırdım	أملت	أَمَلٌ	Çev.

⁴⁴⁴ Bkz. es-Sem’ânî, *el-Ensâb*, X, 212- 3, Fezâra b. Zübân kabilesidir.

⁴⁴⁵ Bkz. el-Furkân, 25/49.

⁴⁴⁶ Bkz. en-Nesefî, II, 542; Karaman, *Kurân Yolu Meâli*, s. 363.

⁴⁴⁷ Bkz. İbn Fâris, age. I, 145; İbn Menzûr, age. VI, 10- 15;

⁴⁴⁸ Bu örnekler hakkında geniş bilgi için bkz. ez-Zemahşerî, *el- Mufaşşal*, 505- 519; İbnü’l-Hâcib, *el- İzâh*, II, 411; Râcî’l-Esmar, age. s. 40- 45.

⁴⁴⁹ Bkz. bu tablodaki örneklerin kaynağı, es-Sekkâkî, s. 62; el- Fîyrûzâbâdî, age., I, 1245.

⁴⁵⁰ Bkz. el-Cevherî, age. VI, 2483; ancak kelimenin asıl manası, yerden çıkan çimeni ve otu almak, yine bela‘ (تَلَعَى العسل) denir. Yani olgunlaştı ve oturdu. Bkz. İbn Menzûr, age. VIII, 319.

⁴⁵¹ Bkz. el-Cevherî, age. IV,1609; Güneş, age. s. 1121, yine manalarından: tas, fincan ve mekik.

⁴⁵² Bkz. el-Cevherî, age. I, 313; İbrâhîm Mustafa ve başkaları, *el-Mu‘cem el-vesîf*, I, 271, yine gecenin şiddetli Karanlığına da denir (kapkaranlık).

Bu örneklerin her iki kullanımı az olmasına rağmen Arapçada câizdir. Bazıları da aynı seviyede (أَمَلْتُ) ve (أَمَلْتُ) kelimeleri gibi. Bu kelime iki şekliyle (أَمَلْتُ-أَمَلْتُ) Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. Cenab-ı Allah şöyle buyurmaktadır: (فَهِيَ تَمَلُّ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا)⁴⁵³

Kâfirler derler: “kendisine sabah akşam okunan ayetler, eskilerin masallarıdır.”⁴⁵⁴

Bu kelime başka bir ayette de geçmektedir:

(وَلِيَمَلِّمِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ)⁴⁵⁵

“O, yazsın borçlu da yazdırsın.”⁴⁵⁶

Sekkâkî, bu konuyla ilgili sayısı on beşi aşan başka örnekler de irad etmektedir.

(c-4) **Vâv** (الواو), bazı lehçelere göre, *elif* (الألف) ile *yâ* (الياء) 'ın yerine gelebilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Müf/fiil	İşlem
حُبْلُو	Hamile	حُبْلَى	=	Çev. ⁴⁵⁷
مَمْضُو	Geçmiş	مَمْضِي	مَضَى	Çev. ⁴⁵⁸

(c-5) **Hemze**(الهمزة), med harfleri (واي), *hâ* (الهاء) ve *ayn* (ع) 'ın yerine gelebilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Müfredi	İşlem
ثَنُومَة	Huy	ثَنِيمَة	=	Çev. ⁴⁵⁹
مَوْقِد	Soba	مَوْقِد	=	Çev. ⁴⁶⁰
مَاء	Su	مَاه	=	Çev. ⁴⁶¹

⁴⁵³ Bkz. el-Furkân, 25/5.

⁴⁵⁴ ⁴⁵⁴ Bkz. en-Nesefî, age., II, 526; Karaman, age., s. 359.

⁴⁵⁵ Bkz. el-Bekare, 2/282.

⁴⁵⁶ Bkz. en-Nesefî, age. I, 227; Karaman, age. s. 47; er-Râzî, age. s. 634 içinde şöyle der: “Bu kelimenin iki lehçesi (أَمَلْتُ-أَمَلْتُ) güzeldir. Çünkü Kur'an'da geçmektedir.”

⁴⁵⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; er-Râzî, age. s. 121; Güneş, age. s. 201, yine muhakkin hatalarından bu kelimeyi Cîm'le yazar, (جبلى) dipnotta bile bunu da dağlı olarak açıklar (الجبلى) halbuki kuralın lâm'la bir bağlantısı yoktur.

⁴⁵⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; er-Râzî, age. s. 626, ancak Vâv'ın şeddesiyle (مَمْضُو عَلَيْهِ), harf çevirmesi yok.

⁴⁵⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; er-Râzî, age. s. 353; Güneş, age. s. 656.

⁴⁶⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; er-Râzî, age. s. 731; Güneş, age. s. 1318.

⁴⁶¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; er-Râzî, age. s. 640; Güneş, age. s. 1136-37.

Kaldı ki (ماء) kelimedeki hemzenin aslı *hâ* (هَاء) 'dır. Çünkü bu kelimenin cemi ile taşıri *hâ*' (مَوِيَه- أَمْوَاه- مِيَاه) ile geçer. Yine bu örnekler de şâzdır. Lakin (ماء) kelimesi lazımdır.⁴⁶²

(c-6) **Hâ** (هَاء), kelimedeki *elif* (ا) ile *hemze* (الهمزة) 'nin yerine gelebilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
هَرَقتُ	Döktüm	أرقت	أراق	Çev. ⁴⁶³
هَنَاهُ	Edep yeri	هنا و	هنا	Çev. ⁴⁶⁴

Bu kelimedeki (هنا) iki görüş vardır; Birincisi: *Elif* (هنا) kelimesinde *hâ*'ya çevrilmiştir. Elifin aslı da *vâv* (و) 'dır. Çünkü cemisi (هنوات) 'tir. Bu da Basra mektebinin ekseriyet görüşüdür. Diğer görüşe göre kelimedeki değişim yoktur, sonundaki *hâ* ise *hê*'ü's-sektir. Sekkâkî bu hususa: " وهناه باعتبار. " (Yani bir görüşe göre) sözüyle ifade etmektedir.⁴⁶⁵

(c-7) **Yâ** (يَاء), *Cîm* (ج) 'e çevrilebilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
أَمَسَجْتُ	Akşamladım	أَمَسَيْتُ	أَمَسَى	Çev. ⁴⁶⁶

Bu örnek, şiirde geçer ve bu şekilde kullanması da kural dışıdır (şâzdır).

(c-8) **Lâm** (لَام), kelimedeki *dâd* (ض) veya *nûn* (ن) 'nun yerine geçebilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
الطَّجَعُ	Uzandı	اضطجع	ضجع	Çev. ⁴⁶⁷

⁴⁶² Geniş bilgi için bkz. İbn Cinnî, age., III, 142-148; ez-Zemahşerî, age., I, 507.

⁴⁶³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, I, 404, ancak bu kelimedeki üç rivayet var, (أراق, هراق, أهراق) hepsi de câzidir.; Güneş, age. s. 514.

⁴⁶⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; el-Cevherî, age. VI, 2218; İbn Fâris, age. VI, 67; Güneş, age. s. 1256.

⁴⁶⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; yine bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, I, 514.

⁴⁶⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; İbnü'l-Hâcib, *el-İzâh*, I, 420 ; Râcî'l-Esmar, age. s. 17.

⁴⁶⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; el-Cevherî, age. III, 1248; Güneş, age. s. 693.

أصيلا	Akşama doğru	أصيلان	أصيل	Çev. ⁴⁶⁸
-------	--------------	--------	------	---------------------

Bu iki örnek de şiirde geçer.⁴⁶⁹ Ayrıca Sibeveyhi bu örneklerin çok az olduğunu

"و ذلك قليلٌ جداً"⁴⁷⁰ sözleriyle ifade etmektedir.

(c-9) **Nûn** (النُّون), bir kelimedede bulunan *vâv* (الواو)'ın yerine gelebilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Doğrusu	Müfredi	İşlem
صَنَعَانِي	San'alı	صنعاوي	صنعاء	Çev. ⁴⁷¹

Kaldı ki *vâv* (الواو)'ın aslı olan hemzenin, *nûn* (ن)'a çevrilmesi şâzıdır. Kural dışıdır. Bu örneğin benzeri sadece (بِهْرَانِي) kelimesinde bulunmaktadır.⁴⁷²

(c-10) **Dâl** (الدَّال), bir kelime bulunan *tâ-te* (التَاء)'ın yerine geçebilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
اجدمعوا	Toplandılar	اجتمعوا	جمع	Çev. ⁴⁷³

(c-11) **Sâd** (الصَّاد), bir kelimedede bulunan *sîn* (السَّيْن)'nin yerine gelebilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
أصْبَغَ	Genişletti	أَسْبَغَ	سَبَغَ	Çev. ⁴⁷⁴
صَبَقَتْ	Öne geçti	سَبَقَتْ	سَبَقَ	Çev. ⁴⁷⁵

Bu örnekler Kur'an-ı Kerim ayetlerinden alınmıştır. Birincisi:

⁴⁷⁶ (وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَةً ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً.)

⁴⁶⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; İbn Fâris, age. I, 109; el-Cevherî, age. IV, 1623, bu kelimenin (أصيل) çeşitli manalara gelir, akşam, ikindi ile akşam arası ve çoğunluğu (أصانل, أصال, أصلان) ve (أصلان) taşğiri ise (أصيلان).

⁴⁶⁹ Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, I, 515- 516; Râci'l-Esmar, age. s. 21.

⁴⁷⁰ Bkz. Sibeveyhi, age. II, 240.

⁴⁷¹ Bkz. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 425,

⁴⁷² Bkz. İbn Usfûr, *el-Mümti' fî't-taşrif*, s. 395.

⁴⁷³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; er-Râzî, age. s. 110; Güneş, age. s. 172- 175.

⁴⁷⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; er-Râzî, age. s. 284; Güneş, age. s. 549.

⁴⁷⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; er-Râzî, age. s. 284; Güneş, age. s. 549.

“Cenab-ı Allah’ın nimetlerin gizli ve açık olarak bolca serdiğini görmez misiniz?”
477 ayetler. İkincisi:

(إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ.)⁴⁷⁸

“Daha önce bizden en güzel sonucun vaadini almış olanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar.”⁴⁷⁹ Kaldı ki Kur’an-ı Kerim’de bazı kelimeler az olsa bile *sîn* (س) ile yazılır. Ancak *sîn* (س) *sâd* (ص)’la okunur.

Örneğin:

480 (وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.)⁴⁸⁰ ayette geçen (يَبْصُطُ - يَبْصُطُ) kelimeyi *sâd* ile *sîn* olarak okunur. Dolayısıyla iki şekli de câizdir.⁴⁸¹

(c-12) **Zây- Ze** (الزَّيِّ), bir kelimedede bulunan *sîn* (السَّيْنِ)’nin yerine gelebilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
يَزُدُّ	Sarkıttı	يَسُدُّ	سَدَّ	Çev. ⁴⁸²

(c-13) **Tâ-te** (التَّاء), bir kelimedede bulunan *vâv* (و), *sâd* (ص), *sîn* (س) ve *bâ* (ب)’in yerine gelebilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
أَتَلَجَّ	Girdirdi	أَوْلَجَّ	وَلَجَّ	Çev. ⁴⁸³
لَصَّتْ	Hırsız	لِصَّ	لِصَّ	Çev. ⁴⁸⁴
طَسَّتْ	Bardak	طَسَّ	طَسَّ	Çev. ⁴⁸⁵
الدَّعَالَتِ	Hızlı deve	الدَّعَالِبِ	ذَعَلَبَ	Çev. ⁴⁸⁶

^{476 477} Bkz. Lukman, 31/ 20.

⁴⁷⁷ Bkz. en-Nesefî, age. II, 717; Karaman ve başkaları, age. s. 412.

⁴⁷⁸ Bkz. el-Enbiyâ, 21/ 101.

⁴⁷⁹ Bkz. en-Nesefî, age. II, 421; Karaman ve başkaları, age. s. 329.

⁴⁸⁰ Bkz. el-Bakara, 2/245.

⁴⁸¹ Bkz. eş-Şâtibî, age. s. 43.

⁴⁸² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63; İbn Fâris, age. III, 149; er-Râzî, age. s. 292; Güneş, age. s. 560.

⁴⁸³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63- 64; İbn Menzûr, age. II, 399; er-Râzî, age. s. 735; Güneş, age. s. 1326.

⁴⁸⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63- 64; İbn Fâris, age. V, 249; er-Râzî, age. s. 598; Güneş, age. s. 1064.

⁴⁸⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63- 64; el-Cevherî, age. III, 943; er-Râzî, age. s. 329, yine er-Râzî, bu kelime hakkında şu lehçeleri söyler (طس، طسوس، طسات) ve çoğunluğu ise (طس، الطسة، الطست); Güneş’in sözlüğünde ise manası lavabo diye geçer, ancak Toptaş’ın sözlüğünde, manası tas olarak geçer. Bkz. Toptaş, age. s. 269.

Ancak (طسّ، لَصص) tâ'ya çevrilen şeddeli harfin ikincisidir. Çünkü aslı (طسّ، لَصص)dir. (c-14) **Mîm (الميم)**, bir kelimedede bulunan, *vâv* (و), *nûn* (ن) ve *bâ* (ب)'in yerine geçebilir. Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Müfredi	İşlem
فم	Ağız	فو	=	Çev. ⁴⁸⁷
بنام	Parmaklar	بنان	=	Çev. ⁴⁸⁸
كتم	Yakından	كثب	=	Çev. ⁴⁸⁹

Son olarak bu konuyu şöyle özetleyebiliriz: Sekkâkî bu fasılda bedele bağlı olan “sürekli olmayan sonuçları” konuyu ele almıştır. Bazı kelimelerdeki harf değişimleri şiir zaruretinden kaynaklarken bazıları az kullanıma sahiptir, yani semâîdir (سَمَائِي). Bazıları ise kural dışıdır.⁴⁹⁰

5) Beşinci Kanun: Kalb ve Kuralları (القلبُ المَكَائِي)

Kelime yapısını etkileyen kurallardan birisi de kalb konusudur. Sekkâkî bu konuya kalb olup olmadığını sorarak şöyle bir soruyla başlar. Kalb, sözlükte değiştirme, çevirme ve döndürme anlamlarına gelir.⁴⁹¹ Terim olarak, aynı kelimedede bir harfi, diğer bir harfin yerine geçmesidir.⁴⁹²

Kelime	Manası	Aslı	Vezni	İşlem
--------	--------	------	-------	-------

⁴⁸⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 63- 64; el-Cevherî, age. I, 127;

⁴⁸⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 64; el-Cevherî, age., V, 2004; Toptaş, age. s. 310, ancak cemi (أفواء)tır, (أفوام) değildir.

⁴⁸⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 64; İbn Fâris, age. I, 192, Halil'e göre parmak ucudur; Güneş, age. s. 96.

⁴⁸⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 64; İbn Menzûr, age. I, 702; İbn Fâris, age. V, 162; Güneş, age. s. 1004.

⁴⁹⁰ Bkz. ez-Zemahşerî, age., I, 511-512; İbnü'l-Hâcib, *el-İzâh*, II, 414.

⁴⁹¹ Bkz. er-Râzî, age. s. 547, Güneş, age. s. 972.

⁴⁹² Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, I, 541 vd.; İbn Usfûr, Ali b. Mü'min, *el-Mümti'*, Lübnan 1996, I, 398; el-Esterâbâdî, Hasen b. Muhammed, *Şerhu'ş-Şâfiye* (Thk. Abdülmaksûd M. Abdülmaksûd), Kahire (doktora tezi) 1425/2004, I- II, I, 184; el-Esmar, age. s. 337 vd.

أيس	Ümitsiz	يئس	عقل	Kalb ⁴⁹³
-----	---------	-----	-----	---------------------

Bu kelimedeki kalb masdardan anlaşılır. Çünkü masdarı (اليأس) kelimesidir.

Sekkâkî kalbin sebeplerini kısaca şöyle özetler: kelimenin aslına (masdar) dönerek (ناء) gibi, iştikâkını bilerek (الحادي) gibi, az kullanmasından da olabilir (أرام) gibi, yine bir kelimedeki iki hemzenin buluşmaması dolayısıyla olabilir (الجائي) gibidir. Son olarak da sebepsiz gayri münsarif olmamaktan (أشياء) gibidir.⁴⁹⁴

Bu örnekler şöyle açıklanır:

Kelime	Manası	Aslı	Vezni	İşlem
ناء	Uzaklaştı	نأى	فعل	Kalb ⁴⁹⁵
الحادي	Birinci	الواحد	عالف	Kalb ⁴⁹⁶
أرام	Ceylanlar	أأرام	أفعال	Kalb ⁴⁹⁷
الجائي	Gelen	الجائي	فالع	Kalb ⁴⁹⁸
أشياء	Şeyler	شيءاء	لفعاء	Kalb ⁴⁹⁹

Sekkâkî, kelimenin vezniyle ilgili konuları ve kuralları " هذا تمام الأصل " şeklinde bir ifadeyle tamamlamıştır.⁵⁰⁰

b. Mülhak: (الملحق) Mücerredi Mezîdden Ayırmak

Sekkâkî bu konuyu, kelime vezninin eki, tamamı ve son kısmı şeklinde ele alarak usul harfleri zâit harflerden, mücerred kelimeyi de mezîdden ayırmaktadır. Bu yüzden Sekkâkî bu konuyu üç başlık altında (asâlet, ziyâde ve bedel) incelemektedir.⁵⁰¹

⁴⁹³ Bkz. el-Cevherî, III, 903; Güneş, age. s. 1337.

⁴⁹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 64.

⁴⁹⁵ Bkz. er-Râzî, age. s. 642, Güneş, age. s. 1141.

⁴⁹⁶ Bkz. İbn Fâris, age. VI, 90; Toptaş, age. 424.

⁴⁹⁷ Bkz. İbn Menzûr, age. XII, 13-14, Güneş, age. s. 514, (ريم) maddesinde, tam manası beyaz ceylan.

⁴⁹⁸ Bkz. el-Cevherî, age. I, 42; Güneş, age. s. 194.

⁴⁹⁹ Bkz. el-Fîyrûzâbâdî, age. I, 44, bu sözlükte kelimenin şu cemileri de geçer: (أشياوات, أشاوات, أشاوى) ; Güneş, age. s. 653.

⁵⁰⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 64.

⁵⁰¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 65.

1) Yerleri:

(a) Birinci Fasıl: Asâlet Yerleri (مواضع الأصالة):

Sekkâkî, bu fasılda, köklü ve mücerred kelimenin hallerini ve durumlarını beyan etmiş ve bu konuyla ilgili halleri kurallaştırmıştır. Çünkü dilciler genelde ziyâdeden bahsederken bu konuya ihtiyaç duymamışlardır.⁵⁰² Ancak konuları girmeden önce Sekkâkî şu üç kelimeyi kullanmaktadır: (الأوّل) kelimenin başı ve ilk harfî, (الحشْو) kelimenin ortası ve son olarak da (الطَّرْف) kelimenin sonunda gelen harftir. Sekkâkî bu konunun kurallarını çok özel bir yöntemle şöyle sıralamaktadır: **Vâv (الواو)**, her kelime başında *vâv* gelirse aslidir. Zâit olmaz.

Örnekler:

Kelime	Manası	Harf	Hükmü
وَرَنْتَل	Şer	الواو	Aslidir. ⁵⁰³

Lâm (اللام), her kelime başında, ortasında ve sonunda gelirse aslidir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Harf	Hükmü
لَهْدَم	Kesti	اللام	Aslidir. ⁵⁰⁴
قَلْفَع	Kuru çamur	اللام	Aslidir. ⁵⁰⁵

Ancak lâm şu üç kelimedede zâittir.

Kelime	Manası	Harf	Hükmü
زَيْدَل	Erkek ismi	اللام	Zâittir. ⁵⁰⁶
عَبْدَل	Kul	=	Zâittir. ⁵⁰⁷

⁵⁰² Bkz. Sîbeveyhi, age. IV, 329, el-Müberra, age. I, 56.

⁵⁰³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 66; İbn Menzûr, age. XI, 724.

⁵⁰⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 66; el-Cevherî, age. V, 2037; Güneş, age. s. 1080.

⁵⁰⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 66; İbn Menzûr, age. VIII, 294.

⁵⁰⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 66; er-Râzî, age. s. 279.

⁵⁰⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 66; er-Râzî, age. s. 407- 408; Güneş, age. s. 750.

فَجَل	Ayaklarını açan	=	Zâittir. ⁵⁰⁸
-------	-----------------	---	-------------------------

Lakin (هَيْقَل ، طَيْسَل ، فَيْسَلَة) kelimelerinde *lâm* asli veya zâit olabilir. Bu meselede iki ihtimal vardır.

Kelime	Manası	Harf	Hükmü
هَيْقَل	Deve kuşu	ل-ي	İhtimal. ⁵⁰⁹
طَيْسَل	Çok	ل-ي	İhtimal. ⁵¹⁰
فَيْسَلَة	Avret	ل-ي	İhtimal. ⁵¹¹

Bu kelimelerde *lâm* (ل) zâit sayılırsa, *yâ* asli; *yâ* (ي) zâit sayılırsa *lâm* aslidir.⁵¹²

Sekkâkî'ye göre işaret isimlerindeki (أولئك ، هُنَالِكَ ، ذَلِكَ) *lâm* (ل)'a bakılmaz. Çünkü onlar mana harfleridir (حروفُ المَعْنَى). Başlı başına bir kelimedir. Ancak Sîbeveyhi ve Zemahşerî'ye göre *Lâm* (اللام) bu kelimelerde zâittir.⁵¹³

Sonuçta Sekkâkî'nin bu görüşünü İbnü'l-Hâcib gibi birçok dilci tercih etmiştir.⁵¹⁴

Hemze ile Mîm (الهمزة و الميم), bir isim *hemze* (ء) veya *mîm* (م) başlarsa ve kelimenin diğer harfleri en az dördü asıl harflerinden ise *hemze* ile *mîm* aslidir.⁵¹⁵

Örnekler:

Kelime	Manası	Harfî	Hükmü
إصْطَخِر	İran'da şehir	أ	Aslidir. ⁵¹⁶
مَرْدُقُوش	Safran otu	م	Aslidir. ⁵¹⁷

⁵⁰⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 66; el-Cevherî, age. I, 333; İbn Fâris, age. IV, 480 ayrıca kelime sözlükte şu madde de (فَجَل) çünkü lâm zâittir.

⁵⁰⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 66; el-Cevherî, age. V, 1851.

⁵¹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 66; el-Cevherî, age. V, 1751.

⁵¹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 66; İbn Menzûr, age. XI, 520- 521.

⁵¹² Daha fazla bilgi için bkz. İbnü'l-Hâcib, *el-Îzâh*, II, 396.

⁵¹³ Bkz. Sîbeveyhî, age. IV, 237; ez- Zemahşerî, age., II, 365.

⁵¹⁴ Bkz. İbnü'l-Hâcib, *el-Îzâh*, II, 396; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-mesâlik*, II, 383.

⁵¹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 66.

⁵¹⁶ Bkz. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 211.

⁵¹⁷ Bkz. el-Cevherî, age. III, 1019; Güneş, age. s. 523.

Müştak olmayan her ismin başında birinci ve ikinci harflerinden birisi zâit ise diğeri aslidir.

Örnekler: Mancımık: مَنْجِيْق kelimesinin *mîm*'i aslidir. *Nûn* (ن)'u ise zâittir. Delil ise kelimenin çoğulu (مجانيق), birinci *nûn* kelimededen düşmüştür.⁵¹⁸

Ayrıca müştak olmayan ismin başında iki zâit yan yana gelebilir. Fakat bu Sekkâkî'ye göre çok nâdirdir.

Örnek kelimeler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfleri	Hükmü
إِنْقَرٌ	Yaşlı	قحر	ا-ن	Zâittir. ⁵¹⁹
إِنْقَلٌ	Çok yaşlı	قحل	ا-ن	Zâittir. ⁵²⁰
إِنزَهُو	Kibirli	زهو	ا-ن	Zâittir. ⁵²¹

Kelimenin başında bulunmayan *hemze* ile *mîm* (م) genelde aslidir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
زَبِيرٌ	Toz	زبر	ء	Aslidir. ⁵²²
جُودَرٌ	İnek yavrusu	=	ء	Aslidir. ⁵²³
حَرْمَلٌ	Üzerlik otu	=	م	Aslidir. ⁵²⁴
عَظْمٌ	Karanlık	=	م	Aslidir. ⁵²⁵

Ayrıca kelimenin sonunda zâit elifden sonra gelen *hemze* zâittir.

Örnekler:

⁵¹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 67; er-Râzî, age. s. 106; Güneş, age. s. 1129.

⁵¹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 66; el-Cevherî, age. II, 786.

⁵²⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 66; el-Cevherî, age. V, 1799; Güneş, age. s. 929.

⁵²¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 66; İbn Fâris, age. III, 29.

⁵²² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 67; el-Cevherî, age. II, 668; er-Râzî, age. s. 267- 8, bu kelime (زَبِيرٌ) zây'ın bâ'ın kesresiyle okunur, tam manası yeni elbise üzerindeki toza denir.

⁵²³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 67; İbn Menzûr, age. IV, 124.

⁵²⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 67; el-Cevherî, age. IV, 1668; er-Râzî, age. s. 133; Güneş, age. s. 225.

⁵²⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 67; el-Cevherî, age. V, 1988.

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
طُرْفَاء	Bitki türü	طَرْفَة	ء	Zâittir. ⁵²⁶
عَاشُورَاء	Aşure	عَشْرَة	ء	Zâittir. ⁵²⁷
بِرُوكَاء	Hızlı koşu	بِرْك	ء	Zâittir. ⁵²⁸

Nûn (النون), bir fiilin sonunda zâit harf olarak gelmez. Bu da Basra mektebinin görüşüdür.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
تَشْيِطَنَّ	Şeytanlaştı	شَطَنَّ	ن	Aslidir. ⁵²⁹
تَدَهَّقَنَّ	Uyanık-tacir	دَهَّقَنَّ	ن	Aslidir. ⁵³⁰

Ancak Sekkâkî'ye göre, bu kural ekseridir. Yani geneldir. Bu da şu demektir: *Nûn* (تَشْيِطَنَّ) kelimesinde zâittir. Zira fiilin aslı (شَطَنَّ)'dır. Bu tercihini de şöyle bir ifadeyle açıklamaktadır:

"و الأقربُ عندي إلى تجاوبِ الأصولِ أنّ هذا الأصلُ أكثرُي والنونُ فيما ذكرنا زائدةً."⁵³¹

Bu da Sekkâkî'nin özgür bir âlim olduğunun bir kanıtıdır. Her rubâi mücerred kelimenin muzâafında (مضاعف:mudaaf) zâit harf olmaz. Bu harf, kelime içinde mükerrer olmasına rağmen zâit değildir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	Hükmü
وَعَوْع	Kurt sesi	وعوع	=	Aslidir. ⁵³²

⁵²⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 67; el-Cevherî, age. IV, 1393-94.

⁵²⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 67; er-Râzî, age. s. 433- 34, yine (عشوراء) kelimesi de sözlükte geçer; Güneş, age. s. 782-783 (Muharrem ayının 10. Günü).

⁵²⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 67; el-Cevherî, age. IV, 1574- 75; İbn Faris, age. I, 228-9.

⁵²⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 67; İbn Fâris, age. III, 183; Güneş, age. s. 654.

⁵³⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s.67; el-Cevherî, age. V, 2116; İbn Menzûr, age. XIII, 163.

⁵³¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 67.

⁵³² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 68; el-Cevherî, age. III, 1301; Güneş, age. s. 1311.

صِيصِيَّة	Terzi çatalı	صيص	=	Aslidir. ⁵³³
قَوَيْتُ	Tavuk sesi	قوي	قوا- فوق	Aslidir. ⁵³⁴

Sîn (السين), müştak olmayan isimlerde kesinlikle zâit olmaz. Bütün harfleri aslidir. Ancak Sekkâkî bu kurala her hangi bir örnek vermemiştir.⁵³⁵ Lakin izah için şu örnek verilebilir:

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfî	Hükmü
حسن	Güzel	حسن	س	Aslidir. ⁵³⁶

Mîm (الميم) harfî, fiillerde kesinlikle zâit olmaz. Ancak Sekkâkî'ye göre şu üç fiilde (تمندل ، تدرع ، تمسكن) *mîm* (الميم) zâittir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfî	Hükmü
تمندل	Mendille sildi	منديل	م	Zâittir. ⁵³⁷
تدرع	Zırhlı elbise giydi	درع	م	Zâittir. ⁵³⁸
تمسكن	Zavallı gösterdi	مسكين	م	Zâittir. ⁵³⁹

Ancak bu fiiller Sekkâkî'ye göre kural dışıdır. Çünkü çok azdır. Aza ise değer verilmez. Bu fiillerin doğrusu (تندل ، تدرع ، تسكن) dir.⁵⁴⁰ Kaldı ki (احرنجم ، تمعدد) fiillerinde bulunan *mîm* kesinlikle aslidir.

⁵³³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 68; el-Cevherî, age. III, 1044; Güneş, age. s. 689, ancak kelimenin manasını şöyle açıklar (Horoz ayağı mahmuzu) cemide (صياصي), lakin bunun manası kaleler demektir.(صيصة) için Güneşin verdiği mana doğrudur. Ama (صيصية) için doğru değildir. Bkz. er-Râgıb, age. s. 500.

⁵³⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 68; el-Cevherî, age. VI, 2469-70, tam manası , tavuğun yumurtlarken sesidir.

⁵³⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 68.

⁵³⁶ Bkz. er-Râzî, age. s. 136; Toptaş, age. s. 161.

⁵³⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 68; el-Cevherî, age. V, 1828; er-Râzî, age. s. 652, Toptaş, age. s. 390.

⁵³⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 68; el-Cevherî, age. III, 1206-7; İbn Fâris, age. II, 268; Güneş, age. s. 388.

⁵³⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 68; el-Cevherî, age. V, 2136-7; Güneş, age. s. 576-577.

⁵⁴⁰ Bkz. Sibeveyhi, age. IV, 308; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'îş*, I, 290, *el-Münsif*, I, 107-108.

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
تَمَعَّدَ	Sertleşti	معد	م	Aslidir. ⁵⁴¹
إِحْرَاجَ	Toplandı	حرجم	م	Aslidir. ⁵⁴²

Hâ-He (هاء) harfi, her halu kârda aslidir. Zâit olması güçtür. Sekkâkî'ye göre nerede gelirse gelsin aslidir.⁵⁴³

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
هَجْرَع	Ahmak	هَجْرَع	ه	Aslidir. ⁵⁴⁴
دِرْهَم	Dirhem	دِرْهَم	ه	Aslidir. ⁵⁴⁵

Sekkâkî'nin rivayetine göre, Müberrid hâ (هاء)'yı zâit harflerden çıkarmak üzereydi ancak İbn Cinnî bu görüşe karşı gelmiştir. Sekkâkî bu rivayeti şöyle tamamlar: "Bu kitap muhtasar olmasaydı, İbn Cinnî'nin reddiyesini cevaplardım."⁵⁴⁶

Kaynaklara baktığımızda Sîbeveyhi hâ (هاء)'yı zâit harflerden saydığını görürüz. Çünkü ona göre bu harf, kelimedeki son harfin harekesini belirtmek için getirilmiştir.⁵⁴⁷ Bu görüşü Müberrid şöyle bir ifadeyle açıklar:

" وَأَمَّا هَاءُ فَتَزَادُ لِبَيَانِ الْحَرَكَةِ وَلِخَفَاءِ الْأَلْفِ. مِثْلُ: إِرْمَةٌ، يَا صَاحِبَاهُ. " ⁵⁴⁸ Ancak örneklere bakılırsa hâ, hâ'ü's- sekittir.(هَاءُ السَّكْتِ). Bu da Sekkâkî'ye göre zâit harf olmaz. Çünkü mana harfleri başlı başına bir kelimedir. Bunu da sözleriyle şöyle açıklar:

" وَأَمَّا هَاءُ الْوَقْفِ فِي نَحْوِ: ثَمَّةٌ وَكُتَابِيَّةٌ فَبِمَعزَلٍ عِنْدِي عَنِ الْإِعْتِبَارِ أَصْلًا. " ⁵⁴⁹

⁵⁴¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 68; el-Cevherî, age. II, 539; İbn Fâris, age. V, 336; Güneş, age. s. 1118.

⁵⁴² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 68; el-Cevherî, age. V, 1898;

⁵⁴³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 68.

⁵⁴⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 69; el-Cevherî, age. III, 1306.

⁵⁴⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 69; el-Cevherî, age. V, 1918; Toptaş, age. s. 188.

⁵⁴⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 69.

⁵⁴⁷ Bkz. Sîbeveyhi, age. IV, 235.

⁵⁴⁸ Bkz. el-Müberrid, age. I, 60.

⁵⁴⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s.69.

Kaldı ki bu çelişki nasıl çözülür? Çünkü Sekkâkî'nin rivayetinin aynısını İbnü'l-Hâcib de söyler. Şöyle:

" وَأَمَّا الْهَاءُ فَكَانَ الْمَبْرَدُ لَا يَعْدُهَا. " ⁵⁵⁰

Cevap olarak şöyle denir: Müberrid hâ (الهاء) 'yı kelimenin temel yapısında zâit olarak kabul etmez. Lakin kelime sonunda harekeyi belirtmek için, zâit olduğunu tespit eder. ⁵⁵¹

Son olarak Müberrid'e irad edilen örnekler de şu iki kelime (anneler: الأَمْهَات) ⁵⁵² ve (döktü: أَهْرَاق) ⁵⁵³ başkası yoktur. Şüphesiz ki hâ bu iki örnekte zâittir. ⁵⁵⁴

(b) İkinci Fasıl: Ziyâde Yerleri (مَوَاضِعُ الزِّيَادَةِ):

Sekkâkî bu fasılda, ziyâde olan kelimenin hallerini ve durumlarını (mezid kelime ile zâit harflerin yerlerini) açıklamaktadır. Ayrıca Sekkâkî bu meseleleri kurallaştırarak sunmaktadır:

Her sülâsî mücerred kelimenin başına *hemze* (ء), *yâ* (ي) ve *mîm* (م) gelirse bu harfler zâittir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfî	Hükmü
أَصْبَع	Parmak	صَبَع	ء	Zâittir. ⁵⁵⁵
يَعْفَر	İsmi alem	عَفْر	ي	Zâittir. ⁵⁵⁶
مِنْحَج	Kabile adı	نَحَج	م	Zâittir. ⁵⁵⁷

Her sülâsî mücerred kelimeye lîn-illet harflerinden birisi (و، ا، ي) eklenirse (kelimenin başında bulunan vâv hariç) zâittir.

⁵⁵⁰ Bkz. İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye*, s. 77.

⁵⁵¹ Bkz. İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye*, s. 77-78

⁵⁵² Bkz. er-Râzi, age. s. 27; Toptaş, age. s. 60.

⁵⁵³ Bkz. el-Cevherî, age. IV, 1569; Güneş, age. s. 1243. Bu filde üç lehçe var (هراق، هرق، أهراق).

⁵⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. ez-Zemaşerî, age., I, 503; el-Esmar, age. s. 227- 9.

⁵⁵⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70; İbn Fâris, age. III, 330; Toptaş, age. s. 37.

⁵⁵⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70; el-Cevherî, age. II, 751- 2 (يعفر) Yê'in fethasiyle gayri münzarif, dammesiyle olursa münzariftir, bu ismi taşıyan Esvad b. Ya'fur, (عفر) de ekinin ilk sulamasına denir.

⁵⁵⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s.70; el-Cevherî, age. I, 340, bu kelimenin vezni (مسجد) veznindedir, Yemen'de bir kabile kurucusunun ismidir (منحج بن يحابر).

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfî	Hükmü
كَاهِلٌ	Orta yaşlı	كهل	ا	Zâittir. ⁵⁵⁸
غَزَالٌ	Ceylan	غزل	ا	Zâittir. ⁵⁵⁹
ضَيْعٌ	Aslan	ضغم	ي	Zâittir. ⁵⁶⁰
عَثِيرٌ	Toz	عثر	ي	Zâttir. ⁵⁶¹
عَوَسَجٌ	Dikenler	عسج	و	Zâittir. ⁵⁶²
خِرْوَعٌ	Kene otu	خرع	و	Zâittir. ⁵⁶³

Her rubâî ve humâsî mücerred kelimenin(başı hariç) ortasında ve sonunda bulunan lîn harfleri zâittir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfî	Hükmü
عَدَافِرٌ	Aslan adı	عذفر	ا	Zâittir. ⁵⁶⁴
سِرْدَاحٌ	Etlî deve	سردح	ا	Zâittir. ⁵⁶⁵
سَمِيدِعٌ	Onurlu	سمدع	ي	Zâittir. ⁵⁶⁶
غِرْنِيقٌ	Su kuşu	غرنق	ي	Zâittir. ⁵⁶⁷
فَدَوُكْسٌ	Aslan adı	فدكس	و	Zâttir. ⁵⁶⁸

Sekkâkî humasî kelimelere de bazı örnekler vermiştir.

Örnekler:

⁵⁵⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70; er-Râzî, ae. S. 581; Güneş, age. s. 1038, (30- 50 yaş arası).

⁵⁵⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70; er-Râzî, age. s. 473; Toptaş, age. s. 296.

⁵⁶⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70; el-Cevherî, age. V, 1972;

⁵⁶¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70; İbn Fâris, age. IV, 228; Güneş, age. s. 755.

⁵⁶² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 198, kelimenin müfredi, (عوسجة); Güneş, age. s. 829.

⁵⁶³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70; el-Feyyûmî, age. I, 167, vezni (مقود) müşhil, Toptaş, age. s. 177.

⁵⁶⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70; el-Cevherî, age. II, 742;

⁵⁶⁵ BKZ. es-Sekkâkî, age. s. 70; el-Cevherî, age. I, 375;

⁵⁶⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 370, ancak kelime sîn'nin zammesiyle ve dâl'in noktasıyla okunur, şöyle (سميدع).

⁵⁶⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 914.

⁵⁶⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70; İbn Menzûr, age. VI, 159.

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
قَبَعْرَى	Sert deve	قبعثر	ى	Zâittir. ⁵⁶⁹
خَرَّ عَيْلٍ	Batıl söz	خز عبل	ي	Zâittir. ⁵⁷⁰
عُضْرُ فَوْطٍ	Hayvancık	عضر فوط	و	Zâittir. ⁵⁷¹

Her sülâsî ismin sonuna eklenen *elif* ile *nûn* (ن ، ا) genelde zâittir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
سِرْحَانٍ	Kurt, aslan	سرح	ا ، ن	Zâittir. ⁵⁷²
عَثْمَانٍ	İsim	عثم	ا ، ن	Zâittir. ⁵⁷³
زَعْفَرَانٍ	Safran	زعفر	ا ، ن	Zâittir. ⁵⁷⁴
جَنْدِ مَانٍ	Gurup	حند م	ا ، ن	Zâittir. ⁵⁷⁵
عَقْرَبَانٍ	Akrebin erkeği	عقرب	ا ، ن	Zâittir. ⁵⁷⁶

Her kelimedede, bulunan *nûn* (النُّون) ile *tâ-te* (ت) harfleri mücerred kelimenin kalıplarına uymazsa zâit olurlar.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
نَرَجِسٍ	Kadın adı	رجس	ن	Zâittir. ⁵⁷⁷
كَنْهَيْلٍ	Ağaç türü	كهيل	ن	Zâittir. ⁵⁷⁸
نَرْتَبٍ	Sabit	رتب	ت	Zâittir. ⁵⁷⁹

⁵⁶⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70; el-Cevherî, age. II, 785, cemisi (قباعث).

⁵⁷⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; el-Cevherî, age. IV, 1684; Güneş, age. s. 324.

⁵⁷¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; İbn Menzûr, age. VII, 351; el-Cevherî, age. III, 1143.

⁵⁷² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; el-Cevherî, age. I, 374, kelime sîn'nin kesresiyle okunur, cemisi (سراحين); Güneş, age. s. 562.

⁵⁷³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; el-Cevherî, age. V, 1979; manası kırık kemik iyileşince (عثم) denir.

⁵⁷⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 400, cemisi (زعافر); Toptaş, age. s. 275.

⁵⁷⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 1098, ancak kelime zêl'le (حندمان) dâl'le değildir.

⁵⁷⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; İbn Menzûr, age. I, 624; Güneş, age. s. 800.

⁵⁷⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; İbn Menzûr, age. VI, 96, ancak manası çiçek türü, genelde kadın ismi olarak kullanılır; el-Cevherî, age. III, 964, ancak erkek ismi verilirse gayri münsarif olur; Güneş, age. s. 1160.

⁵⁷⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; el-Cevherî, age. V, 1814; İbn Cinnî, *el-Münşif*, I, 135, vezni ise (قرنفل).

تَقْل	Tilki yavrusu	تَقْل	ت	Zâittir. ⁵⁸⁰
-------	---------------	-------	---	-------------------------

Ancak *nûn* (النون) ile *tâ* (التاء) aşağıdaki kelimelerde aslidir. Çünkü kelimenin mücerred kalıplarına mutabıktır.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
نَهْشَل	Kurt	نَهْشَل	ن	Aslidir. ⁵⁸¹
صَعْتَر	Bitki türü	صَعْتَر	ت	Aslidir. ⁵⁸²
عَنْتَر	Yiğit	عَنْتَر	ت	Aslidir. ⁵⁸³

Bu kelimelerin vezni (فَعْلَل) kalıbıdır.

Nûn (النون), her humâsî mücerred kelimenin ortasında, üçüncü sâkin harf olarak gelirse zâittir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
عَقْنَل	Kum	عَقْل	ن	Zâittir. ⁵⁸⁴
جَحْنَل	Kalın dudaklı	جَحْل	ن	Zâittir. ⁵⁸⁵
شَرْنَبْث	Çok çirkin	شَرْبْث	ن	Zâittir. ⁵⁸⁶

Her kelimenin bir veya iki yerinde mükerrer harf bulunursa ikincisi zâittir. Ayrıca zâit iki harf de olabilir.

Örnekler:

⁵⁷⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; İbn Fâris, age. II, 486; el-Cevherî, I, 133; Sîbeveyhi, age. III, 196.

⁵⁸⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; el-Cevherî, age. IV, 1644; Sîbeveyhi, age. IV, 270; el-Müberraîd, age. III, 318.

⁵⁸¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; el-Cevherî, age. V, 1837.

⁵⁸² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 424, bitki otu Halep şehrinde meşhurdur, (زَعْتَر, سَعْتَر) denir.

⁵⁸³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; el-Cevherî, age. II, 759.

⁵⁸⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; el-Cevherî, age. V, 1769- 72, tam manası kocaman kum kümesi.

⁵⁸⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; el-Cevherî, age. IV, 1652.

⁵⁸⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 71; el-Cevherî, age. I, 285; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 171; İbn Cinnî, *el-Münşaf*, I, 136- 137.

Kelime	Manası	Aslı	Hafri	Hükmü
قَرْدٌ د	Tepe	قرد	د	Zâittir. ⁵⁸⁷
رِمْدٌ د	Çok, İnce	رمد	د	Zâittir. ⁵⁸⁸
عِنْدٌ د	Gerek	عند	د	Zâittir. ⁵⁸⁹
شَرْبٌ ب	Vadi ismi	شرب	ب	Zâittir. ⁵⁹⁰
مَرْمَرٌ م ، ر	Dahi	مرس	م ، ر	Zâittir. ⁵⁹¹
عَصَبٌ ص ، ب	Şiddetli	عصب	ص ، ب	Zâittir. ⁵⁹²

Her kelimedede şeddeli (müdgam: مدغم) harf bulunursa ikincisi zâittir. Sülâsî kelimeler bu kuralın dışındadır.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
خَدَبٌ ب	Kocaman	خدب	ب	Zâittir. ⁵⁹³
فَلَزٌ ز	Metal	فلز	ز	Zâittir. ⁵⁹⁴
حُبْنٌ ن	Korkak	جبن	ن	Zâittir. ⁵⁹⁵
قَطْعٌ ع	Kesti	قطع	ع	Zâittir. ⁵⁹⁶
اقشعرٌ ا ، ر	Titredi	قشعر	ا ، ر	Zâittir. ⁵⁹⁷

Sekkâkî kelimenin aslı ve zâit durumlarını izah ederek bunları birer kural şeklinde sunmuştur. Sîbeveyhi Zemahşerî gibi Kadîm dilciler bu konuları harf harf şeklinde ele almışlardır.

⁵⁸⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; el-Cevherî, age. II, 523- 524; Sîbeveyhi, age. IV, 424.

⁵⁸⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; el-Cevherî, age. II, 477; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 283.

⁵⁸⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; el-Cevherî, age. II, 512- 513.

⁵⁹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 100; Yâkût, *Mu‘cemü’l-büldân*, III, 332.

⁵⁹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; İbn Fâris, age. V, 310; el-Cevherî, age. III, 977- 978.

⁵⁹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; İbn Fâris, age. IV, 336-339;

⁵⁹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; el-Cevherî, age. I, 118.

⁵⁹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; el-Cevherî, age. III, 890; Güneş, age. s. 909.

⁵⁹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; el-Cevherî, age. V, 2090; Güneş, age. s. 141.

⁵⁹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; İbn Fâris, age. V, 101; Toptaş, age. s. 322.

⁵⁹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 462; Güneş, age. s. 951.

(c) Üçüncü Fasıl: Bedel Yerleri (مواضع البدل):

Sekkâkî, bu fasılda bedel yerlerini kısa bir şekilde açıklamaktadır.

Elif (الألف) bir kelimedede üç harften sonra gelirse *yâ* (ي) 'ya çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
أعطيت	Verdim	أعطى	عطى	Bedel ⁵⁹⁸

Sülâsî bir kelimedede *elif* (الألف) kelime sonunda *yâ* (الياء) 'dan sonra gelirse *yâ* 'dan çevrilmiştir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Fiili	İşlem
حيى	Yaşadı	حيي	حي	Bedel ⁵⁹⁹
عى	Yoruldu	عيي	عي	Bedel ⁶⁰⁰

Ayrıca bu örnekler idgâm ve çözümlmesiyle de okunur.

Kelime sonundaki *elif* (الألف) 'ten önce *yâ* (ي) gelmezse imâle (إمالة) yapılabilir.

Yani esreye veya *yâ* (ي) 'ya yakın şekilde okunur.

Örnekler:

Kelime	Manası	Okuması	İşlem
الضحى	Kuşluk vakti	الضحى	İmâle. ⁶⁰¹

Sekkâkî önceki fasılların tersine bu konuyu örneksiz ve çok kısa bir şekilde sunmuştur. Böylece Sekkâkî dildeki tecdid ve yenileme rolünü ortaya koymaktadır. Sîbeveyhi, el-Müberraîd, Zemahşerî gibi Kadîm dilciler bu konuları harf harf şeklinde sunmuşlardır.⁶⁰²

⁵⁹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 75; er-Râzî, age. s. 440- 441; Toptaş, age. s. 44.

⁵⁹⁹ Bkz. er-Râzî, age. s. 166- 167; Güneş, age. s. 300- 30, yine geniş bilgi için bkz. er-Râgıb, age. s. 268- 270.

⁶⁰⁰ Bkz. er-Râgıb, age. s. 600; er-Râzî, age. s. 467; Güneşü, age. s. 836.

⁶⁰¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 75; er-Râgıb, age. s. 502- 503; Toptaş, age. s. 262.

⁶⁰² Karşılaştırma için bkz. Sîbeveyhi, age. IV, 237; el-Müberraîd, age. I, 61 vd. ; ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, I, 505.

2) Kuralları (قواعد تمييز الكلمة):

Sekkâkî kelimenin mücerredini mezîdinden ayırmak için, şu kuralları sunar:

a) Tereddütsüz halinde:

Öğrendiğin bazı kurallara dayanarak şu durumlarda hemen hükmü verebilirsin:

(a-1) **Hemze** (الهمزة), bir kelime başındaki hemzeden sonra, dört usul harf gelirse aslidir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Harfi	Hükmü
إِصْطَبِلْ	Ahır	ء	Aslidir. ⁶⁰³

(a-2) **Yâ** (الياء), bir kelimenin başında gelip de ondan sonra en az dört usul harf bulunrsa aslidir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Harfi	Hükmü
يَسْتَعْوِر	Misvak ağacı	ي	Aslidir. ⁶⁰⁴

(a-3) **Lîn-Med harfleri** (واي) ile **hemze**, sülâsîden fazla bir kelimedede gelirlerse zâittir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
إِعْصَار	Fırtına	عصر	ا، ء	Zâittir. ⁶⁰⁵
إِذْرُون	Yemlik	درن	و، ء	Zâittir. ⁶⁰⁶

(a-4) **Bir kelimedede bulunan**, mükerrer veya şeddeli (idgâmlı) harflerden ikincisi zâittir. Sülâsî kelimeler bu kural dışıdır.

Örnekler:

⁶⁰³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 961; Toptaş, age. s. 37.

⁶⁰⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; el-Fîrûzâbâdî, I, 500; bu kelime batıla ve Medine'de (المدينة) bir yere de denir. Bkz. Yâkuût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 436.

⁶⁰⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; İbn Fâris, age. IV, 340- 343; Toptaş, age. s. 44.

⁶⁰⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 1195; Güneş, age. s. 390.

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
عَقْل	Kumluk	عقل	ن ، ق	Zâittir. ⁶⁰⁷
خَفِيد د	Hızlı	خفد	ي ، د	Zâittir. ⁶⁰⁸

Sekkâkî'nin tespitine göre, lîn harferi (illet, med) mezîd bir kelimedede gelirse zâittir.

b) Tereddüt Halinde:

Sekkâkî kelimedeki zâit harfi bilmekte tereddüt edilmesi halinde takip edilecek yöntemi şöyle izah etmektedir:

(b-1) İştikâk (الاشتقاق):

Sekkâkî'ye göre iştikâk sadece kelime türetmek değil, kelimenin aslına da dönmektir. Kelimeyi oluşturan temel harfleri bilmektir. Temel harflerin dışındakiler zâittir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
مَحَبِّب	Adam ismi	حَبِّب	م	Zâittir. ⁶⁰⁹
مَوْظَب	Yer adı	وَضَب	م	Zâittir. ⁶¹⁰
مَكْوَرَة	Uzun başlı	كَوْز	م	Zâittir. ⁶¹¹

Bu örneklerin doğru şekli, birincisi idgâmla (مَحَبِّب), ikincisi zâ (الظاء)'nın esresiyle (مَوْظَب), sonuncusu ise i'lâlle (مَكْوَرَة)'dir.⁶¹² Ancak bu örneklerdeki kelimelerin *mîm* (م)'i asli sayılırsa şekilleri şöyle (مَحَبِّب, مَوْظَب, مَكْوَرَة) olur. Lakin iştikâk buna yardım etmez. Kaldı ki bazı kelimelerin birden fazla iştikâkı olabilir. Bu durumda ikisi de câizdir. Ancak birisi diğerinden üstündür.

Örnekler:

⁶⁰⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; önceki örneklere bkz. ziyâde yerleri s. 110 vd.

⁶⁰⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 72; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 280, yine manalarından zalim ve bitki türü, cemisi ise (خفادد، خفاويد، خفيددات).

⁶⁰⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 73; el-Cevherî, age. I, 105; el-Fîrûzâbâdî, I, 71, vezni (مقعد); Güneş, age. s. 197-8.

⁶¹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 73; el-Cevherî, age. I, 233; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 142, zâ (ظ)'nın fethasıyla Mekke yakınında bir yer ismidir. Bkz. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 245.

⁶¹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 73; el-Cevherî, age. III, 893; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 523, cemisi (كيزان أكواز). Güneş, age. s. 1039.

⁶¹² Bkz. İbn Cinnî, *el-Münsif*, I, 142; İbnü'l-Hâcib, *el-İzâh*, I, 33.

Kelime	Aslı	Manası	Harfi	Hükmü
شيطان	شَطْنٌ	Uzaklaştı	ي ، ا	Zâittir.
شيطان	شَاطٌ	Yandı	ا ، ن	Zâittir. ⁶¹³

(b-2) Kalıplara uyma (غلبة النظير):

Bir örnek, Arapçadaki kelimenin mücerred kalıplarına uymazsa kelime zâit harf var demektir.⁶¹⁴

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
تَرْتَبُ	Sabit	رَتَبَ	ت	Zâittir. ⁶¹⁵
تَنْفَلُ	Tilki yavrusu	تَفَلَ	ت	Zâittir. ⁶¹⁶

Çünkü Arapçada *fâ-fe* (ف)'in fethası ve birinci *lâm* (اللام)'in zammesiyle (فَعَلَل) kalıbı yoktur. Ancak tersi vardır. Buna da *Sekkâkî* (اعتبارُ الكلي) terimini kullanmaktadır.⁶¹⁷

(b-3) Çok Kullanma (كثرة الاستعمال):

Kelimenin ana ve temel öğeleri çoğunlukla (ل ، ع ، ف) olmak üzere üçtür. Dörtlü keimede sonuna bir *lâm* (فعلل) eklenir. Beşlide sonuna iki *lâm* (فعللل=فعللل) eklenir. Bu harflerin haricindekiler zâittir. Özellikle *lîn* harfleri (حروف المد=العة=اللين واي) ayrıca bir kalıbı diğerinde fazla kullanmış ise ona göre zâit harfler belirtilir. Öreğin (فَعْلان) kalıbı (فَوَعال) kalıbından daha fazla kullanılmaktadır.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
حَوْمَان	Dönmek	حوم	ا ، ن	Zâittir. ⁶¹⁸
حَوْمَان	Dönmek	حمن	ا ، و	Zâittir.

⁶¹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 73; er-Râgıp, age. s. 454-55; Güneş, age. s. 632, 654.

⁶¹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 73.

⁶¹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 73; önceki derse (Ziyâde Yerleri) bkz. s. 103 vd.

⁶¹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 73.

⁶¹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 73.

⁶¹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 74; el-Cevherî, age. V, 1908; Güneş, age. s. 295.

Ancak (فَعْلان) kalıbı daha fazla kullandığından ötürü, (حَوْمان) kelimesinin sonundaki (ا، ن) zâittir. Sekkâkî bu örneği şöyle bir ifadeyle izah etmektedir:

" و كَالْفَضَاءِ لِحَوْمَانِ بِيَزَادَةِ النَّوْنِ لَمَّا تَجَدُّ فَعْلَانِ فِي الْأَوْزَانِ أَكْثَرَ مِنْ فَوْعَالٍ. " ⁶¹⁹

Aynı şekilde (أفعل) kalıbı da (فَوْعَل ، فيعل) kalıbından daha fazla kullanılmaktadır.

Örnek:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
أولق	Delilik	ولق	أ	Zâittir. ⁶²⁰
أولق	Parladı	ألُق	و	Zâittir.

Ancak bu örnekte biri diğerinden üstün olan iki ihtimal geçerlidir. Bu meselede farklı iki görüş var; el-Kisâî'nin (189/805) ⁶²¹ görüşü, örneğin kalıbı (أفعل)'dir. Bu da aynı zamanda Sekkâkî'nin tercihidir. Sîbeveyhi ve el-Müberrağ göre ise kelimenin kalıbı (فَوْعَل)'dir. İbn Cinnî'ye göre ise kelimenin her iki kalıbı aynı seviyededir. Böylece ikisi de câizdir. ⁶²²

(b-4) Zâidin Galip Gemesi (غلبة الزيادة):

Kelimede üçten fazla gelen harf, genelde zâittir. Zira Arapçada kelimeler çoğunlukla sülâsîdir. Buna göre tesniye (ا ن = ي ن) ve sâlim cemilerin (ا ت = ي ن، ا ت) ekleri zâit harfler olarak göze çarpmasıdır. Sekkâkî bu kurala (التَّرْجِيحُ بِاللَّوَاحِقِ) adını vermiştir. ⁶²³

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	Hükmü
طالبان	İki talebe	طالب	ا، ن	Zâittir. ⁶²⁴
مُسلِمُونَ	Müslümanlar	مُسلِم	و، ن	Zâittir. ⁶²⁵

⁶¹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 74.

⁶²⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 74; el-Cevherî, age. IV, 1446- 7; Güneş, age. s. 34.

⁶²¹ Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kûfî, büyük dilci, yedi kıraat imamlardan biri, Kûfe dil mektebinin müessisidir, bazı eserler yazdı, bunlardan *el-Maşadır* ve *Meâni'l-Kur'ân*. Bkz. ez-Zübeydî, age. s. 127; el-Enbârî, age. s. 58- 60; Yâkût, age. IV, 1747; İbn Hallikân, age. III, 295; ez-Ziriklî, age. IV, 283; DİA, XXVI, 69-70.

⁶²² Ceniş bilgi için bkz. Sîbeveyhi, age. III, 159; el-Müberrağ, age. III, 342; İbn Cinnî, *el-Münşif*, I, 116; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'îş*, III, 291.

⁶²³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 74; İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye*, s. 70 vd.

⁶²⁴ Bkz. er-Râzî, age. s. 395; Güneş, age. s. 727.

⁶²⁵ Bkz. er-Râzî, age. s. 311, Toptaş, age. s. 370.

مؤمنات	Kadın Mü'minler	مؤمنة	ا، ت	Zâittir. ⁶²⁶
حَوَّمان	Yer ismi	حوم	ا، ن	Zâittir. ⁶²⁷

Sekkâkî'nin eserindeki metodu ile ilgili örnekler gayet çoktur. Hatta bazı kuralların ondan fazla örneği vardır.⁶²⁸ Ancak danışman hocamızın yönlendirmesine göre tezin de sınırları gözetilerek sadece bazı örnekler sunulmuştur.

Bu bölümün şöyle özetlebiliriz: Birinci bâbında, Sekkâkî harflere ait konuları ele almıştır. Sekkâkî bu bâba, kısa bir ön bilgiyle (tenbih- giriş) başlamış, harflerin sıfatlarını ve mahreçlerini açıklamıştır. Çünkü harfi doğru okumak, kelimeyi doğru okumaktır. Sekkâkî kelimeyi oluşturan harfleri kastetmiştir. Yani bina harflerini (حروفُ المَبْنِي) mana harflerini (حروفُ المَعْنِي) değil. Zira mana harfleri başlı başına bir kelime türüdür.

Sekkâkî'nin, ilk ele aldığı konu iştikâktir. Burada ilginç olan husus bu ilmi sarf ilmine bağlamasıdır. Çünkü ikisi de kelimenin çoğaltılmasıyla ilgilidir. Ancak iştikâk ilmindeki türetilmiş kelimeler arasında müşterek mana söz konusudur.

Sekkâkî ikinci konusunda, Arapçada kelimenin baş kalıbını (mîzân-ı sarfî-kelime vezni: وزنُ الكلمة) ve onunla ilgili kuralları (kâideler) izah etmiştir.

Sekkâkî, harf açısından kelime yapısını etkileyen bütün kuralları: Kelimenin ana kalıplarını (أبنيةُ الكلمة), ziyâde ve harflerini (zâit harfler: الزِّيَادَةُ وَحُرُوفُهَا), hazf ve hallerini, kalb ve kurallarını (القلبُ المَكَانِي) ve sarf ilminin en zor konusu olan bedel ve harflerini (ibdâl ile i'lâl: الإبدال و الإغلال) beyan etmiştir.

Sekkâkî, bedelin bütün kurallarını: “Vâcip sonuçlar, câiz sonuçlar ve sürekli olmayan sonuçlar” (النتائج الواجبة، الجائزة، النتائج غير المستمرة) başlıkları altında geniş bir biçimde açıklamıştır. Sekkâkî bu bâbın son kısmında, mülhak (مُلْحَق) adı altında mücerredî zâitten ayırma kurallarını detaylı bir şekilde üç fasılda şerh etmiştir. Birinci fasılda asâlet yerlerini (مواضعُ الأصالة), ikinci fasılda ziyâde yerlerini (مواضعُ الزِّيَادَةِ) ve üçüncü fasılda ise bedel yerlerini (مواضعُ البَدَلِ) açıklamıştır. Ayrıca Sekkâkî bu konuları kural şeklinde sunmuştur. Fakat Sîbeveyhi, Müberrid, Zemahşerî gibi bu sahanın önde

⁶²⁶ Bkz. er-Râzî, age. s. 26; Toptaş, age. s. 347.

⁶²⁷ Bkz. el-Cevherî, age. V, 1908; Güneş, age. s. 295, tam manası bir şeyin etrafında dönmektir, yer ismi diye de geçer. Bkz. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 325.

⁶²⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 70.

gelen âlimleri bu konuları sunarken, harf harf ele almışlardır. Bu da Sekkâkî'nin bu alanda büyük bir dilci olduğunu kanıtlamaktadır.

Son olarak da Sekkâkî, ayırma kurallarının tercih sebeplerinin tercih yöntemlerini; iştikâk, çok kullanım durumları, Arapçadaki kalıplara uyması ve zâit harfin bir kelimeye galip gelmesini açıklamıştır.

Sekkâkî bu konuları açıklarken sık sık örneklerle desteklemiştir. Vermiş olduğu örneklerin birçoğu, kullanım açısından çok azdır. Ancak ana ve kadim kaynaklarla büyük sözlüklerde bulunmaktadır.⁶²⁹

⁶²⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 59- 62- 63- 64- 66 vd.

B. İKİNCİ BÂB: KELİME HEY'ETLERİ (الاعتبارات الرَّاجِعَةُ إِلَى الْهَيْئَاتِ)

Sekkâkî ikinci bölümün bu kısmında, kelime hey'etleriyle (sîgalar- şekiller: هَيْئَاتُ الْكَلِمَةِ) ilgili konuları kaleme almıştır. Bu kısım bir ön bilgi (giriş) ve iki bölümden (nevi) oluşmaktadır (s. 75- 99). Ön bilgide kelime (isim, fiil) harf sıhhat ve illet açısından sahih ve mu'tel olmak üzere (الصَّحِيحُ وَ الْمُعْتَلُّ) ikiye ayrılmıştır.

Sahîh ve Çeşitleri (الصَّحِيحُ وَأَقْسَامُهُ): Kelimenin temel harflerinde illet harfi bulunmazsa kelimeye “sahih” denir.⁶³⁰

Sahih, sâlim (سالم), mehmûz (مهموز) ve muzâaf- muzaaf (mudaaf-şeddeli veya mükerrer: الْمُضَاعَفُ = الْمُضَاعَفُ) şeklinde üçe ayrılır.

Örnekler:

Kelime	Manası	Türü	Hükmü
كتب	Yazdı	Sâlim	Sahih ⁶³¹
قرأ	Okudu	Mehmûz	Sahih ⁶³²
عد	Saydı	Muzâaf	Sahih ⁶³³
سلسل	Sıraladı	Muzâaf	Sahih ⁶³⁴

Ancak Sekkâkî'nin tespitine göre sülâsî muzâafında (عَدَّ) gibi idgâm vâciptir. Fakat rubâî (dörtlü) kelimedede idgâm söz konusu değildir.⁶³⁵

Mu'tel ve Çeşitleri (الْمُعْتَلُّ وَأَقْسَامُهُ):

Kelimenin temel harflerinde illet harfi blunan kelimeye mu'tel (الْمُعْتَلُّ) denir.⁶³⁶

Beş kısma ayrılır: Kelime başında illet harfi bulunursa misâldir (الْمِثَالُ). Buna (مُعْتَلُّ الْفَاءِ) denir. Ortasında illet harfi bulunursa ecveftir (الْأَجُوفُ). Buna (مُعْتَلُّ الْعَيْنِ) denir. Sonunda illet harfi varsa nâkıstır (النَّاقِصُ). Buna da (مُعْتَلُّ اللَّامِ) denir. Şayet illetli harf Kelimenin ortasında ve sonunda bulunursa lefif-i makrûn (اللَّفِيفُ الْمُقْرُونُ); başı ile sonunda bulunursa lefif-i mefrûk (اللَّفِيفُ الْمُفْرُوقُ) olur.⁶³⁷

⁶³⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 76; el-Hamelâvî, age. s. 36- 37.

⁶³¹ Bkz. er-Râzî, age. s. 562; Sarı, Mevlût, *el-Mevârid Arapç- Türkçe Lügat*, İstanbul 1984, s. 1282-3.

⁶³² Bkz. er-Râzî, age. s. 526; Toptaş, age. s. 317.

⁶³³ Bkz. el-Fîrûzâbâdî, age. I, 297- 298; Güneş, age. s. 759-761.

⁶³⁴ Bkz. el-Cevherî, age. V, 1730-32; Güneş, age. s. 579-560.

⁶³⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 76, el-Hamelâvî, age. s. 36 vd.; el-Esmar, age. s. 286.

⁶³⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 76. el-Hamelâvî, age. s. 36 vd.;

Sekkâkî bu kısa temhidde (giriş) sahîh ile mu'tel fiilin tarifini ve kısımlarını izah ederek mu'tel fiilin kısımlarını beş bölüme ayırmıştır. Bu konuda kadîm ve mute'ahhirlerin metodunu izlemiştir.⁶³⁸ Türk medreselerinde ise sahîh ve mu'tel fiilin kısımları yedidir. Bunlar da (Aksâm-ı Seb'a: الأقسامُ السَّبْعَةُ) denilir.⁶³⁹

Örnekler:

Kelime	Manası	Türü	Hükmü
وَجَدَ	Buldu	Misâl	Mu'tel ⁶⁴⁰
قَالَ	Dedi	Ecvef	Mu'tel ⁶⁴¹
دَعَا	Dua etti	Nâkıs	Mu'tel ⁶⁴²
وَقَى	Korudu	Lefif	Mu'tel ⁶⁴³
نَوَى	Niyet etti	Lefif	Mu'tel ⁶⁴⁴

Böylece sekkâkî bu ön bilgiden (kısa giriş) sonra kelimenin hey'etlerini geniş bir şekilde açıklamıştır ancak bu bölüme başlamadan önce sarf ilminin konusunu isim ve fiil olarak hatırlatmıştır. Bunların kaynağı ise Basra mektebine göre masdar; Kûfe mektebine göre ise mâzi fiilin ilk çekimidir (نَصَرَ). Sekkâkî de bu meselede Kûfe mektebinin görüşünü tercih etmiştir.⁶⁴⁵

1. İsimlerde (فِي الْأَسْمَاءِ):

Kelimenin baş kalıbı sülâsî (فَعَلَ)'dir. Buna da kelimenin vezni denir. Kelimenin ana kalıpları ise üç tanedir. Sülâsî (فَعَلَ), rubâî (فَعَلَّلَ) ve humâsî (فَعَلَّلَّ = فَعَلَّلَّ)'dir. Aşağıdaki tablo bunu izah etmektedir:

Fiilin ana kalıpları	فَعَلَ - فَعَلَّلَ
----------------------	--------------------

⁶³⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 76.

⁶³⁸ Bkz. el-Müberrid, age. I, 117; İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye*, s. 9; el-Hamelâvî, age. s. 36-39.

⁶³⁹ Bkz. *Sarf mecmu'ası, Binâ metni*, s. 111; geniş bilgi için bkz. Reşit Özbalıkcı ve başkalar, *Arapça Sarf Bilgileri*, İzmir 2012, s. 58-83; Çörtü, age. s. 228 vd.

⁶⁴⁰ Bkz. el-Cevherî, age. II, 547; Toptaş, age. s. 426.

⁶⁴¹ Bkz. İbn Fâris, age. V, 42; Toptaş, age. s. 314.

⁶⁴² Bkz. İbn Fâris, age. II, 279; Sarı, *el-Mevârid*, s. 495- 6.

⁶⁴³ Bkz. el-Cevherî, age. VI, 2526; Güneş, age. s. 1323- 1324.

⁶⁴⁴ Bkz. el-Fîrûzâbâdî, age. I, 1341; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1574.

⁶⁴⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 76.

İsmin ana kalıpları	فعل- فُعَل- فَعْلَل=فَعْلَلَل
---------------------	-------------------------------

Bu kalıplara, ana kaynaklarda “ kelimenin ana kalıpları” (أَبْنِيَةُ الْكَلِمَةِ) denir.⁶⁴⁶

Sekkâkî bu kalıpları şöyle açıklamaktadır:

a. Mücerred İsmın Hey’etleri: (هَيَّاتُ الْمُجَرَّدِ)

Sekkâkî bu fasılda, mücerred ismin sülâsî, rubâî ve humâsî ana kalıplarını beyan etmektedir:

1) Sülâsînin Hey’etleri (التَّلَاثِي الْمُجَرَّدِ):

Kelimenin baş kalıbı üç harften “fe’ale” (ف ع ل) oluşmaktadır. Bu harfleri kelimenin harekesine çarpılırsa Sekkâkî’ye göre, bu harflere yüklenen hareketlerden meydana oniki kalıp (اثنتا عشرة هَيئَة) gelmektedir.⁶⁴⁷ Bu kalıpların on tanesinin kullanımı yaygındır. On birincisinin kullanımı çok azdır. Son kalıbı ise dile çok ağırdır. Bu yüzden ihmal edilmiş. Böylece geriye on kalıbı kalmaktadır.

Örnekler:

12 Kalıp	Kelime	Harekesi	Manası
1	كَنْح	Fetha-sükûn	Böğür. ⁶⁴⁸
2	كِفْل	Kesre-sükûn	Pay. ⁶⁴⁹
3	كَيْف	Fetha-kesre	Omuz. ⁶⁵⁰
4	عَضْد	Fetha-ötre	Pazu. ⁶⁵¹
5	رَجَل	İki fetha	Dik. ⁶⁵²

Bu örneklerdeki kelime harekesi birinci ve ikinci harfin harekesidir. Üçüncü harfin harekesi i’rap sebebiyle değişmiştir.

Örnekler:

⁶⁴⁶ Bkz. el-Müberrid, age. I, 66; İbn Cinnî, *el-Münşif*, I, 11, 25, 28.

⁶⁴⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77.

⁶⁴⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77; el-Cevherî, age. I,399; Güneş, age. s. 1019.

⁶⁴⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77; el-Cevherî, age. V, 1810; Güneş, age. s.1025.

⁶⁵⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77; el-Cevherî, age. IV, 1419; Güneş, age. s.1002.

⁶⁵¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77; el-Cevherî, age. II, 509; Güneş, age. s. 788.

⁶⁵² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77; el-Cevherî, age. IV, 1705; Güneş, age. s. 453-454.

	Kelime	Harekesi	Manası
6	ضِلْع	Kesre-fetha	Kaburga ⁶⁵³
7	إِطْل	İki kesre	Bel ⁶⁵⁴
8	بُرْد	Ötre-sükûn	Elbise türü ⁶⁵⁵
9	صُرْد	Ötre-fetha	Kuş türü ⁶⁵⁶
10	طُنْب	İki ötre	Çadır ipi ⁶⁵⁷

Sülâsînin kalan son iki kalıbı da şöyledir:

Örnekler:

	Kelime	Harekesi	Manası
11	دُئِل	Ötre-kesre	Çakal ⁶⁵⁸
12	Yok (فَعْل)	Kesre- ötre	Yok ⁶⁵⁹

Bazıları son kalıp için (الْحُبْكَ) kelimesini örnek olarak vermişlerdir. Ancak bu kelime iki ötreyle okunabildiği gibi iki kesreyle de okunmaktadır. Bu kelime Kur'an'da geçmektedir. Lakin kesre ve ötreyle okunması şâzdır. Bu meselede en iyi cevap İbn Cinnî'nin cevabıdır. Ona göre (الْحُبْكَ) kelimesinin okunuşu lehçelerin birbirine girişmesinden (تداخل اللغتين) kaynaklanmaktadır.⁶⁶⁰

Sekkâkî'ye göre bazı kalıpların ikinci harfi sükûnla okunabilir.

Örnek:

(kitaplar: كُتُب) şöyle (kütüb- kütb) okunur.⁶⁶¹

⁶⁵³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77; el-Cevherî, age. III, 1230; Toptaş, age. s.

⁶⁵⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77; el-Cevherî, age. IV, 1623; Güneş, age. s. 330, (خَصْر) maddesine bkz.

⁶⁵⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77; el-Cevherî, age. II, 447; Güneş, age. s. 65.

⁶⁵⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77; el-Cevherî, age. II, 497; Güneş, age. s. 660, bu kelimenin maddesini açıklamış Ancak bu manayı vermiyor.

⁶⁵⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77; er-Râzî, age. s. 398; Sarı, *el-Mevârid*, s. 940.

⁶⁵⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77; el-Cevherî, age. IV, 1694; Sarı, age., s. 465.

⁶⁵⁹ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. el-Müberrid, age. I, 53-54; ez-Zemahşerî, age., I, 309.

⁶⁶⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77; İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş*, II, 45 vd., el-Hamelâvî, age. s. 111- 112.

⁶⁶¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 78; el-Hâfız, *et-Taḥlîlî'ş-şarfi*, s. 96-8 ; el-Esmar, age. s. 80- 81.

2) Rubâînin Hey'etleri (الرُّبَاعِي الْمَجْرَد):

Rubâî ismin altı kalıbı vardır. Beş kalıbında ihtilaf yoktur. Son kalıbı ise el-Ahfeş'e aittir.⁶⁶² Örnekler:

	Kelime	Kalıbı	Manası
1	جَعْفَر	İki fetha فَعْل	İsim ⁶⁶³
2	ز بُر ج	İki kesre فَعْل	Süs-altın ⁶⁶⁴
3	جُرْشَع	İki ötre فَعْل	Koca deve ⁶⁶⁵
4	قَلْفَع	فَعْل kesre- fetha	Kuru çamur ⁶⁶⁶
5	حَبْر	فَعْل kesre- sükûn	Kalın ip ⁶⁶⁷

Bu vezinlerde, kelimedeki birinci ve üçüncü harfin harekesine bakılır. el-Ahfeş'in eklediği vezin ise (فُعْل) birinci harfin zammesi ve üçüncünün fethası ile okunur. (uzun çekirge: جُخْدَب) gibi.⁶⁶⁸ Sekkâkî bu kalıbı altıncı kalıp olarak tercih etmiştir. Hocası el-Hâtimî'ye göre bu kalıp gereken kalıplardandır.⁶⁶⁹

3) Humâsînin Hey'etleri (الْخُمَاسِي الْمَجْرَد):

Humâsînin ittifakla dört kalıbı vardır. Örnekler:

	Kelime	Kalıbı	Manası
1	فَرَزْدَق	فَعْل (فَعْلَل)	İsim. ⁶⁷⁰
2	جَحْمَرِش	فَعْلَل	Yaşlı kadın ⁶⁷¹
3	قِرْطَعْب	فَعْل	Yoksul. ⁶⁷²

⁶⁶² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 79.

⁶⁶³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 79; er-Râzî, age. s. 105, kelimenin manası da küçük ırmak.

⁶⁶⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 79; el-Cevherî, age. I, 318; Sarı, *el-Mevârid*, s. 683.

⁶⁶⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 79; el-Cevherî, age. III, 1195.

⁶⁶⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 79; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 755; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1255, bu örnek bazı lehçelerde (درهم) gibi okunur, bazı lehçelerde de (زبرج) gibi okunur.

⁶⁶⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 79; el-Cevherî, age. II, 627.

⁶⁶⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 79; el-Cevherî, age. I, 97.

⁶⁶⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 79; ez-Zemahşerî, age. I, 313; el-Hamelâvî, age. s. 112.

⁶⁷⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 79; el-Cevherî, age. IV, 1543, manası hamur barçası, Güneş, age. s. 884.

⁶⁷¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 79; el-Cevherî, III, 997; Sarı, *el-Mevârid*, s.198.

4	قَدَّعِمِلْ	فَعَلِلْ	Az şey. ⁶⁷³
---	-------------	----------	------------------------

Sekkâkî'ye göre mücerred ismin hey'etleri bu şekildedir.⁶⁷⁴

b. Mezîd İsmi Hey'etleri (هيئاتُ المزيد):

İsmi sülâsî, rubâî ve humâsî Mezîd hey'etleri Sekkâkî'nin dediği gibi gayet çöktür. Onları saymak bile sıkıcıdır. Sekkâkî bunu da şöyle sözleriyle ifade etmektedir:

"وأما هيئاتُ المزيد من الأبوابِ الثلاثةِ ، ففيها كثرةٌ يُورثُ حصرُها سامةً".⁶⁷⁵

Sîbeveyhi'ye göre üç yüz sekiz (308) tanedir. Süyûtî'ye göre ise bin iki yüzden (1200)'den fazladır.⁶⁷⁶ Bu konuyu en geniş şekilde kalıpları, örnekleri ve şâhidleriyle bir arada toplayan Râcî el-Esmar'dır.⁶⁷⁷

Sekkâkî bu fasılda mezîdin kanunu ve bazı mezîd isimlerin kalıplarını ve örneklerini kısa bir biçimde izah etmektedir.

Mezîdin kanunu (قانونُ المزيد) ise, örnek kelimedeki ziyâde ve ilâvenin ilhâk (الإلحاق) için olmaması gerektiğini belirtmektedir.

Sekkâkî, ilhâkî da: "Bir kelimeyi başka bir asli kelimenin hey'etine etki ve eylem yönünden benzetmek için ona bir harf ilâve etmek."⁶⁷⁸ şeklinde tarif etmektedir. Sekkâkî söz konusu ilhâkın: "Araştırmaların ve incelemelerin gösterdiği gibi kelimenin ortasında olmayacağını belirtmektedir."

İşte mezîdle ilhâk arasındaki fark budur. Mezîd harf kelimenin başında, ortasında ve sonunda gelirken; ilhâk, sadece kelimenin sonunda gelmektedir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Harfi	Hükmü
أدخل	Girdirdi	ء	Zâittir. ⁶⁷⁹

⁶⁷² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 79; el-Cevherî, age. I, 201.

⁶⁷³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 79; el-Cevherî, V, 1800.

⁶⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. Sîbeveyhi, age. V, 290-303; el-Müberrid, age. I, 66 vd.; ez-Zemahşeri, age. I, 313- 315; el-Hamelâvî, age. s. 109-113, el-Esmar, age. s. 114.

⁶⁷⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 80.

⁶⁷⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Sîbeveyhi, age. V, 286- 290- 303; ez-Zemahşerî, age., I, 309 vd. ; es-Süyûtî, *el-Müzhir*, II, 3 vd.

⁶⁷⁷ Bkz. el-Esmar, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi 'ilmi'ş-şarf*, Beyrut 1413/1993, s. 81- 123.

⁶⁷⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 80; er-Râzî, age. s. 593; Güneş, age. s. 1056; Sarı, age. s. 1358.

⁶⁷⁹ Bkz. er-Râzî, age. s. 200- 201; Toptaş, age. s. 16.

كاتب	Yazan	ا	Zâittir. ⁶⁸⁰
عثمان	İsim	ان	Zâittir. ⁶⁸¹
جلب	Giydirdi	ب	İlhâktir. ⁶⁸²

Kaynaklarda ilhâk konusuyla ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Kadîm dilcilerden el-Mâzinî ve İbn Cinnî;⁶⁸³ günümüzde ise bazı müellifler tarafından kısaca ele alınmıştır.⁶⁸⁴

Sekkâkî ismin mezîd hey'etleriyle ilgili bazı örnekler sunmaktadır:

Ona göre (أفعل) kalıbında hemze zâittir. Diğer harfleri (ف ع ل) ise aslidir. Her kelimedede şekli ne olursa olsun, bu harfler sülâsîde aslidir. Rubâînin bir lâmu ile humâsînin iki lâmu aslidir. Bunların haricindeki zâittir.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	İşlem
أخرج	Çıkarttı	خرج	ء	Zâittir. ⁶⁸⁵
أشد	Kemal çağı	أشدد	ء	Zâittir. ⁶⁸⁶
الأطبي	Geyikler	ظبي	ء	Zâittir. ⁶⁸⁷

Birinci örnekteki mezîd fiilin hemzesi zâittir. İkinci örnekteki muzâaftır. Vezni (أفعل) harekesinde bir değişim söz konusudur. Zamme *ayn* (ع) 'dan *fâ* (ف) 'ye geçmiştir. Bunun sebebi ise idgâmdır. Çünkü Araplar mükerrer harfi bir kelimedede idgâm eder.⁶⁸⁸ Üçüncü örneğin de vezni (أفعل) sonunda yâ olduğundan ötürü nâkıştır. Mükesser cemi şeklinin (أطبو) olması gerekir. Ama bâ (ب) 'ın harekesi esredir.

⁶⁸⁰ Bkz. er-Râgıb, *Müfredâtü'l-Kur'ân*, s. 699- 702; Güneş, age. s. 1000- 1002.

⁶⁸¹ Bkz. İbn Fâris, age. IV, 229- 230; Sarı, *el-Mevârid*, s. 970, ismin kökü (عَم) sargı saran, Ejderha ve toy yavrusuna da denir.

⁶⁸² Bkz. el-Cevherî, age. I, 100- 101; Güneş, age. s.164- 165; Sarı, *el-Mevârid*, s. 229, içinde: (gömlek giydirmek).

⁶⁸³ Geniş bilgi için bkz. İbn Cinnî, *el-Münşif*, I, 34 vd.

⁶⁸⁴ Bkz el-Hâfız, *et-Tahlîl eş-şarfi*, s. 40- 45, bu konuda şu da geçer: “ ilhâk semâîdir, idgâm ile i'lâlâle hiç etkilenmez.”; el-Esmar, age. s. 152.

⁶⁸⁵ Bkz. er-Râzî, age. s. 171- 172; Güneş, age. s. 315- 318.

⁶⁸⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 80; er-Râzî, age. s. 332; Sarı, *el-Mevârid*, s. 812-813, el-Firûzâbâdî, I, 291, bu kelime müfredi ve cemisi aynıdır. (أنك) kelimesi gibi hemzenin fethası ve zammesieyle okunur.

⁶⁸⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 80; er-Râzî, age. s. 403, cemisi (أطبي, طباء, طبييات); Güneş, age. s. 743

⁶⁸⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 80.

Böylece *vāv* (الواو) *yâ* (ي)'ya çevrilmiştir. Çünkü *yâ* (ي) dilde daha hafiftir.⁶⁸⁹
Sekkâkî bu değişimi şöyle bir ifadeyle açıklamaktadır:

" ولَنْ يَخْفَى فِضْلُ الْيَاءِ عَلَى الْوَاوِ فِي الْخَفَّةِ، وَهِيَ فِي الْجُمُوعِ أَوْلَى بِالطَّلَبِ." ⁶⁹⁰

Başka örnekler, (فُعول) kalıbından birinci ve ikinci harfin zammesiyle okunmaktadır.

Kelime	Manası	Aslı	Harfi	İşlem
حَلِي	Takılar	حلي	و	Zâittir. ⁶⁹¹
عُصِي	Sopalar	عصا	و	Zâittir. ⁶⁹²
عُنِي	Cabbarlar	عاتٍ	و	Zâittir. ⁶⁹³

Bu örnekler ilk harfin zammesi ve kesresiyle okunur. Bu kelimelerde iki lehçe vardır.

Son olarak bu konuları şöyle özetlenir:

Sekkâkî birinci bölümde (nevide) isimlerin hey'etlerini iki fasılda ele almış, birinci fasılda, mücerred ismin hey'etlerini sülâsî, rubâî ve humâsî üç tür olarak beyan etmiştir. Sülâsînin kalıplarını on iki (12) olarak belirtmiştir. Fakat son iki kalıbı kullanılmamaktadır. Sekkâkî rubâînin vezinlerini de altı (6) olarak el-Ahfeş'in eklediği kalıbı da tercih ederek belirlemiştir. Humâsînin de dört (4) kalıptan oluştuğunu açıklamıştır.

İkinci fasılda ise, mezîd ismin hey'etlerini ele almıştır. Ayrıca mezîd hey'etlerinin pek çok olduğunu açıklayarak kalıplarını ezberlemenin güçlüğüne işaret etmiştir.⁶⁹⁴

2. Fiiller ve Müştaklar: (الأفعالُ والمُشتقاتُ)

Sekkâkî bu fasılda (nevide) fiiller ve fiillere muttasıl isimlerin hey'etlerini, iki kısma (sınıfa) ayırarak izah etmiştir (s. 81- 99).

a. Fiillerde: (في الأفعال)

Bu bölümde fiilin mücerred ve mezîd hey'etlerini(kalıplar, sîgalar) iki fasılda şerh etmiştir (s. 81- 94).

⁶⁸⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 81.

⁶⁹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 81.

⁶⁹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 81; el-Cevherî, age. VI, 2317; Toptaş, age. s. 168.

⁶⁹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 81; el-Cevherî, age. VI, 2428; Güneş, age. 787.

⁶⁹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 81; el-Cevherî, VI, 2418; Sarı, *el-Mevârid*, s. 969; Güneş, age. s. 754-755.

⁶⁹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 77- 81.

1) Mücerred Fiilin Hey'etleri (هَيْئَاتُ الْفِعْلِ الْمَجْرَدِ):

Sekkâkî bu fasılda, fiilin mücerred (mücerret) kalıplarını sülâsî ve rubâî olarak şöyle açıklamaktadır:

(a) Sülâsînin Hey'etleri (الثَّلَاثِي):

Sülâsînin baş kalıbı (فعل) 'nin mâzideki ana kalıpları üçtür. Sözkonusukalıpları ise fiilin ikinci harfin harekesinden (fetha, kesre ve zamme) ötürü ortaya çıkmaktadır.

Örnekler:

Kelime	Harekesi	Manası
طَلَب	Ayn'ın fethası	İstedi. ⁶⁹⁵
عَلِم	Ayn'ın esresi	Bildi. ⁶⁹⁶
شَرَف	Ayn'ın ötresi	Şerefledi. ⁶⁹⁷

Sekkâkî “Sülâsî fiilin muzârinin de üç kalıbı vardır.”⁶⁹⁸ diyerek muzârinin oluşunu tanıtmaktadır. Bunu için fiilin başına şu dört zâit harften (أ ، ن ، ي ، ت) birisinin gelmesi gerektiğini ifade etmiştir. Muzâri fiilin şimdiki veya gelecekteki zamana delâlet ettiği ve bu fiile (غَابِرٌ وَ مُسْتَقْبَلٌ) de dendiğini belirtmektedir.⁶⁹⁹

Sekkâkî muzâri fiilin bâblarını üçe ayırmaktadır. Baş kalıbı “yef'alu” (يَفْعَلُ) 'dur. Birinci harfin harekesi fetha, ikincisi de (Fâ:الفاء) sükündür. Üçüncü harfi ise (Ayn:العين) kesre, fetha veya zammedir. Son harfi ise (Lâm:اللام) İ'rabına göre değişir.”⁷⁰⁰

Örnekler:

Kelime	Kalıbı	Harekesi	Manası
يَعْرِف	يَفْعَل	Kesre	Tanıır. ⁷⁰¹
يَشْرَف	يَفْعَل	Zamme	Şereflenir. ⁷⁰²

⁶⁹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 82; er-Râzî, age. s. 395; Toptaş, age. s. 270.

⁶⁹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 82; İbn Fâris, age. IV, 109- 111; Güneş, age. s. 807-809.

⁶⁹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 82; el-Feyyûmî, age. I, 310; Sarı, *el-Mevârid*, s. 818.

⁶⁹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 87.

⁶⁹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 87.

⁷⁰⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 87; ez-Zemahşerî, age. I, 396; el-Hamelâvî, age. s. 40 vd.

⁷⁰¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 87; er-Râzî, age. s. 426-427; Toptaş, age. s.282.

⁷⁰² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 87; er-Râzî, age. s. 335; el-Feyyûmî, age. I, 310; Güneş, age. s. 628.

يَفْخَرُ	يفعل	Fetha	İftihar eder. ⁷⁰³
----------	------	-------	------------------------------

Ayrıca mâzînin da muzârî ile altı bâbı vardır.

Örnekler:

Bâblar	Hareksi	Mana
نَصَرَ - يَنْصُرُ	Fetha-ötre	Yardım etti ⁷⁰⁴
ضَرَبَ - يَضْرِبُ	Fetha- kesre	Vurdu ⁷⁰⁵
فَتَحَ - يَفْتَحُ	İki fetha	Açtı ⁷⁰⁶
فَرَحَ - يَفْرَحُ	Kesre-fetha	Sevindi ⁷⁰⁷
شَرَفَ - يَشْرَفُ	İki ötre	Şerefli oldu ⁷⁰⁸
حَسِبَ - يَحْسِبُ	İki kesre	Zannett. ⁷⁰⁹

Sekkâkî böylece mücerred fiilin bâblarını kısaca izah etmiştir.⁷¹⁰ Bu fiillerin ma‘lûm (mâlûm) halini (etken) açıklamış. Sekkâkî bu mücerred fiilin meçhûl (meçhul) halini (edilgen) ise kısa bir şekilde izah etmiştir. Fâili açık olmayan veya gizli olan fiile meçhûl fiil (مَبْنِيٍّ لِلْمَفْعُولِ=لِلْمَجْهُولِ) denir. Fâiline de “nâibü'l-fâil” (نائبُ) (الفاعل) denir. Bunun kuralı ise mâzî fiilin fâ (ف) 'sı ötre, aynı (ع) da kesredir.

Örnekler: mutlu edildi: سَعِدَ.⁷¹¹

Muzâaf fiil (المُضَاعَف) ise, fâ (ف) harfinin zammesiyle oluşur.

Örnekler:

Keilme	Harekesi	Manası
شَدَّ	Şîn - ötresi	Bağlandı ⁷¹²

⁷⁰³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 87; İbn Fâris, age. IV, 480; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1137.

⁷⁰⁴ Bkz. İbn Fâris, age. V, 435; Sarı *el-Mevârid*, s. 1521- 1522.

⁷⁰⁵ Bkz. İbn Fâris, age. III, 397; Toptaş, age. s. 262.

⁷⁰⁶ Bkz. eL-Fîrûzâbâdî, age. I, 232; Güneş, age. s. 872- 873.

⁷⁰⁷ Bkz. el-Fîrûzâbâdî, age. I, 233; Toptaş, age. 304.

⁷⁰⁸ Bkz. önceki d. (nr. 696).

⁷⁰⁹ Bkz. el-Feyyûmî, age. I, 134; Güneş, age. s. 228- 230.

⁷¹⁰ Bkz. Sîbeveyhi, IV, 5 vd.; el-Cürcânî, *el-Miftâh fi 'ş-şarf* (Thk. Ali Tevfik el-Hamd), Beyrut 1407/1987, s. 36-37; ez-Zemahşerî, age. I, 396; el-Hamelâvî, age. 41- 44; Özbalkıç ve başkaları, age. s. 28- 29.

⁷¹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 82; İbn Menzûr, age. III, 213- 215; Güneş, age. s. 568.

⁷¹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 82; İbn Menzûr, age. III, 232- 236; Sarı, *el-Mevârid*, s. 812- 813.

عَدَّ	Ayn - ötresi	Sayıldı ⁷¹³
-------	--------------	------------------------

Ancak bu fiil, meçhûl kalıpta, şeddinin çözülmesi ve dâl (د) 'in kesresiyle (شُدِّد) okunur.

Ecvef fiil (الأجوف) ise, (örneğin: dedi: قال) meçhûl halinde üç şekilde; En meşhuru fâ 'in kesresiyle (فِيل), zammesiyle (فُول) ve işmâmla da (yani yâ (ي) ile vâv (و) arasında) okunur.⁷¹⁴ Muzâri kalıbı da Sekkâkî'nin ifadesiyle zâit harfin (ilk harf) zammesi ve aynın (ع) (ikinci harf) fethasıyla okunur.

Örnekler:

Mâlûm hali	Meçhul	Manası
يقولُ	يُقَالُ	Denilir. ⁷¹⁵
يبيعُ	يُبَاعُ	Satılır. ⁷¹⁶
يشدُّ	يُشدُّ	Bağlanır. ⁷¹⁷

(b) Rubâînin Hey'etleri (الرُّبَاعِي):

Bu mücerred fiilin tek kalıbı (فَعَّلَ- يُفَعِّلُ), başka kalıbı yoktur.

Örnekler:

Kelime	Kalıbı	Manası
دحرج	فعلل	Yuvarlandı ⁷¹⁸

Bu veznin meçhûl sigası ise, Sekkâkî'nin izahına göre fâ (ف) 'in zammesi ve birinci lâm 'in kesresiyle oluşur. Son olarak bu konuyu şöyle tamamladı: “Şüphe yok ki fiillerin humâsîsi olmaz.”⁷¹⁹

Sekkâkî konuyla ilgili bazı i'lâl kurallarını detaylı bir şekilde izah etmektedir:

Birinci Kural: Vâv (و) ile yâ (ي) harekeli olup mâ kabli meftûh ise, *elif* (ا) 'e çevrilir.

⁷¹³ Bkz. İbn Menzûr, age. III, 281- 286; Toptaş, age. s. 280.

⁷¹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. 82; er-Râzî, age. 556; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1269- 1270.

⁷¹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. 87; önceki kaynaklara bkz. dn. 708.

⁷¹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. 87; İbn Fâris; age. V, 42; Toptaş, age. s. 314.

⁷¹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. 87; önceki kaynaklara bkz. dn.. 706.

⁷¹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. 87; er-Râzî, age. s. 199, Güneş, age. s. 378.

⁷¹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. 87; ez-Zemahşerî, age. I, 343- 344, el-Hamelâvî, age. s. 79- 84.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	Harfî	İşlem
قال	Dedi	قول	و	Çev. ⁷²⁰
باع	Sattı	بيع	ي	Çev. ⁷²¹

İkisinin (و، ي) harekesi sükûn ise çevrilmez.

Örnekler:

Söz: القَوْل

Satış: البيع

Mâ kabli meksûr veya mazmûm ise, yine çevrilmez.

Örnekler:

Sur: السُّور⁷²²

Bedel: العِوَض⁷²³

İkisinden sonra sükûn gelirse yine çevrilmez.

Örnekler:

Çömer: جَوَاد⁷²⁴

Uzun: طَوِيل⁷²⁵

(فَعِلْ) kalıbı, ayn (ع) 'in esresiyle ve sıfatı olan (أَفْعُلْ) vezninde gelirse yine çevrilmez.

Örnekler:

Körlendi: عَوْر *vâv* (و) 'un kesresiyle

Kör: أَعْوُر⁷²⁶

İkisinin harekesi asli olması gerekir. Şayet arızî olursa yine çevrilmez.

Örnekler:

İkisi çağırıldı: دَعَا aslı دَعَا (د ع ا) burada *vâv* (و) 'in harekesi arızîdir.⁷²⁷

Sekkâkî bu kuralı veciz bir tabirle şöyle ifade etmektedir:

⁷²⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 85; İbn Fâris, age. V, 42; Toptaş, age. s. 325.

⁷²¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 85; İbn Fâris, age. I, 327; Toptaş, age. s. 263.

⁷²² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 83; el-Feyyûmî, age. I,294; Güneş, age. s. 599.

⁷²³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 83; el-Cevherî, age. III, 1093; Güneş, age. s. 829.

⁷²⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 83; er-Râzî, age. s. 116; Güneş, age. s. 189.

⁷²⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 83; er-Râzî, age. s. 401; Toptaş, age. s. 271.

⁷²⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 83; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 446; Sarı, age. s. 1064- 1065.

⁷²⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 83; önceki kaynaklara bkz. dn. 636.

"أَوْ قَوْلُكَ: دَعُوا الْقَوْمَ لِعُرْوِضِ حَرَكَتِهِ".⁷²⁸

Sekkâkî'nin dildeki maharetini ortaya koyarak konuyu dört kelimedede özetlemiştir.

Vâv (و) ve Yâ (ي), (افْتَعَلَ) veznindeki bir kelimedede gelirse *elif* (ا)'e çevrilmezler.

Örnekler:

Kelime	Manası	Asle
اجتوروا	Komşu oldu	تجاوز ⁷²⁹
اشتوروا	Müşevare	تشاور ⁷³⁰

Yâ (ي) ile Vâv (و), bir kelimedede yan yana gelirse birisinde i'lâl yapılırsa diğesinde yapılmaz. Çünkü bir kelimedede iki i'lâl yapılmaz.

Örnekler:

Kelime	Aslı	Fiili	Manası
النوى	النوي	نوى	Çekirdekler ⁷³¹
الهوى	الهوي	هوى	Meyil. ⁷³²

Vâv(و) ve Yâ (ي), masdar bir kelimedede ikinci harf (ayn: ع) olarak gelirse çevrilmez.

Örnekler:

Kelime	Manası	Fiili	İşlem
العور	Körlük	عور	Çevrilmez ⁷³³
الحول	Güç	حال	Çevrilmez ⁷³⁴

Vâv (و) ve Yâ (ي), (فَعْلَان) kalıbındaki bir kelimedede masdarın ikinci harfi olarak gelirse *elif* (ا)'e çevrilmezler.

Örnekler:

Kelime	Manası	Fiili	İşlem
--------	--------	-------	-------

⁷²⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 83.

⁷²⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 83; er-Râzî, age. s. 116-117, bu iki kalıbı da (اجتوروا- تجاوزوا) aynı anlamdadır; Güneş, age. s. 190; Sarı, *el-Mevârid*, s. 256.

⁷³⁰ Bkz. er-Râzî, age. s. 350; Sarı, age. s. 844- 845.

⁷³¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 84; er-Râzî, age. s. 687, müfredi (نواة)'tir; Sarı, age. s.1574.

⁷³² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 84; İbn Fâris, age. VI, 15; Güneş, age. s. 1259- 60; Toptaş, age. s. 423.

⁷³³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 84; er-Râzî, age. s. 461- 462; Güneş, age. s. 828.

⁷³⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 84; el-Cevherî, age. IV, 1679; Sarı, *el-Mevârid*, s. 362- 363.

الحيوان	Canlı	حي -حيي	Çevrilmez ⁷³⁵
الجولان	Gezme	جال	Çevrilmez ⁷³⁶

Vâv (و) ve Yâ (ي), (فُعْلَى) kalıbında kelimenin ikinci harfi olarak gelirse *elif* (ا)'e çevrilmezler.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	İşlem
الصُورَى	Yer ismi	صور	Çevrilmez ⁷³⁷

İ'lâln aslı, Basra mektebine göre fiildir. Kûfe mektebine göre ise masdardır. Bu meseleyi Sekkâkî şöyle bir ifadeyle açıklamaktadır:

" وفي مَسَاقِ الْحَدِيثِ فِي هَذَا الْفَصْلِ مَا يَدُلُّ عَلَى قَوْلِ أَصْحَابِنَا مِنْ أَنَّ الْفِعْلَ أَصْلًا فِي الْإِعْلَالِ فَتَنْبَهُ. ⁷³⁸

İkinci kuralı ise, i'lâl-i nakıl (الإِعْلَالُ بِالنَّقْلِ).

Bir kelimedede mu'tel harf harekeli ise, ondan önceki harf sâkin sahih gelirse bu iki harfin harekesinde yer değişimi gerekir. Bu işleme "iskânla i'lâl" (إِعْلَالُ بِالسَّنْكِينِ) de denir. Bundaki temek amaç dilde kelimenin hafif çıkmasıdır. ⁷³⁹

Örnekler:

Kelime	Kalıbı	Aslı	Manası
يَقُولُ	يَفْعُلُ	يَقُولُ	Der
يَبِيعُ	يَفْعُلُ	يَبِيعُ	Satar

Yokarıdaki örneklerin aslı yakvulu- yebyiu' şeklindedir. Fakat illet harfinin harekeli olması dile ağır gelmesinden dolayı i'lâl (aktarma) işlemi gerçekleşmiştir. Ayrıca bu işlemde harfin önceki harekeye mücanis ve uygun olması (*vâv* ile zamme, *yâ* ile esre ve *elif* ile fetha) gerekmektedir. Şayet harf harekeye uymazsa ek bir işlem yapılmalıdır. O da kalb ve çevirmedir.

Örnekler:

⁷³⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 85; er-Râzî, age. s. 166-167; Güneş, age. s. 300-301.

⁷³⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 85; İbn Fâris, age. I, 495; Sarı, *el-Mevârid*, s. 259- 260.

⁷³⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 85; el-Cevherî, age. II, 716; el-Fîrûzâbâdi, age. I, 427.

⁷³⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 85; ez-Zemahşerî, age., I, 525; el-Hamelâvî, age. s. 301- 303; Özbalkıç ve başkaları, age. s. 305- 306; el-Hafız, age. s. 233- 235.

⁷³⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 85.

Korkuyor: يَخُوفُ aslı: yahvufu: يَخُوفُ dur. Sonra (yahavfu: يَخُوفُ) lakin fethaya uygun olan harf ise elif olduğundan vâv (و) elif (ا)' e çevrilmiştir.

Bu i'lâl şu dört durumda olur: Mef'al: (مَفْعَل) veznindeki (مَقَام) kelimesinin aslı (مَقَوْم)dır. Önce hareke nakli (aktarma) gerçekleşmiş sonra da vâv (و) elif (ي)'e çevrilmiştir. Yine bu kural, (إِفْعَال) ve (اِسْتِفْعَال) veznine gelen kelimedede uygulanır.

Örneğin: İkamet: إِقَامَةٌ kelimesinin aslı: إِقْوَامٌ'dır. Sonra (إِقَام) olmuştur. İki sâkin yan yana geldiğinden ötürü birisi düşmüş, yerine de tâ (ة) eklenmiştir. (مَفْعُول) veznindeki isimler de ise nakilden sonra iki illet harfinden birisi hazf olur.

Örnek: Denilen: مَقُولٌ kelimesinin aslı (مَقْوُولٌ)'dür. Nakilden (aktarmadan) sonra iki sâkin yan yana geldiğinden dolayı birisi düşmüştür.

مَبِيعٌ: Satılan kelimesinin aslı (مَبِئُوعٌ)'dür. Yine nakilden sonra iki sâkinden birisi hazf olmuştur.⁷⁴⁰

Fakat bu i'lâl, şu hallerde gerçekleşmez:

Birincisi, önceki sâkin mu'tel harf olursa.

Örnek:

⁷⁴¹ بايَع: Alışveriş yaptı.

İkincisi, taaccüb fiillerinde de gerçekleşmez.

Örnek:

⁷⁴² ما أبيضه !: Ne kadar açık!

Yine bu işlem muzâaf kalıbında gelirse gerçekleşmez.

Örnek:

⁷⁴³ (أبيضاً): Beyaz oldu.

⁷⁴⁴ (أسود) Karardı.

Son olarak kelimenin son harfi illet harfi (مُعْتَلُّ اللام) olursa gerçekleşmez.

Örnek:

⁷⁴⁵ (أخوى) Siyaha yakın yeşil.

⁷⁴⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 85- 86.

⁷⁴¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 86;

⁷⁴² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 86; er-Râzî, age. s. 72; Güneş, age. s. 109- 110.

⁷⁴³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 85; er-Râzî, age. s. 70- 71; Sarı, age. s. 142- 143.

⁷⁴⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 85; er-Râzî, age. s. 320; Sarı, age. s. 793- 794, bu ve önceki örnek humâsî fiildir, böyle hemzesi hemze-i vasıl, ancak kitabın muhakkiki bu iki örneği sıfatı müşebbehe olarak gösterir (أبيض- أسود) böylece bu örneklerde şedde yok, binaen aley misal dışıdır.

⁷⁴⁵ Bkz. er-Râzî, age. s. 164; Güneş, age. s. 295- 296.

(أهوى)⁷⁴⁶ Düşürmek.

Vâv ve Yâ (و-ي), şeddeli olması halinde de, i'lâl gerçekleşmez.

Örnekler:

Kelime	Manası	Aslı	İşlem
جَوَزَ	Caiz kıldı	جوزَ	Olmaz ⁷⁴⁷
أَيَّدَ	Destekledi	أيدَ	Olmaz ⁷⁴⁸
قَوَّال	Çok konuşan	قووال	Olmaz ⁷⁴⁹
بَيَّاع	Çok satan	بيباع	Olmaz ⁷⁵⁰

2) Mezîd Fiilin Hey'etleri: (هِيئَاتُ الْفِعْلِ الْمَزِيدِ)

Sekkâkî bu fasılda, sülâsî ve rubâî fiilin mezîd hey'etlerini beyan ederek rubâî mücerred fiilin mülhak kalıplarıyla başlamıştır.

(a) Mülhak Fiiller (مُلْحَقَاتُ الْفِعْلِ):

Sekkâkî bu kısımda, rubâî mücerred fiilin mülhaklarını şerh etmektedir. Bunların sayısı ise Sekkâkî 'ye göre (21) tanedir. İlk altısını aşağıdaki tablo göstermektedir:

Kalıplar	Örnekler	Manası	Harf
فَعَّلَ	⁷⁵¹ جَلَّبَ	Giydirdi	ب
فَعَّلَ	⁷⁵² بَيَّطَرَ	Hayvanı tedavi etti.	ي
فَعَّلَ	⁷⁵³ شَرَّفَ	Ekini kesti	ي
فَوَّعَلَ	⁷⁵⁴ جَوَّرَبَ	Çorabı giydirdi	و
فَعَّوَلَ	⁷⁵⁵ دَهَّوَرَ	Yıktı	و
فَعَّلَى	⁷⁵⁶ سَلَّقَى	Bel üstü uzandı	ى

⁷⁴⁶ Bkz. er-Râzî, age. s. 702- 703; Güneş, age. s. 1259- 1260.

⁷⁴⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 86; İbn Fâris, age. I,494;el-Feyyûmî, age. I,114; Güneş, age. s. 190- 191.

⁷⁴⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 86; İbn Fâris, age. I, 163; Güneş, age. s. 48.

⁷⁴⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 86; el-Fîrûzâbâdî, age I, 1051; Sarı, age. s. 1269- 1270.

⁷⁵⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 86; el-Feyyûmî, age. I, 69; Sarı, age. s. 144.

⁷⁵¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 88; eL-Cevherî, age. I, 101; Güneş, age. s. 164- 165.

⁷⁵² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 88; el-Cevherî, age. II, 593; eL-Fîrûzâbâdî, age. I, 352; Güneş, age. s. 107.

⁷⁵³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 88; el-Cevherî, age. IV, 1379-81; Sarı, age. s. 818.

⁷⁵⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 88; İbn Menzûr, age. I, 259-263; er-Râzî, age. s. 117; Sarı, age. s. 256.

⁷⁵⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 88; el-Cevherî, age. II, 662; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 395; Güneş, age. s. 411.

⁷⁵⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 88; el-Cevherî, age. IV, 1497.

Bu kalıplar aslında, rubâî mücerred fiilin mülhaklarıdır.⁷⁵⁷ Ancak Sekkâkî'ye göre bu vezinler zâit vezinleridir. Çünkü içindeki zâit harfler (illet harfleri) barizdir. Geçen tablo da bunu göstermektedir. Sekkâkî bu mezîdleri şöyle bir ifadeyle izah etmektedir:

" فهنَّ أيُّ هينأتُ المزيِدِ على ما استقرَّ عليه آراءُ الجمهورِ مِنْ مَهْرَةٍ هَذَا الْفَنِّ إِحْدَى وَ عَشْرُونَ ، سَبْتٌ مِنْهَا
إِلْحَاقِيَّاتٍ ."⁷⁵⁸

Böylece mezîdin bütün Hey'etleri tam yirmi bir (21) kalıptır.⁷⁵⁹

(b) Sülâsînin Hey'etleri (مزيدُ الثلاثي):

Sekkâkî'nin tespitine göre sülâsî mezîdin kalıpları on iki (12)'dir. Zira sülâsî mücerred fiile bir veya iki ya da üç harf eklenir. Daha fazlası olmaz. Zira fiil mezid halinde yedi harfli olmaz. Sekkâkî'nin beyan ettiği gibi bir harfle mezîd olan kalıplar (bâblar) üç (3) tanedir. Aşağıdaki tablo da bunu göstermektedir:

Kalıp	Kelime	Manası	Zâit
أَفْعَل	أَكْرَم	İkram etti	ء ⁷⁶⁰
فَعَلَّ	قَدَّمَ	Sundu	د ⁷⁶¹
فَاعَلَ	جَاهَدَ	Cihat etti	ه ⁷⁶²

Sekkâkî bu kısım ile ilgili bazı hususları da hatırlatmaktadır. Buna göre her rubâî fiilin muzârisi zammeyle başlar. Örneğin: (أَكْرَمَ- يُكْرِمُ) böyle de okunur. Bu kuralı da şöyle bir ifadeyle izah etmektedir:

" أَفْعَلُ يُفْعَلُ بِسُكُونِ الْفَاءِ وَ فَتْحِ الْبَوَاقِي فِي الْمَاضِي ، وَضَمِّ الزَّائِدِ وَسُكُونِ الْفَاءِ وَكَسْرِ الْعَيْنِ فِي الْمَضَارِعِ."⁷⁶³

Bu örnekteki zâit harf, tahfif sebebiyle muzâride hafz edilmiştir. Öncekteki (يُكْرِمُ) fiilin aslı (يُؤَكْرِمُ) şeklindedir. Fakat tahfif için hemze hafz edilmiştir. Ancak Sekkâkî

⁷⁵⁷ Bkz. Sibeveyhi, age. IV, 286, Sibeveyhi göre bunlar mücerred hükmündedir; ez-Zemahşerî, *el-Mufşşsal*, I,370; İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye*, s. 17; el-Hamelâvî, age. s. 52, müellife göre de mülhaklar yedidir, (فَعَلَّ) kalıbını ekledi, buna örnek te şapkayı giydi: فُلَس. el-Hâfız, age. 32.

⁷⁵⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 88.

⁷⁵⁹ Bkz. ez-Zemahşerî, age., I, 396, bu kaynakta mezîdin kalıpları (25) olarak geçer.

⁷⁶⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 88; er-Râzî, age. s. 568; Toptaş, age. s. 53.

⁷⁶¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 89; İbn Fâris, age. V, 65- 66; Güneş, age. s. 933- 934.

⁷⁶² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 89; İbn Fâris, age. I, 486- 487; Sarı, age. s. 249- 250

⁷⁶³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 88.

Arap lehçelerine önem verdiğiinden ötürü bu kelimenin aslının az da olsa kullanıldığını belirtmektedir.

Buna delil olarak da şu şâhidi rivayet etmektedir:

⁷⁶⁴ : فَاتَهُ أَهْلٌ لَأَنْ يُؤَكْرَمَا . Şüphe yok ki o, ikram edilmek için ehil bir kimsedir.

Son olarak Sekkâkî bu bâbların meçhûl (المجهول) halini de kısaca hatırlatmaktadır.⁷⁶⁵

Sekkâkî sülâsî iki harfle mezîd olan bâblarını izah ederek sayısının (5) tane olduğunu ifade etmektedir. aşağıdaki tablo da bu bâbları örnekleriyle göstermektedir.⁷⁶⁶

Sekkâkî bu kalıpların ma'lûm ve meçhûl halini de durumunu beyan etmektedir.⁷⁶⁷

Örnekler:

Kalıp	Kelime	Manası	Zâit
انْفَعَلَ	انكسر	Kırıldı	ان ⁷⁶⁸
اِفْتَعَلَ	اجتمع	Toplandı	ات ⁷⁶⁹
اِفْعَلَّ	اخضرَّ	Yeşerdi	ار ⁷⁷⁰
تَفَعَّلَ	تعلم	Öğrendi	تل ⁷⁷¹
تَفَاعَلَ	تشارك	Ortak oldu	تا ⁷⁷²

Bu kalıpların meçhûl hallerini de beyan etmektedir.

Kalıbın meçhulu	Harekesinin izahı
انْفَعَلَ - يُنْفَعَلُ	1.ile 3. zammesiyle
اِفْتَعَلَ - يُفْتَعَلُ	1.ile 3. zammesiyle

⁷⁶⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 89, bu beyitin sahibi Ebû Hayyân el-feka'sidir, bkz. İbn Cinnî, *el-Hasâ'î's*, I, 144; İbn Cinnî, *el-Münşif*, I, 37.

⁷⁶⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 89.

⁷⁶⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 89.

⁷⁶⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 89- 90.

⁷⁶⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 90; el-Cevherî, age. II, 805- 806; er-Râzî, age. s. 570; Toptaş, age. s. 70.

⁷⁶⁹ Bkz. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l- 'ulûm* s. 90; el-Cevherî, age. III, 1198- 1200; er-Râzî, age. s. 110-111; Toptaş, age. s. 7.

⁷⁷⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 90; İbn Fâris, age. II, 195- 196; Güneş, age. s. 335

⁷⁷¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 90; İbn Fâris, age. IV, 109- 111; Güneş, age. s. 807- 808.

⁷⁷² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 90; el-Feyyûmî, age. I, 311; Sarı, age. s. 819- 820, ancak bazı örnekleri izah için eklemek zorundayız. Çünkü Sekkâkî kitabın muhtasar olduğundan ötürü, bazı örnekleri yazmadı.

أَفْعَلٌ- يَفْعَلُ	1.ile 3. zammesiyle
تَفَعَّلَ- يُتَفَعَّلُ	1.ile 2. zammesiyle
تَفَوَّعَلَ- يُتَفَاعَلُ	1.ile 2. zammesiyle ve elifin vâv'a çevrilmesiyledir. ⁷⁷³

Beşli fiilin başında gelen hemze, hemze-i vasıldır.

Sekkâkî sülâsî (üç harfle) mezîd olanı, aşağıdaki kalıplarda beyan etmektedir.

Bunlar dört (4) kalıptır.

Kalıplar	Kelime	Manası	Zâit
اِسْتَفْعَلَ	استغفر ⁷⁷⁴	Af diledi	است
اِفْعَوْعَلَ	اعشوشب ⁷⁷⁵	Otlaştı	اوش
اِفْعَوَّلَ	اجلوز ⁷⁷⁶	Hızlandı	اوو
اِفْعَالَ	احمار ⁷⁷⁷	Koyu kırmızı oldu	ار

Bu kalıpların meçhul sîgalarını da beyan etmektedir. Bunları aşağıdaki tablo gösterir:

Kalıbin meçhülü	Harekesinin izahı
اُسْتَفْعَلُ- يُسْتَفْعَلُ	1.3. zammesiyle
اِفْعَوْعَلُ- يُفْعَوْعَلُ	1.3. zammesiyle
اِفْعَوَّلُ- يُفْعَوَّلُ	1.3. zammesiyle
اِفْعَوَّلُ- يُفْعَوَّلُ	1.3. zammesiyle ⁷⁷⁸

Sekkâkî bu meçhûl kalıpları şöyle bir ifadeyle açıklamaktadır:

(c) Rubâînin Hey'etleri (مزيد الرباعي):

Rubâî fiilin mezîd kalıpları üç adettir. Bunlar bir harfle ve iki harfle mezid olurlar.⁷⁷⁹

Sekkâkî bu kalıpları mâlûm ve meçhûl halleriyle açıklamaktadır.

⁷⁷³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 90.

⁷⁷⁴ Bkz. İbn Fâris, age. IV, 385- 386; Güneş, age. s. 854.

⁷⁷⁵ Bkz. İbn Menzûr, age. I, 601- 602; Sarı, age. s. 1005.

⁷⁷⁶ Bkz. el-Fîrûzâbâdî, age. I, 332; Sarı, age. s. 231.

⁷⁷⁷ Bkz. İbn Fâris, age. II, 101- 103; Güneş, age. s. 271- 272, bu örnekler izah için eklendi.

⁷⁷⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 90,

aşağıdaki tablo bunları göstermektedir:

Kalıplar	Kelime	Manası	Zâit
تَفَعَّلَ	تَدَحَّرَجٌ ⁷⁸⁰	Yuvarlandı	ت
اِفْعَلَّ	اِحْرَنْجَمٌ ⁷⁸¹	Toplandı	ان
اِفْعَلَّ	اِقْشَعَرَ ⁷⁸²	Titredi	ار

Sekkâkî bu vezinlerin meçhûl hallerini de beyan etmektedir.

Kalıbın meçhulü	Harekesinin izahı
تَفَعَّلَ - يَتَفَعَّلُ	1.2. Zammesiyle
اِفْعَلَّ - يُفْعَلُّ	1.3. Zammesiyle
اِفْعَلَّ - يُفْعَلُّ	1.2. Zammesiyle

Son olarak Sekkâkî meçhûl fiilin diğer adını (مَبْنِيٍّ لِلْمَفْعُولِ) belirterek konuyu bitirir:

⁷⁸³ " وَيُسَمَّى الْمَبْنِيُّ لِلْمَفْعُولِ مَجْهُولًا. "

Sekkâkî bu fasılda rubâî mücerred fiilin mülhaklarını, mezîd olarak göstermiştir. Kalıpların yapısı da bu görüşü tercih ettiğini göstermektedir. Çünkü illet harfleri genellikle zâittir. Ancak bu ilmin imamı Sîbeveyhi, bu mülhak kalıpları mücerred kabul etmektedir. Bu hususu kitabında şöyle ifade etmektedir:

⁷⁸⁴ " أَلْحَقَّ بِنَاتِ الْأَرْبَعَةِ حَتَّى صَارَ يَجْرِي مَجْرَى مَا لَا زِيَادَةَ فِيهِ. فَهَذِهِ الْأَشْيَاءُ بِمَنْزِلَةِ دَحْرَجٍ. "

Sekkâkî mezîd bâbların adedini yirmi bir (21) olarak tespit etmiştir. Zemahşerî'ye göre mezîd kalıpların sayısı (25) tanedir.⁷⁸⁵

Sekkâkî'nin diğer dilcilerden farklı ise, konuları bir yerde toplamasıdır.

Mezîd fiilin kalıpları ma'lûm (etken=المعلوم) ve meçhûl (edilgen=المجهول) hallerini toplamıştır. Bu da Arap olmayan için çok büyük bir kolaylık sağlamıştır.

⁷⁷⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 90- 91.

⁷⁸⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 91; İbn Menzûr, age. II, 265- 266; el-Cevherî, age. I, 313; Toptaş, age. s.187.

⁷⁸¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 91; İbn Menzûr, age. XII, 130; el-Cevherî, age. V, 1898; Sarı, age. s. 288.

⁷⁸² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 91; el-Cevherî, age. II, 792; Güneş, age. s. 951.

⁷⁸³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 91.

⁷⁸⁴ Bkz. Sîbeveyhi, age. IV, 286.

⁷⁸⁵ Bkz. ez-Zemahşerî, age., I, 369- 370.

(d) Fiil Kalıplarının Manaları (معاني صيغ الأفعال):

Bu konu belki sarfin en önemli konularından biri sayılır. Çünkü kalıpların, manalarını ve özellikle mezîd bâbları talebenin bilmesi gerekir.

Sekkâkî bu konuyu mücerred ve mezîd bâblarıyla ele almaktadır:

(d-1) Mücerred Kalıpların Manaları (معاني المُجَرَّدِ): Sülâsînin altı (6) ve rubâînin de bir (1) bâbı vardır. Sülâsînin bütün bâbları lâzım (اللازم) ve müteaddî (المتعدّي) olarak gelir. Ancak beşinci bâbı (فعل- يفعل) iki zammeyle sadece lâzım gelir.

Sekkâkî bu bâbın, karakter fiillerde ve taaccüb üslûbunda kullanıldığını söylemektedir. Bu yüzden bu bâba (أفعال الطَّبَائِع) denir.⁷⁸⁶

Dördüncü bâbı (فعل- يفعل) ise, Sekkâkî'nin ifadesiyle sevinç, hüzün, sağlık ve illetli fiillerde gelir. Bunu da şöyle ifade etmektedir:

"والماضي المكسور العين يكثر فيه الأعراض من العليل والأحزان وأضدادها."⁷⁸⁷

Sekkâkî bu kısımda yine lâzım ve müteaddî fiili kısaca izah etmektedir.

Fâili ile yetinip mef'ûlün bihe ihtiyaç duymayan fiile Lâzım fiil (الفعل اللازم: geçişsiz) denir.

Örnek:

خرج علي: Ali çıktı

Fâili ile yetinmeyip mef'ûlün bihe ihtiyaç duyan fiile ise müteaddî fiil (الفعل المتعدّي: geçişli) denir.

Örnek:

كتب عمر الوظيفة: Ömer ödevini yazdı

Son olarak bu kalıpların telaffuzu semâîdir⁷⁸⁸(سماعي). Araplar'ın kullandığı gibi kullanılır yoksa hatalardan çıkılmaz. Bazı kelimeler iki şekilde kullanılır. Bu da bazen kabilelerin farklı lehçelerinden bazen de iki lügatın çelişkisinden kaynaklanabilir.

Örneğin (ركن- يركن), birinci bâbdandır. Diğer bir lehçede (يركن- يركن) dördüncü bâbdandır. Ancak başka bir okuyuşu da (ركن- يركن) ayn harfin iki fethasıyla okunur.

⁷⁸⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 92.

⁷⁸⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 92, şuna dikkat etmemiz gerekir, kitabın muhakkiki elifin üzerinde olması gereken hemzeyi altında ve altta olanıda üstte yazar, örneğin (الإعراض و الإحزان), doğrusu (arızalar: الأعراض) ve (hüzünler: الأحزان), zira hemzenin yer değişmesi tamamen manayı değiştirir.

⁷⁸⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 92.

Lakin dilciler, buna iki dilin birbirine geçişi (تداخل اللغتين) adını vermişlerdir. Sekkâkî'nin tabiriyle şöyledir:

" و كنعو: ركن يركن بالفتح فيهما وغير ذلك فإلى التداخل." ⁷⁸⁹

(d-2) Mezîd Kalıpların Manaları (معاني المزيد):

(أفعل) kalıbı, birçok manaya gelir.

Kalıbın manası	Örnekler	Aslı
Ta'diye için: للتعدية	Girdirdi: أدخل	دخل ⁷⁹⁰
Gösteri için: للتعريض	Satılığa çıkardı: أباغ	باع ⁷⁹¹
Yok etmek için: للسلب	Şikâyetini yok etti: أشكاه	شكى ⁷⁹²
Dönüşme için: للصيرورة	Uyuz oldu: أجرب	جرب ⁷⁹³
Ek mana için: لزيادة المعنى	Daha erken başladı: أبكر	بكر ⁷⁹⁴

Ayrıca bu kalıbın ana manası ta'diyedir. Çünkü ziyâde harfleri kelimeye ek mana kazandırır. Dilciler bu hususu: "زيادة المبنى تدلُّ على زيادة المعنى." şeklinde ifade etmişlerdir.

(للتكثير) kalıbı da çeşitli manalara gelir. En yaygın kullanımı çokluk manasındadır. Aşağıdaki tabloda bu mana gösterilmektedir:

Kalıbın manası	Örnekler	Aslı
Çoğaltma için: للتكثير	Çok tavaf etti: طوف	طاف ⁷⁹⁵
Ta'diye için: للتعدية	Sevindirdi: فرح	فرح ⁷⁹⁶
Yok etmek için: للسلب	Meyveyi soydu: قشر	قشر ⁷⁹⁷

⁷⁸⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 92.

⁷⁹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 92; er-Râzî, age. s. 200- 201; Güneş, age. s. 379- 381.

⁷⁹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; er-Râzî, age. s. 71; Güneş, age. s. 108.

⁷⁹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; İbn Fâris, age. III, 207; Sarı, age. s. 835.

⁷⁹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; İbn Menzûr, age. I, 259- 263; Sarı, age. s. 206- 207.

⁷⁹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; el-Cevherî, age. II, 595- 596; Güneş, age. s.

⁷⁹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; el-Feyyûmî, age. II, 380; Güneş, age. s. 735- 736.

⁷⁹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 233; Güneş, age. s. 882.

⁷⁹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; İbn Fâris, age. V, 90; Toptaş, age. s. 320.

Sekkâkî bu kalıbın manaları için dokuz örnek sumştur. Bu tabloda ise sadece üç örneğe yer verilmiştir.⁷⁹⁸

(فاعِل) kalıbı: Bu kalıp Sekkâkî'ye göre iki manada kullanılmaktadır.⁷⁹⁹

Örnekler:

Kalıbın manası	Örnekler	Aslı
Karşılıklı: للمشاركة	Ortak oldular: شَارَكَ زَيْدٌ عَمراً	شَرِكَ ⁸⁰⁰
Çoğaltma için: للتكثير	Kat kat yaptı: ضَاعَفَ	ضَعَّفَ ⁸⁰¹

(تَفَعَّل) kalıbı, çeşitli manalara gelir. Aşağıdaki tabloda bumanalar gösterilmiştir:

Kalıbın manası	Örnekler	Aslı
Mutâvaat için: للمطواعة	Kırıldı: تَكَسَّرَ	كَسَرَ ⁸⁰²
Zahmetle yapmak için: للتكأف	Kendini güçlendirdi: تَشَجَّعَ	شَجَعَ ⁸⁰³
Adım adım yapılan için: للتدريج	Yavaş yavaş anladı: تَفَهَّمَ	فَهَّمَ ⁸⁰⁴
Edinmek için: للائخاذ	Yastık edindi: تَوَسَّدَ	وَسَدَ ⁸⁰⁵
Sakınmak için: للاحتراز	Günahtan sakındı: تَأْتَمَّ	أْتَمَّ ⁸⁰⁶
İstek için: للطلب	Kibirli oldu: تَكَبَّرَ	كَبَّرَ ⁸⁰⁷

Sekkâkî bu kalıbın manalarını şu sözlerle ifade etmektedir:

⁷⁹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93.

⁷⁹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93.

⁸⁰⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; İbn Fâris, age. III, 265; el-Feyyûmî, I, 311; Toptaş, age. s. 239.

⁸⁰¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; İbn Fâris, age. III, 262; Güneş, age. s. 702- 703.

⁸⁰² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; İbn Fâris, age. V, 180- 181; Güneş, age. s. 1016- 1017.

⁸⁰³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; el-Cevherî, age. III, 1235; Güneş, age. s. 616.

⁸⁰⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; İbn Fâris, age. IV, 475; Güneş, age. s. 914.

⁸⁰⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; el-Cevherî, age. II, 550; Güneş, age. s. 1291.

⁸⁰⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; İbn Menzûr, age. XII, 5-7; Toptaş, age. s. 7.

⁸⁰⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; İbn Menzûr, age. V, 125- 130; Güneş, age. s. 997- 999, ancak (كَبَّرَ) bâ'ın kesresiye yaşlandı demek, bâ'ın zammesiyle (كَبَّرَ) gururlandı ve kibirlendi demektir.

" و أَنَّ تَفَعَّلَ يَكُونُ لِمُطَاوَعَةِ فَعَلٍ نَحْوِ: كَسَّرَهُ فَتَكْسَرُ وَالتَّكَلَّفَ نَحْوِ: تَشَجَّعَ وَلِلْعَمَلِ بَعْدَ الْعَمَلِ فِي مَهَلَةٍ نَحْوِ: تَفَهَّمَ وَالتَّخَاذِ نَحْوِ: تَوَسَّدَ وَالتَّحْتَازِ نَحْوِ: تَأْتَمُّ وَ لِلطَّلَبِ نَحْوِ: تَكَبَّرَ أَي اسْتَكْبَرَ."⁸⁰⁸

(تفاعّل) kalıbı, çeşitli manalara gelir. Aşağıdaki tablo da bunu göstermektedir:

Kalıbın manası	Örnekler	Aslı
Karşılıklı: للمُشاركة	Ortak oldular: تشارك	شَرَكَ ⁸⁰⁹
Gösteriş için: للتَّظَاهِرِ	Bilmezden geldi: تجاهل	جهل ⁸¹⁰
Mutâvaat için: للمُطَاوَعَةِ	Uzaklaştı: تباعد	بعُد ⁸¹¹

Sekkâkî bu kalıbın manalarını şöyle bir ifadeyle beyan etmektedir:

" و أَنَّ تَفَاعَلَ يَكُونُ مِنَ الْجَانِبِينَ صَرِيحاً وَلا تَهَارِكُ مِنْ نَفْسِكَ مَا لَيْسَ لَكَ نَحْوِ: تَجَاهَلْتُ وَبِمَعْنَى فَعَلَ نَحْوِ: تَبَاعَدَ أَي بَعُدَ."⁸¹²

(انفعل) kalıbının, tek manası vardır. O da mutâvaat (للمُطَاوَعَةِ) için kullanılır. Mutâvaat sözlükte itaat, muvafakat ve boyun eğmek manalarına gelir. Kökü (طَوَعَ),⁸¹³ bir şeyin kendi kendine oluşunu ifade eder. İstılahta ise, Müteaddî fiili lâzıma çevirmektir.⁸¹⁴

Örnek:

Camı kırdım: كسرتُ الزجاجَ

Bu örnek lâzım haline çevrilirse şöyle olur:

Cam kırıldı: إنكسرَ الزجاجُ

Bu kalıp ilaç ve tedaviyle ilgili fiillerde daima lâzım olarak gelir. Bunu da

Sekkâkî şöyle açıklamaktadır:

"⁸¹⁵ و أَنَّ انْفَعَلَ بِأَبْهٍ لَازِمٌ ، وَلا يَقَعُ إِلا حَيْثُ يَكُونُ عِلَاجٌ وَ تَأْتِيرُ."

(افتعل) kalıbı, çeşitli manalarda kullanılır. Aşağıdaki tablo da bunu göstermektedir.

Kalıbın manası	Örnekler	Aslı
Mutâvaat için: للمُطَاوَعَةِ	Düzeldi: اعتدل	عدل ⁸¹⁶

⁸⁰⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93. Ancak bu tahkikte imlâ hataları sanki yetmiyor, üselik ilmi hatalarda barizdir, örneğin (للتكلف) yani bir şeyi zahmetle yapmak doğrusuda budur, lakin (للتكليف) kelimesi başkası yükümlü etmek, muhakkik doğru olanı dipnota ve yanlışı da metne yazdı.

⁸⁰⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; kelimenin manası için bkz. dn. 796.

⁸¹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; İbn Fâris, age. I, 489- 490; Güneş, age. s. 186- 187.

⁸¹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; İbn Menzûr, age. III, 89- 93; Güneş, age. 83- 84.

⁸¹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93.

⁸¹³ Bkz. er-Râzî, age. s. 399- 400; Güneş, age. s. 734- 735.

⁸¹⁴ Bkz. el-Hamelâvî, age. s. 62- 63, 77, Özbeklikçi vbş, age. s. 142.

⁸¹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93.

Edinmek için: لِاتِّخَاذِ	Yüzük aldı: اِخْتَتَمَ	ختم ⁸¹⁷
Karşılıklı için: لِلْمُشَارَكَةِ	Komşu oldu: اجْتَوَرَ	جار ⁸¹⁸
Mübâlagâ için: لِلْمُبَالَغَةِ	Kazandı: اِكْتَسَبَ	كسب ⁸¹⁹

Sekkâkî bu kalıpla ilgili izahını şöyle açıklamaktadır:

" وَأَنَّ اِفْتَعَلَ لِلْمُطَاوَعَةِ نَحْو: غَمَّهُ فَاغْتَمَّ ، وَلِلاتِّخَاذِ نَحْو: اسْتَوَى ، وَبِمَعْنَى التَّقَاعِلِ نَحْو: اجْتَرَوْا ، وَبِمَعْنَى فَعَلَ نَحْو: اِكْتَسَبَ."⁸²⁰

(اِسْتَفْعَلَ) kalıbı, bu kalıp çeşitli manalara gelir. Ancak en önemli manası, talep ve soru için gelmesidir.

Örnekler:

Kalıbın mansı	Örnekler	Aslı
Soru ve talep için: لِلسُّؤَالِ	Allah'tan mağfiret diledi: اسْتَغْفَرَ	غفر ⁸²¹
Değişme için: لِلصِّيْرَةِ	Çamur taş oldu: اسْتَحْجَرَ الطين	حجر ⁸²²

(اِفْعُوْ عَل) kalıbı, mübâlagâ için kullanılır. Bu sîga daima lâzım kalıbında gelir.⁸²³

(اِفْعُوْل) kalıbı, bu kalıpta mübâlagâ için kullanılır. Genelde lâzım üslûbunda (اللازم) gelir.⁸²⁴

(اِفْعَال) ve (اِفْعَل) kalıpları, bu kalıplar renklerde ve huylarda kullanılır. Şüphesiz ki lâzımdan başka manaya da gelmez.⁸²⁵

⁸¹⁶ Bkz. el-Cevherî, age. V, 1760- 1762;Toptaş, age. s. 280.

⁸¹⁷ Bkz. el-Feyyûmî, age. I, 163; Toptaş, age. s. 175, bazı örnekleri değiştirmekten amaç daha kolay ve kulağa daha yakın olanı seçmektir.

⁸¹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 368- 369; Sarı, age. s. 256.

⁸¹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; İbn Fâris, age. V, 179; Güneş, age. s. 1015.

⁸²⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93.

⁸²¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; İbn Fâris, age. IV, 385; Güneş, age. s. 854.

⁸²² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 371- 372; Sarı, age. s. 274- 275.

⁸²³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93.

⁸²⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93.

Sekkâkî bu kalıpları şöyle izah etmektedir:

" و أَنْ افْعَوْلَ لِلْمُبَالِغَةِ ، وَلَا يَكُونُ إِلَّا لَازِمًا ، وَ أَنْ افْعَوْلَ الْغَالِبُ عَلَيْهِ الْزُرُومُ ، وَأَنْ افْعَالَ وَ افْعَلَ لِلْأَلْوَانِ وَالْعُيُوبِ وَلَا يَكُونَانِ إِلَّا لَازِمِينَ وَيَدُلُّانِ عَلَى الْمُبَالِغَةِ. "826

Düğer rubâî mezîd kalıpların manaları ise şu şekildedir:

(للمَطَاوَعِ) için (افْعَلَّ) ve (افْعَلَّ) kalıpları, birincisi, mutâvaat için (افْعَلَّ) kullanılır.

Örnekler:

Yuvarlandı: تدرج⁸²⁷. Bu kalıp başka manalar için de kullanılabilir.

İkinci ve üçüncü kalıplar da sadece lâzım olarak gelir. Bunları da Sekkâkî şöyle beyan eder:

" و أَنْ تَفْعَلَ يَكُونُ مَطَاوَعٌ (فَعْلَلَّ) نحو: تدرج ، وَقَدْ يَكُونُ لغيرِ ذَلِكَ. وَ افْعَلَّ وَ افْعَلَّ لَا يَكُونَانِ إِلَّا لَازِمِينَ. "828

Böylece Sekkâkî sarf konularının en önemlisini özetlemiş olmaktadır.⁸²⁹

Son olarak mücerred rubâînin mezîd mülhakları kalmaktadır. Bunların sayısı ise Sekkâkî'ye göre altı (6) dır.

Örnek:

Elbiseyi giydi: تَجَلَّبَبَ

Bu mülhak fiiller mezîd harfleriyle şöyledir:

" تَجَلَّبَبَ، تَيْبَطَّرَ، تَشْرَيْفَ، تَجُورَبَ، تَدَهْوَرَ، تَسَلَّقَى. "

Mezîdlerin sayısı böylece artmaktadır. Bunları veciz üslûpla hatırlatmaktadır:

"830 وَأَمَّا نَحْوُ: تَجَلَّبَبَ وَأَخْوَاتُهُ وَإِسْلَنْقَى فَإِنْ اعْتَبَرْتَهُ إِزْدَادَ الْعَدَدِ. "

Bu fasıl da şöyle özetlenebilir:

Sekkâkî'ye göre mezid kalıpların sayısı yirmi bir (21)'dir. Zemahşerî'ye göre 25'dir. Rubâî mülhak fiiller, Sekkâkî'ye göre mezid fiillerden sayılır. Çünkü zâit harfler kelimedede barizdir. Ayrıca bu ilmin şeyhi Sibeveyhi'ye göre bu mülhak fiiller

⁸²⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93. Kaldı ki bu iki kalıbın hemzeleri hemze-i vasıl, şöyle yazılır (ا) ne üstünde ne altında bir şey yazılır, çünkü bu fiiller humâsî ve sūdâsîdir. Ancak kitabın muhakkiki hemzeleri yazdı ve yanlış yerde de yazdı.

⁸²⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 93- 94.

⁸²⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 94, bu örneğin kaynakları için bkz. dn. 775.

⁸²⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 94, ancak (افْعَلَّ) kalıbının mücerredidir (فُعْلَلَّ)dir, muhakkikin (فُعْلَلَّ) yazdığı gibi değildir.

⁸²⁹ Bkz. el-Müberrid, age. I, 70 vd. ; ez-Zemahşerî, age. I, 369- 375; el-Hamelâvî, age. s. 58- 69.

⁸³⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 88, bu kalıpların manaları için, bu fasılın başına bkz. dn. 745- 750.

mücerreddir. Sülâsî fiilin mezîd bâbları on iki (12)'dir. Bir harfle mezîdin üç (3), iki harfle mezîdin beş (5) ve üç harfle mezîdin dört (4) tane bâbı vardır.

Rubâî fiilin mezîd bâbları 3'tür. Ayrıca Sekkâkî, kalıpların çeşitli manalarını da beyan etmiştir.

b. Müştaklar (المشتقات)

Bu bölümde, Sekkâkî fiilin işini yapan isimleri ele alır. Bunlara da "müştaklar" (المشتقات) denir. Ancak başta el-Müberrid olmak üzere kadîm dilciler şu ifadeyi (الأسماء المتصلة بالفعل)⁸³² kullanırken Sekkâkî (الأسماء الجارية على الفعل)⁸³¹ kullanmıştır.

Müştak isimler, sarf ilmin en mühim konularından sayılır. Zira Sekkâkî önsözünde olduğu gibi sarf ilmini, iştikâka bağlamıştır. İkinci bölümün başında da iştikâkın tarifini ve türlerini açıklamıştır. Sekkâkî bu fasılda da, müştakların türlerini ve müştakların kaynağını sekiz fasılda ele almıştır (s. 95- 99).

1) Masdarların Hey'etleri (المصادر):

Masdar deyince, akla türeyen isimlerin kaynağı gelmektedir. Sekkâkî bu konuyu iki kısma ayırarak şöyle açıklamıştır:

(a) Mücerredin Masdarları: (مصادر المجرد)

Mücerred, bilindiği gibi sülâsî ve rubâîdir. Sülâsînin masdar hey'etleri gayet çoktur. Ancak kuralsızdır. Sekkâkî bunu şöyle bir tabirle açıklar:

"اعلم أن هيات المصادر في المجرد من الثلاثي كثيرة غير مضبوطة."⁸³³

Ancak lâzım fiil (فعل), aynın (ع) fethasıyla olursa, masdarı (فُعول) vezninde gelir.

Örnekler:

Masdarlar	Manası	Fiili
الرُّكُوع	Rükû etmek	رُكِعَ ⁸³⁴
السُّجُود	Secde etmek	سُجِدَ ⁸³⁵

⁸³¹ Bkz. el-Müberrid, age.

⁸³² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95.

⁸³³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95.

⁸³⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95; İbn Fâris, age. II, 434- 435; Güneş, age. s. 496.

⁸³⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95; İbn Menzûr, age. III, 204- 205; Güneş, age. s. 552.

Lâzım fiil (فَعَلَ) aynın (ع) esresiyle olursa masdarı (فَعْل) vezninde gelir.

Örnekler:

Masdarlar	Manası	Fiili
الْفَرَح	Sevinmek	فَرِحَ ⁸³⁶

Ayrıca bu iki kalıp müteaddî şeklinde gelirse masdarı (فَعْل) vezninde gelir.

Örnekler:

Masdarlar	Manası	Fiili
الضَّرْب	Vurmak	ضَرَبَ ⁸³⁷
الفَهْم	Anlamak	فَهَمَ ⁸³⁸

Lâzım fiil(فَعْل) aynın (ع) zammesiyle, masdarı genellikle (فَعَالَة) vezninde gelir.

Örnekler:

Masdarlar	Manası	Fiili
الأَصَالَة	Asalet	أَصَلَ ⁸³⁹

Rubâî mücerredin (فَعَّل) kalıbının masdarı (فَعْلَلَة) ve (فَعْلَل) vezninde gelir.

Örnekler:

Masdarlar	Manası	Fiili
الدَّخْرَجَة	Yuvarlanmak	دَخَرَ ⁸⁴⁰
الدَّخْرَاج	=	=

Ancak mücerred rubâî muzâaf olursa, masdarı (فَعْلَل) ve (فَعْلَل) vezninde gelir.

Örnekler:

Masdarlar	Manası	Fiili
القَلْقَال	Sallamak	قَالَ ⁸⁴¹

⁸³⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95; er-Râzî, age. s. 495; Sarı, age. s. 1142.

⁸³⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95; İbn Menzûr, age. I, 543; Güneş, age. s. 696- 697.

⁸³⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95; el-Cevherî, age. V, 2005; Güneş, age. s. 914.

⁸³⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95; er-Râzî, age. s. 18- 19; Güneş, age. s. 28- 29.

⁸⁴⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95; örneğin manası için bkz. dn. 775.

الْقَالَ	=	=
----------	---	---

Kaldı ki mücerredin masdarları genellikle semâî (سَمَاعِيَّة) 'dir.

(b) Mezîdin Masdarları: (مَصَادِرُ الْمَزِيدِ)

Mezîd fiilin sülâsî ile rubâînin masdarları kıyâsidir (düzenli ve kurallıdır).

(b-1) Sülâsînin Masdarları (مَصَادِرُ السُّلَّاسِي):

Sülâsî bir harfle mezîd fiilin masdarları

(أَفْعَل) fiilinin masdarı, (إِفْعَال) vezninde gelir.

(فَعَّل) fiilinin masdarı, (تَفْعِيل) ve (تَفْعُلَة) vezninde gelir.

(فَاعَل) fiilinin masdarı, (مُفَاعَلَة), (فِعَال) ve (فِيْعَال) vezinlerinde gelir.

Örnekler:

Masdarlar	Manası	Fiili	Aslı
الإنفاق	İnfak etmek	أَنْفَقَ	نَفَقَ ⁸⁴²
التقديم	Sunmak	قَدَّمَ	قَدَّمَ ⁸⁴³
المجاهدة	Vuruşmak	جَاهَدَ	جَهَدَ ⁸⁴⁴

Yukarıdaki fiillerin masdarları, şüphesiz ki sülâsî bir harfle mezîd olan fiillere aittir.

Sülâsî iki harfle mezid fiillin masdarları:

(اِنْفَعَلَ) fiilinin masdarı, (اِنْفِعَال) vezninde gelir.

(اِفْتَعَلَ) fiilinin masdarı (اِفْتِعَال) vezninde gelir.

(تَفَعَّل) fiilinin masdarı (تَفَعُّل) vezninde gelir.

(اِفْعَلَّ) fiilinin masdarı (اِفْعِلَال) vezninde gelir.

(تَفَاعَلَ) fiilinin masdarı da (تَفَاعُل) vezninde gelir.⁸⁴⁵

Örnekler:

Masdar	Manası	Fiili	Aslı
--------	--------	-------	------

⁸⁴¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95; el-Cevherî, age. V, 1804- 5; Sarı, age. s. 1255.

⁸⁴² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95; İbn Fâris, age. V, 454- 5; Güneş, age. s. 1200.

⁸⁴³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95; el-Cevherî, age. V, 2006-9; Güneş, age. s. 933- 4.

⁸⁴⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95; İbn Menzûr, age. III, 133- 5; Sarı, age. s. 249- 250.

⁸⁴⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95- 96.

انكسار	Kırılmak	انكسرَ	كسرَ ⁸⁴⁶
اجتماع	Toplanmak	اجتمعَ	جمعَ ⁸⁴⁷
إخضرار	Yeşillenmek	إخضرَ	خضرَ ⁸⁴⁸
تعلم	Öğrenmek	تعلمَ	علمَ ⁸⁴⁹
تشارك	Ortak olmak	تشاركَ	شاركَ ⁸⁵⁰

Bu masdarlar, iki harfle sülâsî mezîd fiillere aittir.

Sülâsî üç harfle mezid fiilin masdarları ise şöyle:

(استفعل) fiilinin masdarı, (استفعال) vezninde gelir.

(افعوعل) fiilinin masdarı, (افعيعل) vezninde gelir.

(افعوول) fiilinin masdarı (افعوول) vezninde gelir.

(افعال) fiilinin masdarı da (افعيال) vezninde gelir.⁸⁵¹

Örnekler:

Masdar	Manası	Fiili	Aslı
استغفار	Af dilemek	استغفرَ	غفرَ ⁸⁵²
إعشيشاب	Yer otu çok olmak	إعشوشبَ	عش ⁸⁵³
إجلوآذ	Aşırı hızlanmak	إجلوآذَ	جلذ ⁸⁵⁴
إحمرار	Koyu kırmızı olmak	إحمرَّ	حمر ⁸⁵⁵

Sekkâkî sülâsî mezîdin masdarlarını bu şekilde sunmaktadır.

(b-2) Rubâînin Masdarları (مصَادِرُ الرُّبَاعِي):

⁸⁴⁶ Bkz. dn. 762.

⁸⁴⁷ Bkz. dn. 763.

⁸⁴⁸ Bkz. dn. 764.

⁸⁴⁹ Bkz. dn. 765.

⁸⁵⁰ Bkz. dn. 766.

⁸⁵¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 95- 96.

⁸⁵² Bkz. dn. 768.

⁸⁵³ Bkz. dn. 769.

⁸⁵⁴ Bkz. dn. 770.

⁸⁵⁵ Bkz. dn. 771.

Bu kısımda rubâî fiile ait olan masdarların üç kalıbı vardır. Masdarları da şöyledir: (تَفَعَّلَ) fiilinin, masdarı (تَفَعُّلًا) vezninde gelir.

(أَفْعَلَّ) fiilinin masdarı (أَفْعَلَالًا) vezninde gelir.

(أَفْعَلَّ) fiilinin masdarı da (أَفْعَلَالًا) vezninde gelir.⁸⁵⁶

Örnekler:

Masdar	Manası	Fiili	Aslı
التَّذَرُّجُ	Yuvarlanmak	تَذَرَجَ	دَحْرَجَ ⁸⁵⁷
الْأَحْرَجَامُ	Toplanmak	أَحْرَجَمَ	حَرَجَمَ ⁸⁵⁸
الْإِطْمِنَانُ	Sükûn ve huzur	إِطْمَأَنَّ	طَمَأَنَّ ⁸⁵⁹

Netice olarak Sekkâkî sülâsî ve rubâînin masdarlarını kısa bir şekilde izah etmiştir.

Sekkâkî bu masdarların başındaki “hemze-i vasıl” kısaca şöyle açıklamaktadır:

“Gördüğün bu masdarların başındaki her hemze hemze-i vasıldır. Ancak (أَفْعَلَّ) kalıbı hariçtir.”⁸⁶⁰ Yani humâsî ve sūdâsî her fiilin hemzesi vasıldır (همزة الوصل). Ayrıca bu

hususla Sekkâkî isimdeki hemzeye de değinerek şu eklemede bulunmaktadır: “Bu masdarların başındaki hemze de hemze-i vasıldır.”⁸⁶¹ Çünkü meşhur olduğu gibi

hemze-i vasıl sadece şu on isimde mevcuttur: “İsim:(اسم), oğul (ابن), kız (ابنة),

iki: (اثنان), iki müennes (اثنتان), erkek (أمرؤ), kadın (امرأة), yemin ederim (أيم الله),

yemin olsun: (الله أيمن), avret (أستت).”⁸⁶² Bu isimlerin hemze-i vasıl olduğunda şüphe

yoktur. Ancak Sekkâkî humâsî ve sūdâsî fiilin masdarlarını da eklemiştir. Bu da

dilde mahir olduğunun başka bir kanıtıdır. O, bu konuyu da şöyle beyan etmektedir:

" وكلُّ همزةٍ تُراها في أوائلِ هذه المصادرِ إلا مصدرَ أفعلٍ للوصلِ، ولا مدخلَ لها من الأسماءِ إلا هذه، وفي

عشرةٍ سبواها وهي: اسمٌ واست وابن وابنم واثنان واثنتان و امرؤ وامرأة و أيم الله و أيمن الله.⁸⁶³

⁸⁵⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 96.

⁸⁵⁷ Bkz. dn. 775.

⁸⁵⁸ Bkz. dn. 776.

⁸⁵⁹ Bkz. er-Râzî, age. s. 398; Sarı, age. s. 940.

⁸⁶⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 96.

⁸⁶¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 96.

⁸⁶² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 96.

⁸⁶³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 96. Geniş bilgi için bkz. el-Hamelâvî, age. s. 269- 274; Çörtü, age. s. 56-58; el-Usta, Abdullâh Muhammed, *et-Tarîf fi ‘ilmi’t-taşrîf*, Libya 1992, s. 455- 6.

Sekkâkî son olarak bu fasılda, ism-i merre ve ism-i hey'eyi masdarlarını da kısaca açıklamaktadır: İsm-i merre: (اسْمُ الْمَرَّةِ) bir kere yapılan işe denir. Kalıbı da (فَعْلَةٌ)'dir.

Buna (مصدرُ الْمَرَّةِ) denir.⁸⁶⁴ Örnek: Bir kere (öğün) yedim: أَكَلْتُ أَكْلَةً.⁸⁶⁵

İsm-i hey'e: (اسْمُ الْهَيْئَةِ) ise, durumu ve hali bildiren masdardır. Buna da “binâ-i nev'i” (بناءُ النوعِ) ve (مصدرُ الْهَيْئَةِ) denilir.⁸⁶⁶ Kalıbı ise (فِعْلَةٌ) veznidir.

Örnek:

Bir nevi oturuş: جَلَسَةٌ.⁸⁶⁷

Sekkâkî bu iki masdarın kurallarını şöyle özetlemektedir:

Sülâsî mücerred fiilin, masdarı (فَعْلَةٌ) ve (فِعْلَةٌ) vezninde gelir.

Bu masdarların sonunda “yuvarlak tâ” (ة) varsa, buna uygun bir sıfat ilâve edilir.

Örnek:

Bir kere acımak: رَحْمَةٌ وَاحِدَةٌ.⁸⁶⁸

Rubâî ve fazlası masdarların sonuna “yuvarlak tâ” eklenir. Şayet masdarın sonunda tâ (ة) varsa masdara uygun bir sıfat ilâve edilir.

Örnek:

Bir kere ikram: إِكْرَامَةٌ fiili ise (أَكْرَمَ)dir.⁸⁶⁹

Bir kere oturma: إِقَامَةٌ وَاحِدَةٌ fiili (أَقَامَ)dir.⁸⁷⁰

Ancak ism-i hey'enin gayri sülâsîden masdarı olmaz.⁸⁷¹

Sekkâkî'ye göre masdar, (تَفْعَالٌ) vezninde gelirse kelimeye mübalağa kazandırır.

Örnek:

Çok dolaşmak (gezme): النَّجْوَالُ.⁸⁷²

2) İsm-i Fâil (اسْمُ الْفَاعِلِ):

İsm-i fâil; işi yapanı gösteren sıfat manalı kelimedir. Örneğin: Vuran: الضَّارِبُ.⁸⁷³

⁸⁶⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 96.

⁸⁶⁵ Bkz. İbn Fâris, age. I, 122- 123; er-Râzî, age. s. 20; Toptaş, age. s. 52.

⁸⁶⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 96; el-Hamelâvî, age. s. 127- 8; Çörtü, age. s. 438- 9.

⁸⁶⁷ Bkz. İbn Fâris, age. I, 473- 474; er-Râzî, age. s. 107, Güneş, age. s. 167.

⁸⁶⁸ Bkz. er-Râzî, age. s. 238; el-Feyyûmî, age. I, 223; Güneş, age. s. 458.

⁸⁶⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 96; el-Cevherî, age. V, 2019- 20; er-Râzî, age. s. 568; Güneş, age. s. 1012- 3.

⁸⁷⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 96; el-Cevherî, age. V, 2021; er-Râzî, age. s. 556- 557;

⁸⁷¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 96.

⁸⁷² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 96; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 980; er-Râzî, age. s. 118; Sarı, age. s. 259- 260.

Sekkâkî ism-i fâilin siyâgasını yani hey'etinin oluşmasını (صياغته) ele almaktadır. Bunun da: Sülâsî fiilden türeyen “fâil” (فَاعِلٌ) vezninde geldiğini belirtmektedir.

Örnek:

İsm-i fâil	Manası	Fiili
الكاتب	Yazan	كتب ⁸⁷⁴

Sülâsî mücerredin dışındaki fiillerin ism-i fâili, fiili muzâriye çevrilir ve muzâri harfi ötreli *mîm* (م) harfiyle değiştirilip sondan bir önceki harfin kesre yapılmasıyla oluşur.

Örnekler:

İsm-i fâil	Manası	Muzari	Aslı
مُكْرِمٌ	İkram eden	يُكْرِمُ	كْرُم ⁸⁷⁵
مُتَعَلِّمٌ	Öğrenen	يَتَعَلَّمُ	عَلِمَ ⁸⁷⁶
مُسْتَخْرِجٌ	Çıkaran	يَسْتَخْرِجُ	خَرَجَ ⁸⁷⁷

Yine Sekkâkî ism-i fâil ile ilgili ism-i fâilin mübâlagasının (صيغُ المبالغة) bazı sîgalarını ve kullanma sebebini de kısaca açıklar. Bunun da fiili çoğaltmak ve mübâлага için olduğunu şöyle ifade eder:

" للدلالة على المبالغة و تكثير الفعل. " ⁸⁷⁸

Örnekler:

Kalıp	Örnekler	Manası	Aslı
فَعَّالٌ	ضَرَّابٌ	Çok vuran	ضَرَبَ ⁸⁷⁹
مِفْعَالٌ	مِضْرَابٌ	=	=
فَعُولٌ	ضُرُوبٌ	=	=

⁸⁷³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 97; er-Râzî, age. s. 378-9; Güneş, age. s. 696- 9.

⁸⁷⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 97; İbn Fâris, age. V, 158-9; er-Râzî, age. s. 562; Güneş, age. s. 1001-2.

⁸⁷⁵ Bkz. İbn Fâris, age. V, 171-2; er-Râzî, age. s. 568; Güneş, age. s. 1011- 1013.

⁸⁷⁶ Bkz. el-Cevherî, age. V, 1990- 1; er-Râzî, age. s. 451-452; Güneş, age. s. 807- 809.

⁸⁷⁷ Bkz. el-Cevherî, age. I, 309- 310; er-Râzî, age. s. 171- 172; Sarı, age. s. 389- 390.

⁸⁷⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 97.

⁸⁷⁹ Bkz. İbn Menzûr, age. 1, 543; er-Râzî, age. s. 378- 379; Sarı, age. s. 895-896; bu konu hakkında fazla bilgi için, bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, I, 285- 286; el-Hamelâvî, age. s. 131- 134; Özbalkıçı ve başkaları, age. s. 226 vd.

3) İsm-i Mef'ûl (اسمُ المفعول):

İsm-i mef'ûl; fiilin etkilediği kişiyi göstermek üzere meçhul fiilden (masdar) yapılan bir isimdir. Buna Türkçede “edilgen ortaç” denilir.⁸⁸⁰ Sekkâkî ism-i mef'ûlün sıyagasını “Sülâsî mücerredin meçhul kalıbından (مفعول) vezninde gelir.” sözüyle açıklamaktadır.

Örnek:

Vurulan: مَضْرُوبٌ

Rubâî ve fazlası olursa muzârideki muzâraat harfi zammeli *mîm* (م) ile değiştirilerek ve sondan bir önceki harfin harekesini fethaya çevirerek oluşur.⁸⁸¹

Örnekler:

Örnekler	Muzârisi	Manası	Aslı
مُكْرَمٌ	يُكْرَمُ	İkram edilen	أَكْرَمٌ ⁸⁸²
مُتَعَلِّمٌ	يُتَعَلَّمُ	Öğretilen	تُعَلَّمُ ⁸⁸³
مُسْتَحْسَنٌ	يُسْتَحْسَنُ	Beğenilen	أُسْتُحْسِنُ ⁸⁸⁴

Yine bu konuyla ilgili Sekkâkî, ecvef (الأجوف) fiilin oluşunu da açıklamaktadır.

Örnekler:

Örnekler	Aslı	Manası	Fiili
مَقُولٌ	مَقُولٌ	Denilen	قَالَ ⁸⁸⁵
مَبِيعٌ	مَبِيعٌ	Satılan	بَاعَ ⁸⁸⁶

Bu iki örneğin aslı (مَقُولٌ) ve (مَبِيعٌ) ancak hazf olan harfte iki farklı görüş vardır:

Sîbeveyhi'ye düşen harf zâit harftir. Dolayısıyla (مَقُولٌ)'un vezni (مَفْعُلٌ) ve diğer örneğin (مَبِيعٌ) vezni ise (مَفْعِلٌ)dir.⁸⁸⁷

⁸⁸⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 97; el-Hamelâvî, age. s. 135; Özbalıkçı ve başkaları, age. s. 232

⁸⁸¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 97.

⁸⁸² Bkz. İbn Fâris, age. V, 171-172; Güneş, age. s. 1011-3.

⁸⁸³ Bkz. el-Cevherî, age. V, 1990-1; Güneş, age. s. 807-9.

⁸⁸⁴ Bkz. el-Cevherî, age. V, 2099-2100; er-Râzî, age. s. 136-137; Sarı, age. s. 305-306.

⁸⁸⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 97; İbn Fâris, age. V, 42; Güneş, age. s. 986-7.

⁸⁸⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 97; İbn Menzûr, age. VIII, 23-25; Güneş, age. s. 108.

⁸⁸⁷ Bkz. Sîbeveyhi, age. IV, 347.

Ebü'l-Hasen el-'Ahfeş'e göre bu iki örnekten hazf edilen harf asli harftir. Yani birinci harftir. Çünkü bir kelimede iki sâkin yan yana gelirse birincisi düşer. Böylece kalıpları (مفول) olur.⁸⁸⁸

Sekkâkî bu meselede el-A'hfeş'in görüşünü tercih ettiğini şöyle bir ifadeyle açıklamaktadır:

"ولكل واحدٍ مناسبات لا تخفى على من يتقن كتابنا هذا، والرُّجحان للسببية."⁸⁸⁹ Sekkâkî bu konunun sonuna da şu bilgiyi ilâve etmektedir: "İsm-i fâil ve ism-i mef'ûl muzâri gibi yeniliğe ve değişikliğe delâlet eden müştak isimlerdir. (يدلان على الحدوث)."⁸⁹⁰ Bu da mana açısından çok önemlidir.

4) Sıfat-ı Müşebbehe (الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ):

Sekkâkî sıfat-ı müşebbeheyi kısa bir bölümde ele alarak şöyle izah etmektedir: "İsm-i fâil ve ism-i mef'ûl dışındaki müştak kalıba -hangi şekilde olursa olsun- sıfatı müşebbehe denir."⁸⁹¹

Bu müştakka sıfat-ı müşebbehe (الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ) denir. Yani ism-i fâile benzeyen sıfattır. Zira sıfat-ı müşebbehe, ism-i fâilin yerini tutan bir müştak isimdir.

Sıfat-ı müşebbehenin özelliklerini Sekkâkî şöyle izah etmektedir: "Birincisi: Sülâsî mücerredlerden türemesi. İkincisi ise lâzım fiillerden oluşması ve son olarak da mana açısından sübûte (التَّبُوت) delalet etmesidir."⁸⁹²

Kalıpları çoktur. En önemlisi iki kalıbı (فَعِيل) ve (فُعْلَان)'dir.

Örnekler:

Örnekler	Kalıplar	Manası	Fiili
كريم	فَعِيل	Cömert	كُرْم ⁸⁹³
حسن	فُعْلَان	İyi - güzel	حُسْن ⁸⁹⁴

⁸⁸⁸ Bkz. İbn Cinnî, *el-Münşif*, I, 387.

⁸⁸⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 97.

⁸⁹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 97; el-Hamelâvî, age. s. 135- 7; el-Hâfız, age. s. 127- 9.

⁸⁹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 98.

⁸⁹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 98.

⁸⁹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 98; el-Cevherî, age. V, 2019- 21; er-Râzî, age. s. 568; Güneş, age. s. 1011- 13.

⁸⁹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 98; İbn Menzûr, age. XIII, 114-117; er-Râzî, age. s. 136- 137; Toptaş, age. s. 162.

سمح ⁸⁹⁵	فعل	Affeden	سمح
--------------------	-----	---------	-----

Bu müştak ismin kalıpları çoktur. Bunu ezberlemek çok güçtür. Ancak Sekkâkî bu konunun kurallarını kısaca açıklamıştır: İsm-i fâil ve mef'ûlün dışındaki kalıplar hangi şekilde olursa olsun sıfat-ı müşebbehedir. Bunu da şöyle bir ifadeyle beyan eder:

" هي: كلُّ صِفَةٍ اشْتَقَّتْ مِنْهَا غَيْرُ اسْمِ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ عَلَى آيَةٍ هَيْئَةٍ كَانَتْ."⁸⁹⁶

İsm-i fâil ile sıfat-ı müşebbehe arasındaki farka gelince;

Sekkâkî'ye ism-i fâil, yeniliğe ve değişmeye (الحدوث), sıfat-ı müşebbehe ise devamlılığa ve sabit olmaya (الثبوت) delâlet eder.⁸⁹⁷

5) İsm-i Tafdîl (أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ = اسْمُ التَّفْضِيلِ):

İsm-i tafdîl, müştak isimlerin türlerinden birisi sayılır. Sekkâkî bu konuyu çok kısa biçimde şöyle izah eder: "Ef'alü't-Tafdîl sülâsî mücerred mebni mâlûm fiillerden oluşur. Renkler ve özürler hariç."⁸⁹⁸ Bir şeyi, diğerinden üstün tutmaktır.

Bu müştak ismin de iki kalıbı vardır. Birincisi müzekker (eril) için (أَفْعَلُ) kalıbıdır. Müe'nnes (dişil) için ise (فُعْلَى) kalıbıdır. Bunun Türkçe karşılığı ise "daha, en, pek ve çok" manasındadır.

Örnekler:

Örnekler	Kalıplar	Manası	Fiili
أكبر	أَفْعَلُ	En büyük	كَبِرَ ⁸⁹⁹
كُبْرَى	فُعْلَى	En büyük	=

Ancak Sekkâkî ism-i tafdîlin iki manası olduğunu kaydeder: Birincisi vasf edilen şeyi başkasından üstün göstermektir. İkincisi ise bütün farklılığı vasf edilene isbat etmektir. Bunu da şöyle bir ifadeyle beyan eder:

" وله معنيان: أحدهما إثبات زيادة الفضل للموصوف على غيره، والثاني إثبات كل الفضل له."⁹⁰⁰

⁸⁹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 98; İbn Fâris, age. III, 99-100; er-Râzî, age. s. 312; Güneş, age. s. 586.

⁸⁹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 98; el-Hamelâvî, age. s. 138-142, Çörtü, age. s. 463 vd.

⁸⁹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 97-98; daha fazla bilgi için bkz. ez-Zemahşerî, age. I, 293- 396; el-Hamelâvî, age. s. 138- 142; İbnü'l-Hâcib, *el-İzâh*, I, 619- 625; Çörtü, age. s. 463- 469.

⁸⁹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 98.

⁸⁹⁹ Bkz. er-Râgıb, age. s. 696- 698; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1278- 1279.

6) İsm-i Zaman (اسم الزمان):

İsm-i zaman, müştak isimlerin bir çeşididir. Sekkâkî bu konunun sıyagasını ve oluşunu kısa bir şekilde açıklar: Sülâsî mücerred fiilin, muzâri fiilin aynı fethalı ya da zammeli olursa, kalıbı (مَفْعَل) vezninde gelir. Şayet muzârinin aynı (عَيْنُ الْفَعْلِ) esreli olursa (مَفْعِل) vezninde gelir.⁹⁰¹

Örnekler:

Örnekler	Kalıplar	Manası	Fiili
مَوْعِد	مَفْعِل	Randevu	وَعَدَ ⁹⁰²

Sülâsî dışındaki ism-i zamanın oluşu (rubâî ve fazlası), ism-i mef'ûlün dörtten fazla oluşuyla aynıdır.⁹⁰³

Örnekler:

Keimeler	Manası	Fiili
مَنْتَصَفُ اللَّيْلِ	Gece yarısı	انْتَصَفَ ⁹⁰⁴

Sekkâkî bu kuralı veciz bir ifadeyle şöyle beyan etmektedir:

" وفي غير الثلاثي على لفظ اسم المفعول منه لا فرق."⁹⁰⁵

7) İsm-i Mekân (اسم المكان):

Bu fasıl, Sekkâkî'nin eserindeki en kısa derslerden birisidir. İsm-i mekân konusunu bir buçuk satırla şöyle özetlemiştir:

" واسم المكان كاسم الزمان، وقد جاء على (مَفْعَلَة) قالوا: مَسْبِعة ومأسدة ومذأبة ومحية ومعفاة للأرض المستكثرة هذه الأجناس."⁹⁰⁶

⁹⁰⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 98, daha fazla bilgi için, ez-Zemahşerî, age. I, 297- 302; el-Hamelâvî, age. s. 143-150; el-Hâfız, age. s. 135- 9; Özbalkıç vbş, age. s. 280- 7, Çörtü, age. s. 474- 481.

⁹⁰¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 98.

⁹⁰² Bkz. İbn Fâris, age. VI, 125; Güneş, age. s. 1309.

⁹⁰³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 98.

⁹⁰⁴ Bkz. el-Cevherî, age. IV, 1432- 1434; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1523.

⁹⁰⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 98; fazla bilgi için bkz. ez-Zemahşerî, age. I, 303- 305; el-Hamelâvî, age. s. 153-156; el-Usta, age. s. 287-291, Özbalkıç vbş., age. s 252- 256.

⁹⁰⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 99; el-Hamelâvî, age. s. 153- 6; Çörtü, age. s.496-500.

İsm-i mekânın sıyağa kuralları aynen ism-i zaman gibidir. Sülâsîden (مَفْعَل) ve (مَفْعِل) kalıbında gelir. Rubâî ve fazlası ise ism-i mef'ûlün rubâî ve fazla oluşması gibidir.

Örnekler:

Kelime	Kalıbı	Manası	Fiili
مَدْخَل	مَفْعَل	Giriş	دَخَلَ ⁹⁰⁷
مَوْقِف	مَفْعِل	Durak	وَقَّفَ ⁹⁰⁸
مُلْتَقَى	İsm-i mef'ûl	Buluşma yeri	التَّقَى ⁹⁰⁹
مَسْتَشْفَى	=	Hastane	اسْتَشْفَى ⁹¹⁰

Kullanım açısından ism-i mekân ism-i zamandan daha fazladır.

Sekkâkî bu konuyu kısaca ele alırken ism-i mekânın câmid isimden oluştuğunu ispatlamıştır. Kalıbı ise (مَفْعَلَة) veznidir.

Örnekler:

Kelime	Kalıbı	Manası	Aslı
مَأْسَدَة	مَفْعَلَة	Aslan yeri	أَسَدٌ ⁹¹¹
مَسْبِغَة	=	Yırtıcı yeri	سَبِغٌ ⁹¹²

8) İsm-i Âlet (اسْمُ الْأَلَّةِ):

İşlediği işi ifade eden fiilden yapılan âlet ismidir. Yani âletlere delâlet eden müştak bir isimdir. Sekkâkî sıyagasını şöyle açıklar: “Sülâsî mücerreden (masdar ya da fiil) oluşur, tamamen sıfat-ı müşebbehe gibidir.”⁹¹³ Kalıpları, Sekkâkî'nin açıklamasına göre (مَفْعَال), (مَفْعَلَة) ve (مَفْعَل) şeklinde üçtür

Örnekler:

⁹⁰⁷ Bkz. el-Cevherî, age. IV, 1696- 7; Güneş, age. s. 379- 381.

⁹⁰⁸ Bkz. el-Feyyûmî, age. II, 669; Güneş, age. s. 1321- 3.

⁹⁰⁹ Bkz. İbn Fâris, age. V, 260- 261; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1384- 1385.

⁹¹⁰ Bkz. İbn Menzûr, age. XIV, 436-7; Sarı, age. s. 830- 1.

⁹¹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 99; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 265, cemilerinden (أَسَدٌ، أَسَدٌ، أَسَدٌ); Toptaş, age. s. 31.

⁹¹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 99; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 726- 7, cemisi (سَبِغٌ، سَبِغٌ); Toptaş, age. s. 225.

⁹¹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 99; el-Hamelâvî, age. s. 157-8; Özbeklikçi vbş, age. s. 257- 260.

Kelime	Kalıbı	Manası	Fiili
مِفْتَاح	مِفْعَال	Anahtar	فَتَحَ ⁹¹⁴
مِكَسَّة	مِفْعَلَة	Süpürge	كَسَّ ⁹¹⁵
مِنْبَر	مِفْعَل	Minber	نَبَرَ ⁹¹⁶

Ancak Sekkâkî'ye göre ism-i âletin ana kalıbı (مِفْعَال) veznidir. Bunu da şöyle bir ifadeyle beyan eder:

" و عندي أنّ مِفْعَالاً هو الأصل، وما سواهُ منقوصٌ منه بعوضٍ وبغيرِ عوضٍ." ⁹¹⁷

Böylece bu konuyu da çok kısa bir şekilde izah etmiştir. ⁹¹⁸

Sekkâkî bu ikinci bölümün ikinci kısmının (nevisinin) ikinci sınıfı da bitirmiş olmaktadır. Bu bölümü (sınıf) şöyle özetlenebilir:

Birinci fasılda, Sekkâkî sülâsî masdarların hey'etlerini ve çok olduğunu, rubâî ve fazla olanın kıyâsî olduğunu izah etmiştir.

Diğer yedi fasılda ise müştakların sıyâgasını ve oluşmasını kısaca açıklamıştır.

Üçüncü fasılda ise Sibeveyhi ve el-Ahfeş gibi dilcilerin farklı görüşleri de irad etmiştir.

⁹¹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 99; el-Cevherî, age. I, 389; Toptaş, age. s.381.

⁹¹⁵ Bkz. İbn Fâris, age. V, 141; Güneş, age. s. 1035- 1036.

⁹¹⁶ Bkz. İbn Menzûr, age. V, 189- 190; Toptaş, age. s. 390, bazı örnekleri değiştirildi, (süpürge: مكسحة) ve (odun: مسعر) gibi, çünkü bu kelimelerin kullanması çok azdır ve yaygın değildir. Şu sebepten dolayı değiştirildi.

⁹¹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s.99.

⁹¹⁸ Geniş bilgi için bkz. ez-Zamahşerî, age. I, 307; İbnü'l-Hâcib, *el-İzâh*, I, 640; el-Hamelâvî, age. s. 157- 158; Özbeklikçi ve başkaları, age. s. 257- 260; el-Esmar, age. s. 80.

III. SARF İLMİNİN YETERLİLİĞİ (فِي بَيَانِ كَوْنِهِ كَافِيًا)

Bu son bölümde, Sekkâkî sarf ilminin kalan konularını kısa bir ön bilgi ve on üç fasılda (nevide) izah eder. Kısa ön bilgide, Sekkâkî bazı konuları: İmâle, tefhîm, hemzenin tahfifi, terhîm, teksîr, tahkîr, tesniye, tashîh cemileri, nisbet (ism-i menûb) ve vakıf müfred kelimeye ait olduğunu beyan eder.

Kalan diğer fasıllarda, müfred kelime hükmünde olan konuları: Fiilin zamirlerle ve te'kîd nûnlarıyla çekimleri, bir şeyi kendine izâfe etmek ve fiil sîgalarının yapılışını açıklar. Sekkâkî bu konuları, sarf ilmine ilâve eden belki ilk âlimdir (s.100- 123).⁹¹⁹

A. İmâle (الإمالة):

Sekkâkî bu fasılda, imâlenin tarifini, sebeplerini, engellerini ve şartlarını kısa bir şekilde açıklar.⁹²⁰

Tarifi:

İmâle, sözlükte eğmekten gelir. Fiili (أَمَلَنَ) sülâsî mezîddir.⁹²¹ Terim olarak ise Sekkâkî şöyle tarif eder: “Fethadan sonra *elif* (ا) gelirse *yâ* (ي)’ya yakın okunur. Diğer harfler gelirse kesreye yakın okunur.”⁹²² Yani elifi, *elif*’le *yâ* arasında ve fethayı da kesre gibi okumaktır. Kısaca fethayı kesreye ve *elif* (ا)’i *yâ* (ي)’ya yakın okumaktır.

Örnekler:

Genç: الفتى *elif* (ا)’i *yâ* (ي)’ya yakın okunur. Çünkü elifin aslı *yâ* (ي)’dir. Bu da ismin tesniyesinden bilinir. Tesniyesi ise (الفتيان)’dir. Şayet fethadan sonra diğer harfler gelirse kesreye yakın okunur.

Örneğin: Acımak: رحمة kelimesinde fetha kesreye yakın okunur. Çünkü ondan sonra gelen harf elif değildir. Son olarak Sekkâkî imâlenin bazı Arapların lehçesi olduğunu söyler. İmâlenin hükmü ise câizdir.

⁹¹⁹ Bu bölümün başlığı sarf ilminin önsözünde şöyle (فِي بَيَانِ كَوْنِهِ كَافِيًا لِمَا عُلِقَ بِهِ مِنَ الْغَرَضِ) geçer. Ayrıca sarf kısmının son bölümün başlığında “hata yapmaktan sakınma çeşitleri” (أَنْوَاعُ الْإِحْتِرَازِ عَنِ الْخَطَا) bu da elimizdeki üç nüshada böyle yazılmıştır. Halbuki sarf ilminin amacı müfred veya müfred hükmünde olan kelimeyi kullanırken hatadan sakınmaktır. Sekkâkî bu bölümün ön bilgisinde bunu beyan eder. Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 100.

⁹²⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 100.

⁹²¹ Geniş bilgi için bkz. er-Râzî, age. s. 641; Sarı, *el-M evârid*, s. 1472- 3.

⁹²² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 100; el-Esmar, age. s. 159.

Sebepleri:

Sekkâkî imâlenin sebeplerinin dört olduğunu beyan eder: **Birincisi:** Fetha hareketi, *yâ* (ي) 'in üstünde ya da *yâ* (ي) 'in veya esrenin komşusu olursa imâle edilir.

Örnekler:

Akan : سَيَّالٌ.⁹²³

Erkek ismi: شَيَّيَانٌ.⁹²⁴

Âlim: عَالِمٌ.⁹²⁵

İkincisi: *Elif* (الألف), *yâ* 'dan çevrilmiş ya da *yâ* (الياء) 'ya çevrilmiş ise imâle yapılır.

Örnekler:

Attı: (رمى- يرمى).⁹²⁶ muzâri fiilinden (رمى) (رمى) aslı.

Eğlence yeri: (الألف اللينة: yumuşak elif-sâkin elif) *elif* (ا) *yâ* (ي) 'ya (yumuşak elif-sâkin elif) çevrilir.⁹²⁷ Çünkü rubâî ve fazlası bir kelimenin sonu *elif* ise tesniye ve cemide *yâ* (ي) 'ya çevrilir.

Üçüncüsü: Müşâkele (المشاكلة), sebebiyle bir kelime imâle yapılır. Bir kelimeyi önceki bir kelimenin şekline veya lafzına benzetmek için imâle yapılır.⁹²⁸

Örnekler:

Güneşin kuşluk vaktine: (وَضَحَاهَا)⁹²⁹ kelimesi sonraki kelimeye (تَلَاهَا)⁹³⁰ uyum sağlamak için imâle edilir. Çünkü (ضَحَى) kelimesinin aslı *vâv* (الضَّحوة) olduğundan ötürü imâle edilmez. Zira müşâkele sebebiyle imâle yapılır. Kaldı ki bu iki örnek Kur'an ayetinin sonundan gelen bir kelimedir:

⁹³¹ (وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا، وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا)

⁹²³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 100; İbn Fâris, III, 122, (سَيَّال) şeddetsiz fethayla bir ağaç türüdür; Sarı, age. s. 802.

⁹²⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 100; el-Cevherî, age. I, 159- 160, aslı Bekr kabilesinde bir mahalle ismidir; Güneş, age. s. 654, kelimenin asıl manası saçı ağarmış ve yaşlıya da denir.

⁹²⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 100; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 1140; Güneş, age. s. 807- 809.

⁹²⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 100; İbn Fâris, II, 435; Günei, age. s. 500- 501.

⁹²⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 100; İbn Fâris, V, 213; Güneş, age. s. 1081.

⁹²⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101.

⁹²⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101; İbn Fâris, age. III, 391- 3; er-Râgıb, age, s. 502- 3; Toptaş, age. s. 262.

⁹³⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101; İbn Fâris, age. I, 351; er-Râgıb, age. s. 167- 8, manası okunmak, ancak bu kelime *vâv* (و) okunur (تَلَوْتُ) ve *yâ* (ي) 'yle da okunur (تَلَيْتُ) ikisi de Kur'an'da geçer, İbn Mâlik'in de bu alanda bir menzûmesi vardır. (منظومة الأفعال) diye geçer. Bkz. Kâtip Çelebi, *Mecmû'atü muhimmati'l-mutûn*, s. 580 vd.

⁹³¹ eş-Şems, 91/1-2.

Dördüncüsü: *Elif* (الألف), *yâ* (الياء)'dan sonra munfasıl veya muttasıl, bir veya iki harfle gelirse imâle yapılır.⁹³²

Örnekler:

Görme: عَيَان.⁹³³

Erkek ismi: شَيْبَان.⁹³⁴

Akıcı: سَيْلَان.⁹³⁵

Manileri: (موانعها: engelleyenleri)

Sekkâkî'nin tespitine göre, iki halde önleyici sebeplerden dolayı imâle edilemez. Bu maniler de şunlardır:

İsti'lâ Harfleri: İmâle harfi (elif veya fetha), isti'lâ harflerine (kalın harfler: حروف الاستعلاء) ya da onlara mücâvir olursa imâle yapılmaz.

Örnekler:

Söken: قَالِع.⁹³⁶

Asılı: عَالِق.⁹³⁷

Çünkü isti'lâ harfleri hangi sebepten dolayı olursa olsun daima kalın biçimde okunur. Ancak isti'lâ harfin kesreli gelmesi halinde kalın mı yoksa imâleyle mi okunur? Sekkâkî'nin rivâyetine göre ekseriyetin görüşü imâle yapılmaz.⁹³⁸

Kalın râ: Esreli olmayan *râ* (الرَاءُ غَيْرُ الْمَكْسُورَةِ): yani fethalı ya da zammeli, imâle edilmez. Çünkü *râ* (ر) fetha ile zamme halinde kalın (المَفْخَمَةُ) okunur. Çünkü kalın bir harf imâlenin tam zıddıdır. Bunu da Sekkâkî şöyle izah eder:

"Zira sâkin *elif* (الألف اللينة)'ten önce isti'lâ harfleri gelirse daima kalın okunur.⁹³⁹

Şartları:

Sekkâkî imâlenin şartını şöyle açıklar: "İmâlenin bir şartı vardır. Kelimenin gayri müstakil isim (إِذَا) gibi veya harf olmaması gerekir. Ancak şu üç harf, nidâ *yâ* (يَا)'sı

⁹³² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101.

⁹³³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101; er-Râzî, age. s. 466- 7; Güneş, age. s. 835- 836.

⁹³⁴ Bkz. dn. 918.

⁹³⁵ Bkz. İbn Fâris, age. III, 122; Sarı, *el-Mevârid*, s. 802.

⁹³⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101; el-Cevherî, age. III, 1270- 2; Güneş, age. s. 973- 4.

⁹³⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101; İbn Menzûr, age. X, 261- 270; Güneş, age. s. 805- 6.

⁹³⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101, isti'lâ harfleri yedi tanedir. Şu cümlede (خُصَّ ضَغْطُ قِطْ) toplanır. Fazla bilgi için ikinci bölümün önbilgisine bkz. s. 66.

⁹³⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101.

evet (بئى) ve olumsuz (لا) edatı, hariçtir.”⁹⁴⁰ Bu üç harfte imâle yapılabilir. Son olarak bu ders sarf ile tecvîd ilminin arasında müşterek bir konudur.⁹⁴¹

B. Tefhîm (التَّفْهِيم):

Bu konu, Sekkâkî'nin eserindeki en kısa derslerden biri sayılır. O, bu konuyu bir buçuk satırda özetlemiştir. Tefhîm kelimesi sözlükte: Kalın ve kaba anlamına gelir.⁹⁴²

Istilahta ise Sekkâkî'nin tarifi şöyledir: “Fethadan sonra aslı *vâv* (و) olup da *elif* (ا) ‘e çevrilmiş olarak gelirse zammeye (الضَّمَّة) yakın okunur. Buradaki gaye kelimenin aslını göstermektir.”⁹⁴³

Örnekler:

Namaz: الصَّلَاة.⁹⁴⁴ Cemisi *vâv* (و)’la (الصلوات)

Zekât: الزَّكَاة.⁹⁴⁵ Aslı *vâv* (و) (زكا- يزكو)

C. Hemzenin Tahfifi (تخفيفُ الهمزة):

Önce şunu söylemekte yarar var. *Hemze* (ء) ile *elif* (ا) arasında bazı farklar vardır. *Hemze*, kelime başında ortasında ve sonunda gelir. *Elif* ise, kelimenin ortasında ve sonunda gelir. Kesinlikle kelimenin başında gelmez. Çünkü harekesi daima sükûndur. Araplar da sâkin harfle başlamaz. Başka bir açıdan *hemze*, bütün hareketleri kabul ederken *elif* ise hareketleri kabul etmez. Zira o, hep sâkindir.

Sekkâkî *hemzeyle* ilgili kısaca şu üç kuralı: İbdâl, hazif ve tahfifi izah eder.⁹⁴⁶

İbdâl: (الإبدال)

Hemzeyle ilgili kurallardan birisi *ibdâl*, o da *hemzenin* başka bir harfe çevrilmesidir.

İbdâl ise ilk derslerde geçti. Buna basit bir örnek:

⁹⁴⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101.

⁹⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Sîbeveyhi, age IV, 117 vd.; ez-Zemahşerî, age. I, 471- 3; el-Hamelâvî, age. s. 334- 339; İbnü'l-Cezerî, *Ṭayyibetü'n-neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* (Thk. Enes Mehra), Byrut 1420/ 2000, I, 115- 131; el-Esmar, age. s. 159- 160.

⁹⁴² Bkz. İbn Fâris, age. IV, 481; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1138.

⁹⁴³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101, el-Esmar, age. s. 189.

⁹⁴⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101; er-Râgıb, age. s. 490- 2; Güneş, age. s. 681- 2.

⁹⁴⁵ Bkz. es-Sekkâkî, agei s. 101; er-Râgıb, age. s. 380- 1; Güneş, age. s. 526.

⁹⁴⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101- 102.

Çöl: (الصَّحْرَاوَان) tesniyede hemze *vâv* (و)'a çevrilir (الصحراوان).⁹⁴⁷

Hazf: (الْحَذْفُ)

Sekkâkî'nin şerhine göre harekeli hemzeden önce sahîh harf veya *yâ* (ي) veya *vâv* (و) aslı (köklü) ya da mezîd gelirse hemze hazf olabilir. Örnekler:

Kelime	Aslı	Manası	Hazf olan
يَسْأَلُ	يَسْأَلُ	Soruyor	948 ء
مَنْ بُوِكَ	مَنْ أَبُوكَ	Baban kim?	949 ء
مِنْ بَلَاكٍ	مِنْ أَبْلَاكٍ	Develerinden	950 ء

Bu hazfin câiz olmasına rağmen misali çok azdır. Ancak (gördü: رَأَى) kelimesinin muzâri ve emir fiilinde hemzenin hazfi vâciptir.

Örnekler:

Mâzi	Muzâri	Emir	Manası
رَأَى	يَرَى	رِء	Görmek. ⁹⁵¹

Sekkâkî bu kelimeyle ilgili şöyle beyan eder:

"وقد أُلْتِزِمَ ذَلِكَ فِي بَابِ يَرَى وَأَرَى يَرَى."⁹⁵²

Tahfîf: (التَّخْفِيفُ)

Dilciler ve tecvîd âlimleri hemzenin hakkını vererek okunmasına "hemzenin tahkiki: "تحقيقُ الهمزة" derler. Hemzenin *elif* (ا)'e yakın okumasına da "hemzenin tahfifi: "تخفيفُ الهمزة" derler. Hemzenin tahfifi sırf bu halde değildir. Sekkâkî'nin tarifine göre: "Hemze, sahîh harften sonra sâkin olarak gelirse uygun med (واي) harfine tahfif edilir."⁹⁵³

Örnekler:

Kelime	Hemzenin tahfifi	Manası	Harf
--------	------------------	--------	------

⁹⁴⁷ Bkz. Vâcip sonuçlar faslına s. 77 vd.

⁹⁴⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101; el-Cevrherî, V, 1723; Güneş, age. s. 545- 546.

⁹⁴⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101; İbn Menzûr, age. XIV, 4- 13; Toptaş, age. s. 1.

⁹⁵⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 101; İbn Fâris, age. I, 39- 43; Toptaş, age. s. 4.

⁹⁵¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102; er-Râzî, age. s. 226- 8; Güneş, age. s. 439- 440

⁹⁵² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102.

⁹⁵³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102.

سَأَلَ	سَأَلَ	Sordu	ء 954
لُؤْمٌ	لُؤْمٌ	Nankörlük	ء 955
بَيْرٌ	بَيْرٌ	Kuyu	ء 956

Kelime başında yan yana iki hemze gelirse bu halde hemzeler tahkikle ve tahfifle okunur. Yani hemze *elif* (ا) 'e yakın okunur.⁹⁵⁷

Örnek:

Sen mi? أَأَنْتَ؟. Kelimesi tahkikle ve tahfifle de okunur: أَأَنْتَ Sekkâkî bunu da şöyle açıklamıştır:

" تَمْ تَخْفَفُ الْهَمْزَةُ بَيْنَ بَيْنٍ، أَوْ تُحَقِّقُ. " ⁹⁵⁸

D. Terhîm (التَّرْخِيمُ):

Sarf ilminin konularından birisi "terhîmdir." Sekkâkî bu konunun tarifini, şartlarını ve bazı kurallarını kısa biçimde ele almaktadır:

Tarifi:

Tarhîm, sözlükte ince ve yumuşak sese denir.⁹⁵⁹

Terim olarak ise Sekkâkî terhîmin tanımını şöyle yapar: "Kurallara karşı gelmeden, ismin sonunda uygun bir biçimde hazf etmektir."⁹⁶⁰ Terhîm, isme mahsustur. Fiiller ve harflerde olmaz.

Örnekler: Ey Suad: يَا سُوَادُ kelimenin aslı (يَا سُوَادُ) dur. Bu ismin sonundan bir harf hazf olmuştur. Buna "terhîm" denir. Genel kuralı ise, terhîmi nidâ üslûbunda (أَسْلُوبُ النِّدَاءِ) kullanmak câizdir. Nidâ dışında sadece şiiir zaruretinde kullanılabilir.

Şartları:

Şartları ise şöyle:

İsm-i 'alem (özel isim: اسم علم) olması gerekir, diğer isimlerde olmaz.

⁹⁵⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102 , (kelimenin açıklaması için dn. 941).

⁹⁵⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102; İbn Menzûr, age. XII, 530- 3; Sarı, age. s. 1344-5.

⁹⁵⁶ Bkz. İbn Menzûr, age. IV, 37, cemisi (أَبْر، أَبْر، أَبْر، أَبْر); Güneş, age. s. 51

⁹⁵⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102.

⁹⁵⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102; daha fazla bilgi için Sibeveyhî, age. III, 541- 556; ez-Zemahşerî, age. I, 489- 491, İbn Cinnî, age. II, 149- 153; el-Esmar, age. s. 422;

⁹⁵⁹ Bkz. er-Râzî, age. s. 239; Güneş, age. s. 459- 460.

⁹⁶⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102.

Örnekler:

Ayşe: عائشٌ terhimi عائشة.

Talha: طلحٌ terhimi ise طلحة.⁹⁶¹

Üç harften fazla olması gerekir, üç ve daha azında terhîm yapılmaz. Çünkü kelimenin Arapçada genel yapısı itibariyle çoğunlukla üç harften oluşur. Eğer terhîm edilirse kurala aykırı gelir. Bu kuralı Sekkâkî şöyle bir ifadeyle izah eder:

"فتخرجُ بهِ الى خلافِ أصلِ ، وهو صوغُهُ على أقلِّ من ثلاثةٍ."⁹⁶²

Ancak üçlü bir ismin sonunda yuvarlak *tâ* (التاء المربوطة) bulunursa, terhîmi câizdir. Sekkâkî'nin tespitine göre bu da Sîbeveyhi'nin görüşüdür. Bunu da şöyle bir ifadeyle beyan eder:

"وَأَنْ لَا تَجِبْنَ عَنْ حَذْفِ التَّاءِ مِنْ نَحْوِ: ثَبَّةٍ عَلَى مَذْهَبِ سَيْبَوَيْهِ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي هَذَا الْبَابِ ، لِأَنَّ مَنْ قَرَنَهُ بِنَاءِ التَّائِيثِ هُوَ الَّذِي خَرَجَ بِهِ عَنِ الْأَصْلِ ، لِأَنَّ تَاءَ التَّائِيثِ مَعَ الْكَلِمَةِ بِمَنْزِلَةِ كَلِمَةٍ مَعَ كَلِمَةٍ."⁹⁶³

Örnekler:

Kelime	Aslı	Manası	Fiili
يَا ثَبَّ- ثَبَّ	ثَبَّة	Özel isim	وَتَبَّ ⁹⁶⁴

Üçüncü şartı ise, terhîmin münâdâ mendûb (مَنْدُوب) ve müstagâs (مُسْتَعَاث) olmaması gerekir. Çünkü mendûb ve müstagâs üslûbu ismin sonuna harf eklemekle oluşur. Bu terhîme aykırıdır. Zira ismin sonundaki harf düşürülürse eski haline döner.

Kuralları:

Kelime müfred ise, sonundaki mücerred harf hazf edilir.

Örnekler:

Kelime	Aslı	Manası	Fiili
يَا طَلْحُ- طَلْح	طلحة	Erkek ismi	طَلَحَ ⁹⁶⁵

İsmin sonunda iki zâit harf gelirse ikisi de hazf olur.

⁹⁶¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102.

⁹⁶² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102.

⁹⁶³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102; Sîbeveyhi, age. II, 241.

⁹⁶⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102; el-Cevherî, age. I, 231; İbn Menzûr, age. I, 792- 3, kelimenin sözlük manası zıplamak ve atlamaktır, ancak ismi alem gibi kullanılır, (هبة) kelimesi gibi özellikle de kadın ismi olarak daha yaygındır; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1630.

⁹⁶⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102; İbn Fâris, age. III, 418, kemenin asıl manası bir ağaç türüdür, akasya veya muz ağacıdır; Güneş, age. s. 727.

Örnekler:

Kelime	Aslı	Manası	Fiili
يا سكرٌ - سكرٌ	سَكَرَانَ	Sarhoş	سكرٌ ⁹⁶⁶
يا صحرٌ - صحرٌ	صَحْرَاءَ	Çöl	صحرٌ ⁹⁶⁷

Yine ismin sonundaki harf mücerred ve ondan önceki de med (illet) harfi ise ikisi de hazf olur.

Örnekler:

Kelime	Aslı	Manası	Fiili
يا مسكٌ - مسكٌ	مِسْكِينَ	Düşkün	سكُنٌ ⁹⁶⁸
يا منصٌ - منصٌ	مَنْصُورٌ	Erkek ismi	نصرٌ ⁹⁶⁹

Bu kuarlı Sekkâkî şöyle beyan eder:

" فيقتضي هذا أن لا تزيد في الحذفِ على الواحدِ في نحو: عامرٍ و طلحةً، لئلا يقع في الوسطِ. و أن لا تقتصرَ على الواحدِ في نحو: صحراءٍ وسكرانٍ و طائفي و مسلمانٍ ومسلمونَ ممَّا يوجدُ في آخره زيادتانِ تُرادانِ معاً."⁹⁷⁰

Mürekkebi (iki kelimededen oluşan) isimlerde Sekkâkî'nin açıklamasına göre ikinci isim tamamiyle hazf olur.

Örnekler:

Kelime	Aslı	Manası
يا سيبٌ - سيبٌ	سَبْيُويِه	Elma kakusu. ⁹⁷¹

Bunu da Sekkâkî şöyle izah eder:

" وأن لا تتوقفَ في حذفِ آخرِ جزءِ المركَّبِ بكمالِه، وأنتَ تحذفُ نظيرَهُ، وهو تاءُ التانيثِ."⁹⁷²

⁹⁶⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102; İbn Menzûr, age. IV, 372- 5; Toptaş, age. s. 231.

⁹⁶⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102; el-Cevherî, age. II, 708- 9; Güneş, age. s. 662.

⁹⁶⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102; er-Râgıb, age. s. 417- 8; Sarı, age. s. 768-9.

⁹⁶⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102; er-Râgıb, age. s. 808- 9; Güneş, age. s. 1178.

⁹⁷⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 102.

⁹⁷¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 103.

⁹⁷² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 103, bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Sîbeveyhi, age. II, 239- 245; İbn Cinnî, *el-Lüma' fi'l-'Arabiyye* (Thk. Fâiz Fâris), Küveyt trs., I, 114-8; ez-Zamahşerî, age. I, 71-2.

E. Teksîr (جمع التَّكْسِير):

Sekkâkî bu fasılda cem-i mükesserin tarifini ve çeşitlerini geniş biçimde kaleme alır.

Tarifi:

Sekkâkî bu cemi türüne “teksîr” (التَّكْسِير) adını vermiştir. Bu kelime, sözlükte kırmak ve kırdırtmak anlamına gelir. Kelimenin fiili ise (كَسَرَ) bir harfle meziddir.⁹⁷³

Terim onlamı ise, Sekkâkî’ye göre “ismi, müfredin delâletinden, cemi ve çoğul delâletine nakletmektir. Bu da harfin veya harekenin değişmesiyle olur.”⁹⁷⁴

Cem-i mükesser, müfred ismin harekesinin değişmesi veya harflerden birisinin hazf edilmesiyle yahut harf ilâvesiyle yahut da bu üç durumun birlikte bulunmasıyla yapılan bir cemi türüdür.

Sekkâkî bu tarifin açıklamasına şöyle devam eder: “Bir ceminin müfredi yoksa ona ism-i cemî: (اسمُ الجمع)” denir. Sonuna ilâve edilirse ona “sâlim cemi (جمعُ السالم)” denir.

Örnekler:

Cem-i	Müret	Manai	Beyan
أَسَدٌ	أَسَدٌ	Aslanlar	Değişme. ⁹⁷⁵
رِجَالٌ	رِجَالٌ	Adamlar	Ziyâde. ⁹⁷⁶
رُسُلٌ	رُسُلٌ	Resuller	Hazf. ⁹⁷⁷
مَصَائِبٌ	مَصِيبَةٌ	Felâketler	Hepsi. ⁹⁷⁸

Böylece Sekkâkî, cem-i mükesserin tarifini ve tarifini yaparak izah etmiştir.⁹⁷⁹

Çeşitleri:

Sekkâkî cem-i mükesseri iki sınıfa; ve her sınıfı da kısımlara ayırmıştır.

Birinci Sınıf (الصَّنْفُ الْأَوَّلُ): Sekkâkî bu türü (sınıfı) ikiye ayırır: Müstekrah (مستكراه) ve gayri müstekrah (غير مستكراه), ikisinin kalıbı ise Fe‘âlil: (فَعَالِلٌ) dir.

⁹⁷³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 103; İbn Fâris, age. V, 180- 181; İbn Menzûr, age. V, 139- 142; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1306- 1307.

⁹⁷⁴ Bkz. es-Sekkâkî, agei s. 103.

⁹⁷⁵ Bkz. el-Feyyûmî, age. I, 14; Toptaş, age. s. 31.

⁹⁷⁶ Bkz. İbn Fâris, age. II, 492;Toptaş, age. s. 204.

⁹⁷⁷ Bkz. er-Râgıb, age. s. 352- 353; Güneş, age. s. 467- 8.

⁹⁷⁸ Bkz. el-Cevherî, age. I, 164- 166; Güneş, age. s. 685- 6.

⁹⁷⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 103.

Sekkâkî gayri müstekrahı şöyle açıklar: “Rubâî mücerred veya mezîd ismin cem-i teksîri” şeklinde açıklamaktadır.⁹⁸⁰

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
ثَعَالِبُ	ثعلب	Tilkiler	Mücerred. ⁹⁸¹
جدول- أجادل	جدول	Şemalar	Mezid. ⁹⁸²

Müstekrah, dile ağır gelen kelime yapısının harflerinin çoğalmasından kaynaklanır. Bu da humâsî isimlerin mücerred ve mezîdinde olur. Lakin bu tür isimlerin, teksîri ve tahkîri ismin beşinci harfin hazf olmasıyla gerçekleşir.

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
سَفَارِجُ	سفرجل	Ayvalar	Hazf. ⁹⁸³
فرازِدُ	فرزدق	Erkek ismi	Hazf. ⁹⁸⁴

Humâsî mezîdinde de, son harf ile mezîd harf hazf edilir.

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
قِبَاعِثُ	قبعثرى	Koca deve	Hazf. ⁹⁸⁵

İkinci Sınıf (الصَّنْفُ الثَّانِي):

Sekkâkî bu bölümü yedi kısma ayırır:

Birinci Kısım:

Sekkâkî bu kısmın altı tür olduğunu açıklar:

⁹⁸⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 103; el-Esmar, age. s. 201.

⁹⁸¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 103; İbn Menzûr, age. I, 237- 8; Toptaş, age. s. 135.

⁹⁸² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 103; el-Cevherî, age. IV, 1653; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 976; Güneş, age. s. 146- 7.

⁹⁸³ Bkz. el-Cevherî, age. V, 1730; Toptaş, age. s. 230.

⁹⁸⁴ Bkz. el-Cevherî, age. IV, 1543; Sarı, age. s. 1144- 5, lügat manası ise hamur parçasıdır. Emevîler devrinde ünlü üç büyük şairlerden biri, asıl adı, Hemmâm b. Gâlib et-Temîmî. (ö: 114/ 732) Bkz. İbn Hallikân, age. VI, 86- 98; ez-Ziriklî, age. VIII, 93; DîA, XXII, 373-5.

⁹⁸⁵ Bkz. el-Cevherî, age. II, 782;

Fi‘al (فَعَلَ) ve fi‘âl (فَعَال) kalıbı, bu da sülâsî mücerred ismin teksîri olur.

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
عَلَج	عَلَج	Acem küffarları	Sülâsî mücerred. ⁹⁸⁶

Bu ceminin sonuna yuvarlak tâ (ة) da eklenebilir:

Fu‘ul (فُعُل) ve fe‘âil (فَعَائِل) kalıbı, sülâsî tâ (ة) ile biten müennes ismin teksîridir.

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
صُحُف	صَحِيفَة	Gazeteler	Sülâsî. ⁹⁸⁷
رِسَائِل	رِسَالَة	Mektuplar	Sülâsî. ⁹⁸⁸

Fu‘aal (فُعَّال) ve fevâ‘il (فَوَاعِل) kalıbı, bu kalıplar fâil (فَاعِل) vezni sıfatının teksîridir.

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
نُوم	نَائِم	Uyuyanlar	Müzekker. ⁹⁸⁹
حَوَائِض	حَائِض	Hayızlılar	Müennes. ⁹⁹⁰

Fe‘âlî (فَعَالِي) ve fi‘âlin (فَعَالِي) kalıbı *elif* (ا)’i maksure (مقصورة) veya memdûde (ممدودة) müennes ismin teksiridir.

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
صَحَارِي	صَحْرَاء	Çöller	Memdûde. ⁹⁹¹
أِنَاث	أُنثَى	Kadınlar	Maksure. ⁹⁹²

⁹⁸⁶ Bkz. eş-Sekkâkî, age. s. 104; el-Cevherî, age. s. 104; bu kelimenin şu teksîr cemileri de geçer (عَلَج، أَغْلَاج، مَعْلُوجَاء، عَلَجَة), zira Arapçada bir kelimenin birden fazla teksîr cemisi olabilir. Sarı, age. s. 1038.

⁹⁸⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 104; İbn Fâris, age. III, 334; Güneş, age. s. 662-3.

⁹⁸⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 104; İbn Fâris, age. II, 392- 3; Güneş, age. s. 467- 8.

⁹⁸⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 104; İbn Fâris, age. V, 372- 3; Güneş, age. s. 1226.

⁹⁹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 104; İbn Fâris, age. II, 124; Sarı, age. s. 366- 7.

⁹⁹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 104; el-Ceherî, age. II, 708- 9; Toptaş, age. s. 253.

⁹⁹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 104; İbn Menzûr, age. II, 112- 4; Güneş, age. s. 41.

Ancak كَسَالَى، عَجَالَى، (كَسَالَى، فَعَالَى) kalıbına şu gelen beş kelimedede çevrilir (كَسَالَى، عَجَالَى، أُسَارَى، سُكَارَى، غِيَارَى، أُسَارَى) kelimesi ise, Sekkâkî'nin tercihidir. Aşağıdaki tablo da bunların manalarını açıklar.⁹⁹³

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası
كَسَالَى	كسلان	Tembeller. ⁹⁹⁴
عَجَالَى	عَجُول-عجلان	Aceleciler. ⁹⁹⁵
سُكَارَى	سُكْران	Sarhoşlar. ⁹⁹⁶
غِيَارَى	غَيْر-غيران	Kıskançlar. ⁹⁹⁷
أُسَارَى	Yok	Esirler. ⁹⁹⁸

Bu örneklerle ilgili bütün sözlükler, bu kelimelerin ilk harfinin fethasıyla okunuşunu gösterir. Ama Sekkâkî'nin eserindeki ifade, zammeyle okunuşunu gösterir:

" و قد حَوْلْتُ فَعَالَى بِفَتْحِ الْفَاءِ إِلَى فَعَالَى بِضِمِّهَا فِي خَمْسَةِ: كَسَالَى، عَجَالَى، و سُكَارَى، و غِيَارَى، و أُسَارَى أَيْضاً عِنْدِي عَلَى أَنَّهُ مَتْرُوكُ الْمَفْرَدِ." ⁹⁹⁹

Fi'âl (فَعَال) ve fe'âlîl (فَعَالِيل) kalıbı, sülâsî mezîd ismin cem-i teksîridir. Sülâsî mücerred ismin de teksîri olur.¹⁰⁰⁰

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
جَمَال	جمل	Develer	Mücerred. ¹⁰⁰¹

⁹⁹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 104.

⁹⁹⁴ Bkz. İbn Fâris, age. V, 178; Toptaş, age. s. 332.

⁹⁹⁵ Bkz. İbn Fâris, age. IV, 237- 9, bu kelimenin başka bir cemisi de var (عَجَال); Güneş, age. s. 758- 9.

⁹⁹⁶ Bkz. er-Râzî, age. s. 306, bu kelime fethayla da okunur (سُكَارَى); Toptaş, age. s. 231.

⁹⁹⁷ Bkz. el-Cevherî, age. II, 775, ancak bu kelimenin başka cemisi de var (غَيْر، غِيَارَى); Güneş, age. s. 868- 9.

⁹⁹⁸ Bkz. er-Râgîb, age. s. 76, yine bu kelimenin başka cemileri var (أُسْرَى، أُسْرَى، أُسْرَاء) dilcilere göre müfredi ise (أَسِير); Sarı, *el-Mevârid*, s. 31.

⁹⁹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 104.

¹⁰⁰⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105.

¹⁰⁰¹ Bkz. el-Cevherî, age. IV, 1661- 2, yine cemilerinden (جَمَالات، و أَجْمَال، و جَمَائِل); Güneş, age. s.

سَرَّاحِين	سِرْحَان	Kurtlar	Mezid. ¹⁰⁰²
------------	----------	---------	------------------------

Fe‘lâ (فُعْلَى) ve fu‘alâ (فُعْلَاء) kalıbı fe‘îl (فَعِيل) veznindeki kelimenin teksîridir.¹⁰⁰³

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
قَتْلَى	قَتِيل	Öldürülenler	¹⁰⁰⁴
أَسْرَاء	أَسِير	Esirler	¹⁰⁰⁵

Ancak Sekkâkî’ye göre (فَعِيل) vezninin mef‘ûl anlamına gelmesi nadirdir.¹⁰⁰⁶

İkinci Kısım:

Sekkâkî, bu kısmı dört türe ayırmaktadır:

Fu‘l (فُعْل) efâ‘il (أَفَاعِل) kalıbı, ef‘al (أَفْعَل) veznindeki kelimenin teksîridir.¹⁰⁰⁷

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası
حُمْر	أَحْمُرُ	Kırmızılar. ¹⁰⁰⁸
أَكْبَر	أَكْبَر	En büyükler. ¹⁰⁰⁹

Fi‘âl (فِعَال), ef‘âl (أَفْعَال) ve ef‘ilâa (أَفْعِلَاء) kalıpları, fe‘îl (فَعِيل) veznindeki kelimelerin cem-i teksîridir.

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası
جِيَاد	جَيِّد	Güzeller. ¹⁰¹⁰

¹⁰⁰² Bkz. el-Cevherî, age. I, 374- 5, ancak Hüzeyl kabilesinin lehçesinde aslan manasıdır; Sarı, age. 749- 750.

¹⁰⁰³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105.

¹⁰⁰⁴ Bkz. İbn Fâris, age. V, 56; Güneş, age. s. 927- 8.

¹⁰⁰⁵ Bkz. el-Cevherî, age. II, 578- 9; İbn menzûr, age. IV, 19- 20, yine önceki dipnota bkz. (nr. 991), ancak eserin tahkikinde bu kelime şu şekilde geçer (اسراء) manası ise gece yürüyüş, peki bu cemi teksiri nerede kaldı.

¹⁰⁰⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105.

¹⁰⁰⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105.

¹⁰⁰⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105; İbn Fâris, age. II, 101- 3; Toptaş, age. s. 12.

¹⁰⁰⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105; İbn Fâris, age. V, 153- 4; Güneş, age. s. 997- 9.

¹⁰¹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105; İbn Menzûr, age. III, 135- 9; Güneş, age. s. 189- 190.

أموات	مَيِّت	Ölüler. ¹⁰¹¹
أنبياء	نَبِيّ	Peygamberler. ¹⁰¹²

Fi'âl (فَعَال), fe'âil (فَعَائِل) ve fu'alâ' (فُعَلَاء) kalıpları, sülâsî med (واي) harfiyle mezîd ismin teksîridir.¹⁰¹³

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası
صباح	صبيحة	Güzeller. ¹⁰¹⁴
عجائز	عجوز	Yaşlılar. ¹⁰¹⁵
خلفاء	خليفة	Padişahlar. ¹⁰¹⁶

Fevâ'il (فَوَاعِل) ve fi'lân (فِعْلَان) kalıpları ismi fâil veznindeki kelimenin cemi teksîridir.¹⁰¹⁷

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası
كواهل	كاهل	Orta yaşlılar. ¹⁰¹⁸
جنان	جان	Cinler. ¹⁰¹⁹

Üçüncü Kısım:

Sekkâkî bu kısmın cem-i teksîr kalıplarının bir türü olduğunu açıklar.

Fu'l (فُعَل), fu'al (فُعَل), fi'âl (فَعَال) ve fe'âlî (فَعَالِي) vezinleri isim sonundaki elifi maksura veya memdûde bulunan kelimenin cem-i teksîridir.¹⁰²⁰

Örnekler:

¹⁰¹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105; el-Feyyûmî, age. II, 538; Güneş, age. s. 1134- 5.

¹⁰¹² Bkz. er-Râgıb, age. s. 788- 790; Sarı, age. s. 1475- 6.

¹⁰¹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105.

¹⁰¹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105; el-Cevherî, age. I, 379- 380; İbn Menzûr, age. II, 502- 7; Sarı, age. s. 853- 4.

¹⁰¹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105; İbn Fâris, age. IV, 232-3; Toptaş, age. s. 279.

¹⁰¹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 806- 8; Güneş, age. s. 354- 7.

¹⁰¹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105.

¹⁰¹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105; el-Cevherî, age. V, 1813; İbn Fâris, age. V, 144; Güneş, age. s. 1038.

¹⁰¹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105; el-Cevherî, age. V, 2093- 4, Sarı, age. s. 247- 8.

¹⁰²⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105.

Cem-i	Müfredi	Manası
حُمْر	حَمراء	Kırmızılar. ¹⁰²¹
صُغَر	صُغرى	Küçükler. ¹⁰²²
بِطَاح	بِطَحاء	Geniş vadiler. ¹⁰²³

Dördüncü Kısım:

Sekkâkî bu kısmın bir türü olduğunu beyan eder.

Fu'1(فُعْل), fi'al(فِعْل), fu'al(فُعْل), ef'ul (أفْعَل), fi'âl(فِعَال) ve fu'ûl (فُعُول) kalıpları: Sülâsî mücerred ismin sonundaki yuvarlak tâ (ة) bulunan ismin cemi teksîridir.¹⁰²⁴

Örnekler:

Cem-i	Müferdi	Manası
بُدُن	بَدَنَة	Kurbanlar. ¹⁰²⁵
بُدَر	بَدَرَة	Hayvan derileri. ¹⁰²⁶
بُرَم	بُرْمَة	Taştan kaplar. ¹⁰²⁷
أَنْعَم	نِعْمَة	Nimetler. ¹⁰²⁸
قِصَاع	قِصْعَة	Çanaklar. ¹⁰²⁹
حُجُوز	حِجْرَة	Kucaklar. ¹⁰³⁰

Beşinci Kısım:

Sekkâkî bu kısmı iki türe ayırır:

¹⁰²¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105; geçen örneğe blz. dn. 1001.

¹⁰²² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105; İbn Fâris, age. III, 290; Güneş, age. s. 674- 5.

¹⁰²³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 105; el-Cevherî, age. I, 356, ancak bu örneğin başka cemileri de var, (بِطَاح، أَبَاطِح، بَطَاح) Güneş, age. s. 79.

¹⁰²⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106.

¹⁰²⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; er-Râgıb, age. s. 112-3; Güneş, age. s. 60.

¹⁰²⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Cevherî, age. II, 586-7; İbn Menzûr, age. IV, 48- 51; Güneş, age. s. 58.

¹⁰²⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 1078-9; Güneş, age. s. 70.

¹⁰²⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; İbn Fâris, age. V, 446; Güneş, age. s. 1190- 1

¹⁰²⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Cevherî, age. III, 1266; Sarı, age. s. 1235.

¹⁰³⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; İbn Fâris, age. II, 139; Sarı, age. s. 275, bu kelimenin başka cemileri de var.

Fu‘ul (فُعُل), fu‘aal (فُعَل), fu‘aâl (فُعَال), fu‘ûl (فُعُول), fe‘ale (فَعَلَة), fu‘ale (فَعَلَة), fu‘aâl (فُعَال), fu‘lân (فُعْلَان) ve fu‘alâ’ (فُعْلَاء) kalıpları, fâil vezninde müzekker sıfatının cemi teksîridir.¹⁰³¹

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası
بُزُل	بازِل	İlk dişler. ¹⁰³²

Bu örneklerin devamı:

Cem-i	Müfredi	Manası
شُهَد	شاهد	Şahitler. ¹⁰³³
تُجَار	تاجر	Tüccarlar. ¹⁰³⁴
قُعُود	قاعد	Oturanlar. ¹⁰³⁵
فَسَقَة	فاسيق	Fasıklar. ¹⁰³⁶
قُصَاة	قاضي	Kadılar. ¹⁰³⁷
كُفَار	كافر	Kâfirler. ¹⁰³⁸
صُحْبَان	صاحب	Dostlar. ¹⁰³⁹

Sekkâkî, onuncu (عاشِر) kelimesinin cemisi fevâ‘il (فَوَاعِل: عواشر) vezninde geldiğini, fakat onun şâz olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴⁰

¹⁰³¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106.

¹⁰³² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Cevherî, age. IV, 1633, yine cemilerinden (بُزُل، بوازِل); Sarı, age. s. 96.

¹⁰³³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Cevherî, age. II, 494, yine bu kelimenin cemilerinden (شُهُود، شُهَد، (أشهاد); Toptaş, age. s. 248.

¹⁰³⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; er-Râgıb, age. s. 164; Toptaş, age. s. 95.

¹⁰³⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Cevherî, age. II, 525-7; Güneş, age. s. 967- 8.

¹⁰³⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; er-Râgıb, age. s. 636- 7; Güneş, age. s. 895.

¹⁰³⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; İbn Fâris, age. V, 99- 100; Güneş, age. s. 959- 960.

¹⁰³⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 470; Güneş, age. s. 1023- 4.

¹⁰³⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; İbn Fâris, age. II, 335; Sarı, age. s. 865, yine cemilerinden (أصحاب، أصحاب)

¹⁰⁴⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106.

Fu‘ul (فُعُل), fi‘âl (فَعَال), fu‘ûl (فُعُول) ef‘âl(أَفْعَال), ef‘ile (أَفْعِلَة), fu‘lân (فُعْلَان), fu‘alâ’ (فُعْلَاء) ve ef‘ilâ’ (أَفْعِلَاء) kalıpları, genelde sıfat-ı müşebbehe fe‘îl (فَعِيل) vezninde olan isimlerin cem-i teksîridir.¹⁰⁴¹

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası
نُذَر	نَذِير	Uyarıcılar. ¹⁰⁴²
كِرَام	كَرِيم	Cömertler. ¹⁰⁴³
ظُرُوف	ظَرِيف	Zarifler. ¹⁰⁴⁴
أَشْرَاف	شَرِيف	Şerefliiler. ¹⁰⁴⁵
أَشِحَّة	شَحِيف	Cimriler. ¹⁰⁴⁶
جُبْنَاء	جَبَان	Korkaklar. ¹⁰⁴⁷
أَنْبِيَاء	نَبِي	Peygamperler. ¹⁰⁴⁸

Altıncı Kısım:

Sekkâkî bu kısımda, fu‘ul (فُعُل), fu‘al (فُعَل), ef‘ul (أَفْعُل), fi‘âl (فَعَال), fu‘ûl (فُعُول), fi‘le (فَعْلَى), fi‘ale (فَعْلَة), ef‘âl (أَفْعَال), fi‘lân (فَعْلَان) ve fu‘lân (فُعْلَان) kalıpları on kalıp sülâsî mücerred kelimenin isim veya sıfatının cem-i teksiri olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴⁹

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası
سُقْف	سَقْف	Tavanlar. ¹⁰⁵⁰
نُمْر	نِمْر	Kaplanlar. ¹⁰⁵¹

¹⁰⁴¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106.

¹⁰⁴² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; er-Râgıb, age. s. 797- 8; Güneş, age. s. 1160.

¹⁰⁴³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; İbn Fâris, age. V, 171- 2; Toptaş, age. s. 331.

¹⁰⁴⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; İbn Fâris, age. II, 474; Güneş, age. s. 743.

¹⁰⁴⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Cevherî, age. IV, 1379; Sarı, *el-Mevârid*, s. 818.

¹⁰⁴⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; İbn Menzûr, age. II, 495- 7; Güneş, age. s. 617- 8.

¹⁰⁴⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Cevherî, age. V, 2090; İbn Menzûr, age. XIII, 84-5; Toptaş, age. s. 140.

¹⁰⁴⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; er-Râgıb, age. s. 788- 790; Güneş, age. s. 1141-2.

¹⁰⁴⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106.

¹⁰⁵⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; İbn Fâris, age. III, 87; Toptaş, age. s. 231.

¹⁰⁵¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Cevherî, age. II, 837-8; İbn Menzûr, age. V, 234, bu kelimenin birçok cemisi var (نَمَار، نُمْر، نُمْر، نَمْر، نَمور، نَمَار); Güneş, age. s. 1214.

أَقْلَسَ	فَلَسَ	Paralar. ¹⁰⁵²
قِدَاحَ	قَدَحَ	Bardaklar. ¹⁰⁵³
أَسْوَدَ	أَسَدَ	Aslanlar. ¹⁰⁵⁴

Sekkâkî yine bu örnekleri hatırlatır:

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası
جيرة	جار	Komşular. ¹⁰⁵⁵
قردة	قرد	Maymunlar. ¹⁰⁵⁶
أشياخ	شيوخ	Yaşlılar. ¹⁰⁵⁷
ضيغان	ضيف	Misafirler. ¹⁰⁵⁸
ذكران	ذكر	Erkekler. ¹⁰⁵⁹

Bu on kalıptan sonra Sekkâkî şöyle devam eder: “Bu türün 11. Kalıbı da bulunur. O da fe‘alâ (فَعْلَى) veznidir.”¹⁰⁶⁰

Örnek:

Kuşlar türü: حَجَلْ müfredi حَجَلَى.¹⁰⁶¹

Yedinci Kısım:

Sekkâkî bu son kısmın kalıplarından Fu‘ul (فُعُل), ef‘ul (أَفْعُل), fi‘âl (فِعَال), fu‘ûl (فُعُول), fi‘le (فِعْلَة), ef‘âl (أَفْعَال), ef‘ile (أَفْعِلَة), fe‘il (فِعَالِل), fi‘lân (فِعْلَان), fu‘lân (فُعْلَان) ve ef‘ilâ (أَفْعِلَاء) kalıplarının sülâsî mezîd ismin cem-i teksiri olduğunu belirtmektedir.

¹⁰⁵² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; İbn Fâris, age. IV, 451; Güneş, age. s. 910.

¹⁰⁵³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Cevherî, age. I, 394, bu kelimenin cemilerinden (أَفْدَاح، أَفْدَاحِج); Toptaş, age. s.316.

¹⁰⁵⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; İbn Menzûr, age. III, 72-3; Güneş, age. s. 25.

¹⁰⁵⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Cevherî, age. II, 617- 8; Güneş, age. s. 190.

¹⁰⁵⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Cevherî, age. II, 523- 4; Güneş, age. s. 940.

¹⁰⁵⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; er-Râgıb, age. s. 469; Sarı, age. s. 848- 9.

¹⁰⁵⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 830; Sarı, age. s. 909, bu kelimelerin cemisinden (أَضْيَاف، ضَيْوْف، ضِيَّاف)

¹⁰⁵⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; İbn Menzûr, age. IV, 308- 311; Sarı, age. s. 547- 8.

¹⁰⁶⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106.

¹⁰⁶¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 106; er-Râzî, age. s. 124; Sarı, age. s. 276, bu kelimenin müfredi ilk harfin fethası ve kesresiyle de okunur (حَجَلْ، حَجَلِ)، birçok cemisi de var (حَجَلَى، حَجَال، حَجَلَان). Ancak bu kalıbın da iki sıfatı bulunur.

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası
كُنْب	كُنَيْب	Kum tepeleri. ¹⁰⁶²
أذْرُع	ذِرَاع	Arşınlar. ¹⁰⁶³
فِصَال	فِصِيل	Deve yavruları. ¹⁰⁶⁴
عُنُوق	عِنَاق	Dişi oğlaklar. ¹⁰⁶⁵
غَلْمَة	غَلَام	Gençler. ¹⁰⁶⁶

Cem-i	Müfredi	Manası
أَيْمَان	يَمِين	Yeminler. ¹⁰⁶⁷
أَرْغِفَة	رَغِيف	Ekmekler. ¹⁰⁶⁸
أَفَائِل	أَفِيل	Küçük develer. ¹⁰⁶⁹
غَزْلَان	غَزَال	Ceylanlar. ¹⁰⁷⁰
قَضْبَان	قَضِيب	Çubuklar. ¹⁰⁷¹
أَنْصِبَاء	نَصِيب	Paylar. ¹⁰⁷²

Sekkâkî bu konuyu şöyle bitirir: “Bu işittiğin kalıplar cemi teksîrdir, bunun dışındakiler metruktür veya başka konulara aittir.”¹⁰⁷³

Bu konu, sarf ilminin önemli ve zor konularından sayılır. Sekkâkî bu konuyu yedi kısma ve kısımları da türlere ayırmıştır. Her tür de bazı kalıplar tahsis etmiştir. Dilciler de bu konuyu ele alırken iki türe ayırmışlardır: Cem-i killet (جَمْعُ قِلَّة) ve cem-

¹⁰⁶² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; İbn Menzûr, age. I, 702, yine cemilerinden (كُنْبَان، كُنْبِيَّة); el-Cevherî, age. I, 209; Güneş, age. s. 1004.

¹⁰⁶³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; el-Cevherî, age. III, 1209; Toptaş, age. s. 197.

¹⁰⁶⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; el-Cevherî, age. V, 1790- 1; Sarı, age. s. 1162- 3.

¹⁰⁶⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; İbn Fâris, age. IV, 159- 163; Sarı, age. s. 1056- 7.

¹⁰⁶⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; İbn Fâris, age. IV, 378; Toptaş, age. s. 297.

¹⁰⁶⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; el-Feyyûmî, age. II, 681; Güneş, age. s. 1341- 2.

¹⁰⁶⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; İbn Menzûr, age. IX, 124; Güneş, age. s. 481.

¹⁰⁶⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; İbn Menzûr, age. XI, 18- 19; Sarı, age. s. 38.

¹⁰⁷⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; İbn Menzûr, age. XI, 491; Toptaş, age. s. 296.

¹⁰⁷¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; İbn Fâris, age. V, 100; Güneş, age. s. 958.

¹⁰⁷² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; İbn Fâris, V, 434; Sarı, age. s. 1520- 1.

¹⁰⁷³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107.

i kesret (جمع كثرة). Cemi killet ise, üçten ona kadar azlık ifade eden çoğuldur. bunların kalıpları da dördtür.

Sekkâkî bu manayı şöyle ifade etmiştir: "واعلم أن أفعال، و أفعلاً، وأفعلةً، وفِعْلَةً من أوزانِ التكسير للقلّة كالعشرة فما دونها."¹⁰⁷⁴

Bu kalıpların diğeri ise cemi kesrettir.

F. Tahkîr (التّصغير: İsm-i Tasgîr):

Sekkâkî bu fasılda, ism-i tahkîrin (tasgîr- tasğîr) tarifini, kalıplarını ve şartlarını geniş biçimde izah etmiştir.

Tarifi:

Sarf ilminin diğerkonularından biri de "ism-i tasgîrdir". Bu terim küçüklük ve azlık ifade eder, bu asıl manasıdır. Ancak sevgi göstermek ve hor görmek için de kullanılan bir isim türüdür. Bu tarifi Sekkâkî şöyle beyan etmektedir:

" وهو فيما سوى الجمع لوصفه بالحقارة، وفي الجمع لوصفه بالقلّة، هذا هو الأصل."¹⁰⁷⁵

Kalıpları:

İsm-i tasgîrin, Sekkâkî'nin açıklamasına göre üç kalıbı vardır. Bunlar da: Fu'ayl (فُعَيْل), fu'ay'il (فُعَيْعِل) ve fu'ay'îl (فُعَيْعِيل)'dir.

Bu kalıpları detaylı bir şekilde şöyle açıklamaktadır:

Fu'ayl: (فُعَيْل)

Bu vezin, tasgîrin birinci kalıbıdır. Sülâsî isimlerin mücerred ve mezîd kalıbıdır. Sekkâkî'nin ifadesiyle "Bu, üç usul harfin veya gayri usul ismin tasgîr kalıbıdır."¹⁰⁷⁶

Sıyagası, sülâsî ismin ikinci harfinden sonra hemen tasgîr (tahkir) yâ (ياء التصغير)'sı eklenerek elde edilir.

Örnekler:

İsmi tahkîr	Aslı	Manası	Beyan
بُيَيْت	بيت	Evcik	Mücerred. ¹⁰⁷⁷
مُيَيْت	مَيْت	Ölücük	Mezid. ¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107, daha fazla bilgi için Sîbeveyhi, age. III, 567 vd.; ez-Zemahşerî, age. I, 235- 8; el-Hamelâvî, age. s. 188- 217; el-Usta, age. s. 422- 452; el-Esmar, age. s. 201- 7.

¹⁰⁷⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; er-Râzî, age. s. 363- 4; Sarı, *el-Mevârid*, s. 868.

¹⁰⁷⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107.

¹⁰⁷⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; el-Feyyûmî, age. I, 67; Sarı, *el-Mevârid*, s. 141- 2.

Ancak tasgîr edilen ismi, müenneslik alameti olan tâu't-te'nîs (تاء التأنيث), tesniyenin zâit harfleri (زيادات التثنية), sâlim cemilerin zâit ekleri ve ism-i mensûbun zâit harfi etkilemez.¹⁰⁷⁹ Yine iki kelimededen oluşan isimlerin (mürekkep isimler: الأسماء المركبة), birinci cüz'ü tasgîr edilir.¹⁰⁸⁰

Örnekler:

Tahkîr	Aslı	Manası	Beyan
حُضَيْرِموت	حَضْرَموت	Yemende bir şehir	Birinci cüz tahkir. ¹⁰⁸¹

Şayet isim hazf sebebiyle üçten az ise tasgîrde, hazf edilen harf yeniden aslına döner. Çünkü tasgir, teksîr gibi harfleri aslına döndürür.

Örnekler:

Tahkîr	Aslı	Manası
دُمِّي	د م (د م و)	Birazcık kan. ¹⁰⁸²

Bu kalıp sadece sülâsî isimlere mahsustur.

Fu 'aylil: (فُعَيْلِل، فُعَيْعِل)

Bu kalıp Sekkâkî'nin açıklamasına göre rubâî isimlere aittir. Yani dört harften oluşan isimlere mahsustur. Sıyâgasında yâ (ي) tahkîrden sonra gelen harf esre yapılarak elde edilir.¹⁰⁸³

Örnekler:

Tahkîr	Aslı	Manası
جُعَيْفِر	جعفر	Cafercik. ¹⁰⁸⁴
مُصَيِّف	مصحف	Kur'ancık. ¹⁰⁸⁵

¹⁰⁷⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; el-Feyyûmî, age. II, 584; Sarı, age. s. 1468.

¹⁰⁷⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107.

¹⁰⁸⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107.

¹⁰⁸¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107; Yâkût, age. II, 269- 272; Sarı, age. s. 316- 7.

¹⁰⁸² Bkz. es-Sekkâkî, age. S. 107; er-Râzî, age. s. 211; Sarı, age. s. 517.

¹⁰⁸³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 107- 8.

¹⁰⁸⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 108; İbn Menzûr, age. IV, 142; Sarı, age. s. 224.

¹⁰⁸⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 108; el-Cevherî, age. IV, 1384; Güneş, age. s. 662- 3.

Sekkâkî “rubâî isimde tasgîr yapılırken zâit harfin varsa tahkîr halinde (zâit harf bir veya fazlası) hazf edildiğini belirtmektedir. İsim, usul harflerine döndülmek suretiyle tasgîr işlemi yapılır.¹⁰⁸⁶

Örnekler:

Tahkîr	Aslı	Manası	Hazf
نُحِيرَج	مُدَحَرَج	Yuvarlancık	م. Harfi. ¹⁰⁸⁷

Fu‘aylîl: (فُعَيْلِيل = فُعَيْلِيل)

Bu kalıp, Sekkâkî’ye göre humâsî isimlere mahsustur.

Sıyâgası ise humâsî ismin son dan bir önceki harfi illet (واي) harfi (mezîd) ise, yâ (ي) olduğu gibi kalır, vâv (و) veya elif (ا) ise yâ (ي)’ya çevrilerek elde edilir.

Örnekler:

Tahkir	Aslı	Manası
قُنْدِيلِيل	قندیل	Kandilcik. ¹⁰⁸⁸
قَرِيطَيْس	قِرطاس	Sayfacık. ¹⁰⁸⁹
عُصَيْفِير	عصفور	Serçecik. ¹⁰⁹⁰

Humâsî isim mücerred ise son harfi hazf edilir. Tamamen cem-i teksîr gibidir. Amaç dilde tahfif sağlamaktır.

Örnekler:

Tahkîr	Aslı	Manası
فُرَيْزِد	فرزدق	Şair ismi. ¹⁰⁹¹

Cemilerin tasgîrine gelince Sekkâkî bunu şöyle özetlemektedir: “İsm-i cemî (اسمُ الجمع), sâlim cemiler (müzekker ile müennes) ve teksîr ceminin killeti, tasgîr yâ’sı

¹⁰⁸⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 108.

¹⁰⁸⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 108; el-Cevherî, age. I, 313; Sarı, age. s. 473- 4.

¹⁰⁸⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 108; el-Cevherî, age. V, 1805; Güneş, age. s. 980.

¹⁰⁸⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 108; el-Cevherî, age. III, 962; Güneş, age. s. 943.

¹⁰⁹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 108; İbn Menzûr, age. IV, 581-2; Güneş, age. s. 786.

¹⁰⁹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 108; geçen örneğe bkz. dn. 797.

eklenerek elde edilir. Ancak cemi kesretin (جمع كثره) tasgîri yapılmaz. Çünkü iki zıtlı kelimenin bir arada bulunması anlamsızdır.”¹⁰⁹²

Örnekler:

Tahkir	Aslı	Manası
قَوِيم	قوم	Kavimcikler. ¹⁰⁹³
أَجِيمَال	أجمال	Devecikler. ¹⁰⁹⁴
رُجِيلُون	رجال	Erkecikler. ¹⁰⁹⁵
دُرِيَهَمَات	درهم	Dirhemcikler. ¹⁰⁹⁶

Sülâsî müennesin tasgîri semâîdir. Tasgîr durumunda sonuna yuvarlak tâ (ة) lüzûmen eklenir.

Örnekler:

Tahkîr	Aslı	Manası
أَرِيضَة	أرض	Küçük yer. ¹⁰⁹⁷
نُعَيْلَة	نعل	Küçük pabuç. ¹⁰⁹⁸

Lakin Sekkâkî'ye göre üçten fazla olursa ismin sonuna hiçbir şey eklenmez.¹⁰⁹⁹

Örnekler:

Tahkîr	Aslı	Manası
عُنُق	عُنُق	Boyuncuk. ¹¹⁰⁰
عُقْرِب	عقرب	Akrepçik. ¹¹⁰¹

¹⁰⁹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 109.

¹⁰⁹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 109; el-Cevherî, age. V, 2016- 8, bu cemi'nin müfredi yok, zira o ism-i cemidir, yine başka cemiler de (أقوام ، أقوام) gibi vardır.;Toptaş, age. s. 325.

¹⁰⁹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 109; İbn Fâris, age. I, 481; Sarı, age. s. 241- 2, yine cemilerinden (جمال، جمالة، جمالات)

¹⁰⁹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 109; el-Cevherî, age. IV, 1704; Güneş, age. s. 453- 4.

¹⁰⁹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 109; İbn Menzûr, age. XII, 199; Güneş, age. s. 390.

¹⁰⁹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 109; İbn Menzûr, age. VII, 111- 5; Sarı, age. s. 25.

¹⁰⁹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 109; el-Cevherî, age. V, 1831- 2; Sarı, age. s. 1534

¹⁰⁹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 109.

¹¹⁰⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 109; el-Feyyûmî, age. s. II, 432; Güneş, age. s. 820- 1.

¹¹⁰¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 109; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 117; Toptaş, age. s. 286.

Bu kuralın şâz olan isimleri de vardır.¹¹⁰²

Şartları:

Tasgîrin şartları dörttür.

Birinci şartı, isim olması gerekir. Buna göre harfler ve fiiller tasgîr edilmez. Çünkü şekilleri sabit olup değişimi kabul etmez. Ancak Sekkâkî'nin tespitine göre fiil, taaccüb üslûbunda gelirse tasgîr edilir. Bu aynı zamanda Basra de mektebinin görüşüdür. Örnek:

Zeyd ne kadar güzeldir! ما أَمِيحَ زَيْدًا.¹¹⁰³

İkincisi harflere benzeyen isimlerden olmaması gerekir. İşâret isimleri, ismi mevsûller, mebni isimler ve bunlara benzeyenler de bunlardandır. Çünkü şekilleri sabittir değişmez. Ayrıca bazı işâret ve mevsûl isimlerin tasgîri yapılabilir. Bu meseleyi Sekkâkî şöyle beyan eder:

"وقد يُحَقَّرُ ذَا وَ تَا ، وَأُولَا بِالْقَصْرِ وَالْمَدِّ، وَالذَّيْ وَ التِّي وَالذَّيْنِ وَاللَاتِي هَكَذَا ذَيًّا وَ تَيًّا وَالذَّيَّا وَاللَتِيَّا وَالذَّيُونَ وَاللَتِيَّاتِ."¹¹⁰⁴

Bu da başta Sîbeveyhi olmak üzere Basra mektebinin görüşüdür. Ancak bu işlem çok azdır ve bazı dilcilere göre de şâzdır.¹¹⁰⁵

Üçüncüsü musaggar olmaması gerek ve son şartı ismin tasgiri kabullenmesidir. Zira yüce isimler cenab-ı Allah'ın ismi gibi tasgir edilmez.

Son olarak bu konuyla ilgili tahkirin bir türü kaldı. O da tahkîri terhîmdir (تَصْغِيرُ) (التَرْخِيم). Bunun kuralı da isimden zâit harfleri hazf ettikten sonra tahkîr işleminin yapılmasıdır. Bunu da Sekkâkî şu şekilde açıklamaktadır:

" وههنا نوعٌ يسميه أصحابنا تحقيرَ التَّرخيم، وهو أن تجردَ المزيدَ في التحقيرِ عن الزوائدِ لا للضرورة. كتحقيرِكَ أزرَقَ مثلاً على زُرَيْقٍ."¹¹⁰⁶

Örnek:

Tahkir	Aslı	Manası	Beyan
زُرَيْقٍ	أزرَقَ	Mavicik	Terhîm tahkiri. ¹¹⁰⁷

¹¹⁰² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 109.

¹¹⁰³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 109.

¹¹⁰⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110.

¹¹⁰⁵ Bkz. Sîbeveyhi, age. III, 487-8; el-Hamelâvî, age. s. 235

¹¹⁰⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110.

¹¹⁰⁷ Bkz. İbn Menzûr, age. X,138- 40; Güneş, age. s. 521-2.

Bu konuyu şöyle özetlebiliriz:

Tahkîr veya tasgîrin asıl manası bir şeyi hor görmektir. Zaten başlık “tahkîr- tasgîr” başlığı da bu manaya delâlet etmektedir.

Kalıpları üçtür; (فُعِيلٌ ، فُعِيلٌ ، فُعِيلٌ). Bu vezinler sülâsî ve fazlasının tahkîr kalıplarıdır. Ancak Sekkâkî’ye göre bu kalıplar " فُعِيلٌ ، فُعِيلٌ ، فُعِيلٌ " Şeklinde. Çünkü rubâînin kalıbı (فَعَلَل) lâm (ل) ’le ayn (ع) ’la değildir. Dahası ayn (ع) zâit harflerden de değildir. Bu da Sekkâkî’nin bir inceliğidir. Bu da ustalığının başka bir kanıtıdır. Sîbeveyhi’nin görüşü ise (ع) ’le geçer.¹¹⁰⁸

G. Tesniye (التَّنْيَةِ):

Arapçanın önemli konularından biri de tesniyedir. Manası ise, iki kişiye delâlet eden isimdir. Sekkâkî bu fasılda kelimenin tesniye yapma yöntemini kısaca ele almaktadır:

Tarifi:

Tesniye, ismin sonuna *elif* ile *nûn* (ن -ا) veya *yâ* ile *nûn* (ن -ي) eklenmekle oluşur. Nûnun harekesi ise daima kesredir.¹¹⁰⁹

Örnekler:

Tesniye	Müfredi	Manası	Beyan
طالبان	طالب	İki öğrenci	ا-ن. ¹¹¹⁰
مؤمنان	مؤمنة	İki mümine	ا-ن. ¹¹¹¹

Ayrıca tesniye raf (رفع) halinde *elif* ile *nûn*, nasb ve cer (نصب و جر) halinde *yâ* ve *nûn* ’la oluşur. Bu yönden nahiv ilmini ilgilendirir.

Tesniyenin Kuralları: Kelimenin tesniyesi, son harfine göre değişir. Sekkâkî bu kuralları şöyle özetlemektedir:

İsmin son harfi sahih ise sadece *elif* (ا) ile *nûn* (ن) veya *yâ* (ي) ile *nûn* (ن) ilâve edilir. yukarıdaki örnekler bu hususa işaret etmektedir.¹¹¹²

¹¹⁰⁸ Bkz. Sîbeveyhi, age. III, 415 vd.; ez-Zemahşerî, age. I, 253 vd.; el-Hamelâvî, age. s. 218 vd.

İbnü’l-Hâcib, age. I, 546 vd.; el-Esmar, age. s. 177- 180.

¹¹⁰⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110.

¹¹¹⁰ Bkz. el-Cevherî, age. I, 172; Güneş, age. s. 727.

¹¹¹¹ Bkz. İbn Menzûr, age. XIII, 21- 27; Güneş, age. s. 39- 40.

¹¹¹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110.

İsmin son harfi elif-i maksûra (ألف مقصورة- ناقص) ise sülâsî isimlerde, *elif* (ا) tesniye halinde aslına döner.¹¹¹³

Örnekler:

Tesniye	Müfredi	Manası	Beyan
عَصَوَانِ	عصا	İki baston	Uzun elif. ¹¹¹⁴
رَحِيَانِ	رحى	İki değirmen	Kısa elif. ¹¹¹⁵

Ama isim sülâsîden fazla ise *elif* (ا) tesniye halinde daima *yâ* (الياء)'ya çevrilir. Sekkâkî bu kuralı da şöyle beyan eder:

" وَتُقَلَّبُ فَوْقَ الثَّلَاثَةِ يَاءً لَا غَيْرَ. " ¹¹¹⁶

İsmin son harfi elif-i memdûde (ألف ممدودة- اء) ise, ismin hemzesi asli ise bir şey değişmez. Sadece tesniye ekleri ilâve edilir. Ancak ismin hemzesi te'nîs için ise, *vâv* (و)'a çevrilir. Şayet ismin hemzesi başka bir harften çevrilmiş ise, bu meselede iki uygulama vardır; birincisi hemze değişmez sadece tesniye ekleri ilâve edilir. İkincisi ise, *hemze* (ء) *vâv* (و)'a çevrilir.¹¹¹⁷

Örnekler:

Tesniye	Müfredi	Manası	Beyan
صَحْرَاوَانِ	صحراء	İki çöl	Te'nîs. ¹¹¹⁸
قِرَاءَانِ	قرأ	İki kurra	Aslidir. ¹¹¹⁹
كِسَاءَانِ-كِسَاوَانِ	كساء (و)	İki elbise	Çevrilmiş. ¹¹²⁰
عَلْبَاوَانِ-عَلْبَاءَانِ	علباء	Boynun iki siniri	İlhak. ¹¹²¹

Sekkâkî'nin tespitine göre tesniye durumunda bazı kelimelerin te'nîs tâ (ة)'sı hazf edilirken hazf edilen bazı harfler de tesniye durumunda isme döner.¹¹²²

¹¹¹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110.

¹¹¹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110; el-Cevherî, age. VI, 2428- 9; Toptaş, age. ş. 283.

¹¹¹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110; el-Cevherî, age. VI, 2353- 4; Sarı, *el-Mevârid*, s. 589.

¹¹¹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110.

¹¹¹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110.

¹¹¹⁸ Bkz. el-Cevherî, age. II, 708- 9; Toptaş, age. s. 253.

¹¹¹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110; İbn Fâris, age. V, 78- 80; Güneş, age. s. 937- 8.

¹¹²⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110; İbn Menzûr, age. XV, 223- 4; Güneş, age. s. 1018.

¹¹²¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110; İbn Menzûr, age. I, 627- 9; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1037.

Örnekler:

Tesniye	Müfredi	Manası	Beyan
خُصَيَانِ	خُصِيَّة	İki hayâ	Hazf. ¹¹²³
دميان	د م (دَمِي)	İki kan	Dönüş. ¹¹²⁴

Ancak bu örnekler Sekkâkî'nin dediği gibi semâîdir. Araplardan duyulmuş olup kıyas edilmez.¹¹²⁵

Müfredlerin tesniyesi olduğu gibi bazı cemilerin de ism-i cemî ve cem-i mükesser gibi tesniyesi olur.¹¹²⁶

Örnek:

Tesniye	Müfredi	Manası	Beyan
قومان	قوم	İki kavim	İsm-i cemi. ¹¹²⁷

Sekkâkî bu kuralı da şöyle ifade etmektedir:

"وكما تجري التثنية في المفردات تجري في أسماء الجموع، وفي المكسرات أيضاً."¹¹²⁸

Bu fasılda, Sekkâkî tesniye konusunu kısa bir şekilde özetlerken bazı cemilerin tesniyesini tespit etmiştir.¹¹²⁹

H. Tashîh Cemileri (جمعا التصحيح):

Sekkâkî bu fasılda, diğer iki cemi türünü yer vermiştir. Birincisi cem-i müzekker-i sâlim (جمع المذكر السالم), diğeri ise cem-i müennes-i sâlim (جمع المؤنث السالم)dir.

¹¹²² Bkz. es-Sekkâkî, age. 110.

¹¹²³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110; er-Râzî, age. s. 178, ancak bu isim hâ'ın (خ) kesresiyle de okunur, tesnisi tâ'yla da olur (الخصيتان) denir.; Güneş, age. s. 334.

¹¹²⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110; el-Feyyûmî, age. I, 200, ancak bu örnekte başka tesniye de geçmiş (د م (دمان، د مان) Sarı, *el-Mevârid*, s. 517.

¹¹²⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110.

¹¹²⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110.

¹¹²⁷ Bkz. el-Cevherî, age. V, 2016- 8; Sarı, age. s. 1270- 1.

¹¹²⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 110."

¹¹²⁹ Geniş bilgi için bkz. Sîbeveyhi, age. III, 386 vd.; ez-Zemahşerî, age. I, 229- 233; İbnü'l-Hâcib, age. I, 506; el-Esmar, age. s. 359- 60.

Sekkâkî'nin kullandığı tashih cemileri: جمعاً التَّصْحِيحِ terim, teksîr ceminin (جمعُ التَّكْسِيرِ) karşılığıdır. Çünkü cem-i teksîrde kelimenin yapısında harf eklenir yada hazf olur. Tashîh cemilerde ise sadece kelimenin sonuna harf ilâve edilir.¹¹³⁰

Sekkâkî konunun tarif ve yapışını şu şekilde izah etmektedir:

Tarifi:

Cem-i müzekker-i sâlim (çoğul akıllı erkekler), sıfatı ve ismi alemlerin (şahıs ve özel isimler) sonunda tâ olmayan isimlere delâlet eder.

Örnekler:

Cemi müzekker	Müfredi	Manası	Beyan
مُسلِمُونَ	مُسلم	Müslümanlar	Sıfat. ¹¹³¹
ضارِبُونَ	ضارب	Vuranlar	Sıfat. ¹¹³²
زَيْدُونَ	زيد	Erkek ismi	İsim. ¹¹³³
مُحمَّدُونَ	مُحمَّد	Erkek ismi	İsim. ¹¹³⁴

Cem-i müennes-i sâlim ise dişil çoğulluğa ve ona mülhak olan isimlere delâlet eden bir cem-i türüdür.¹¹³⁵

Örnekler:

Cem-i müennes	Müfredi	Manası	Beyan
تَمْرَات	تَمرة	Hurmalar	İsim. ¹¹³⁶
هِنْدَات	هند	Kadın ismi	İsim. ¹¹³⁷
مُسلِمَات	مُسلِمة	Müslüman kadınlar.	Sıfat. ¹¹³⁸

Teksiri olmayan müzekker isimler ile sonunda tâ (ة) bulunan ismi alem-i müzekkerler bu cemiyle aynı kategoridedirler.¹¹³⁹

¹¹³⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111.

¹¹³¹ Bkz.es-Sekkâkî, age. s. 111; İbn Fâris, age. III, 90- 1; Toptaş, age. s. 370.

¹¹³² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; İbn Fâris, age. III, 397- 9; Güneş, age. s. 696- 7.

¹¹³³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; el-Cevherî, age. II, 481- 2; Güneş, age. s. 541- 2.

¹¹³⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; el-Cevherî, age. II, 466- 7; Sarı, *el-Mevârid*, s. 340- 1.

¹¹³⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111.

¹¹³⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; İbn Menzûr, age. IV, 92- 5; Toptaş, age. 126.

¹¹³⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; el-Cevherî, age. II, 557; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1613.

¹¹³⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; geçen örneğe bkz. dn. 1124.

Örneğin: (طلحة) kelimesi erkek ismidir. Ancak sonunda tâ (ة) bulunduğundan dolayı cem-i müennes işlemi yapılır. (سجّل) kelimesi ise müzekkerdir. Lakin akılsız ismidir. Her hangi bir kelimenin teksir cemisi bulunmazsa ona cem-i müennes işlemi yapılır.

Örnekler:

Cem-i müennes	Müfredi	Manası	Beyan
طَلَّحَات	طَلْحَة	Erkek ismi	Müzekker. ¹¹⁴⁰
سِجَّلَات	سِجَّل	Siciller	Cemisi yok. ¹¹⁴¹

Kuralı:

Cem-i tashihte sadece kelimenin (isim veya sıfat) sonuna iki harf ilâve edilir.

Cem-i müzekkerde kelimenin sonuna raf halinde (في حالة الرفع) *vâv* (و) ile fethalı *nûn* (ن) ; nasb ve cer halinde (في حالة النصب و الجر) *yâ* (ي) ile fethalı *nûn* (ن) ilâve edilmektedir.¹¹⁴²

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
مَسْلُومُونَ	مَسْلُومٌ	Müslümanlar	Ref halinde. ¹¹⁴³
مَسْلُومِينَ	مَسْلُومٌ	Müslümanlar	Nasb ve cer halinde. ¹¹⁴⁴

Bu cemi türlerindeki harf değişiminin sebebi ise i'rapdaki durumundan kaynaklanmaktadır. Nûnun harekesi daima fethadır. Ancak kelime mu'tel nâkıs yani son harfî *elif* (ا) veya *yâ* (ي) ise cem-i durumunda hazf olur. Sebebi de bir kelimedede iki sâkinin yan yana buluşmasıdır.¹¹⁴⁵

Örnekler:

¹¹³⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111.

¹¹⁴⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; el-Cevherî, age. I, 387- 8; Güneş, age. s. 727.

¹¹⁴¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; İbn Menzûr, age. XI, 325- 7; Sarı, age. s. 737.

¹¹⁴² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111.

¹¹⁴³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; geçen örneğe bkz. dn. 1124.

¹¹⁴⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; geçen örneğe bkz. dn. 1124.

¹¹⁴⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111.

Cem-i	Müfredi	Manası	Aslı
أَعْلَوْنَ	أعلى	En yüksekler	أعلى وَن ¹¹⁴⁶
قَاضُونَ	قاضي	Kadılar	قاضي وَن ¹¹⁴⁷

Bilindiği gibi iki sâkin yan yana gelince direkt birincisi düşer.

Cem-i müenneste ise kelimenin sonuna sadece *elif* ile *tâ* (ا ت) ilâve edilmektedir.

Örnek:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
مسلمات	مسلمة	Müslüman kadınlar	ا ت ¹¹⁴⁸

Ayrıca bu örneğin müfredindeki yuvarlak *tâ* (ة) hafz edilmiştir. Sebebi ise Sekkâkî'nin yorumuna göre kelimeye iki te'nîs alâmetinden kaçınmaktır. Bunu da şöyle bir ifadeyle açıklamaktadır:

" ومنها نحو: مسلماتٌ في مسلمةٍ، فإنَّ التَّاءَ تُحَدَفُ احتِرازاً عن الجمعِ بينَ علامتي التَّائِيثِ. " ¹¹⁴⁹

Yine ismin sonunda elif-i te'nîs-i memdûde (ء) gelirse cem-i müenneste *vâv* (و)'a çevrilir.

Örnek:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
صَحْرَاوَات	صحراء	Çöller	Çev. ¹¹⁵⁰

Ancak elif-i maksûra ismin sonunda (kısa elif: الألف المقصورة) üç harften fazla gelirse *yâ* (ي)'ya çevrilir.

Örnek:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
حُبْلِيَات	حبلی	Hamileler	Çev. ¹¹⁵¹

Şayet isim sülâsî ise tesniyede olduğu gibi bu cemide de elif aslına döner.

¹¹⁴⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; İbn Menzûr, age. XV, 83- 90; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1044- 6.

¹¹⁴⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; İbn Fâris, age. V, 99-100; Güneş, age. s. 959- 60.

¹¹⁴⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; geçen örneğe bkz. dn. 1124.

¹¹⁴⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111.

¹¹⁵⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; geçen örneğe bkz. dn. 1111.

¹¹⁵¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111; el-Cevherî, age. IV, 1664- 6; Güneş, age. s. 200- 1.

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası	Beyan
عصوات	عصا	Sopalar	Aslı (و). ¹¹⁵²
فتيات	فتى = فتاة	Genç kızlar	Aslı (ي). ¹¹⁵³

Sülâsî müennes ismin ikinci harfi (aynî: ع) sahih sâkin ise, cem-i müennesin ikinci harfi (ع) üç şekilde: Fetha, teskîn ve ittibâ‘ ile (önceki harfin harekesine uymak: الاتباع) okunabilir.¹¹⁵⁴

Örnekler:

Hind (kadın ismi) هِنْدَات ، هِنْدَات ، هِنْدَات. Ancak bu tür isimlerin ilk harfi meftûh ise, teskîn câiz olmaz. Bunu da Sekkâkî şöyle izah eder:

" ويجوزُ التَّسْكِينُ فِي غَيْرِ الْمَفْتُوحَةِ الْفَاءِ." ¹¹⁵⁵

Örnekler:

Cem-i	Müfredi	Manası
تَمْرَات	تَمْرَة	Hurmalar. ¹¹⁵⁶
سِدْرَات، سِدْرَات، سِدْرَات	سِدْرَة	Sedir ağaçları. ¹¹⁵⁷

İ. Nisbet (إسم-ي Mensûb: النَّسْبَة):

Sekkâkî bu fasılda nisbet (ism-i mensûb - mensub) konusunun tarifini, yöntemini, şartlarını ve kurallarını geniş bir biçimde ele almaktadır.

Tarifi:

Bu terimin sözlükteki anlamı, bir şeye mensup ve bağlı olmaktır. Nisbet kelimesi (النَّسْبَة) ise *nûn* (ن)'un zamme ve kesresiyle de okunur.¹¹⁵⁸

Istılahta ise, "Bir şeyin bir şeye bağlanmasını belli bir yöntemle yapmaktır."¹¹⁵⁹ Bu, Sekkâkî'nin tarifidir. Sîbeveyhi ise bu terime "el-İzâfe" (الإضافة) adını vermiştir.¹¹⁶⁰

¹¹⁵² Bkz. İbn Fâris, age. IV, 344; Güneş, age. s. 787- 8.

¹¹⁵³ Bkz. İbn Fâris, age. s. IV, 473- 4; Güneş, age. s. 876.

¹¹⁵⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 111- 112.

¹¹⁵⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112; el-Esmar, age. s. 207 vd.

¹¹⁵⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112;

¹¹⁵⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112; er-Râgıb, age. s. 403; Güneş, age. s. 559- 560, daha fazla bilgi için bkz. Sîbeveyhi, age. III, 394 vd.; ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, I, 251 vd. el-Hamelâvî, age. s. 185- 7.

¹¹⁵⁸ Bkz. el-Cevherî, age. I, 224; İbn Menzûr, age. I, 755- 6; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1507.

Açık bir ifadeyle herhangi bir yere, bir aileye, bir mesleke, bir mezhebe ve buna benzer şeylere mensup olmaktır.

Yapılış Tarikatı:

Nisbetin genel kuralı, ismin sonuna mâ kabli meksûr olan bir şeddeli *yâ* (يَ), ilâve edilmekle oluşur.¹¹⁶¹ Bunun Türkçedeki karşılığı ise, lı, li, cı, ci gibi eklerdir.

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyhi	Karşılığı
يَمَنِيّ	يَمَن	Yemenli. ¹¹⁶²
شَامِيّ	شَام	Şamlı. ¹¹⁶³

Nisbetin yapılış şekli dil âlimleri arasında genelde böyledir.¹¹⁶⁴ Ancak Sekkâkî ismi mensûbun yapılışına ism-i fâil ve ona benzer mübâlağa sîgalarını (فَاعِلٌ، فَعَالٌ) da eklemiştir.¹¹⁶⁵

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyhi	Manası
حَدَاد	الحدادة	Demirci. ¹¹⁶⁶
الزَّارِع	الزَّرْع	Ekinci. ¹¹⁶⁷

Dolayısıyla nisbet, sadece şeddeli *yâ* (يَ) 'yla (yê-i nisbet: يَاءُ النِّسْبَةِ) değil, başka edatlarla da olur. Kullanılan farklı ism-i mensûbler de bunun açık bir göstergesidir. Sekkâkî'nin tespitine göre yâ-i nisbetten önce şeddenin yerine yumuşak elif (الْأَلْفُ) (اللَّيْنَةُ) de gelebilir.

Örnekler:

شَامٌ ، شَامِيٌّ . Şamlı: شَامِيٌّ .

¹¹⁵⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112.

¹¹⁶⁰ Bkz. Sîbeveyhi, age. III, 335 vd.

¹¹⁶¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112.

¹¹⁶² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 447- 9; Güneş, age. s. 1341- 2.

¹¹⁶³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112; Yâkût, age. III, 311- 5, ancak bu kelimede dört lügat vardır: (الشَّامُ، الشَّامِيٌّ، الشَّامِيَّةُ، الشَّامِيَّةُ); Güneş, age. s. 609.

¹¹⁶⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112; Çörtü, age. s. 489.

¹¹⁶⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112.

¹¹⁶⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112; er-Râgıb, age. s. 221- 2; Toptaş, age. s. 157.

¹¹⁶⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112; İbn Fâris, age. III, 50; Güneş, age. s. 520- 1.

Yemenli: يمان ، يمانى .

Sekkâkî bu kuralı şöyle izah eder:

"¹¹⁶⁸ و قد يُرَادُ عِوَضاً عَنِ التَّشْدِيدِ قَبْلَ الْبَاءِ أَلْفٌ؟ كَيْمَانٌ وَشَامٌ."

Kuralları:

Şüphesiz ki ism-i mensûb olan isimler, bazı değişikliklere uğrar. Bunların bazıları Sekkâkî'nin açıklamasına göre kurala uygun, bazıları da kural dışıdır.¹¹⁶⁹ Başka bir tabirle, Sekkâkî nisbetin kurallarını ikiye ayırır:

Kurala uyan nisbet değişimi: (تَغْيِرَاتٌ مَضْبُوطَةٌ)

Kurala uygun nisbete "kıyâsî nisbet" denebilir. En önemli kuralı ise:

İsm-in sonunda yuvarlak *tâ* (ة) varsa nisbet halinde düşmesidir.¹¹⁷⁰

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası	Beyan
بَصْرِيّ	بصرة	Basralı	Hazf. ¹¹⁷¹
مَكِّي	مكة	Mekkeli	Hazf. ¹¹⁷²

İsm-in sonunda tesniye ve cemi alameti varsa nisbet halinde hazf edilir.¹¹⁷³

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası	Beyan
زَيْدِيّ	زيدان	İki Zeydli	Hazf. ¹¹⁷⁴
زَيْدِيّ	زيدون	Zeydliler	Hazf. ¹¹⁷⁵

Sülâsî isim (فُعْل) vezninde gelirse *ayn* (ع) da kesreli ise nisbet halinde sondan önceki harf fethaya çevrilir.

Örnekler:

¹¹⁶⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112.

¹¹⁶⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112.

¹¹⁷⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112.

¹¹⁷¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112; Yâkût, age. I, 420 vd. ; Güneş, age. s. 76- 77.

¹¹⁷² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112; Yâkût, age. V, 181 vd. ; Güneş, age. s. 1121.

¹¹⁷³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112.

¹¹⁷⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112- 3; el-Cevherî, age. II, 481- 2; Sarı, *el-Mevârid*, s. 723.

¹¹⁷⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 112- 3; geçen örneğe bkz. dn. 1167.

İsmi mensûb	Mensûbun ileyh	Manası	Beyan
دُولِي	دُئِل	Kabile ismi	Fethalı. ¹¹⁷⁶

İsim, fe'île (فَعِيلَة) ve fe'ûle (فُعُولَة) kalıbında gelirse nisbet halinde fe'alî (فَعْلِي) veznine çevrilir.¹¹⁷⁷

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası
حَنَفِي	أَبُو حَنِيفَةَ	Hanefî mezveli. ¹¹⁷⁸
شَنِّي	شَنُوَاءَ	Şenû'e kabilesinden. ¹¹⁷⁹

İsim, fu'ayle (فُعَيْلَة) kalıbında gelirse nisbet halinde fu'alî (فُعْلِي) veznine çevrilir.¹¹⁸⁰

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası
جُهَيِّي	جُهَيْنَةَ	Cuheyne kabilesinden. ¹¹⁸¹

Ancak Sekkâkî'nin tespitine göre, muzâaf (المضاعف) ve ecvef (الأجوف) kelimeler bu kuralın dışındadır.¹¹⁸² Nâkıs isim fe'îl (فَعِيل) ve fe'île (فَعِيلَة) kalıbında gelirse nisbet halinde fe'alî (فَعْلِي) veznine çevrilir.¹¹⁸³

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası
عَلَوِي	عَلِي	Alevî. ¹¹⁸⁴

¹¹⁷⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113; el-Cevherî, age. IV, 1693- 4; Sarı, age. s. 465, kurt veya çakal manasında kullanılır, bu soy adla da meşhur olan Ebü'l-Esved ed-Düelîdir, nahiv ilminn ilk kurucularından birisi sayılır. Bu eserin girişine bkz. s. 13.

¹¹⁷⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113.

¹¹⁷⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113; İbnü'l-Esîr (Ali b. Muhammed el-Cezerî) İzi'ddîn lakabıyla meşhurdur (v. 630) , *el-Lübâb fi tehzîbi'l-ensâb*, Beyrut, trz. I, 396, bu nisbet imam azamın mezhebine mensûb olmak demektir; Sarı, age. s. 351.

¹¹⁷⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113; İbnü'l-Esîr, age. II, 211, bu nisbet Ezdü Şenû'e kabilesine mensûb demektir; Sarı, age. s. 839- 40.

¹¹⁸⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113.

¹¹⁸¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113; İbnü'l-Esîr, age. I, 317, Kuzâ'a'dan bir boydur; Sarı, age. s. 253.

¹¹⁸² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113.

¹¹⁸³ Bkz. es-Sekkâkî age. s. 113.

غَنَوِيّ	غني	Zenginli. ¹¹⁸⁵
----------	-----	---------------------------

Nâkıs isim, fu‘ayl (فُعَيْل) ve fu‘ayle (فُعَيْلَة) kalıbında gelirse nisbet halinde fu‘alî (فُعَلِي) veznine çevrilir.¹¹⁸⁶

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası
قَصَوِيّ	قَصِيّ	Kusaylı. ¹¹⁸⁷
أَمَوِيّ	أَمِيّة	Emevî. ¹¹⁸⁸

Sekkâkî fe‘ûle (فَعُولَة) kalıbının nisbeti hakkında kısaca iki farklı görüşü hatırlatır; Sîbeveyhi’ye göre nisbeti fe‘alî (فَعَلِي) veznindedir.¹¹⁸⁹ Diğer görüşe göre bu kalıbın nisbeti *tâ* (ة)’ın düşmesiyle fe‘ûlî (فَعُولِيّ) veznindedir. Bu görüş de el-Müberrid’e aittir.¹¹⁹⁰

İsmin sondan bir önceki harfi şeddeli *yâ* (ي) ise (iki *yâ* birincisi sâkin, diğeri harekeli) nisbet halinde harekeli *yâ* (ي) hazf edilir.¹¹⁹¹

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası
سَيِّدِيّ	سَيِّد (سَيِّد)	Efendili. ¹¹⁹²
طَيِّبِيّ	طَيِّب	Tayyi kabilesinden. ¹¹⁹³

¹¹⁸⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113; İbnü'l-Esîr, age. II, 353- 4; Hz. Ali'ye mensup olmaktır; Güneş, age. s. 809- 12

¹¹⁸⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113; İbnü'l-Esîr, age. II, 392, Ğanî b. E'sur kabilesine mesuptur; Sarı, age. s. 1114- 5.

¹¹⁸⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113.

¹¹⁸⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113; el-Cevherî, age. VI, 2462- 3; Sarı, age. s. 1237.

¹¹⁸⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113;

¹¹⁸⁹ Bkz. Sîbeveyhi, age. III, 344 vd.

¹¹⁹⁰ Bkz. el-Müberrid, age.

¹¹⁹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113.

¹¹⁹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113; es-Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed (v. 562) *el-Ensâb* (Thk. Abdurrahmân el-Me'alemi ve başkaları) Hindistan 1382/ 1962, VII, 377- 8, ancak bu kelime nisbet olarak tabbe kabilesinin bir batnın mensup olmak demektir, bir de Resûl efendimizin ehli beytine mensup olmaktır; es-Süyûtî, *Lübbü'l-lübâb fi tahriri'l-ensâb*, Beyrut, trz. S. 145, lakin bu eserde Süyûtî göre dedesine mensup olana da denir.

¹¹⁹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113; es-Sem'ânî, age. IX, 21 vd.; es-Süyûtî, age. s. 167; Sarı, age. s. 949.

Ancak Tâ'î (طَائِيّ) kelimesi şâz olup bu kuarl dışıdır.¹¹⁹⁴ Lakin Sekkâkî'ye göre kelimedeki *elif* (ا) *yâ* (ي)'dan çevrilmiştir.¹¹⁹⁵

İsm-i maksûr (الاسمُ المقصُور), nisbet halinde sülâsî ise daima *vâv* (و)'a çevrilir.

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası
فَتَوِيّ	فتى	Gençli. ¹¹⁹⁶
رَبَوِيّ	ربا	Faizci. ¹¹⁹⁷

Şayet isim rubâî ise nisbet halinde, kelimenin ikinci harfinin harekesine bakılır.

Harekeli ise sonundaki elif hazf olur.

İsm-i mensûb	Mensubun ileyh	Manası
كَنْدِيّ	كندا	Kanadalı. ¹¹⁹⁸
بَرَدِيّ	بردى	Baradalı. ¹¹⁹⁹

Ancak rubâî ismin ikinci harfi sâkin ise sonundaki *elif* hazf olur ya da *vâv* (و)'a çevrilir yahut *vâv* (و)'dan önce bir *elif* (ا) ilâve edilebilir.¹²⁰⁰

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası
دُنْيَايِيّ - دُنْيَوِيّ - دُنْيَاوِيّ	دنيا	Dünyalı.

İsim humâsî ise, sonundaki elifin hazfı vaciptir.¹²⁰¹

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası

¹¹⁹⁴ Bkz. İbn Mâlik *ellfiyyesi*'nde şöyle der:

و ثالثٌ من نحو طَيْبٍ حُذِفَ - وَشَدَّ طَائِيٍّ مَقُولًا بِالْأَلْفِ

¹¹⁹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113.

¹¹⁹⁶ Bkz. er-Râgıb, age. s. 625; Güneş, age. s. 875- 6.

¹¹⁹⁷ Bkz. el-Feyyûmî, age. I, 217; Sarı, age. s. 571- 2.

¹¹⁹⁸ Bkz.es-Sekkâkî, age. s. 113.

¹¹⁹⁹ Bkz. Yâkût, age. I, 378- 9, Şam'ın batısında, Şam'ın en büyük nehirlerden, tatlı ve soğuktur; Sarı, *el-Mevârid*, s. 85.

¹²⁰⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113.

¹²⁰¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113.

حُبَارِيّ	حبارى	Kuş türü. ¹²⁰²
-----------	-------	---------------------------

İsm-i memdûd (الاسمُ الممدودُ), nisbet halinde hemzesine bakılır, hemzesi asli ise, bir şey değişmez.¹²⁰³

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası
إبتدائيّ	ابتداء	İlki. ¹²⁰⁴

Şayet hemzesi, isme, te'nîs için ilâve edilmiş ise nisbet halinde mutlaka vâv(و)'a çevrilmesi gerekir.¹²⁰⁵

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası
صحراويّ	صحراء	Çöllü. ¹²⁰⁶

Ancak hemzenin aslı vâv (و) veya yâ (ي) ise, bu durumda iki işlem yapılabilir; birincisi hiçbir şey değişmez. Diğeri ise, hemze (ء) vâv (و)'a çevrilir.¹²⁰⁷

Örnekler:

İsm-i nisbet	Mensûbun ileyh	Manası
بنائيّ - بناويّ	بناء	Yapısal. ¹²⁰⁸

İsm-i menkûs (nâkıs: الاسمُ المنقوصُ), nisbet halinde sülâsî ise, yâ (ي)'sı vâv (و)'a çevrilir.

Örnekler:

İsm-i nisbet	Mensûbun ileyh	Manası
--------------	----------------	--------

¹²⁰² Bkz. el-Cevherî, age. II, 619- 621, müfredi ve cemisi birdir, müzekker ve müennes olarak kullanılır; Sarı, *el-Mevârid*, s. 264-5, karşı manası Toy kuşudur.

¹²⁰³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113.

¹²⁰⁴ Bkz. İbn Fâris, age. I, 212- 3; Güneş, age. s. 57, ancak bu kelime günümüzde ilk okula mensup olmakla yaygındır.

¹²⁰⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 113.

¹²⁰⁶ Bkz. el-Cevherî, age. II, 708- 9; Sarı, *el-Mevârid*, s. 857.

¹²⁰⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. 113.

¹²⁰⁸ Bkz. İbn Menzûr, age. XIV, 89 vd.; Güneş, age. s. 96- 8.

الشَّجْوِيّ	الشَّجِيّ	Hüzünlü. ¹²⁰⁹
-------------	-----------	--------------------------

İsim rubâî ise ismin *yâ* (ي)'sı hazf edilir ya da *vâv* (و)'a çevrilir.

Örnek:

İsm-i nisbet	Mensûbun ileyh	Manası
قَاضِيّ - قَاضِيّ	قَاضِيّ	Kadılı. ¹²¹⁰

İsm-in sonunda şeddeli *yâ* (ي) gelirse nisbet halinde şedde (idgâm) çözümlür ve ikinci *yâ* harfi *vâv* (و)'a çevrilir.¹²¹¹

Örnek:

İsm-i mensûb	Menûbun ileyh	Manası
حَيَوِيّ	حَيّ	Hayati. ¹²¹²

Mensûb bir isme mensûb olunması için, nisbet *yâ* (ي)'sı hazf olur. Yerine yeni nisbet *yâ* (ي)'sı ilâve edilir.¹²¹³

Örnek:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası
شَافِعِيّ	شَافِعِيّ (شَافِع)	Şâfiî. ¹²¹⁴

Sekkâkî bir meselede iki farklı görüş olma ihtimalini sürekli göz önünde bulundurmıştır. sını unutmadı. Bunun örneği de nâkıs mu'tel kelimelerin, sonunda

¹²⁰⁹ Bkz. İbn Fâris, age. III, 249; Güneş, age. s. 617. Bazen Sekkâkî eserin mutasar olmasından dolayı, bazı kurallara örnek vermez, bu kurallara daha iyi anlaşılma için, örnekler konuya ilâve edildi ancak bu da çok azdır.

¹²¹⁰ Bkz. el-Cevherî, age. VI, 2463- 4; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1239- 40.

¹²¹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 114.

¹²¹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 114; el-Cevherî, age. VI, 2323- 4; Güneş, age. s. 300- 2.

¹²¹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 114.

¹²¹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 114; el-Cevherî, age. III, 1238; İmâm Şâfiî'nin (Muhammed b. İdrîs el-Muttalibî 150/204) mezhebine mensûb olmaktadır, Ehl-i sünnetin dört mezheplerden birisinin kurucusudur. Fazla bilgi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 25- 31; İbn Hallikân, age. IV, 163 vd.; ez-Ziriklî, age. VI, 26- 7; DîA, XXXVIII, 223- 239.

illet harfi gelmesi halinde, Yûnus b. Habîb'e (182/ 798)¹²¹⁵ göre illet harfinin vâv (و)'a çevrilir. Sîbeveyhi'ye göre kelime yapısında herhangi bir değişiklik edilmez.¹²¹⁶

Örnek:

Geyikçi: ظبي: ظبيّ، ظبويّ، ظبيّي.¹²¹⁷

Kuraldan Uzak Nisbet Değişimi: (تَغْيِرَاتٌ غَيْرُ مَضْبُوطَةٍ)

Bu kısımda, nisbetin kurala uyması bir hayli güçtür. Bu da âlimlerin farklı açıklamalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısı belli ve sabit bir kuralı yok gibidir.

Bazı halleri:

Son harfi hazf olan isimlere nisbet halinde bakılır. Eğer tesniye ve cemi halinde hazf edilen harf dönerse, nisbet halinde de döner.¹²¹⁸

Örnekler:

İsm-i nisbet	Mensûbun ileyh	Manası
أبويّ	أبّ (أبو)	Babalık. ¹²¹⁹
أخويّ	أخّ (أخو)	Kardeşlik. ¹²²⁰

Ancak bu türün bazı örneklerinde hazf edilen harf nisbet halinde dönmez.

Örnekler:

İsm-i nisbet	Mensûbun ileyh	Manası
دمي- دمويّ	دم	Kanlı. ¹²²¹

Bazı isimlerin son harfi hazf olan ve yerine tâu't-te'nîs (تاء التّائ نيث) getirilen isimlerden ise, nisbet halinde Sîbeveyhi'ye göre, zâit tâ (ت) düşer ve hazf edilen harf döner.¹²²² Yûnus'a göre ise bir şey değişmez.¹²²³

¹²¹⁵ Yûnus ed-Dabbî, Basra dil mektebinin büyük âlimlerinden, talebelerinden Sîbeveyhi ve Kisâîdir. "en- Nahvî" lakabıyla meşhurdur, bazı eserlerden " *Meânî'l-Ķur'ân* ve *en-Nevâdir*. Fazla bilgi için bkz. ez-Zübeydî, age. s. 51- 3; ez-Ziriklî, age. VIII, 261; DĪA, XXXXIII, 606- 607.

¹²¹⁶ Bkz. Sîbeveyhi, age. III, 359 vd.

¹²¹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 114; er-Râzî, age. s. 403; Güneş, age. s. 743.

¹²¹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 114.

¹²¹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 114; İbn Fâris, age. I, 44-5; Sarı, age. s. 7- 8

¹²²⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 114; İbn Fâris, age. I, 70; Güneş, age. s. 18.

¹²²¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 114; er-Râgıb, age. s. 318, kelimenin aslı (دمي); Güneş, age. s. 407- 8.

¹²²² Bkz. Sîbeveyhi, age. III, 363- 4.

¹²²³ Bkz. es-Sekkâkî, age. 114.

Örnekler:

İsm-i nisbet	Mensûbun ileyh	Manası
بنويّ	بنت	Kız çocukla ilgili. ¹²²⁴
أخويّ	أخت	Kız kardeşle ilgili. ¹²²⁵

Yûnus'a göre, بنتي-أختي şeklinde. Sekkâkî bu konunun sonunda bazı şâz örneklere yer vermiştir. Örneğin:

Bedevî: بدويّ.¹²²⁶

Tâ'î: طائيّ.¹²²⁷

Şartları:

Sekkâkî'ye göre nisbetin şartı: İsm-in müfred olmasıdır. Cemilerin, mürekkeplerin ve muzafların nisbeti kural dışıdır.¹²²⁸ Ancak bu tür kelimelerin nisbetini Sekkâkî'ye göre isim cemi ise aslına (müfred) göre nisbeti yapılır.

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası
صحفيّ	صحائف	Gazeteci. ¹²²⁹
كتابيّ	كُتُب	Kitapçı. ¹²³⁰

İsnâdî (إسنادي) ve mezcî (مزجي) mürekkep isimler, birinci cüz'ünün nisbeti yapılır.¹²³¹

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası
معدّيّ	معدّي كرب	Erkek ismi. ¹²³²

¹²²⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 114; İbn Fâris, age. I, 303- 5; Toptaş, age. s. 91.

¹²²⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 114; el-Cevherî, age. VI, 2264- 5; Güneş, age. s. 18.

¹²²⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 114; İbn Fâris, age. I, 212; Sarı, *el-Mevârid*, s. 78- 9.

¹²²⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115; geçen örneğe bkz. dn. 1186.

¹²²⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115.

¹²²⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115; el-Cevherî, age. IV, 1384; Güneş, age. s. 662- 3.

¹²³⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115; İbn Menzûr, age. I, 698 vd.; Sarı, age. s. 1282- 3.

¹²³¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115.

¹²³² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115; bu isimle Yemenli dört kişi bilinir, birisi kabile ağası, diğerleri kraldır hepsi İslam'dan önce vefat etmiş ancak meşhuru câhiliye devrinin tanınmış şairi İmruülkays b. Hucr el-Kindî (ö. 540), fazla bilgi için bkz. ez-Zirikî, age. VII, 267- 8; DîA, XXII, 237- 238.

خمسيّ	خمسة عشر	On beşli. ¹²³³
تأبّطيّ	تأبّط شراً	Şair ismi. ¹²³⁴

İzâfî (إضافي) mürekkep isimler de Sekkâkî'ye göre mürekkebin birinci cüzü müstakil ise, onda nisbet edilir yoksa ikinci cüzünde nisbet edilir.¹²³⁵

Örnekler:

İsm-i mensûb	Mensûbun ileyh	Manası
زُبَيْرِيّ	ابن الزُّبَيْرِ	Sahabî. ¹²³⁶
امرئِيّ	امرئ القيس (امرؤ)	Şair. ¹²³⁷

Böylece Sekkâkî bu konuyu dağınık olmasına rağmen özet bir şekilde bizlere suduğu bu konu, tasgîr ve teksîr gibi sarf ilminin en zor, en geniş ve dağınık konularından sayılır.¹²³⁸

J. Bir Şeyi Birinci Şahsına İzâfe Etmek (إضافة الشيء إلى نفسه):

Sekkâkî bu fasılda, kelimenin yâ'u'l-mütakkelimle (ياء المتكلم = ي) birleşmesini çok kısa bir şekilde izah eder. Önce tarifini daha sonra kurallarını açıklar. Bunu da şöyle bir ifadeyle beyan eder:

"النَّوْعُ العَاشِرُ: إضافة الشيء إلى نفسه."¹²³⁹

Tarifi:

Sekkâkî tarifini şöyle açıklar: "Kelimeye sondan önceki harfi esreli, sâkin yâ (ي) ilâve etmektir."¹²⁴⁰ Bu yâ (ي), birinci şahsın müfred mütakkelim muttasıl zamiridir. Hareke açısından aslı fethalıdır. Lakin tahfif için sâkin olmuştur.

¹²³³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115;

¹²³⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115;

¹²³⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115.

¹²³⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115; adı Abdullâh b. ez-Zübeyr el-Kureşî (1/ 73) Emevî hanedanına karşı halifeliğini ilân eden ve abâdilerden biri sahâbîdir. Bkz. İbn Hallikân, age. III, 71-5; DİA, I, 145- 6.

¹²³⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115.

¹²³⁸ Bkz. daha fazla bilgi için bkz. el-Hamelâvî, age. s. 250- 2; el-Usta, Abdüllâh Muhammed, *eṭ-Ṭarîf fi 'ilmi't-taṣrîf*, s. 325- 356.

¹²³⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115.

¹²⁴⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115.

Örnekler:

Muzâf ileyh	Muzâf	Manası
كِتَابِي	كِتَابٌ	Kitabım. ¹²⁴¹
عَلَّمَنِي	عَلَّمَ	Bana öğretti. ¹²⁴²
مَنِّي	مِنْ	Benden. ¹²⁴³

Sekkâkî bu zamirin sadece isimle muttasıl olmasını ele almaktadır. *Yâ* (ي) 'in harekesi sükûn ve fethayla okunması câizdir. Örneğin: (كِتَابِي) ve (كِتَابِي) denir.

Kurallar:

Mütekellim *yâ* (ي) 'sına isim-i maksûr (مقصور) muzaf olması halinde, kelimedede bir şey değişmez. Ancak *yâ* (ي) 'in harekesi iki sâkin yan yana gelmemesi için fetha olur.¹²⁴⁴

Örnekler:

Muzâf ileyh	Muzaf	Manası
عَصَائِي	عَصَا	Değneğim. ¹²⁴⁵

Mütekellim *yâ* (ي) 'sının muzaf isimle idgâmını gerektiren durumlar şunlar: İsmi mu'tel nâkis, tesniye ve cem-i müzekker-i sâlim olmasıdır.

Örnekler:

Muzâf ileyh	Muzâf	Aslı	Manası
قَاضِي	قَاضِي	قَاضِي	Kadım. ¹²⁴⁶
مَسْلَمِي	مَسْلَمِينَ	مَسْلَمِي	İki Müslümanım. ¹²⁴⁷
مَسْلَمِي	مَسْلَمُونَ	مَسْلَمُونَ	Müslümanlarım. ¹²⁴⁸

¹²⁴¹ Bkz. er-Râzî, age. s. 562; Güneş, age. s. 1000- 2.

¹²⁴² Bkz. İbn Fâris, age. IV, 109- 111; Güneş, age. s. 807- 9.

¹²⁴³ Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, I, 379- 380; Güneş, age. s. 1129

¹²⁴⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115.

¹²⁴⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115; Güneş, age. s. 787- 8.

¹²⁴⁶ Bkz. İbn Fâris, age. V, 99- 100; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1239- 40.

¹²⁴⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115; er-Râgıb, age. s. 421- 4; Sarı, *el-Mevârid*, s. 775- 6.

¹²⁴⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115; geçen örneğe bkz. dn. 1240.

Son olarak bu zamir, isimle muttasıl olursa mahallen muzafun ileyhdır. Konunun başlığı da bunu göstermektedir. Ancak bu zamir fiil ve harfle de muttasıl olur.

Sekkâkî bu konuyu şöyle izah etmektedir:

" وَيُقَالُ لَدِيّ، وَإِلَيّ، وَ عَلِيّ فَاَعْلَمُ. " ¹²⁴⁹

K. Fiil Sîgalarının Yapılışı: (اشتقاقُ الأفعال)

Sekkâkî bu fasılda yine kısa bir şekilde fiil türlerinden mâzi, muzâri ve emrin yapılışını açıklamaktadır. Fiilin türeyen ana şekillerini iştikâk adını vererek izah etmiştir:

" النَّوْعُ الْحَادِي عَشَرَ: فِي اسْتِقَاقٍ مَا يُسْتَقُّ مِنَ الْأَفْعَالِ. " ¹²⁵⁰

Fiilin İştikâk Tarikatı:

Fiilin ilk çekimi, mâzinin müfred gâibine delâlet eden sîgasından başlar. Başka bir ifadeyle iştikâkın kaynağı Basra mektebine göre masdardır. Kûfe mektebine göre ise mâzinin ilk çekimidir. Sekkâkî'nin konuya, bu şekilde başlaması Kûfe mektebinin görüşünü tercih ettiğini göstermektedir. ¹²⁵¹

Mâzinin İştikâkı: (اشتقاقُ الماضي - تصريفُ الماضي)

Mâzi fiilin yapılışı ve türemesinde bir şey eklenmez.

Örnek:

Yazdı: كَتَبَ. ¹²⁵²

Muzârinin İştikâkı: (اشتقاقُ المضارع - تصريفُ المضارع)

Muzâri fiilin iştikâkı ise, başına muzâri harflerinden (أ، ن، ي، ت) birisi ilâve edilir.

Sekkâkî muzâri fiil için (el-Gâbir: الغابر) terimini kullanmıştır. ¹²⁵³

Emrin İştikâkı: (اشتقاقُ الأمر - تصريفُ الأمر) Şüphesiz ki fiil, muzâri ise Sekkâkî'nin açıklamasına göre, yapılacak ilk işlem fiilin başındaki muzâraat harflerini (أحرفُ المضارعة) hazf etmektir. Daha sonra ilk harfine bakılır ve ilk harfî harekeli ise başına bir şey ilâve edilmez.

Örnek:

¹²⁴⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115.

¹²⁵⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115- 6.

¹²⁵¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 76.

¹²⁵² Bkz. er-Râgıb, age. s. 699- 702; Güneş, age. s. 1001- 2.

¹²⁵³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115.

Öğren: نَعْلَمُ.¹²⁵⁴

Ancak fiilin ilk harfî sâkin ise fiilin başına hemze ilâve edilir. Fiil sülâsî, humâsî ve sūdâsî ise başına hemze-i vasl (همزة الوصل) getirilir. Rubâî ise fiilin başına hemze-i kat (همزة القطع) ilâve edilir.¹²⁵⁵

Örnekler:

Fiil-i emir	Mâzisi	Aslı	Manası
اَكْتُبْ	كُتِبَ	=	Yaz. ¹²⁵⁶
اَكْرِمْ	اُكْرِمَ	كُرْمٌ	İkram et. ¹²⁵⁷
اِنْفَصِلْ	اِنْفَصَلَ	فَصَلَ	Ayrıl. ¹²⁵⁸
اِسْتَعْفِرْ	اِسْتَعْفَرَ	عَفَرَ	Tövbe et. ¹²⁵⁹

Sekkâkî bu konuya şöyle devam eder: “Fiilin sonunda illet harfî varsa hazf edilir. Yahut sâkin olur. Şayet fiilin sonu şeddeli ise, herhangi bir harekeyle okunabilir.”¹²⁶⁰

Örnekler:

Fiil-i emir	Aslı	Manası
أَدْعُ	دَعَا	Du et. ¹²⁶¹
رُدِّ، رُدِّ، رُدِّ	رَدَّ	Cevapla. ¹²⁶²

Fiil ecvef ise, emir halinde med harfî hazf olur. Bunu da Sekkâkî şöyle bir ifadeyle beyan eder:

" ولسكون الآخر تُحَدَفُ المَدَّةُ قَبْلَهُ مَتَى اتَّفَقَتْ نَحْو: قُلْ و بَعْ وَخِفْ." ¹²⁶³

Örnekler:

¹²⁵⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115- 6; geçen örneğe bkz. dn. 1235.

¹²⁵⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 116.

¹²⁵⁶ Bkz. dn. 1234.

¹²⁵⁷ Bkz. İbn Fâris, age. V, 171- 2; Güneş, age. s. 1011- 2.

¹²⁵⁸ Bkz. İbn Menzûr, age. XI, 521- 4; Güneş, age. s. 897- 8.

¹²⁵⁹ Bkz. el-Cevherî, age. II, 770; Sarı, age. s. 1101- 2. Bu örnekler daha iyi algılamak için konuya ilâve edildi.

¹²⁶⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 116.

¹²⁶¹ Bkz. er-Râgıb, age. s. 315- 6; Güneş, age. s. 394- 6.

¹²⁶² Bkz. er-Râzî, age. s. 239; Sarı, *el-Mevârid*, s. 593- 4.

¹²⁶³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 116.

Fiil-i emir	Aslı	Manası
قُلْ	قَالَ	söyle. ¹²⁶⁴
بِعْ	بَاعَ	Sat. ¹²⁶⁵

Sekkâkî bu konuyla ilgili son olarak şu faydayı da ilave etmeyi unutmadı. Sülâsî muzâaf fiilin emir çekiminde idgâm ve şeddesinin çözülebileceğini belirtmektedir.¹²⁶⁶

Örnekler:

Cevap ver: أَرُدُّ رُدَّ kelimesi şeddenin çözümesiyle de أَرُدُّ. Okunur.

Yine emir fiilin ilk harfinin harekesi hemze ve muzâri fiili birinci bâbdan ise, yani ikinci harfî zammeli ise, hemze zammeyle okunur. Yoksa bütün hallerde esreyle okunmaktadır.¹²⁶⁷

L. Fiillerin Zamirlerle ve Te'kîd Nûnlarıyla Çekimi: (تصريف الأفعال مع الضمائر ونوني التأكيد)

Sekkâkî bu fasılda, fiillerin zamirlerle ve te'kîd (tevkîd) nûnlarıyla çekimlerini izah eder. Ayrıca bu konuyla ilgili kısaca zamirleri açıklar.

Ön bilgi: (Zamirler: الضمائر)

Tarifi:

Önce tarifini şöyle yapar: “Bil ki zamir, mütekellim, muhâtab ve başkalarına delâlet eden bir isimdir.”¹²⁶⁸ Bunun Türkçe karşılığı birinci, ikinci ve üçüncü şahıslara delâlet eden zamirlerdir.

Kısımları:

Sekkâkî zamirlerin iki kısma ayrıldığını beyan etmektedir. Birincisi munfasıl diğeri ise muttasıl zamirlerdir. Toplamda ise (12) zamirdir.¹²⁶⁹ Ayrıca Sekkâkî zamirleri özel bir metotla dört gruba ayırmaktadır. Şu tablo bunları göstermektedir:

¹²⁶⁴ Bkz. İbn Fâris, age. V, 42; Güneş, age. s. 986- 7.

¹²⁶⁵ Bkz. İbn Fâris, age. I, 327; Güneş, age. s. 108.

¹²⁶⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 116.

¹²⁶⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 116; daha fazla bilgi için el-Cürcânî, *el-Miftâh* s. 54; ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, I, 339- 40; el-Hamelâvî, age. s. 71- 2; el-Usta, age. s. 401- 6; Çörtü, age. s. 148- 151.

¹²⁶⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 116.

¹²⁶⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 116- 117.

Zamirlerin Şeması

Birinci Grup: Munfasıl Raf Zamirleri (ضمانرُ الرَّفْعِ الْمُنْفَصِلَةِ)

Örnekler:

Mütekellim: أَنَا ، نحنُ
Muhâtab: أَنْتَ ، أنتما ، أنتم ، أنتِ ، أنتنَّ
Gâib: هُوَ ، هما ، هم ، هي ، هنَّ

İkinci Grup: Munfasıl Nasb Zamirleri (ضمانرُ النَّصْبِ الْمُنْفَصِلَةِ)

Örnekler:

Mütekellim: أَنَا ، إِيَّايَ ، إِيَّانَا
Muhâtab: إِيَّاكَ ، إِيَّاكَمَا ، إِيَّاكُمْ ، إِيَّاكِ ، إِيَّاكُنَّ
Gâib: إِيَّاهُ ، إِيَّاهُمَا ، إِيَّاهُمْ ، إِيَّاهَا ، إِيَّاهُنَّ

Üçünü Grup: Muttasıl Raf Zamirleri (ضمانرُ الرَّفْعِ الْمُتَّصِلَةِ)

Bu zamirler beş tanedir: (أُ، وَ، تُ، نَ، يَ) bunlara “özne zamirleri” (ضمائرُ الفاعلِ) denir.

Örnekler:

Mütekellim: عَرَفْتُ ، عَرَفْنَا
Muhâtab: عَرَفْتُ ، عَرَفْتُمَا ، عَرَفْتُمْ ، عَرَفْتِ ، عَرَفْتُنَّ
Gâib: عَرَفْتُ ، عَرَفْنَا ، عَرَفُوا ، عَرَفْتِ ، عَرَفْنَا ، عَرَفْنَ ¹²⁷⁰

Dördüncü Grup: Muttasıl Nasb Zamirleri (ضمانرُ النَّصْبِ الْمُتَّصِلَةِ)

Bu zamirlerin sayısı üçtür. (يَ، كَ، هِ) Mütekellimin *yâ* (يَ) sını, muhâtabın *kêf* (كَ) i ve gâibin *hâ* (هَ) sınıdır. Bu zamirler fiille birleşirse mahallen mensuptur. Çünkü yapılan ve etkilenen ismin yerini tutar.¹²⁷¹

Örnekler:

Mütekellim: عَرَفْتِي ، عَرَفْنَا
Muhâtab: عَرَفْتُكَ ، عَرَفْنَاكُمْ ، عَرَفْنَاكِ ، عَرَفْنَاكُنَّ

¹²⁷⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 117.

¹²⁷¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 117.

عرْفُهُ ، عَرَفَهُمَا ، عَرَفَهُمْ ، عَرَفَهَا ، عَرَفَهُنَّ : Gâib

Böylece zamirlerin sayısı, şekli ne olursa olsun, (12) adettir. Lakin mütekellim zamirlerinde müzekker ile müennes arasında bir fark yoktur. Yine tesniye zamiri de yoktur. Yerine çoğul zamiri (نَحْنُ) kullanılır.¹²⁷²

1. Fiillerin Zamirlerle Çekimi: (تصريفُ الأفعالِ)

Fiilin zamirlerle birleşmesini şema içinde önceki örnekler göstermiştir. Ayrıca Sekkâkî bu kısımda konuyla ilgili bazı kuralları açıklamaktadır:

Fiillerin hepsi nasb zamirleriyle birleşince, fiilin hey'etinde bir değişim olmaz. Yine fiiller raf zamirleriyle birleşince mu'tel ve muzâaf fiil hariç bir şey değişmez.¹²⁷³

Fiillerin mu'tel ve muzâafi raf zamirleriyle birleşince ne gibi değişim olur?

Sekkâkî'ye göre iki temel kural sözkonusudur:

İdgâmın Çözülmesi ve Elifin ibdâli:

Şunu bildirmekte yarar var, raf zamirleri hareke açısından iki türdür: Bazıları (أُ ، يُ ، وَ، يَ) sâkindir. Bazıları da (نُ ، تُ) harekelidir. Muzâaf fiil harekeli raf zamiriyle birleşirse idgâm çözülür.

Örnekler:

Muttasıl fiil	Aslı	Manası
كَرَّرْتُ	كَرَّرَ	Tekrarladım. ¹²⁷⁴
أَعَدْتُ	أَعَدَّ	Hazırladım. ¹²⁷⁵

Ancak harekeli raf zamiriyle birleşen muzâaf fiilin, mükerrer harflerinden biri düşebilir.¹²⁷⁶

Örnek:

Muzâaf fiil	Aslı	Manası
ظَلَّتُ ، ظَلَّتْ	ظَلَّ	Devam ettim. ¹²⁷⁷

¹²⁷² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 117.

¹²⁷³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 117- 8.

¹²⁷⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 118; er-Râzî, age. s. 567; Toptaş, age. s. 331.

¹²⁷⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 118; er-Râgıb, age. s. 550- 1; Güneş, age. s. 759- 761.

¹²⁷⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 118.

¹²⁷⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 118; er-Râgıb, age. s. 535- 7; Güneş, age. s. 744- 5.

(ظَلَّتْ) fiili, fâ (ف) 'ın (ilk harfin) fethası ve kesresiyle okunur.¹²⁷⁸

Mücerred fiildeki elif: Sülâsî mücerred mu'tel fiil, raf zamirleriyle birleşince *elif* (ا) aslına döner.

Örnekler:

Mu'tel fiil	Aslı	Manası
دَعَوْتُ	دعا- يدعو	Dua ettim. ¹²⁷⁹
رَمَيْتُ	رمى- يرمى	Attım. ¹²⁸⁰

Şayet fiil, rubâî ve daha fazlası olursa elif daima *yâ* (ي) 'ya çevrilir. Bunu da Sekkâkî şöyle izah eder:

" وفي غير الثلاثي المُجرّد يلزمُ الياء كَأرضيتُ ورجيتُ. " ¹²⁸¹

Örnekler:

Mu'tel fiil	Aslı	Manası
أَرْضَيْتُ	أرضى	Razı ettim. ¹²⁸²

Son olarak muzâaf fiilin muzârisi, nûn-ı nisveyle (kadınlar çoğulu zamiri: نونُ النسوة) birleşirse, idgâm (şeddeli harf) çözülür.¹²⁸³

Örnekler:

Muzâaf fiil	Aslı	Manası
يَشُدُّنَّ- تَشُدُّنَّ	يَشُدُّ	Kadınlar çekerler. ¹²⁸⁴

Sekkâkî bu fasılda, muzâri fiile (ġâbir: الغابر) terimini kullanmıştır.¹²⁸⁵

Hazf: (الحذف)

¹²⁷⁸ Bkz. es-Sekkâkî, ge. s. 118.

¹²⁷⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 118; İbn Fâris, age. II, 279- 281; Sarı, age. s. 495- 6.

¹²⁸⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 118; İbn Menzûr, age. XIV, 335- 8; Sarı, age. s. 657.

¹²⁸¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 118.

¹²⁸² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 118; el-Cevherî, age. VI, 2357- 8; Güneş, age. s. 476- 7.

¹²⁸³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 118- 119.

¹²⁸⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119; İbn Menzûr, age. III, 232- 6.

¹²⁸⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119.

Med harfleri bilindiği gibi üçtür (و، أ، ي) hepsi de sâkindir. Bu harflerin kelimedede sabit kalması için ondan sonraki harfin sâkin gayri mudgam olmaması gerekir, yoksa iki sâkinin bir kelimedede yan yana gelmesinden dolayı birincisi hazf olur.¹²⁸⁶

Bu kural kelime yapısını etkileyen en önemli kurallardan birisidir.

Önrekler:

Mu'tel fiil	Aslı	Manası
قَاتُ	قال + ت	Dedim. ¹²⁸⁷
قَاتَنَا	قال + نا	Dedik. ¹²⁸⁸

Yine bu konuyla ilgili sülâsî mu'tel nâkıs fiil, sâkin tâu't-te'nîs (تاء التأنيث الساكنة) ile muttasıl olursa hazf edilir.¹²⁸⁹

Örnekler:

Mu'tel fiil	Aslı	Manası
دَعْتُ	دعا + ت	Dua etti. ¹²⁹⁰
رَمْتُ	رمى + ت	Attı. ¹²⁹¹

Bazı Arap kabileler harfin hazfine itibar etmeyerek bu iki fiili (دعاتا، رماتا) şeklinde kullanırlar. Fakat yaygın olan birinci görüştür. Bunu da Sekkâkî şöyle açıklamaktadır:

"ومن العرب من لا يعتبر التقدير فيقول: دعاتا ورماتا والشائع الكثير هو الأول."¹²⁹²

Sekkâkî'ye göre "Rubâi ve fazlası fiillerde elif hazf olursa ondan önceki harfin harekesi daima fethadır."¹²⁹³

Örnek:

Mu'tel fiil	Aslı	Manası
-------------	------	--------

¹²⁸⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119.

¹²⁸⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119; İbn Fâris, age. V, 42; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1269- 70.

¹²⁸⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119; geçen örneğe bkz. dn. 1280.

¹²⁸⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119.

¹²⁹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119; geçen örneğe bkz. dn. 1272.

¹²⁹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119; geçen örneğe bkz. dn. 1273.

¹²⁹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119.

¹²⁹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119.

أَعْطَيْتُ	أَعْطَى + ت	Verdim. ¹²⁹⁴
------------	-------------	-------------------------

Şayet fiil sülâsî ise, bâbına göre değişir. Fe'ile (4.فَعْلَ) bâbından ise önceki harf esreyle okunur.¹²⁹⁵

Örnekler:

Mu'tel fiil	Aslı	Manası
خِفْتُ	خَافَ + ت	Korktum. ¹²⁹⁶

Şayet fe'ule (5.فُعْلُ) bâbından ise eliften önceki harf zammeyle okunur.¹²⁹⁷

Örnekler:

Mu'tel fiil	Aslı	Manası
طَلْتُ	طَالَ + ت	Uzadım. ¹²⁹⁸

Yine mu'tel ecvef fiil, fe'ale (فَعْلَ) bâbından ise, fiildeki elifin aslına bakılır. Aslı yâ (ي) ise esreyle okunur, aslı vâv (و) ise zammeyle okunur.¹²⁹⁹

Örnekler:

Mu'tel fiil	Aslı	Manası
مَلْتُ	مَالَ - يَمِيلُ	Meylettim. ¹³⁰⁰
قَلْتُ	قَالَ - يَقُولُ	Dedim. ¹³⁰¹

Elifin, fiildeki aslını bilmek için muzâri fiile bakılır. Eğer bulunmazsa masdara bakılır. Ayrıca yâ (ي) ile vâv (و)'dan önceki harfin harekesi değişmez.¹³⁰²

¹²⁹⁴ Bkz. el-Cevherî, age. VI, 2430- 1; Güneş, age. s. 792.

¹²⁹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119.

¹²⁹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119; İbn Menzûr, age. IX, 99- 103; Sarı, *el-Mevârid*, s. 455.

¹²⁹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119.

¹²⁹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119; el-Cevherî, age. V, 1753- 5; İbn Menzûr, age. XI, 410- 5, bu dilcinin açıklamasına göre (طَالَ) fiilinin aslı (طَوَّلَ) ayının dammesiyle beşinci bâbdan (شَرْفُ: şerufe) çünkü sıfatı fe'îl kalıbından (طَوَّلَ) aynen (şerîf: شَرِيف) gibidir. Ancak er-Râzî sözlüğünde bu fiilin birinci bâbdan olduğunu açıklamıştır. Bkz. s. 401.

¹²⁹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119.

¹³⁰⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119; el-Cevherî, age. V, 1822- 3; Güneş, age. s. 1139- 40.

¹³⁰¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119; İbn Menzûr, age. XI, 572- 80; Güneş, age. s. 986- 7.

¹³⁰² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119.

Örnekler:

Mu'tel fiil	Aslı	Beyan	Manası
قِيلَ	قَالَ	Kesre	Denildi. ¹³⁰³
قِيلَ	قَالَ (قَوِيلَ)	İşmâm	=
قُولَ	قَالَ	Damme	=

Aslında bu örnek (قال) fiilin meçhûl kalıbı olup üç lehçede okunur.¹³⁰⁴ **Mu'tel nâkis fiil**, vâv'ul-cemâ'a (müzekker çoğul zamiri: واو الجماعة) birleşirse iki sâkin buluşma sebebinden, illet harfi hazf olur.¹³⁰⁵

Örnekler:

Mu'tel fiil	Aslı	Manası
دَعُوا	دَعَا + وَا	Dua ettiler. ¹³⁰⁶
رَمُوا	رَمَى + وَا	Attılar. ¹³⁰⁷

Bu harfin düşmesine “i'lâl bi'l-hazf” (إِعْلَالٌ بِالْحَذْفِ) denir.

Kelime içindeki harf değişimine, harfin harekesinin yer değişmesi, ya da hazf olması ya da harfin başka bir harfe çevrilmesine “i'lâl” denir. Harfin hazf olması için, Sekkâkî'nin açıklamasına göre iki yol vardır.¹³⁰⁸ **Birincisi i'lâl yolu** (إِعْلَالٌ بِالْحَذْفِ)

Bunun sebebi ise bir kelimedede iki sâkinin yan yana gelmesidir.

Örnekler:

Mu'tel fiil	Aslı	Manası
تَخَشِينَ	تَخَشَّيْنَ (أَنْتِ)	Korkarsın. ¹³⁰⁹
تَدْعِينَ	تَدْعَيْنِ (أَنْتِ)	Dua edersin. ¹³¹⁰

¹³⁰³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119; geçen örneğe bkz. dn. 1294.

¹³⁰⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119; ez-Zemahşerî, age. I, 343- 344; el-Hamelâvî, age. 80- 1.

¹³⁰⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119.

¹³⁰⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119; geçen örneğe bkz. dn. 1272.

¹³⁰⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 119; geçen örneğe bkz. dn. 1273.

¹³⁰⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120.

¹³⁰⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120; el-Cevherî, age. VI, 2327; Sarı, age. s. 410.

¹³¹⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120; geçen örneğe bkz. dn. 1272.

Hazfin ikinci yolu ise (إِعْلَالٌ بِالنَّقْلِ) veya (بِالسَّكِينِ)dir. Tarifi ise şöyledir: Mu'tel fiilin sondan bir önceki harfin harekesi kesre veya zamme olursa dile ağır gelir. Bu ağırlıktan kurtulmak için illet harfinin harekesi sâkin olur. Böylece iki sâkin buluşursa birincisi hazf olur.¹³¹¹

Örnekler:

Mu'tel fiil	Aslı	Manası
تَرْمُونَ	تَرْمِيُونَ	Atıyorsunuz. ¹³¹²
تَدْعُونَ	تَدْعُوُونَ	Dua ediyorsunuz. ¹³¹³

Hareke sâkin olduğundan sonra harf hazf olur.

Dildeki ağırlığın sebebini Sekkâkî şöyle bir ifadeyle beyan eder:

"تَهَرَّبُ عَنْ تَضَاعِفِ الثَّقَلِ وَذَلِكَ تَحْرُكُ الْمَعْتَلِّ مَعَ اجْتِمَاعِ الْكَسْرِ وَالضَّمِّ."¹³¹⁴

Zammelerin bir kelimedeki (تَوَالِي الضَّمَّاتِ) ve esrelerin (تَوَالِي الْكَسْرَاتِ) peş peşe gelmesi benzer kural geçerlidir.¹³¹⁵

2. Te'kîd Nûnları: (نَوْنَا التَّكْثِيرِ)

Sekkâkî bu kısımda te'kîd (tevkîd) nûnların fiille birleşmesini kısaca ele almaktadır.

Tarifi:

Fiilin manasını pekiştirmek için, fiilin sonuna iki nûn ilâve edilir. Birincisi şeddeli tevkîd nûnu (نَنْ) (نَوْنُ التَّوَكِيدِ الثَّقِيلَةِ=نَنْ), diğeri ise hafif tevkîd nûnudur (نُنْ) (نَوْنُ التَّوَكِيدِ الْخَفِيفَةِ=نُنْ).

Bu te'kîd nûnları sadece muzâri ve emir fiillerin sonuna gelir. Mâzî fiilin sonuna gelmez. Bu kuralı Sekkâkî şöyle beyan eder:

"و نَوْنَا التَّكْثِيرِ مَدْ خَلُّهُمَا الْغَابِرُ وَمِثَالُ الْأَمْرِ."¹³¹⁶

Çünkü te'kîd nûnları, fiilin zamanını istikbâle götürür. Bu yüzden mâzînin sonuna gelmez.

Örnekler:

¹³¹¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120.

¹³¹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120; geçen örneğe bkz. dn. 1273.

¹³¹³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120; geçen örneğe bkz. dn. 1272.

¹³¹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120.

¹³¹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120.

¹³¹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120, te'kîd (التَّكْثِيرِ) terimi, hemzeyle (التَّكْثِيرِ) ve vâvla da (التَّوَكِيدِ) okunur. Ancak hemzeyle daha fasîhtir. Bkz. er-Râzî, age. s. 20.

Şeddeli nûn	Hafif	Manası	Beyan
تَضْرِبَنَّ	تَضْرِبَنَّ	Mutlaka döveceksin	Muzâri. ¹³¹⁷
إِضْرِبَنَّ	إِضْرِبَنَّ	Mutlaka döv	Emir. ¹³¹⁸

Kuralları:

Sekkâkî bu kuralları şöyle özetlemektedir:

Fiil (muzâri ile emir), zamirle birleşmezse te'kîd nûnlarından önceki harfin harekesi fethadır (mebnîdir).¹³¹⁹

Fiil, müennes cemi zamiriyle (نُونُ النَّسْوَةِ = ن) birleşirse, te'kîd halinde nûnlardan önce bir *elif* (ا) ilâve edilir.¹³²⁰

Örnekler:

Şeddeli nûn	Hafif	Manası	Beyan
لَتَنْصُرُنَّ	لَتَنْصُرُنَّ	Mutlaka yardım edeceksiniz	Muzâri. ¹³²¹
إِضْرِبَنَّ	إِضْرِبَنَّ	Mutlaka vurun	Emir. ¹³²²

Bu kuralı Sekkâkî şöyle açıklamaktadır:

" وَتَسْتَصْحَبُ مَعَ نَفْسِهَا أَلْفًا فِي اتِّصَالِهَا بِمَا فِي آخِرِهِ نُونُ جَمَاعَةِ النِّسَاءِ " ¹³²³

Fiil (muzâri ile emir), ikil elifi (أَلْفُ الْاِثْنَيْنِ), eril çoğul (وَأُو الْجَمَاعَةِ) ve müfred müennes muhâtaba (بِأَيِّ الْمَوْنَتِ الْمُخَاطَبَةِ) zamiriyle birleşirse *nûn* (ن) hazf olur.¹³²⁴

Ayrıca *vâv* (و) ve *yâ* (ي) da hazf olur.

Örnekler:

Te'kidli fiil	Aslı	Manası
لَتَنْصُرَنَّ	لَتَنْصُرَنَّ + ن	Mutlaka yardım edeceksiniz. ¹³²⁵

¹³¹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120; İbn Fâris, age. III, 397- 9; er-Râzî, age. s. 378- 9; Güneş, age. s. 696- 699.

¹³¹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120; geçen örneğe bkz.dn. 1310.

¹³¹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120.

¹³²⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120.

¹³²¹ Bkz. el-Cevherî, age. II, 829; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1521- 2.

¹³²² Bkz. dn.. 310.

¹³²³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120.

¹³²⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120.

¹³²⁵ Bkz. dn. 1314.

تَعْلَمُونَ	تَعْلَمُونَ + نَ	Muhakkak bileceksiniz. ¹³²⁶
لَتَشْرَبْنَ	لَتَشْرَبِينَ + نَ	Mutlaka içeceksin. ¹³²⁷

Ancak fiil mu'tel nâkıs ise *vâv* zamme (وُ), *yâ* (ي) ise esreyle harekelendirilir.¹³²⁸

Örnekler:

Sizler mutlaka korkunuz: إِخْشَوْنَ.¹³²⁹

Sen (bayan) mutlaka kork: إِخْشِيْنَ.¹³³⁰

Te'kîd nûnlarının harekesi ise, şeddeli nûnda fetha ve hafif nûnda ise sükûndur. Ayrıca tesniye ve müennes cemi zamirleriyle gelirse şeddeli nûnun harekesi esre olur. Bunları da Sekkâkî şöyle bir tabirle izah eder:

" و تكونُ مكسورةً بعد ألفِ الضَّميرِ والألفِ المُستصحبةِ كقولك: اضربانَّ و اضربنَّانَّ و مفتوحةً في سائرِ المواضع." ¹³³¹

Mu'tel nâkıs fiil te'kîd nûnlarıyla birleşirse, hazf edilen med harfi fiiline tekrar döner. Ayrıca *elif* (ا) aslına çevrilir.

Örnekler:

Mutlaka at: اَرْمِيْنَ.¹³³²

Mutlaka dua et: اَدْعُوْنَ.¹³³³

Te'kîd nûnlarının şeddeli (الثَّقِيلَةُ) ile hafifin (الخَفِيفَةُ) arasında, Sekkâkî'nin tespitine göre hiçbir fark yoktur. Ancak hafif nûn iki eliften sonra gelmez. Tesniye elifinden (الألفُ = ألفُ الاثنتين) ve müennes cemi zamirinin arasındaki eliften sonra (الألفُ المُستصحبةُ) gelmez.¹³³⁴ Bu da Basra mektebinin görüşüdür.

Kûfe mektebine göre hafif nûn sâkin olarak iki eliften sonra gelir. Bazı dil âlimlerine göre de, hafif nûn iki eliften sonra kesreli gelir.¹³³⁵

Örnekler:

¹³²⁶ Bkz. el-Cevherî, age. V, 1990- 1; İbn Fâris, age. IV, 109- 111; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1042- 3.

¹³²⁷ Bkz. el-Cevherî, age. I, 153- 4; Güneş, age. s. 623- 4.

¹³²⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120.

¹³²⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120; er-Râgıb, age. s. 283- 4; Güneş, age. s. 329.

¹³³⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120; bir önceki örneğe bkz.

¹³³¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120.

¹³³² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120- 121; geçen örneğe bkz. dn. 1273.

¹³³³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 120- 121; geçen örneğe bkz. dn. 1272.

¹³³⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121.

¹³³⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121.

Hafif nûn iki eliften sonra
Basra mektebi: gelmez.
Kûfe mektebi: sâkin gelir: اضربان، اضربان
Bazılarına göre: اضربان، اضربان

Sekkâkî bu konuyu şöyle izah etmektedir:

" و الخفيفة لا تخالف الثقيلة في جميع ذلك إلا في وقوعها بعد الألفين، فلا ثبات لها هنالك عندنا خلافاً للكوفيين، فهم جَوَزُوا إثباتها ساكنةً عند بعضهم، مكسورةً عند آخرين في الوصل. "1336

Bu fasıl üçüncü bölümün belki en uzun faslıdır. Bu konu da şöyle özetlenir:

Sekkâkî bu fasılda, zamirler, fiil çekimleri ve te'kîd nûnlarından söz etmiştir.

Zamirlerin tarifini özel bir şekilde dört grubu ayırmıştır (المنفصلة المرفوعة والمنصوبة، (والمتصلة المرفوعة والمنصوبة).

Fiilin zamirlerle çekimlerini izah etmiş ve fiil çekimini etkileyen bazı kuralları şerh etmiştir (idgâm ve hazf).

Sekkâkî bir müceddit ve müçtehit olarak güzel ve özel terimleri kullanmaktan geri kalmamıştır. Gâib ve gâibe zamirini "hikâye zamiri: الحكاية" ve muzâri fiiline "gâbir: الغابر" terimini kullanmıştır.

Tesniye zamiri için de "zâmir elifi: الضمير" terimini kullanmıştır.

Son olarak te'kîd nûnlarını kısa biçimde özetlemiştir. Medreselerin farklı görüşlerini de ihmal etmemiştir. Sekkâkî bu konuları sarf ilmine ekleyen ilk âlimdir.

Bu izafenin ilim talebeleri için çok yararı vardır. Özellikle Arap olmayanlar için daha faydalıdır.¹³³⁷

M. Vakıf- Kelimeler (Cümle) Üzerine Durmak: (الوقف على الكلم)

Bu fasıl, sarf kısmının ve üçüncü bölümün son dersidir. Bu ders sarf ilmi ile tecvid ilmi arasında müşterek bir konudur.

Sekkâkî bu fasılda, vakfın- vakf (الوقف) türlerini ve kurallarını farklı lehçelerini kitabın muhtasar olmasına rağmen geniş bir şekilde kaleme alır.¹³³⁸

¹³³⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121; ez-Zemahşerî, age. I, 457- 9; el-Hamelâvî, age. s. 85- 98.

¹³³⁷ Daha fazla bilgi için bkz. ez-Zemahşerî, age. I, 457- 9; İbnü'l-Hâcib, age. I, 438 vd., II, 275 vd.

¹³³⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121- 123.

Önce vakıf kelimesinin manasının izahında yarar var. Sözlükte: mutlak durmak anlamına gelir.¹³³⁹ Istılâhta ise: Kelime üzerinde nefesin kesilmesi ile durmaktır.

Sekkâkî bu tarifi başlıkta şöyle açıklamaktadır:

"النَّوْعُ الثَّلَاثُ عَشَرَ: فِي إِجْرَاءِ الْوَقْفِ عَلَى الْكَلِمِ."¹³⁴⁰

Türleri:

Vakfın yedi türü vardır. Ayrıca Sekkâkî bunun dört türünü zikreder. Birincisi taz'îf, ikincisi revm, üçüncüsü iskân, sonuncusu ise işmâmdır.¹³⁴¹

Taz'îf: (التَّضْعِيفُ)

Kelime sonundaki harf sahih ise, (illet ve hemze hariç) bir önceki harf de harekeli ise taz'îfle durulur.¹³⁴²

Örnek:

Ömer: عمر sanki kelimenin son harfinde şeddeyle duruluyor.¹³⁴³

Revm: (الرَّوْمُ)

Revm kelimesi sözlükte: bir şeyi istemek ve kastetmektir.¹³⁴⁴

Terim olarak Sekkâkî tarifini şöyle açıklar:

"Kelime sonuna iskânla durduktan sonra harekesinin bir cüzünü (üçte biri) getirmektir."¹³⁴⁵ Ancak hafif sesle okunur. Bu sesi sadece yakındaki kişiler duyar. Buna da "İhtilâsü'l-hareke" (اختلاسُ الحركة) denir.

İskân: (الإِسْكَانُ)

Vakfın asıl kuralı, kelime üzerinde sükûnla durmaktır. Buna da Sekkâkî "iskân" der.

Örnekler:

Kitap: كتابٌ aslı كتابٌ.¹³⁴⁶

İshmâm: (الإِشْمَامُ) Sekkâkî işmâmı şöyle tanıtır: "Kelime üzerinde iskânla durduktan sonra, dudakları yumuktur."¹³⁴⁷ Sanki ağızdan zamme çıkacak. Şüphesiz ki işmâm ötreli (merfû') kelimelere mahsustur. Bunu da Sekkâkî şöyle beyan eder:

¹³³⁹ Bkz. er-Râzî, age. s. 733; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1676- 7.

¹³⁴⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121.

¹³⁴¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121.

¹³⁴² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121.

¹³⁴³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121.

¹³⁴⁴ Bkz. İbn Fâris, age. VI, 135; er-Râzî, age. s. 264; Sarı, *el-Mevârid*, s. 674

¹³⁴⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121.

¹³⁴⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121.

" و هو ضمُّ الشَّفْتَيْنِ بَعْدَ الإِسْكَانِ وَأَنَّهُ مَخْتَصٌّ بِالْمَرْفُوعِ." ¹³⁴⁸

İşmâmdan gaye kelimenin harekesini göstermektir. Bu yüzden şöyle denir: "İşmâm gözüdür fakat duyulmaz."

Örnekler:

Yardım diliyoruz: نَسْتَعِينُ. ¹³⁴⁹

Böylece vakfın dört çeşidi geçti. Ancak iskân iki türe ayrılırsa: İşmâmlı (بِإِشْمَامٍ) ve işmâmsız (بِغَيْرِ إِشْمَامٍ). Böylece türü üç olur. Sekkâkî'nin baştaki anlatımı da bunu gösterir:

" فِي الْوَقْفِ ثَلَاثُ لُغَاتٍ أَوْ أَرْبَعٍ." ¹³⁵⁰

Bazı Araplar vakıf harekesi zamme veya kesre ise, önceki sâkin harfe (fetha hariç) aktarır.

Örnekler:

Bu Bekirdir: هَذَا بَكْرٌ vakıfta: هَذَا بَكْرٌ.

Bekire uğradım: مَرَرْتُ بِبَكْرٍ vakıfta: بِبَكْرٍ (isim). ¹³⁵¹

Şayet kelimenin son harfî hemze ise bütün hallerde (fetha, zamme ve kesre) hemzenin harekesi önceki harfe taşınır.

Örnekler:

Bu gizlenendir: هَذَا الْخَبَاءُ vakıfta: الْخَبُوءُ.

Gizleneni gördüm: رَأَيْتُ الْخَبَاءَ vakıfta: الْخَبَاءُ.

Gizlenene uğradım: مَرَرْتُ بِالْخَبَاءِ vakıfta: بِالْخَبِئِ. ¹³⁵²

Bazı Araplar hemzedeki harekeleri med (lîn) harflerine çevirir. Önceki örneği raf, nasb ve cer halinde şöyle okurlar: الْخَبُوءُ، الْخَبَاءُ، الْخَبِئِ. ¹³⁵³

Bazı Araplar da hemzeden önceki harf sâkin olmazsa bile sâkin muamelesi yaparlar. Bu işlemde gaye, dilde tahfif sağlamaktır. ¹³⁵⁴

¹³⁴⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121; el-Cevherî, age. V, 1961- 2; Sarı, age. s. 839.

¹³⁴⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121.

¹³⁴⁹ Bkz. er-Râgıb, age. s. 598; Güneş, age. s. 831- 2.

¹³⁵⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121.

¹³⁵¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121; er-Râzî, age. s. 61- 2, manası da bir şeyin ilki ve gençliği ve erken anlamına da gelir; Sarı, *el-Mevârid*, s. 121.

¹³⁵² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121; er-Râgıb, age. s. 274; Güneş, age. s. 303, Sekkâkî bu örneğin hemzeli olduğundan sözeder ancak muhakkik kelimeyi hemzesiz yazar. İşte tahkik ancak bu kadar olur.

¹³⁵³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121.

¹³⁵⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121.

Örnekler:

Çayır: الكَلْو، الكَلَا، الكَلِي vakıfta الكَلَا

Hicazlılar ise, önceki örneği bütün durumlarda hemzenin hazfiyle (teshîl: تسهيل) okurlar. (الكَلَا) derler.¹³⁵⁵

Kuralları:

Sekkâkî vakfin önemli kurallarını şöyle sıralar:

Kelimenin son harfi yuvarlak *tâ* (ة) ise, vakıfta *hâ* (ه) 'ya çevrilir.¹³⁵⁶

Örnekler:

Vuran kadın: ضاربة vakıfta: ضاربة

Bazı Araplar, az da olsalar, bu kelimeye açık *tâ* (ث) ile dururlar ضاربت.¹³⁵⁷

Kelime (fiil veya edat) bir harf şeklinde gelirse vakıfta üzerine hâ-i Sekit (هاء السكت) 'le durulması vâciptir.¹³⁵⁸

Örnekler:

Kelime	Aslı	Manası	Beyan
قَه	ق + ه	Koru	وقى. ¹³⁵⁹
مَه	م + ه	Ne?	ما. ¹³⁶⁰

Mu'tel fiil (nâkis) muzâri meczûm ve emir sîgasında gelirse hâ-i Sekit (hâ'ü's-sekt) ile vakıf câizdir.¹³⁶¹

Örnekler:

Kelime	Aslı	Manası	Beyan
لم يمشيه	لم يمش + ه	Yürümedi	مشى. ¹³⁶²
امشيه	امش + ه	Yürü.	=

Sekkâkî bu kuralı şöyle bir ifadeyle izah eder:

¹³⁵⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 121- 122; İbn Fâris, age. V, 131- 3; Güneş, age. s. 1026.

¹³⁵⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122.

¹³⁵⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; el-Cevherî, age. I, 168- 170; er-Râzî, age. s. 378- 9; Güneş, age. s. 698- 9.

¹³⁵⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122.

¹³⁵⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; el-Cevherî, age. VI, 2526- 8; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1677- 8.

¹³⁶⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; er-Râzî, age. s. 613- 4; Sarı, age. s. 1405- 6.

¹³⁶¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122.

¹³⁶² Bkz. el-Cevherî, age. VI, 2493; Güneş, age. s. 1113.

" وفيما حُذِفَ آخرُه المَعْتَلُّ مِنَ الغَابِرِ ومِثَالِ الأَمْرِ فَعَلَى الجَوَازِ، لَكَ أَنْ تُسَكَّنَ وَأَنْ تَلَحَّقَهُ الهَاءُ. "1363

Tenvînli isimde (التنوين) önceki harf fethalı gelmezse vakıfta tenvîn hazf olur. Başka bir ifadeyle tenvîn raf ve cer (تنوين الرفع والجر) halinde düşer. Ancak tenvînin nasb hali hariçtir.¹³⁶⁴

Örnekler:

Kelime	Aslı	Manası
جاءني زيدٌ	زيدٌ	Bana Zeyd geldi. ¹³⁶⁵
مررتُ بزَيْدٍ	بزيْدٍ	Zeyde uğradım. ¹³⁶⁶

Menkûs isim (الاسم المنقوصُ) vakıfta raf ve cer halinde Sîbeveyhi'ye göre *yâ* (ي) 'sı hazf olur. Bu da ekseriyetin görüşüdür. Lakin el-Ahfeş'e göre düşmez.¹³⁶⁷

Örnekler:

Bir kadı: قاضيٌ aslı قاضٍ.¹³⁶⁸

Sekkâkî'nin tespitine göre, tenvîn ile menkûs isim nasb hallerinde *elif* (ا) 'e çevrilir.¹³⁶⁹

Örnekler:

Zeyd ile kadıyı gördüm: رأيتُ زيداً وقاضياً.¹³⁷⁰

Sekkâkî'nin tercihinine göre te'kîd nûnunun hafifi (نْ) ile izen (اِذْ نْ) nûnu, vakıfta aynen tenvîn gibidir. Bunu da şöyle bir tabirle açıklar:

" وحكمُ النَّونِ الخفيفةِ و نونِ اِذْ نْ حكمُ التَّنوينِ. "1371

Vakıfta bu iki kelimedede *elif* (ا) 'le durulur.

Örnekler:

Öyleyse: اِذْ نْ vakıfta: اِذْ نْ olur.

¹³⁶³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122.

¹³⁶⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122.

¹³⁶⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; İbn Menzûr, age. I, 51- 3; Toptaş, age. s. 138.

¹³⁶⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; el-Feyyûmî, age. II, 568; Toptaş, age. s. 363.

¹³⁶⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122.

¹³⁶⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; İbn Fâris, age. V, 99- 100; Güneş, age. s. 959- 960.

¹³⁶⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122.

¹³⁷⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; el-Cevherî, age. VI, 2347- 9; Sarı, *el-Mevârid*, s. 561- 2.

¹³⁷¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122, bu iki kelimedede çeşitli görüşler var, birincisi cumhurun görüşü: nûn vakıfta elife çevrilir, ikincisi: Müberrid'in görüşü ise, vakıfta sâkin nûn kalır, üçüncü ise: Ferrâ'nın görüşü nasb ederse nûnla nasb etmezse elifle durulur. Bkz. İbn Hişâm, *Şerhu'l-Ğaṭru'n-nedâ* (Thk. M. Muhyiddîn Abdülhamîd), Kahire 1389/1969, s. 463- 466.

Hiç vurur musunuz? هل تضربون؟ هل تضرِبون؟¹³⁷² fiiline döner: هل تضرِبون؟

Mu'tel isim (menkûs: المنقوص) nidâ halinde, vakıfta yâ (ي) harfi hazf olur. Bazı dilcilere göre de düşmez.

Örnekler:

Kadı: القاضي vakıfta: يا فاض okunur. Bu Yûnus'un görüşüdür. Aynı zamanda Sîbeveyhi'nin ve Sekkâkî'nin de tercihidir. Ancak el-Halil'in görüşü yâ (ي)'in isbatıyla: يا قاضي okunur. Sekkâkî bu kuralı yarım satırda izah eder:

" و جوازُ حذفِ الياءِ في نحو: القاضي، ويا قاضي عندَ بعضٍ." ¹³⁷³

İsimdeki elif-i maksûra (المقصور), vakıf halinde bazı lehçelere göre yâ (ي) veya vâv (و) ya da hemze (ء)'ye çevrilir.

Örnekler:

Kelime	Lehçesi	Manası	Beyan
حُبْلَى	Fasih	Hamile	ى
حُبْلَى	Fezâra	=	ي
حُبْلَوُ	Tayyi	=	و
حُبْلَأُ	Bir kavim	=	ء. ¹³⁷⁴

Mebni isimlerin üzerine hâ-i Sekit (هاء السكت) ile durulabilir.

Örnekler:

Kelime	Aslı	Manası
أَنَّهُ	أَنَّ	Muhakkak ki. ¹³⁷⁵
هُوَ	هُوَ	O. ¹³⁷⁶
هَاهُنَا	هَهْنَا	İşte burada. ¹³⁷⁷
هُؤْلَاءُ	هُؤْلَا (قصر)	Bunlar. ¹³⁷⁸

¹³⁷² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122.

¹³⁷³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; daha fazla bilgi için bkz. Sîbeveyhi, age. IV, 184, tercihini de şöyle beyan eder " ve Yûnus'un görüşü daha doğrudur." (وقولُ يونس أقوى).

¹³⁷⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; er-Râzî, age. s. 575; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1319- 20

¹³⁷⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; el-Cevherî, age. V, 2072- 5; Güneş, age. s. 43- 4.

¹³⁷⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; er-Râzî, age. s. 700- 1; Toptaş, age. s. 422.

¹³⁷⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; el-Fîrûzâbâdî, age. I, 1346; Toptaş, age. s. 422.

¹³⁷⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; er-Râzî, age. s. 33; Toptaş, age. s. 73.

أَكْرَمْتُكَ	أَكْرَمْتُكَ	Sana ikram ettim. ¹³⁷⁹
غَلَامِيَّة	غَلَامِي	Evladım. ¹³⁸⁰
ضَرَبَنِيَّة	ضَرَبَنِي	Beni vurdu. ¹³⁸¹

İstifhâm edatı men: (مَنْ؟), vakıf halinde bu edatın sonuna *vâv* (و) veya *elif* (ل) ya da *yâ* (ي) getirilebilir.

Örnekler:

Kim? مَنْ؟ vakıfta (مَنْ، مَنْ، مَنْ) olabilir.¹³⁸²

Veya tesniye ya da cemiler gelebilir.

Örnekler:

Kim? مَنْ؟ vakıfta (مَنْ، مَنْ، مَنْ) olabilir.¹³⁸³

Her *vâv* (و) veya *yâ* (ي), fâsile (الفاصلة) ve kâfiye (القافية) sebebiyle vakıf halinde hazf edilebilir.¹³⁸⁴

Örnekler:

Cenab-ı Allah şöyle buyurur:

(الْكَبِيرُ الْمُتَعَالَى) .¹³⁸⁵

Kelimenin aslı (المتعالى)'dir. Ancak vakıfta fasile sebebiyle hazf oldu. Bu ayetin tefsiri ise O, (Allah) büyüktür ve yücedir.¹³⁸⁶

Câhilî şair de şöyle der:

و بعضُ القومِ يُخْلَقُ ثمَّ لا يَفِرُّ .¹³⁸⁷

Kelimenin aslı (يفري)'dir. Ancak vakıfta kâfiye sebebiyle hazf olmuştur. Beytin manası ise, bazı kavimler yaratılmıştır, daha sonra ıslah ve doğru yolda gitmezler.¹³⁸⁸

¹³⁷⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; el-Cevherî, age. V, 2019- 21; Güneş, age. s. 1011- 3.

¹³⁸⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; İbn Fâris, age. IV, 387; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1107.

¹³⁸¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122; İbn Fâris, age. III, 396- 9; Güneş, age. s. 696- 8.

¹³⁸² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 123; er-Râzî, age. s. 634- 5; Sarı, age. s. 1462- 3.

¹³⁸³ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 123.

¹³⁸⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 123.

¹³⁸⁵ Bkz. er-Ra'd, 13/9

¹³⁸⁶ Bkz. Karaman ve başkaları, age., s. 249.

¹³⁸⁷ Bu şiir beytin ikinci parçasıdır (acuz) Züheyr b. Ebî Sülmâ el-Müzenî, muallaka şairi, hekim, şairlerin birinci tabakasından sayılır, İslam'dan önce vefat etti (v. 609) geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Sellâm el-Cüme'hî, (v. 232) *Ṭabaḳâtü fuḫûli 'ş-şu'arâ'* (Thk. Mahmûd Muhammed Şâkir), Cidde, trz. I, 51; ez-Ziriklî, age. III, 52; DİA, XXXIV, 540- 542.

¹³⁸⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 123; er-Râzî, age. s. 502; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1154- 5.

Bu konunun son kuralı ise, bazı kelimeler vakıfta okunduğu gibi vasılda da okunur.¹³⁸⁹

Örnek:

Cenab-ı Allah şöyle buyurur:

(لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي) .¹³⁹⁰

(لَكِنَّا) kelimesi vasılda kasırla okunur (لَكِنَّ) sanki kelime üzerine duruluyor. Ayetin tefsiri ise “Fakat, O Allah benim rabbimdir.”¹³⁹¹

Sekkâkî bu sarf kısmını Allah’ın Resûlüne tevessül ederek kitabın diğer kısımlarını tamamlamak için Cenab-ı Allah’a şükür eder. Şöyle bir ifadeyle tamamlar:

" كَمَلُ الْقِسْمِ الْأَوَّلِ مِنَ الْكِتَابِ، وَاللَّهُ الْمَشْكُورُ عَلَى كَمَالِهِ وَالْمَسْئُولُ أَنْ يَمْنَحَ التَّوْفِيقَ فِي الْبَاقِي بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ." ¹³⁹²

Sarf ilminin üçüncü bölümü de şöyle özetlenebilir:

Sekkâkî bu bölümde sarf ilminin kalan konularını on üç (13) fasılda (nevi) ele almıştır. Bu konuların dokuz (9) faslımı Sekkâkî sarf âlimleri gibi ele almıştır. Ayrıca bazı konuları ise (müfred kelime hükmünde olan konular) sarf ilmine ilâve etmiştir.

Sarf ilmine ilâve ettiği konular: Kelimenin (isim- fiil) muzaf olması, fiil türlerinin yapılışı ve her fiilin çekimleridir (10. 11. 12. nevi). Bu konular, özellikle yabancılar için çok çok önemlidir. Arap dünyasının okul ve medrese kitaplarında Sekkâkî’nin bu metodu izlenmektedirler.

Sekkâkî bu bölümde bazı konuları eserin muhtasar olmasına rağmen geniş biçimde izah etmiştir. Zira bu konular Sîbeveyhi ve Zemahşerî’nin eserlerinde çok geniş biçimde açıklanmıştır.¹³⁹³

Bu konular terhîm, teksîr, tahkîr (tasgîr) ve nisbettir (ism-i mensûb). Ancak bu konuların kullanılması başka konulara göre azdır.

Sekkâkî bazı konularda teksîr gibi özel bir metot izlemiştir. Önce iki sınıfa ayırmış ve sonra her sınıfı kısımlara ve türlere bölmüştür.¹³⁹⁴ Halbuki dil âlimleri bu konuyu cem-i killet ve cem-i kesret olarak ikiye bölmüşlerdir.

¹³⁸⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 123.

¹³⁹⁰ el-Kehf, 19/ 38.

¹³⁹¹ Bkz. Karaman ve başkaları, age. s. 297.

¹³⁹² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 123.- 1. 11. 2015/ 1437; geniş bilgi için Sîbeveyhi, age. IV, 166- 216; ez-Zemahşerî, age. I, 475- 481; İbnü’l-Hâcib, age. II, 301-322; el-Hamelâvî, age. s. 345- 52.

¹³⁹³ Bkz. Sîbeveyhi, age. IV, 266- 316,

Bu da Sekkâkî için bir yeniliktir. Ancak, ne olursa olsun, cem-i teksîr, sarf ve dil konularının en zor derslerinden sayılır.

Sekkâkî'nin özelliklerinden olduğu gibi bu bölümde de dil âlimlerinin farklı görüşlerini zikretmiştir. Ve bazı Basra medresesine aykırı olan görüşleri de tercih etmiştir.¹³⁹⁵

Bu son bölümde diğer bölümler gibi yine Sekkâkî Arapçanın farklı lehçelerini ihmal etmemiştir.¹³⁹⁶

Son olarak Sekkâkî diğer dil âlimleri gibi idgâm (الإدغام) konusunu müstakil bir fasılda ele almamış, ancak fasıllar arasında birçok yerde bu terimi kullanmıştır.

¹³⁹⁴ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 103- 7.

¹³⁹⁵ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 114, 122.

¹³⁹⁶ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 122.

SONUÇ

Sekkâkî, Zemahşerî gibi bir Türk ve Müslüman âlimi olup o günün İslam dünyasının ilim ve irfan merkezlerinden biri olan Hârizm şehrinde doğmuş ve yetişmiştir. O, ilim talebine, otuz yaşını aştıktan sonra başlamıştır. Buna rağmen zamanının en büyük âlimleri arasında yer almış; Arapça, fıkıh, tefsir, felsefe, mantık, ‘akâid ve kelâm dallarında büyük uzmanlığa sahip olmuştur.

Sekkâkî'nin eseri olan *Miftâhu'l-'ulûm* kendisinin Arap dilindeki uzmanlığını ve söz sahibi olduğunu gösteren dev bir eserdir. Bu eser sarf, nahv, meânî, beyan, bedî', mantık, ‘aruz ve i‘câzu'l-Kur'an gibi bölümlerden oluştuğu halde ilim adamlarının çalışmaları daha çok eserin üçüncü kısmına yani meânî, beyan ve bedî kısımları üzerine yoğunlaşmış; diğer bölümler bu arada sarf bölümü de bu ihmalden nasibini almıştır.

Sekkâkî belâgatte olduğu gibi sarf konularını, yeni bir metotla ve muhtasar olarak ele almıştır. Sekkâkî, sarf konularını mantikî temeller üzerine oturtmaktadır. Konuları tasnif ederken tümevarım metodunu izlemiştir. Böylece birinci bölümde sarf ilmi konusunda kısaca bilgi verdikten sonra harflere ait konuları tek tek açıklamıştır. Çünkü sarfın konusu kelimedir ve kelimeyi oluşturan da harflerdir.

Bu eserin 10. 11. ve 12. fasılları Sekkâkî'nin sarf ilmine eklediği konulardır. Bunlar kelime hükmünde olan konular: Fiil ve isim çekimleridir. Bu konular Araplar ve Arap olmayanlar için çok önemlidir. Nitekim Sekkâkî'nin bu metodunu daha sonra birçok dil âlimi izlemiş ve izlemektedir.¹³⁹⁷

Sekkâkî dili, bir bütün olarak görür. Ona göre dil sarf, nahiv, belâgat, aruz ve kâfiye gibi dalları olan devâsâ bir ağaçtır. Bu görüşü de mukaddimesinde açıklamıştır. Bunu kadîm dilciler arasında çok önemli yerleri bulunan Sîbeveyhi, Müberrid gibi âlimlerin çalışmalarında görememekteyiz.¹³⁹⁸ Sekkâkî'nin, Arap lehçelerine özen gösterdiğini ve onlarla istidlâlde bulunduğunu görürüz.¹³⁹⁹

¹³⁹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 115- 121.

¹³⁹⁸ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 37- 39.

¹³⁹⁹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 60.

Sekkâkî'nin bir diğeri özelliği de yeni ve kendine ait terim ve istılahları kullanmasıdır. Meselâ o, tesniye zamirine (ألف الضمير), ğâib zamirine (ضمير الحكاية) ve muzâri fiile (الغابر = المستقبل) gibi isimler vermiştir.¹⁴⁰⁰

Sekkâkî, dili fikre ve mantıĝa bağlamıştır. Bunu eserinin mukaddimesinde net bir şekilde açıklamıştır.¹⁴⁰¹ İnsanın en önemli özelliği fikir ve mantık yürütebilmesidir.

Sekkâkî, Arapçayı Kur'an-ı Kerim'e bağlamasıdır. Bu gerçeği ve meziyeti açık bir ifadeyle eserin mukaddimesinde beyan eder ve sık sık Kur'an âyetleriyle istişhadda bulunur.¹⁴⁰²

Bu tez şu ayetle noktalanır:

(وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَىٰ وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ) .

¹⁴⁰⁰ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 87,116- 120.

¹⁴⁰¹ Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 37.

¹⁴⁰² Bkz. es-Sekkâkî, age. s. 38- 39.

KAYNAKLAR

- Abdullâh Dervîş, *Dirasât fî 'ilmi's-sarf* (2. Baskı), Kahire 1962.
- el-Usta, Abdullâh Muhammed, *et-Tarîf fî 'ilmi't-tasrîf* (doktora tezi), Libya 1401/1992, I.
- Ali el-Cârim- Mustafâ Emîn, *en-Nahvu'l-vâzih*, Mısır 1385/1965, I- II.
- Adıgüzel, Mikâil, *Emsile mefhumu*, İstanbul 2004.
- Ahmed el-Merâgî, *Târihu 'ulûmi'l-belâğa*, Kahire 1369/1950.
- Akalın, Şükrü Halûk ve başkaları, *Yazım Kılavuzu* (Dizgi TDK), Ankara 2005.
- el-Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin: Esmâu'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*, İstanbul 1951, 1- 11.
- Brockelmann, Carl, *Târihu'l-edebi'l-'Arabiyy* (GAL) (çev: Abdulhalîm en-Neccar), Kahire 1974, I- VI.
- el-Cevhherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcü'l-luğa ve sihâhu'l-'Arabiyye* (Thk. Ahmed Abdülğafûr Attar), Beyrut 1399/1979, I- VIII.
- el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtü fuhûli's-su'arâ'*, (Şerh: Mahmûd Muhammed Şâkir), Cidde, trs. I-II.
- el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir, *el-Miftâh fî's-sarf* (Thk. Ali Tevfik el-Hamed), Beyrut 1407/1987, I.
- el-Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, Beyrut 1978, I.
- Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, (20. Baskı), İstanbul 2014.
- el-Enbârî, Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'* (Thk. İbrâhîm es-Sâmurrâî), Ürdün 1405/1985, I.
- el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'n-nahviyyin*, Beyrut 1424/2003, I- II.
- Ege, Ramazam, *Kelâmın Mutezây-ı Hâle Mutâbakatı* (Belagat), İzmir 2010.
- el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhu'l-münîr fî ğaribi's-şerhi'l-Kebîr*, Beyrut, trs., I- II.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-Muhît* (Thk. Muhammed Naîm el-'Araksûsî), Beyrut 1426/2005, I.

Girbâl, Muhammed Şefik, *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyyetü'l-müeyyessera*, Kahire 1953, I- II.

Güneş, Kadir, *Arapça- Türkçe Sözlük* (المعجم عربي- تركي), İstanbul 2011, I.

Hasen İbrâhim Hasen, *Târihu'l-İslâm*, Kahire 1967, I- IV.

Hacı Halife (Kâtip Çelebi), Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zunûn'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul 1971,

el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn* (Thk. Mehdî el-Mahzûmî- İbrâhim es-Sâmurrâî), Beyrut 1408/1988, I- VIII.

el-Hamelâvî, Ahmed b. Muhammed, *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf* (Thk. Alâüddîn Atıyye), Şam 1427/2007, I.

İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 1988, I- XXXXIV.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Kâsım, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdat 1962.

İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, Beyrut 1428/2007.

el-İsfahânî, er-Râgıb, *Müfredâtü elfâzı'l-Kur'an* (Thk. Safvân Adnân Davûdî), Şam 1412/ 1992.

İbn Menzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1374/1955, I- XV.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-'ayân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân* (Thk. İhsân Abbâs), Beyrut 1990- 1994, I- VII.

İbnü'n- Nedîm, Muhammed b. İshâk (el-Verrâk), *el-Fihrist*, Beyrut, trs.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadîs ve'l-eser*, Beyrut 1383/ 1966, I- V.

İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvinî, *Mu'cemü makâyisi'l-luĝa* (Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Beyrut 1399/ 1979, I- VI.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsillî, *el-Hasâ'is* (Thk. eş-Şirbînî Şerîde), Kahire 1427/ 2007, I- III.

el-Münsif şerhu't-Tasrîf (Thk. İbrâhîm Mustafâ- Abdullâh Emîn), Mısır 1954, I- III

İbnü'l-Hâcib, Osmân b. Ömer, *eş-Şâfiye* (Thk. Hasen Ahmed el-Usmân), Mekke 1415/ 1994, I.

- el-Îzâh fî şerhi'l-Mufassal* (Thk. İbrâhîm M. Abdullâh), Şam 2005, I- II.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* (Thk. Gânim Kudûrî el-Hamed), Beyrut 1421/ 2001, I.
- İbnü'l-Îmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhayy el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâr-i men zeheb*, Beyrut, trs., I- VII.
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed Abdullâh, *Şerhu Katrî'n-nedâ ve bellü's-sadâ* (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid), Kahire 1389/1969, I.
- İbrâhîm Mustafâ ve başkaları, *el-Mu'cemü'l-vesît*, Kahire trs., I- II.
- İbn Mâlik, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, el-Elfiyye (Thk. Abdülfettâh es-Sa'îdî- Huseyn Yûsuf Musa), Kahire 1351/ 1932.
- İbn Hacer, el-Askalânî Ahmed b. Ali, *ed-Dürarü'l-Kâmine fî 'ayâni'l-mi'e's-sâmine* (Thk. Muhammed Abdülmü'îd Dân), Hindistan 1393/1972, I- VI.
- Tehzîbü't-tehzîb*, Hindistan 1326, I- XII.
- İbn Şâkir el-Kütübî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtü'l-vefeyât* (Thk. İhsân Abbâs), Beyrut 1973- 1974, I- IV.
- el-Kıftî, Cemâlüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Yûsuf, *İnbâhü'r-ruvât* (Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1369/ 1950, I- III.
- el-Kızvînî Hatîb, Celâlüddîn Muhammed, *Telhîsu'l-Miftâh* (Tercüme ve açıklama: Muhammed Fahreddin Dinçkol), İstanbul 1990.
- el-Kureşî, Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye* (nşr. Mîr Muhammed Kütüphanesi), Kerâtsî, trs., I- II.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin*, Dımaşk 1380/1960, I- XV.
- el-Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut 1324, I.
- Mâzin el-Mübarek, *el-Mücez fî târihi'l-belâğa*, Beyrut trs., I.
- Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, *et-Tühfetü's-seniyye bi'şerhi'l-mukaddimeti'l-âcürrûmiyye* (Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), Şam 1431/2010.
- Muhammed Abdülhâlik Udayme, *el-Muğni fî tasrîfi'l-ef'âl*, Kahire 1420/1999.
- el-Müberrid, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab* (Thk. Muhammed Abdülhâlik Udayme), Kahire trs., I- IV.

- el-Merâğî, Ahmed Mustafâ, *Hidâyetü't-tâlib: Kısmu's-sarf*, Mısır 1370/1951.
- en-Neseî, Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl* Beyrut trs., I- IV.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn, *Tehzîbü'l-esmâi ve'l-lügât*, Beyrut trs., I- III.
- Reşit Unat, Faik, *Tarih Atlası*, İstanbul 1990.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtârü's-Sihâh* (Thk. Muhmûd Hâtır), Kahire 1976, I.
- Râcî'l-Esmar, *el-Mu'cemü'l-Mufassal fî 'ilmi's-sarf*, Beyrut 1413/1993.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr, *Miftâhu'l-'ulûm* (Thk. Abdülhamid Hidâvî), Beyrut 2011, I.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Buğyetü'l-vuât fî tabakâti'l-uğaviyyî ve'n-nuhât* (Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Mısır 1384/ 1964, I- II.
- el-İktirâh fî 'ilmi usûli'n-nahv* (Thk. Ahmet Subhi Furat), doktora tezi, İstanbul 1395/1975, I.
- *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğati ve envâ'ihâ* (Thk. Fuad Ali Mensûr), Beyrut 1418/ 1998, I- II.
- *Lübbü'l-Lübâb fî tahriri'l-ensâb*, Beyrut trs., I.
- es-Sübkî, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfiyye el-kübrâ* (Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî- Abdülfettâh el-Hulv), Kahire 1383/1964, I-X.
- Şevkî Ebû Halil, *Atlasü'l-'Âlemi'l-İslâmî*, Şam 2010.
- es-Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed, *el-Ensâb* (Thk. Abdurrahmân Yahya el-Yemânî ve başkaları), 1382/1962, I.
- Reşit Özbalıkçı ve başkaları, *Arapça Sarf Bilgileri* (DEİF), İzmir 2012.
- Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid: Arapça- Türkçe lügat*, İstanbul 1403/1982.
- Sezgin, Fuat, *Târihu't-türâsi'l-'Arabî*, Riyad, I- X.
- es-Safedî, Salâhüddîn Halil b. Eybek, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (Thk. Ahmed el-Erneût-Türkî Mustafa), Beyrut 1420/ 2000, I- XXIX.
- Şevkî Dayf, *el-Belâğa: Tetavvurun ve Târih*, Dârü'l-Maârif, Mısır, trs.
- Toptaş, Mahmut, *Arapça- Türkçe lügat*, İstanbul 2006.

Tuğral, Rahim, *Ta'lim – تصحيح الحروف*, İzmir 2012.

Tam Kayıtlı Sarf Cümlesi (nşr. Salâh Bilici Kitapevi), İstanbul trs.(h.1317, 1. Baskı).
et-Tehânevî, Muhammed b. Ali, *Keşşâfü'istulâhâti'l-fünûn* (Thk. Ahmed Hasen Besic), Beyrut 1418/1998, I- III.

Taşköprizâde, Ahmet b. Mustafa, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzu'ati'l- 'ulûm* (Thk. Kâmil Bekrî- Abdüllvehhâb Ebü'n-Nûr), Kahire 1968, I-III.
Yâsîn el-Hâfız, *et-Tahlîlu's-sarfî*, Şam 1429/2009.

ez-Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim li'eşheri'l-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müste'ribîn ve'l-müteşrikîn*, Beyrut 2002, I-VIII.

ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Tabakâtü'n-nahviyyin ve'l-Lüğaviyyin* (Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Mısır, trs. I.

ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Muhmûd b. Ömer, *el-Mufasssal fi san'ati'l-i'râb* (Thk. Ali bu Mulhim), Beyrut 1993, I.

-*Esâsü'l-belâğa* (Thk. Muhammed Bâsil Uyûnü's-sûd), Beyrut 1419/1998, I-II.

Yâkût el-Hamevî, Şihabüddîn Yâkût b. Abdullâh, *Mu'cemü'l-üdebâ* (Thk. İhsân Abbâs), Beyrut 1414/1993, I- VII.

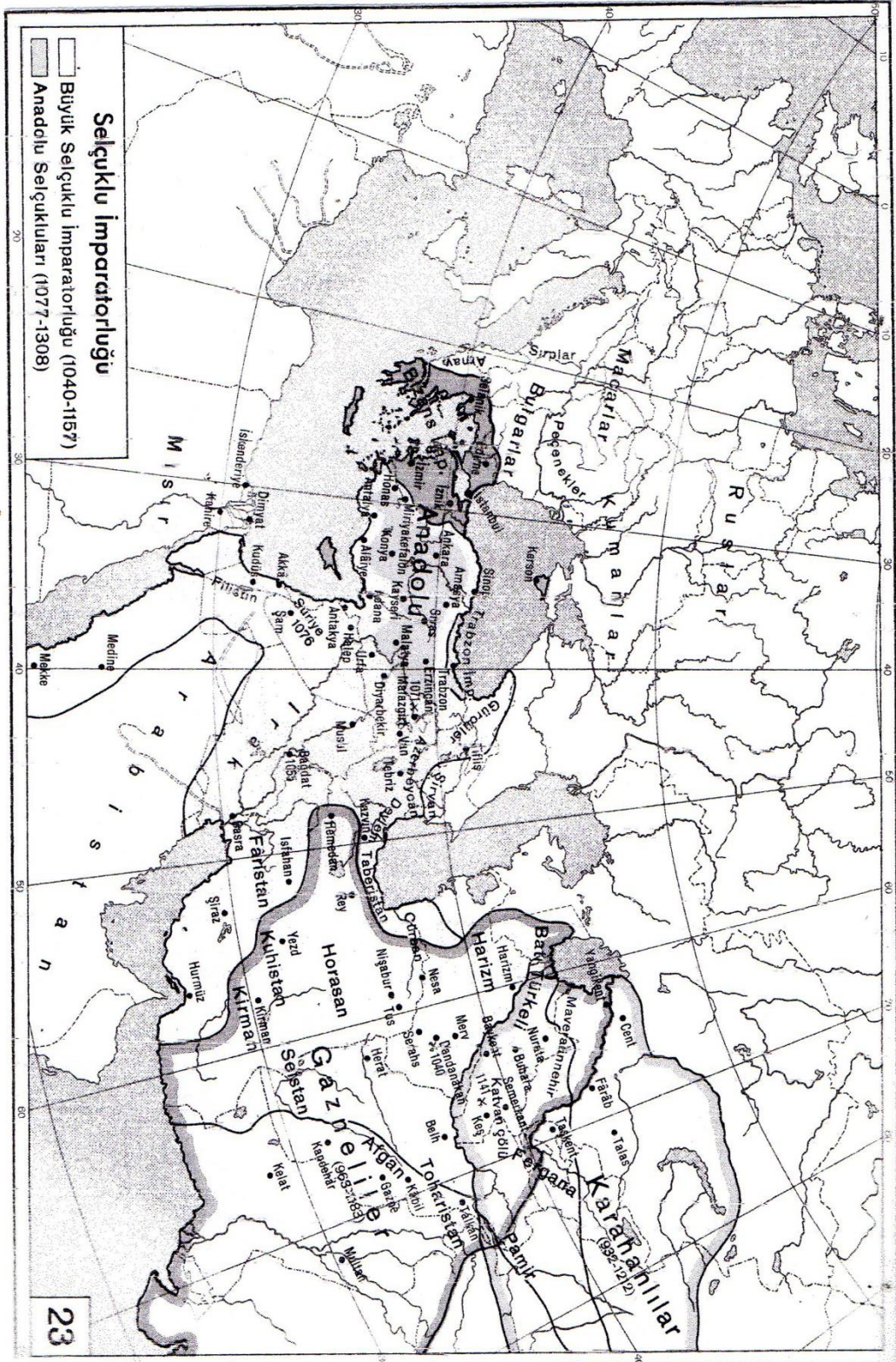
-*Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut 1995, I- VII.

ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru'Alâmi'n-nübelâ* (Thk. Şuayb Arna'ût), Beyrut 1405/1985, I- XXV.

el-Mesû'atü'l-'Arabîyyetü's-şâmile (20000 madde- Cumhur başkanlığına bağlıdır.), Şam 1981, I- XXII.

el-Mevsû'atü'l-'Arabîyyetü'l-Âlemiyye (1000 yazar, Prens Sultan b. Abdülaziz emriyle yazıldı), Riyad 1419/ 1999, I- XXX.

EK-1

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyad:Shaban Charif (Şaban Şerif)

Baba Adı: Mousa (Musa)

Ana Adı: Fahima

Doğum Yeri ve Tarihi: Halep 03. 03. 1968

Suriye vatandaşı Türk asıllı (Türkmen)İlkokulu 1979'da er-Râzî ve İbn Sînâ okullarında okudu. İmam hatip lisesini Halep ve Şam'da okuyarak 1986'da mezun oldu. Üniversiteyi İslâmî İlimler ve Arapça bölümünden ortalama % 88 birinci olarak 1990'da Şam'da bitirdi. Daha sonra yüksek lisansı hazırlık derslerini 2002/2010 Beyrut'ta katıldı, ancak 2011'de iç savaş nedeniyle ana vatan Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldı.

Hafız ve ana dili Türkçe ve Arapçanın yanında İngilizce de biliyor.

Arapça dallarında ve İslâm İktisadı dalında bazı eserler yazdı.

Türkçe ve Arapça bazı makaleleri yayınlandı.

Evli sekiz çocuk babasıdır.